

**UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ**

Disertační práce

2023

Mgr. Vratislav Kozák

Univerzita Karlova

Fakulta humanitních studií

Historická sociologie

**Akcentace sociální otázky u T. G. Masaryka v rámci druhé poloviny 19.
století**

Disertační práce

Mgr. Vratislav Kozák

Vedoucí práce: prof. Miloš Havelka, CSc.

2023

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne:

Vratislav Kozák

Poděkování:

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu mé práce prof. Havelkovi za jeho trpělivost s mými nápady, za dodávání odvahy v těžkých chvílích a za jeho profesionální, ale přesto vždy velmi lidský a vřelý přístup k našim rozhovorům.

Mé poděkování patří také prof. Markétě Křížové, která i přes nové životní výzvy a všechny návazné povinnosti neměla nikdy problém s tím, předat svoje cenné tipy a rady.

Poděkování patří též žel nedávno zesnulému Alexandru Friedovi, za jeho vizi, přátelství a víru v to, že z několika nápadů může jednou vzejít něco opravdu konkrétního.

V neposlední řadě patří poděkování také mojí partnerce a rodině za jejich neskonalou a neutuchající trpělivost při soužití s člověkem, se kterým žádný víkend nebyl skutečně víkendem volným.

Abstrakt:

Tomáš Garrigue Masaryk 20. století je osobou, u které mezi badateli panuje všeobecná shoda ohledně charakteristiky i zařazení do dobové společnosti. Masaryk století 19. je ovšem naprosto odlišný případ. Dodnes není mezi badateli shoda v tom, jak přesně Masaryka zařadit, což mnozí zjednodušují zdůvodněním, že sám Masaryk byl v tomto směru nerozhodný, věnoval se mnoha věcem najednou a ne vždy je dokončil. Ústřední otázkou druhé poloviny 19. století byla nepochybně otázka sociální, která je pro mnohé též obtížně uchopitelná, jelikož na ní jde pohlížet buď velmi konkrétním, nebo velmi obecným způsobem. V této souvislosti se v práci zaměřuji nejen na Masarykův pohled na sociální otázku doby, ale přicházím s hypotézou, že právě sociální otázka a její princip rovnosti je ústředním motivem osoby Tomáše Garrigue Masaryka v 19. století. Navrhuji funkční *Masarykův model řešení sociální problematiky doby*, který je založen na zmíněném pojetí rovnosti, a to hned v několika spolu souvisejících, ale přesto dostatečně nezávislých oblastech, kterými jsou náboženství, politika, nacionalismus, společnost a vzdělání. Umístění těchto jednotlivých aspektů v rámci mého Masarykova modelu následně ověřuji skrze analýzu Masarykových myšlenek, textů a dalších badatelů, kteří se Masarykovi věnovali. Smysluplnost zvoleného modelu totiž lze ověřit jedině tak, že se každý jeho aspekt musí analyzovat zvlášť. Samotný model pak získává tvar nikoliv pyramidy, ale kruhu, kde ve středu stojí právě zmiňovaný princip rovnosti. Jelikož sociální problematika je problémem dlouhodobým, ba skoro věčným, tak je Masarykův přístup k jejímu řešení do určité míry nadčasový a v mnoha ohledech relevantní i pro dnešní společnost. Cílem tedy není představit jen dalšího Masaryka, který se přidá do již bohaté skladby Masaryků dosavadních, ale spíše ukázat jakýsi ideový most, který má snahu velkou část těchto různých Masaryků přivést dohromady a propojit je do osoby, která svým snažením musí nutně být blízká nejednomu čtenáři.

Klíčová slova: Masaryk, sociální otázka, Rakousko-Uhersko, náboženství, politika, vzdělání, nacionalismus, společnost

Abstract:

Tomáš Garrigue Masaryk of the 20th century is a person whose characterization and classification in the society of the time is generally agreed upon among scholars. Masaryk of the 19th century, however, is a very different case. To this day, there is still no consensus among scholars as to how exactly to classify Masaryk, which many simplify by arguing that Masaryk himself was indecisive in this regard, devoting himself to many things at once but not always fully. The central issue of the second half of the 19th century was undoubtedly the social question, which is also difficult for many to grasp, since it can be viewed in either a very specific or a very general way. With this in mind, in my thesis I not only focus on Masaryk's view of the social question of the time, but I come up with the hypothesis that it is the social question and its principle of equality that is the central motive of the person of Tomáš Garrigue Masaryk in the 19th century. I propose a functional *Masarykian model for solving the social issues of the time*, which is based on the aforementioned concept of equality, but in several interrelated yet sufficiently independent areas, such as religion, politics, nationalism, society and education. I subsequently verify the location of these individual aspects within my Masarykian model through the analysis of Masaryk's ideas, texts and publications of other scholars who have devoted themselves to Masaryk as a topic. Indeed, the meaningfulness of the chosen model can only be verified by analyzing each of its aspects separately. The model itself then acquires the shape not of a pyramid, but of a circle, in the centre of which stands the just-mentioned principle of equality. Since social issues are a long-term, even almost eternal, problem, Masaryk's approach to its solution is to a certain extent timeless and in many ways relevant even for today's society. The aim is therefore not to present just another Masaryk who will be added to the already rich composition of Masaryks up to now, but rather to show a kind of ideological bridge that aims to bring a large part of these different Masaryks together and link them into a person who must necessarily be close to more than one reader through his efforts and endeavours.

Keywords: Masaryk, the social question, Austria-Hungary, religion, politics, education, nationalism, society

OBSAH:

1) ÚVOD.....	8
1.1 Použitá literatura.....	13
1.2 Hypotéza - Masarykův model.....	16
1.3 Struktura práce	22
1.4 Theorie a praxe.....	26
2) NÁBOŽENSKÝ ASPEKT.....	39
2.1 Masaryk a vliv jiných.....	39
2.2 Masaryk a různé konfese	50
2.3 Náboženství kontra věda.....	56
2.4 Mravnost a etika.....	57
3) VZDĚLÁVACÍ ASPEKT.....	67
3.1 Role vzdělání ve společnosti.....	67
3.2 Masaryk a studenti.....	89
3.3 Konfesijní školství	99
4) NACIONÁLNÍ ASPEKT	114
4.1 Vrstvy národnosti.....	115
4.2 Vlastenec kontra vlastizrádce.....	123
4.3 Liberalismus, historismus a socialismus.....	133
4.4 Strakonická řeč.....	144
5) HOSPODÁŘSKO-POLITICKÝ ASPEKT	156
5.1 Situace nižších úředníků	157
5.2 Hospodářské poměry na jihu Čech.....	164
5.3 Delegace a bosenská otázka	171
6) SPOLEČENSKÝ ASPEKT.....	183
6.1 Sociologické počátky	183
6.2 Sociologie v kontextu.....	187
6.3 Rukověť sociologie	193
6.4 Ženská otázka	199
7) OTÁZKA SOCIÁLNÍ.....	203
8) ZÁVĚR.....	229
9) BIBLIOGRAFIE.....	240
9.1 Prameny (dobová periodika).....	240
9.2 Sekundární literatura.....	241
9.3 Odborné práce a studie.....	243

1) ÚVOD

Principem doktorandova výzkumu má být postupné směřování k cíli, což je proces, během něž může dojít i k tomu, že se původní cíl změní či posune. Ani v mém případě tomu nebylo jinak. Když jsem se seznámil s Alexanderem Friedem, badatelem, který mimo jiné jako první upozornil na chybějící desátou část Masarykova spisu *Theorie a praxe* a kterému se podařilo ji i dohledat, hovořili jsme společně o Masarykovi do velkých detailů a naším společným záměrem bylo zhodnotit zpětně Masarykovo první působení v rámci říšské rady z pozice mladočeského poslance a jeho odraz v dobovém tisku. Po zevrubné analýze stovek dobových tiskovin se ukázalo úplně jiné téma, a to jistá Masarykova percepce cílové skupiny posluchačů jeho řečí a projevů skrze teorii politického jazyka. Při následné snaze odhalit správné metodické ukotvení tématu jsem ovšem narazil na něco mnohem důležitějšího. Tomáš Garrigue Masaryk po roce 1918 je pro badatele prvním prezidentem československého národa. Po roce 1900 je pak opozičním poslancem, zklamaným z politiky monarchie a pouze čekajícím na správnou příležitost. Masaryk před rokem 1900 je pro mnohé badatele naprosto nezařaditelná osoba. Místy jsou jeho projevy radikální, místy umírněné, někde mluví ústavověrně, jindy mluví hlasem opozice. Byl více filozof, nebo sociolog či snad teolog? Při hlubším zkoumání se ukázalo, že je pro mnohé tak obtížné Masaryka druhé poloviny 19. století zařadit právě proto, že se měl ve zvyku vyjadřovat k mnoha tématům, a to na první pohled naprosto nesourodým. Badatelé a životopisci, kteří se Masarykem zabývali, tak logicky tíhli k jedné či druhé oblasti více než k ostatním, a proto každý tento „jejich“ Masaryk byl Masarykem svým způsobem jedinečným. Jak už to tak bývá, tak badatel, který vnímá u Masaryka jednu převládající oblast, má pocit, že se ostatní badatelé, kteří s ním nesouzní, musí logicky mýlit. Někteří badatelé šli tak daleko, že zmínili, že vzhledem k obtížné zařaditelnosti má každý právo na „svého Masaryka“. [Nový 1994: 22] Po velmi detailním prostudování nejen Masarykových textů, projevů, korespondence, ale i reakcí jeho okolí, dobového tisku a následných životopisců jsem dospěl ke zformulování hypotézy, že se možná úplně nemýlí ani jeden z těchto badatelů, a přesto nemá většina úplnou pravdu. Důvodem tohoto na první pohled matoucího tvrzení je, že existuje možnost, kdy všechny zmíněné aspekty Masarykova profesního života mohou fungovat v záměrné rovnováze. Mou hypotézou tedy v rámci výzkumu je, že existuje jistý model Masarykova uvažování nad problémy doby a tehdejší společnosti, který v sobě obsáhne většinu ostatních teorií ohledně jeho předního zájmu a zařazení. Interně jsem si tento model pojmenoval jako „model řešení sociální problematiky

dobu“. Tato hypotéza pracuje s další teorií, a to, že ve středu tohoto modelu je princip rovnosti, od kterého se pak odvíjejí všechny zbývající oblasti Masarykova zájmu a jeho snažení. Důvod pro chronologické vymezení této práce od Masarykova produktivního věku do konce 19. století je vcelku prostý - spodní hranici tvoří počátek jeho tvůrčí kariéry, tedy jeho první spisy¹ a horní hranici jsem určil cca kolem přelomu století, kdy důvodem bylo jednak vydání stěžejního díla pro Masarykův model, kterým byla jeho *Otázka sociální*², ale také postupná rezignace na snahu tento model rozvíjet tradiční politickou cestou. I za použití tohoto omezeného chronologického období je rozsah práce značný, a proto považuji dané rozhodnutí za opodstatněné.

Tomáš Garrigue Masaryk se roku 1850 narodil do období velmi neklidného po revoluci 1848. Během roku 1854 se v rámci monarchie vytvořila soustava výkonné moci, která vyjma svého nejvyššího stupně zůstala v platnosti až do rozpadu monarchie. Revoluce prakticky zničila šlechtu, ale otevřela dveře nové absolutistické byrokracii v čele s císařem. V českých zemích se postupně vytvářelo národní vědomí na politickém pozadí, a to velmi nesnadnou cestou přes ideje velkoněmectví, slovanství, bohemismu apod., díky čemuž národnostní otázka byla v 90. letech 19. století velmi silnou a určující myšlenkou. V rámci samotné monarchie převládala mnohonárodnostní myšlenka, díky které si Rakousko uchovávalo svou samostatnost navenek, zatímco podporovalo různorodost v rámci vlastních hranic. České země přímo podléhaly suverénní moci rakouského císaře, který se v mezích své správy opíral o nově zřízenou říšskou radu a o ministerskou konferenci, zastupující roli vlády. Zemskou správu přímo ztělesňovala místodržitelství, která byla celkem tři - v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Vzniklo trojinstanční soudnictví a občanský a trestní zákoník byly společnými pro všechny země monarchie. Ještě v 60. letech říšská rada zastupovala naprostou menšinu obyvatelstva, a tak se politická pluralita nejvíce projevovala na úrovni jednotlivých zemských sněmů. Církev se opět dostávala ke slovu a nabírala na moci a na síle. Rakousko-uherské vyrovnání už navždy zanechalo hořkou pachut' v rámci české politické reprezentace, která se postupně skrze svou

¹ Pravdou je, že z důvodů širšího kontextu mnohdy zachází i do období Masarykova mládí a dětství, ale to spíše pro ukázkou souvislostí a postupného vývoje jeho názorů.

² Masarykův kritický rozbor myšlenek marxismu a socialismu na pozadí hlavních tezí dobových teoretiků socialismu. Masaryk se soustředí na přední nedostatky Marxových a Engelsových myšlenek. Kniha byla vydána ve dvou svazcích, které na sebe přímo navazují.

staročeskou stranu³ dostala od drobných úspěchů skrze tzv. drobečkovou politiku⁴ až ke stavu pasivní rezistence⁵. Velmi nepopulární punktace⁶ spolu s pasivní politikou způsobily postupný pád staročeské strany a vzestup strany mladočeské⁷ na její místo. [Efmertová 40-80]

Katolictví mělo v českých zemích naprostou převahu. Mnozí byli velmi indiferentní k víře jako takové díky pokroku vědy, ale neodvážili se z církve vystoupit. Ateistická vrstva byla tvořena menšinově českými intelektuály a většinově předními socialistickými dělníky. [Kořalka 1996: 86-88] Situace na venkově byla podstatně jiná, jelikož tam náboženství neztrácelo na síle. Velmi zlomovým okamžikem bylo papežské dogma o neomylnosti, což bylo vnímáno nemalým množstvím obyvatel jako extrémně zpátečnický krok ve chvíli, kdy se církev měla naopak obrozovat, aby udržela krok s postupujícím vývojem vědy ve společnosti. Zároveň císař František Josef I. si dal velmi záležet na tom, aby opětovně obnovil vztah habsburského rodu, potažmo monarchie a katolické církve. Z hlediska vzdělanosti docházelo v druhé polovině století k velkému rozvoji. Poté, co byla roku 1815 zavedena povinná školní docházka ve všech městech i vesnických obcích, tak šla vzdělanost opravdu značně nahoru. Národní elity velmi dbaly na to, aby se vzdělání dostávalo co možná nejširším vrstvám společnosti. Úroveň základního vzdělání byla u českého obyvatelstva opravdu vysoká, dalo by se říci nejkvalitnější

³ Národní strana (staročeská) vznikla jako neformální uskupení osobností českého národa. Funkci politické reprezentace českého národa plnila mezi lety 1860-1891. Postupně se ve straně vytvořily dva proudy, a to konzervativněliberální a radikálněliberální. Roku 1874 se radikální křídlo odtrhlo a vytvořilo si vlastní národní stranu svobodomyslnou. F. L. Rieger byl přesvědčen, že straně chybí nejen pevně kodifikovaný program, ale i stranické noviny, kterými se následně staly *Národní listy*. Paralelně vedle české verze existovala i verze moravská, která nakonec v politice vydržela déle v popředí. F. L. Rieger měl ve straně neotřesitelné postavení jejího předsedy, a to až do své smrti. Na Moravě byl obdobně důležitý Alois Pražák, který ale z vedení strany odešel na ministerskou pozici. Předním neúspěchem strany byl její postoj k tzv. punktacím, který byl jedním z předních důvodů drtivého vítězství mladočechů ve volbách roku 1891. Více viz [Malíř & Marek 2005: 109-138].

⁴ Drobečková politika – Riegerovo označení pro nové směřování staročeské politiky. Rieger byl přesvědčen, že jediný způsob, jak se za daných okolností může české reprezentaci podařit prosadit požadavky českého národa je postupně po malých částech.

⁵ Pasivní rezistence – politický termín všeobecně označují vzdorování bez použití aktivního přístupu. V praxi šlo o fázi, kdy se národní strana (staročeská) rozhodla vzdorovat soudobé rakouské politice a jejímu směřování svou pasivitou, tedy absencí u jednotlivých jednání, neparticipování na hlasování a celkového bojkotu poslaneckých aktivit.

⁶ Punktace – soupis jedenácti dohod, které měly v případě přijetí reagovat na snahu o česko-německé vyrovnání. Národní strana je přijala jako vhodný kompromis, ale německé strany punktace označily za vlastní vítězství, na což reagovala národní strana svobodomyslní naprostým odmítnutím jednotlivých bodů. Mladočeši národu punktace prezentovali jako rozdělení českých zemí na oblasti čistě německé a oblasti dvojjazyčné. Českou veřejností byly punktace naprosto odmítnuty a v politice vedly k naprostému krachu národní strany ve volbách roku 1891.

⁷ Národní strana svobodomyslná (mladočeská) byla založena 27. prosince 1874 na sjezdu důvěrníků v Praze. Byla založena v reakci na nespokojenost s konzervativnějším směřováním národní strany (staročeské). Skupina kolem bratří Grégrů tak opustila sbor důvěrníků staročeské strany a založila si stranu vlastní, postavenou v počátcích kolem stručného Grégrova osmibodového programu. Mezi 70. a 90. lety fungovala velice roztržštěně a využila hospodářské krize k vlastní konsolidaci. V 90. letech byl přijat pevný organizační statut strany. Organizačním jádrem se staly tiskoviny *Národní listy*, které založil právě J. Grégr. Na začátku 90. let mezi sebe přijaly trio realistů - Kaizla, Masaryka a Kramáře, kteří straně dopomohli k velmi přesvědčivému vítězství ve volbách roku 1891. Ve straně se neustále přelo umírněně s radikálním, až opozičním křídlem. [Marek & Malíř 2005].

v monarchii. Horší to bylo na úrovni středního a vysokého školství, kde byl pro Čechy hlavní problém v prosazení češtiny. Právě polovina století se ale i v tomto snažení stala zlomovým okamžikem a následně se začaly objevovat české reálky i gymnázia. [*Ibid: 102-104*]

Z hospodářského hlediska došlo k velké změně poté, co monarchie ve válce přišla o území Lombardie a Benátska⁸, kde byl velice silný průmysl. Přední průmyslová výroba byla přenesena do českých zemí, které produkovaly nějakých 64 % veškerého průmyslu monarchie. V druhé polovině století se postupně odehrály obě dvě fáze průmyslové revoluce, které s sebou přinesly velmi příznivé změny v životě měšťanstva, ale též postupně vytvářely vrstvu společnosti, která byla svým sociálním postavením prakticky na okraji společnosti, a tou bylo dělnictvo. Ona rozsáhlá industrializace s sebou totiž přinášela postupnou proletarizaci společnosti. Mnozí lidé se tak dostávali do ekonomicky závislého a nesamostatného postavení. Politicky pak šlo o velmi nestabilní skupiny obyvatelstva, které pokud nějaký hlas mezi politickými stranami měly, tak vždy velmi radikální. Výjimkou bývaly křesťanské strany, které od konce století přijaly za svou sociální politiku. Na venkově nebyla situace až tak odlišná, jelikož i tam byly mnohdy značné rozdíly mezi různými vrstvami společnosti od velkostatkářů až po zemědělský proletariát. V 60. a 70. letech měla určující slovo německá liberální buržoasie⁹, která sociální otázce nevěnovala příliš pozornosti. Následně vládnoucí konzervativci¹⁰ řešili sociální otázku systémem sociálního zákonodárství, což značně komplikovalo situaci. Konzervativci neměli jednotný postup v rámci dané otázky, a tak se i samo dělnické hnutí rozčlenilo a konec století se nesl ve znamení neustálých bojů umírněných s radikálními. Dělnictvo se tím ještě více tříštilo a oslabovalo. U mnoha nižších vrstev, a obzvláště u dělnictva, bylo jejich postavení odvislé od postavení jejich nadřízeného. Životní a

⁸ Rakouské císařství přišlo o obě významné oblasti následkem neúspěšných konfliktů s Itálií během tzv. druhé a třetí italské války za nezávislost. Ve druhé Rakousko bylo jednoznačně poraženo, a tak přišlo o území Lombardie, zatímco ve třetí se vedlo podstatně lépe, ale jelikož konflikt byl součástí jinak masivnější prusko-rakouské války, tak skončil postoupením benátského území Francii a následně Itálii.

⁹ Německá liberální strana (další názvy Ústavní strana, Sjednocená levice, Sjednocená německá levice, Německá pokroková strana) byla bezpochyby nejvýznamnější politickou stranou Rakouska v rámci německé politického spektra. Strana měla velmi silné postavení i v českých zemích. Měla pod sebou hned několik tiskovin, z nichž nejvýznamnější byly *Neue Freie Presse*. Strana zastupovala primárně měšťanstvo a kriticky se stavěla vůči šlechtě a duchovenstvu. Následkem odstavení od vládní moci skrze zavedení železného kruhu pravice se strana rozdělila na několik ideových proudů, mezi kterými vynikala později německá pokroková strana (levice) a strana ústavověrného velkostatku (pravice). Mezi nejznámější představitelé strany v českých zemích patřili Eduard Herbst a Ignaz von Plener. Více viz [*Malír & Marek 2005: 467-470*].

¹⁰ Eduard Taaffe dal dohromady koalici tzv. železný kruh pravice, který složil ze staročeských poslanců, polského klubu a německé konzervativní šlechty. Daná koalice se nakonec stala nejdéle úřadujícím kabinetem v historii Předlitavska. Taaffe se snažil železný kruh pravice přizpůsobovat politické situaci a výsledkům voleb, což se dlouhodobě ukázalo jako vcelku kvalitní strategie. Díky tomu se koalice dokázala přizpůsobit i vítězství mladočeské strany nad staročechy. Nakonec to ale byli právě mladočeši, kdo mimo jiné přispěl k pádu železného kruhu a Taaffeho vlády.

pracovní podmínky v továrnách byly většinou velmi špatné, ale dělnictvu se postupně dařilo získávat různé úlevy v rámci zaměstnání jako typicky zkracování pracovní doby, zvyšování mezd apod. Na druhou stranu neměli dělníci nárok na důchod, a tak bývali ve stáří velmi závislí na svých potomcích. Systém sociální péče monarchie nebyl příliš efektivní, jelikož byla rozdělena mezi několik ministerstev. V dané době nebyla ženská a dětská práce v továrnách žádnou zvláštností. [Efmertová 145-272]

Jakmile se k moci dostaly liberální strany, tak se jim dařilo vcelku dobře spolupracovat do chvíle, kdy došlo na okupaci Bosny a Hercegoviny¹¹. Právě ta se totiž stala určitým mezníkem, kde se liberálové názorově rozcházeli. Část chápala podstatu daného území a vnímala oblast Balkánu jako jediné vhodné místo pro expanzi monarchie, zatímco druhá část se obávala, že se skrze Bosnu dostane do monarchie další nová vlna nestabilních a nespolehlivých Slovanů. [Jenks 1965: 12] Postavení monarchie v rámci mezinárodní politiky bylo do jisté míry určeno členstvím v rámci trojspolku od roku 1879. Monarchie se tím ale nechtěla odříznout od dalších západních států, a tak si vynutilo strategické zaměření trojspolku primárně proti Rusku. [Kvaček 2013: 12] Sociální myšlenky silně pronikaly do politiky a marxisticky smýšlející poslanci získávali na síle, ale nemohli se dohodnout na podobě vlastní politické reprezentace ani na konkrétním programu. Byl to až Victor Adler¹², který zvítězil nad radikálnějšími kolegy a vytvořil rakouskou sociálně demokratickou stranu¹³. Dokonce i samotný Taaffe¹⁴ si byl čím dál více vědom, že sociální otázka je předním problémem a politika ji musí více a více reflektovat. Z toho důvodu před odchodem do důchodu zapracoval reformu volebního systému v roce 1893 a mnoho dalších inovací směrem k pracujícím lidu. I přes to se mu ale nepodařilo vymýtit radikální socialismus. [Jenks 1965: 18-20] Vznikaly i národní opozice proti mezinárodnímu charakteru sociální demokracie, což bylo po roce 1891 hnutí národních dělníků a od roku 1897 fungující česká strana národně sociální, která se ale nikdy

¹¹ Bosna a Hercegovina byla jakožto jeden z osmanských vilájetů na základě usnesení Berlínského kongresu roku 1878 obsazena vojsky Rakouska-Uherska. Okupace trvala do roku 1908, kdy monarchie Bosnu a Hercegovinu anektovala.

¹² Victor Adler (1852-1918) byl rakouský politik německého původu, diplomat a lékař. Byl zakladatelem sociální demokratické strany dělnické, které byl předsedou až do roku 1918. Po první světové válce působil jako ministr zahraničních věcí nově založeného rakouského státu.

¹³ Rakouská sociální demokracie byla založena 31. prosince 1888. Zakladatelem byl Victor Adler. Původní název byl sociálně demokratická strana dělnická.

¹⁴ Eduard Taaffe (1833-1895) byl předlitavský politik a zemský prezident Horních Rakous, Tyrolska a Salcburska. Hned dvakrát byl předsedou předlitavské vlády a je tvůrcem konceptu tzv. železného kruhu pravice, kde politicky propojil německé konzervativce, staročechy a zástupce polského klubu do vládní koalice. Dále byl i ve funkcích ministra zeměbrany, ministra kultu a vyučování a ministra vnitra.

nestala příliš vlivnou v dělnických kruzích, a tak si strana našla novou voličskou základnu mezi českou maloburžoasií. [Kořalka 1996: 119]

1.1 Použitá literatura

Ohledně zdrojů a pramenů je třeba si říci, že je možné je primárně rozdělit na dvě velké skupiny. V jednom případě šlo o dobové zdroje a prameny, tedy primárně dobový tisk, osobní korespondenci a vlastní Masarykova díla. Z dobového tisku jsem nejčastěji pracoval s tiskovinami v českém a německém jazyce. Z těch česky psaných cituji nejčastěji realistický *Čas*¹⁵, mladočeské *Národní listy*¹⁶, staročeský *Hlas národa*¹⁷ a méně často také *Krakonoše*¹⁸, *Národní politiku*¹⁹, *Plzeňské listy*²⁰ a další. Z německých tiskovin jsou to nejčastěji *Wiener Zeitung*²¹, *Neue Freie Presse*²² a *Politik*²³. Dobový tisk mi umožnil pohlédnout na Masarykovy politické projevy očima různých politických stran, což pro mě je důležité právě proto, aby jednotlivé projevy dostaly správný dobový kontext, ale také to krásně ukazuje, u kterých projevů si Masarykovi političtí kolegové uvědomili onen záměr, se kterým pracoval. Naprostou většinu zmíněných tiskovin jsem byl schopen studovat online, jelikož celé sbírky dobového tisku z konce 19. století byly digitalizovány. S osobní korespondencí jsem pracoval primárně proto, že obsahuje mnohdy reálný a nezbarvený pohled na dobové skutečnosti. V Masarykově případě tak často odhaluje reálné pozadí jednotlivých rozhodnutí, nezkreslené reakce na události doby. V porovnání s přepisy jednotlivých projevů, formou stenografických protokolů, korespondence mnohdy ukazuje reálný názor dané osoby bez jistého a logického politického zabarvení, které se v oficiálních projevech nachází. V rámci korespondence jsem pracoval s ucelenými sbírkami Masarykovy korespondence, které byly vydány přímo Masarykovým

¹⁵ Periodikum tzv. realistické frakce, spadající pro národní stranu svobodomyšlnou. Tiskoviny založil Jan Herben roku 1886, když se ideově rozešel s Juliem Grégrem během tzv. rukopisné aféry.

¹⁶ Periodikum národní strany svobodomyšlné. Noviny byly založeny roku 1861 ještě v rámci národní strany. Koncesi získal Julius Grégr, který se spolu s tiskovinami odštěpil od národní strany a založil národní stranu svobodomyšlnou.

¹⁷ Periodikum založené roku 1869 pod názvem Pokrok v rámci národní strany. Po odtržení mladočechů od strany, během kterého národní strana přišla i o *Národní listy*, se z od roku 1886 přejmenovaného *Hlasu národa* stal orgán národní strany.

¹⁸ Regionální periodikum vycházející od roku 1872 v Jičíně.

¹⁹ České periodikum vycházející od roku 1883, které ideově stranilo národní straně.

²⁰ České periodikum, které vycházelo od roku 1875 v Plzni a ideově stranilo národní straně.

²¹ Rakouské periodikum založené roku 1703, které vychází do dnešní doby, což z něj dělá jedno z nejstarších kontinuálně vycházejících periodik na světě.

²² Rakouské periodikum, vycházející od roku 1864, kdy se jeho redakce odštěpila od tehdejšího tisku *Die Presse*. Periodikum fungovalo jakožto orgán německé ústavní strany, čímž ideově reprezentovalo myšlenky levicového německého liberalismu.

²³ Německy psané periodikum, vycházející od roku 1862 v Praze za účelem propagace českých národních zájmů mezi německy mluvícím obyvatelstvem Čech.

ústavem a Archivem AV ČR. Mimo jiné jsem čerpal informace z korespondence Masaryka s Josefem Kaizlem²⁴, Karlem Kramářem²⁵, M. R. Štefánikem²⁶ či Antonínem Rezkem²⁷. Finálním dobovým zdrojem, který jsem v práci velmi hojně využíval a analyzoval, je Masarykova vlastní publikační činnost. Důvod je zde prostý - Masarykova původní díla jsou analytické studie, které se často zaměřují na konkrétní sociální, náboženská či nacionální témata. Vzhledem k mé hypotéze ohledně Masarykova modelu bylo naprosto zásadní projít jeho publikační činnost, vymezenou přibližně časovým rozsahem celé práce. Mezi hlavními publikacemi, ze kterých jsem čerpal v rámci práce, se nachází tituly jako *Jan Hus*²⁸; *Naše nynější krise*²⁹; *Česká otázka*³⁰; *Ideály humanitní*³¹; *Jak pracovat*³²; *Základové konkrétné logiky*³³; *Sebevražda hromadným jevem společenským*³⁴, a samozřejmě též *Otázka sociální I a II*³⁵. Mým záměrem zde nebylo hodnotit daná díla či je podrobit analýze vzhledem k jejich kritikům a současníkům, jelikož to již učinilo mnoho badatelů přede mnou. Mým záměrem bylo analyticky jednotlivá díla projít a pátrat tam po myšlenkách korelujících s mou hypotézou Masarykova modelu řešení sociální problematiky. *Otázka sociální* je nejmladším dílem, které jsem takto analyzoval, jelikož ji považuji za jakousi kulminaci Masarykových myšlenek, týkajících se rovnosti a principu mého modelu, a také proto, že to časově odpovídá období, kterému se v práci věnuji. Výjimkou je zde spis *Univerzitní přednášky*, který představuje sbírku hned několika Masarykových univerzitních přednášek z různých let, z nichž některé jsou mladší než *Otázka sociální*. Jelikož se ale obsahově velmi hodí k zamýšlenému tématu, tak by jistě nebylo vhodné tyto přednášky vynechat.

²⁴ Masaryk, Tomáš Garrigue, Kaizl, Josef - Bílek, Jan (ed.) [2011]. *Korespondence T. G. Masaryk - Josef Kaizl: TGM - JK*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.

²⁵ Masaryk, Tomáš Garrigue, Kramář, Karel - Bílek, Jan (ed.) [2005]. *Korespondence T. G. Masaryk - Karel Kramář*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.

²⁶ Masaryk, Tomáš Garrigue, Štefánik, Milan Rastislav - Rychlík, Jan (ed.) [2008]. *Korespondence TGM - MRŠ: T. G. Masaryk a slovenští veřejní činitelé (do r. 1918)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.

²⁷ Masaryk, Tomáš Garrigue, Rezek, Antonín - Bílek, Jan a spol. (ed.) [2011]. *Korespondence T. G. Masaryk - Antonín Rezek: TGM - AR*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.

²⁸ Masaryk, Tomáš Garrigue [1903]. *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha: Čas.

²⁹ Masaryk, Tomáš Garrigue [1895]. *Naše nynější krise: pád strany staročeské a počátky směrů nových*. Praha: Čas.

³⁰ Masaryk, Tomáš Garrigue [1908]. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*. Praha: Pokrok.

³¹ Masaryk, Tomáš Garrigue [1930]. *Ideály humanitní*. Praha: Čin.

³² Masaryk, Tomáš Garrigue [1990]. *Jak pracovat?: přednášky z roku 1898*. Praha: J. Kanzelsberger.

³³ Masaryk, Tomáš Garrigue [1885]. *Základové konkrétné logiky*. Praha: Bursík & Kohout.

³⁴ Masaryk, Tomáš Garrigue [1904]. *Sebevražda hromadným jevem společenským*. Praha: Laichter.

³⁵ Masaryk, Tomáš Garrigue [1948]. *Otázka sociální: základy marxismu filozofické a sociologické, I. svazek*, Praha: Čin;

Masaryk, Tomáš Garrigue [1948]. *Otázka sociální: základy marxismu filozofické a sociologické, II. svazek*, Praha: Čin.

Druhou početnou skupinou, ze které jsem čerpal, je sekundární literatura a univerzitní závěrečné práce. Mnou použitou sekundární literaturu lze rozdělit do dvou podskupin, a to jednak na Masarykovu biografii a následně díla badatelů, kteří se Masarykem profesně zabývají. Pracuji v práci hned s několika Masarykovými životopisy, jelikož každý je svým způsobem unikátní a obsahuje trochu jiný pohled na Masaryka jako takového. Právě proto pro mě bylo zajímavé se na ně dívat optikou mé hypotézy a podrobit je analýze, nakolik si jednotliví životopisci všimli Masarykových myšlenek, ze kterých se skládá můj Masarykův model. Mezi přední patří určitě Karel Čapek a jeho *Hovory s TGM*³⁶ a *Čtení o T. G. Masarykovi*³⁷, dále Jan Herben a jeho *T. G. Masaryk*³⁸, Milan Machovec a jeho *Tomáš G. Masaryk*³⁹, *Masaryk, život a dílo*⁴⁰ od Františka Veselého, Zdeněk Nejedlý a jeho *T. G. Masaryk*⁴¹ nebo novější Alain Soubigou s dílem *Tomáš Garrigue Masaryk*⁴². Druhou podskupinou jsou pak autoři, kteří se Masarykem profesně zabývají, a v jejich dílech je pro mě v práci zásadní si všimnout, které aspekty mého Masarykova modelu zohledňují a považují za určující pro jeho osobu. Za oblast politickou to je například Vratislav Doubek s dílem *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*⁴³, Zora Dvořáková se svým dílem *Než se stal prezidentem*⁴⁴, Josef Kaizl a jeho *Z mého života*⁴⁵, Jaroslav Opat a jeho *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*⁴⁶, sborník autorů od Theodora Syllaby a Zdeňka Klímy s názvem *Masaryk a myšlenka evropské jednoty*⁴⁷. Autoři, kteří se soustředili primárně na národnostní otázku, jako např. Josef Tvrdý v díle *Výbor ze spisů T. G. Masaryka*⁴⁸, sborník od editora a badatele Stanleyho Winterse s názvem *T. G. Masaryk: 1850-1937*⁴⁹. Badatelé, kteří u Masaryka akcentovali jeho sociologický záměr, kde jsem využil díla *TGM Poselství*⁵⁰ od Antonína Vaňka, díla Arnošta Inocence Bláhy aj., s tím související badatele, kteří se zaměřili na Masaryka jako filozofa. Mezi ně patří Jan Svoboda se

³⁶ Čapek, Karel [1947]. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha: Fr. Borový.

³⁷ Čapek, Karel - Halík, Miroslav (ed.) [1998]. *Čtení o T. G. Masarykovi*. Praha: Česká expedice.

³⁸ Herben, Jan [1930]. *T. G. Masaryk*. Praha: Orbis.

³⁹ Machovec, Milan [1968]. *Tomáš G. Masaryk*. Praha: Svobodné slovo.

⁴⁰ Veselý, František [1918]. *Masaryk, život a dílo*. Praha: Grosman a Svoboda.

⁴¹ Nejedlý, Zdeněk [1949]. *T. G. Masaryk I - Masarykovo mládí 1850-1876*. Praha: Orbis.

⁴² Soubigou, Alain [2004]. *Tomáš Garrigue Masaryk*. Praha: Paseka.

⁴³ Doubek, Vratislav [1999]. *T. G. Masaryk a česká slovanská politika (1882-1910)*. Praha: Academia.

⁴⁴ Dvořáková, Zora [1997]. *Než se stal prezidentem - T. G. Masaryk a realisté - 1882-1918*. Praha: Nakladatelství EVA Milan Nevole.

⁴⁵ Kaizl, Josef [1914]. *Z mého života III*. Praha: Vilímek.

⁴⁶ Opat, Jaroslav [1990]. *Filozof a politik T. G. Masaryk: 1882-1893 (příspěvek k životopisu)*. Praha: Melantrich.

⁴⁷ Syllaba, Theodor - Klíma, Zdeněk [1992]. *Masaryk a myšlenka evropské jednoty: Sborník příspěvků konference konané ve dnech 13. a 14. června 1991 na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. Praha: Centrum pro Desk-Top publishing Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

⁴⁸ Tvrdý, Jaroslav [1930]. *Výbor ze spisů T. G. Masaryka*. Praha: Světla.

⁴⁹ Winters, Stanley B. [1990]. *T. G. Masaryk: 1850-1937*. London: Macmillan.

⁵⁰ Vaněk, Antonín [1992]. *TGM - poselství*. Praha: Tip Š.

svým *Masarykův realismus a filozofie pozitivismu*⁵¹. V neposlední řadě jsou důležitou skupinou též badatelé, kteří do popředí staví Masarykův vztah k náboženství. Mezi ně se řadí Miloš Havelka⁵², Miloš Dokulil a jeho *Masaryk a náboženství*⁵³, Ctirad Václav Pospíšil se svým *Masaryk iritující a fascinující*⁵⁴ a další. Taktéž bych měl zmínit svoje dvě publikace ve formě vědeckých studií, které jsem využil v rámci této práce. Zmíněné studie jsem psal s vědomím, že jejich textace bude do určité míry využita i v rámci mé disertační práce. Kapitoly, kde byly studie využity, se textem volně inspiroují a ani v jednom případě nepřejímám text ve stejném znění. První studií je studie s názvem *Teorie či praxe - etablování sociologie v českém prostředí T. G. Masarykem*⁵⁵, která byla využita v úvodní podkapitole *Theorie a praxe*. Druhou studií je pak studie s názvem *Sociální otázka v rámci hospodářských témat Masarykova prvního parlamentárního období*⁵⁶, která byla využita v kapitole o hospodářsko-politické problematice. Sám sebe v textu necituji, jelikož jsem dal přednost citování původních zdrojů, odkud jsem čerpal v jednotlivých studiích.

1.2 Hypotéza - Masarykův model

Každá teorie by měla mít několik vrstev svého významu, a proto i moje hypotéza má několik úrovní. Masaryk druhé poloviny 19. století je pro mnoho badatelů postava těžko zařaditelná a uchopitelná, zatímco pro ostatní existuje hned několik oblastí, které vnímají jako klíčové pro Masarykovu osobnost. Je to Masaryk jako teolog, politik, sociolog, politolog, učitel aj. Moje hypotéza nepřichází s žádnou novou oblastí, které by si dosud nikdo nevšiml, ani s tvrzením, že jedna z těch zmíněných oblastí je správná a všechny ostatní jsou chybné spolu s názory expertů, kteří se Masarykovi věnují mnohdy desítky let. Takto ambiciózní hypotéza to vskutku není. Její podstata se pohybuje prakticky na opačné straně, jelikož místo toho, že se všichni mylí, je má hypotéza založená na názoru, že mají naopak všichni do určité míry pravdu. Masaryk je v dané době skutečně sociologem, teologem, politikem, politologem i učitelem a není nutné se vzájemně přesvědčovat o tom, že něco je více a něco je méně. Není tedy ani tak

⁵¹ Svoboda, Jan [2017]. *Masarykův realismus a filozofie pozitivismu*. Praha: Filosofia.

⁵² Miloš Havelka danou hranici překonal a naopak sám upozorňuje na tento velmi různorodý pohled na Masaryka mimo jiné např. ve své předmluvě k [Masaryk 2018]. Tam jako autory, kteří u Masaryka vyzvedají primárně náboženský aspekt uvádí Jaroslava Šimsu, J. B. Kozáka a J. L. Hromádku. [Ibid: 13-14].

⁵³ Dokulil, Miloš [2012]. *Masaryk a náboženství: sedm zastavení k 75. výročí úmrtí TGM*. Brno: Masarykova univerzita.

⁵⁴ Pospíšil, Ctirad Václav [2018]. *Masaryk iritující a fascinující*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.

⁵⁵ Kozák, Vratislav [2018]. *Teorie či praxe - etablování sociologie v českém prostředí T. G. Masarykem*. In: Historická sociologie, roč. 10, č. I, Praha: Karolinum, s. 27-41.

⁵⁶ Kozák, Vratislav [2018]. *Sociální otázka v rámci hospodářských témat Masarykova prvního parlamentárního období*. In: Hospodářské dějiny, roč. 31, č. I, Ostrava: Filozofická fakulta OU, s. 101-118.

určující intenzita jako spíše časovost. Pokud se badatel zaměří na Masaryka, jakožto dítě žijící v Hustopečích, na učitele na univerzitě nebo na vrcholového politika monarchie, tak jedna oblast je tam všudypřítomná, a to oblast sociální. Není to nic překvapivého vzhledem k tomu, že ve druhé polovině 19. století byly sociální otázky na pořadu dne v celé Evropě. Můžeme si tedy říci, že je to právě sociální otázka, která je pro Masaryka hlavní, a všechna ostatní témata jsou podružná? Jistěže můžeme, ale existuje jaksi elegantnější řešení, a to vytvořit mezi danými oblastmi jakési hierarchizované členění. Základní premisou v takovém případě je, že na samotném vrcholu zmíněné hierarchie stojí sociální otázka. Z mého pohledu je to logické vzhledem k době, která je předmětem mého badatelského zájmu. Sociální otázka se skutečně objevuje skrze celý Masarykův život jako zásadní téma, které sám prožíval hned z několika diametrálně odlišných rolí a pozic ve společnosti. Prošel si skoro celým společenským spektrem. V neposlední řadě právě proto vnímám i jeho dílo *Otázka sociální* jako jistý kulminační bod v rámci mého výzkumu a Masarykova myšlenkového vývoje vzhledem k sociální otázce. Samotnému pojmu sociální otázky věnuji v práci mnoho prostoru, jelikož jde o velmi široký a komplexní pojem, který je mnohdy velmi mylně zúžen na určitou skupinu či problematiku ve společnosti. Ať se badatel dívá na sociální otázku jakkoliv zúženou optikou, tak se stejně přes myšlenky typu - rozdílná práva ve společnosti, hygienické podmínky na pracovišti, přístup k informacím a mnoho jiných - dostává k oné stěžejní myšlence sociální otázky, a tedy, že středobodem dané problematiky jsou rozdíly mezi lidmi a jejich možnostmi, potažmo pojem rovnosti. Právě rovnost (přestože její míra a vyváženost bude ještě předmětem zkoumání a analýzy) se tak stává pro mou hypotézu ústředním pojmem, tvořícím v rámci zmíněné hierarchizace ono spojovací kritérium vzájemných závislostí.

Ve chvíli, kdy daná hypotéza má svůj pomyslný „vrchol pyramidy“ v rámci hierarchického členění i základní kritérium pro své vlastní místo v daném členění, kterým je princip rovnosti, pak se nabízí vytvořit základní model daného členění a podrobit jej následně v rámci práce analýze a revizi. Aby hypotéza byla plausibilní a dalo se říci, že model může reálně fungovat jakožto základ mé práce, tak je třeba zhodnotit, nakolik mohou ostatní teorie ohledně Masarykova předního zaměření fungovat v souladu se zmíněným modelem. Abychom to zjistili, tak je třeba se myšlenkově vrátit k jednotlivým „Masarykům“, které přední badatelé vnímají jako stěžejní a určující. Jako první je zde Masaryk teolog neboli Masaryk, pro něhož je naprosto zásadní problematika náboženská. Takový Masaryk má problém s postupující sekularizací doby skrze pokrok vědy a průmyslové revoluce. Nelíbí se mu, že víra a etika již nehraje tak zásadní roli ve výchově budoucích generací, čemuž přisuzuje mnoho

celospolečenských problémů. Zároveň to je Masaryk, kritizující církev pro její nepřizpůsobivost a konzervativnost či pro její provázanost s vládnoucími rody. Velmi často Masaryk v těchto tématech operuje s tím, že víra nedělá rozdíly a ke všem se v očích božích přistupuje stejně. Jinými slovy je zde řeč o rovnosti před bohem. Je tedy jasné, že problematika náboženská má v rámci modelu jednoznačně svoje místo a otázkou pouze zůstává, kde konkrétně se v rámci hierarchie nachází. Dále je zde Masaryk učitel neboli Masaryk zdůrazňující problematiku vzdělanostní. Takový Masaryk řeší nejen úroveň vzdělávacích institucí, přednášené látky či počet univerzit, ale také přístup ke vzdělání pro různé vrstvy ve společnosti, pro ženy, přítomnost tělovýchovy v rámci výuky a další témata. Zde je třeba si uvědomit nejen to, že základním principem Masaryka učitele je rovnost v přístupu ke vzdělání, která tím problematiku vzdělaností dostává spolu s problematikou náboženskou do zmíněné hierarchické struktury mého badatelského modelu, ale také provázanost s dalšími tématy. V rámci problematiky vzdělanostní se Masaryk totiž zabývá také rolí církve ve vzdělávání, zabývá se katechismem a dalšími tématy, které tvoří očividnou spojitost mezi problematikou náboženskou a vzdělanostní. Otázkou pak pro můj model stále zůstává, zda jsou tato dvě témata v rámci hierarchického modelu v korelaci či nějakém jiném vzájemném vztahu. Dále je zde Masaryk politik, který se zabývá problematikou politickou. Je to Masaryk, který se přes státní orgány monarchie snaží měnit společnost, snaží se bojovat za spravedlnost a bojovat za společenské vrstvy a skupiny lidí, kteří neměli možnost volit či měli omezená práva oproti jiným spoluobčanům. Základním principem je zde rovnost před zákonem neboli zákony platící pro všechny stejným způsobem. Je tedy logické, že problematika politická má opět svoje jasné místo v rámci mého modelu. Samotné místo problematiky politické v rámci hierarchie modelu je opětovně třeba určit. V rámci problematiky vzdělanostní je mnohdy řeč o vzdělávání politiků o vlastnostech, které by si každý politik před vstupem do politiky měl osvojit. V rámci problematiky náboženské se zase řeší církevní politické strany, jejichž prostřednictvím proniká otázka náboženská na veškerá jednání a zasedání říšské rady i zemských sněmů. Je zde opětovně patrný vztah mezi všemi třemi zmíněnými oblastmi. Dalším je Masaryk politolog, který se zásadně liší od Masaryka politika, jelikož určující je zde problematika nacionální. Tato varianta Masaryka upřednostňuje mezinárodní vztahy, studium menších národů a nacionální otázky konce 19. století. Základní myšlenkou je zde větší míra rovnosti mezi jednotlivými národy, ale i národnostmi v rámci monarchie. Místo v rámci mého modelu je tedy jasné. Otázkou je souvztažnost s ostatními segmenty modelu. V rámci jihoslovanských národů a dalších národnostních menšin řešil častokrát otázku náboženství, a toho, jak přispívá k segmentaci mnohonárodnostní společnosti, takže souvislost s problematikou náboženskou je

zde rozhodně na místě. Snažil se apelovat na všechny, aby kromě vlastní společnosti studovali i kulturu svých sousedských států a dalších předních států světa, čímž se nabízí souvislost s problematikou vzdělanostní. V neposlední řadě souvislost s problematikou politickou je zde nasnadě, jelikož nacionální otázka byla předním tématem rakouské politické scény v druhé polovině 19. století. Posledním Masarykem, který zůstává nezařazen, je Masaryk sociolog neboli problematika sociální. To je Masaryk, který řeší těžkou sociální situaci doby v případě dělnické vrstvy, Masaryk bojující za zlepšení finanční situace nižšího úřednictva, zlepšení studijních podmínek studentstva a mnoho dalších společenských témat. Zde se jedná o rovnost mezi lidmi v jedné společnosti, což je určující myšlenka pro daný segment, která opětovně potvrzuje místo v rámci výzkumného modelu. Masaryk filozof je součástí tohoto segmentu, jelikož jeho filozofie a sociologie byly v mnohém velmi propojené a myšlenkově na sebe navazující. V rámci problematiky sociální se souvislosti s dalšími segmenty hledají opětovně velmi snadno, jelikož rovnost mezi lidmi ve společnosti druhé poloviny 19. století souvisela s náboženstvím, národností, úrovní vzdělání, politickou a sociální přínaležitostí.

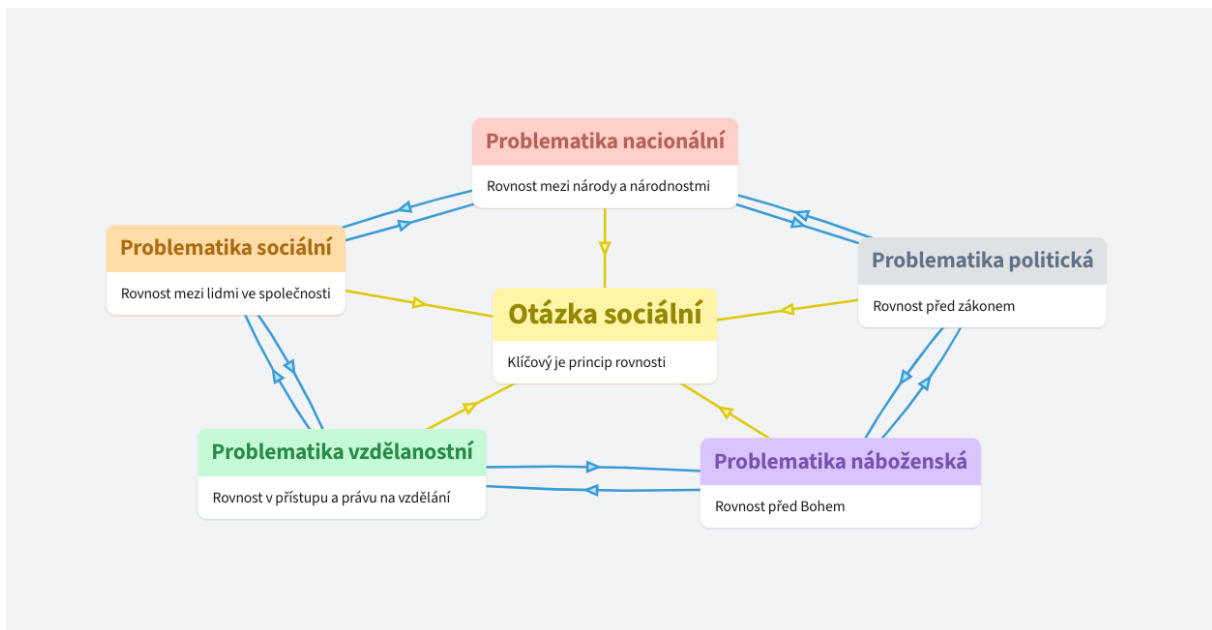
Nyní, když jsou všechny přední segmenty Masarykova zaměření pojmenovány, definovány a jejich místo v rámci výzkumného modelu bylo na základě principu rovnosti potvrzeno, tak je zapotřebí daný model složit dohromady a určit jeho podobu. Abych podobu mohl stanovit, tak je nutné si udělat jasno ve zmíněné hierarchii onoho modelu. Pokud je řeč o hierarchii, tak prvním tvarem, který člověka napadne, je pyramida. Pyramida, kde na vrcholu je určující segment, pod ním dva z něj vycházející, ze kterých se skládá a pod nimi pak zbytek. Z mého pohledu by tak muselo jít alespoň o třístupňové dělení podle podstaty jednotlivých segmentů. V první fázi je třeba si stanovit, který segment stane na pomyslném vrcholu pyramidy, což se dá jediné tak, že se analyticky prokáže, že zbylé segmenty vycházejí právě z něj. Pokud si vezmu problematiku náboženskou neboli rovnost před Bohem, tak je jistě pravdou, že po tzv. tolerančním patentu⁵⁷ a dalších inovacích v ústavě to nebylo jen katolické vyznání, které pro obyvatele monarchie značilo plná práva. Dá se tam najít jistá provázanost s problematikou vzdělanostní a přístupu ke vzdělání, ale rozhodně se nedá říci, že by problematika politická, nacionální či nejlépe sociální byly podřízeny té náboženské. Přece jen přínaležitost ke katolické církvi automaticky nikomu nedarovala volební práva ani nutně lepší sociální postavení. Je tedy patrné, že problematika náboženská na vrcholu modelu nebude. Problematika politická a rovnost před zákonem je podstatně komplexnější záležitost, jelikož se

⁵⁷ Toleranční patent byl zákonodárný dokument, který císař Josef II. nechal vydat v roce 1781. Dokumentem císař legalizoval svobodu vyznání v rámci různých křesťanských vyznání. Více viz. Melmuková, Eva [1999]. *Patent zvaný toleranční*. Praha: Mladá fronta.

dá argumentovat, že zákon určuje vše ostatní v zemi, takže se zde ono místo na pomyslném vrcholu modelu přímo nabízí. Neplatí to ovšem primárně pro problematiku náboženskou, kde sice postavení daného náboženství v zemi může být specifikováno zákonem, ale přístup společnosti k náboženství, etice a morálce již zákon dostatečně nedokáže vyprofilovat. Podobně problematika sociální se dá zákonem do určité míry velmi upravit, ale jsou jisté segmenty rovnosti, kdy to není tak jednoduché. Rovnost mezi lidmi v zákoně sice může být kodifikována, ale ve chvíli, kdy hospodářská situace v určité části země nedovoluje tak kvalitní přístup ke vzdělání či technice, tak jsou ve společnosti stále patrné značné rozdíly. V neposlední řadě i mezinárodní vztahy nejsou ovlivňovány výlučně politickou situací. Nejprve velmi nadějně vypadající problematika politická tak opět nemůže stanout na vrcholu pyramidy mého modelu. Vzhledem k výše řečenému je možné také velmi jednoduše shrnout, že problematika nacionální neboli rovnost mezi národy a národnostmi má sice přímou souvislost s ostatními jmenovanými problematikami, ale je patrné, že v mnoha ohledech je nedostačující. Pokud by fungovala rovnost mezi národy a jednotlivými národnostmi v rámci jednoho národa, tak by to do jisté míry řešilo problematiku náboženskou i sociální, ale řešení nejde dostatečně do hloubky, aby samo o sobě vyřešilo celou sociální otázku. To, že situace dělníků všech předních evropských zemí a všemožných národnostních příslušností bude stejná, ve výsledku nic nemění na tom, že v rámci společenského žebříčku budou stále na velmi nezáviděníhodném místě. Je tedy vidět, že rovnost v přístupu k různým národům sice dokáže mnoho, ale sociální otázku nevyřeší, a právě proto problematika nacionální opětovně nemůže stanout na pomyslném vrcholu pyramidy. Pak už zbývá jen analyticky prověřit problematiku vzdělanostní a sociální. Problematika vzdělaností neboli rovnost v přístupu a právu ke vzdělání by měla být na posouzení snazší. Může se zdát, že ač je vzdělání enormně důležité, tak oproti ostatním tématům je to oblast vícero marginální co do komplexnosti. Je ale třeba brát v potaz primárně důsledky vzdělané společnosti pro rozvoj lidstva. Vzdělaná společnost je společnost informovaná, takže se v jejím případě dá počítat s lepší sociální úrovní, lepším porozuměním mezi národy i národnostmi a vyšší úrovní znalosti vlastních práv a svobod. Tohle všechno jsou témata již pro můj výzkumný model naprosto zásadní. Co zde ovšem uniká, je problematika náboženská, protože v dané době stanula věda do značné míry proti víře a přestože úroveň vzdělání nebyla vůbec špatná, tak témata jako mravnost a etika tam nebyla dostatečně zastoupena, aby se vzdělání vyrovnalo náboženství. Právě tento aspekt tedy zabránil problematice vzdělaností v získání vůdčí úlohy. Zbývá tedy poslední aspekt modelu, a to problematika sociální neboli rovnost mezi lidmi ve společnosti. To, že zbyla jako poslední, automaticky neznamená, že právě ona je správnou odpovědí na otázku, který aspekt modelu stane na pomyslném vrcholu pyramidy. Při bližší analýze je vidět,

že je souvislost s problematikou vzdělanostní, politickou a částečně i nacionální. Větší rovnost mezi lidmi ve společnosti bude logicky znamenat rovný přístup ke vzdělání, k volbám, rovnost před zákonem pro všechny národnosti v rámci jednoho národa apod. Ovšem rovnost mezi lidmi v jedné společnosti nijak nepředjímá rovnost mezi národy. Podobně je i souvztažnost s problematikou náboženskou, kde sice skrze rovnost mezi lidmi ve společnosti se docílí toho, že budou rovnoprávná všechna náboženství v rámci společnosti obsažená, ale celková rovnost před bohem není závislá na rovnosti mezi lidmi. V tom náboženství nemá hledět na zákony, ale přirozená rovnost mezi věřícími má fungovat mimo zaběhnutá pravidla lidské společnosti. Problematika sociální je na tom tedy ze všech jmenovaných aspektů rozhodně nejlépe, ale pořád to nestačí na to, aby mohla stanout na vrcholu pyramidy.

Analýza jednotlivých problematik tedy jasně poukázala na fakt, že mezi nimi všemi je určitá souvislost, ale nikdy ne dostatečná na to, aby se dalo říci, že jedna problematika stojí nad ostatními a všechny ostatní jsou na ní závislé či z ní přímo vycházejí. Díky tomu jsem tedy nucen přehodnotit vzhled a formát mého Masarykova modelu. Nyní je jasné, že nemůže jít o pyramidu, jelikož závislosti mezi problematikami sice jsou, ale jsou vzájemné a žádná nemá vysloveně nadřazené postavení. Naopak se zdá, že jsou všechny na shodné úrovni vzájemné souvztažnosti. Model tedy nebude pyramida, ale kružnice, na které se všechny problematiky nachází v rovnováze a vzájemné závislosti. Jádrem takové kružnice by pak byl přímo pojem rovnosti, kolem kterého se nachází jednotlivé problematiky ve stejném poměru. Onen pojem rovnosti jsem již zmiňoval a potvrdilo se, že jde o základ celého Masarykova modelu řešení sociální problematiky. Sama otázka sociální je tedy tím základem, protože právě ta hovoří o pojmu rovnosti a v Masarykově podání se soustředí na vyšší míru rovnosti ve všech zmíněných problematikách. S takto zvoleným modelem hodlám v rámci své práce dále pracovat a analyzovat do hloubky jednotlivé problematiky a Masarykův náhled na ně skrze jeho texty, projevy, dopisy, ale také očima jeho současníků i badatelů modernějších. Pokud je moje hypotéza správná, pak by se měla myšlenka rovnosti ukázat jako stěžejní pro Masaryka při analýze všech zmíněných aspektů modelu.

1.3 Struktura práce

Vzhledem k výzkumnému modelu a hlavní hypotéze mého výzkumu je pro mou práci zásadní myšlenkový vývoj Masaryka vzhledem k sociální otázce mezi jeho prvním dílem *Theorie a praxe*⁵⁸ a jeho vrcholovým dílem *Otázka sociální*. Jelikož první zmiňované dílo patřilo mezi jeho opravdu úvodní myšlenky a obsahuje hned několik aspektů výzkumného modelu, tak jsem se rozhodl i tamními myšlenkami uvést celou výzkumnou část mé práce ještě v rámci úvodní kapitoly. Představím tam, v čem shledával Masaryk rozdíly mezi teorií a praxí a také, nakolik se z daných myšlenek stala páteř celého Masarykova budoucího uvažování nad sociální problematikou. Masaryk totiž již v rámci svého raného díla začal propojovat myšlenky problematiky sociální, nacionální i vzdělanostní. V jednotlivých částech pokládal základy nejen sociologie v českém prostředí, ale také své teorie řešení sociálních problémů doby, tedy základu pro můj hypotetický model. Politika pro něj totiž byla onou cestou myšlenek a inovací z teorie do praxe a sám doufal, že tomu tak bude i v případě sociologie. Analyticky se v této podkapitole zaměřuji na všech deset částí Masarykova díla vzhledem k myšlenkám kolem sociologie, historie, politiky a právního vzdělání. Propojením všech stěžejních témat mého modelu řešení sociální problematiky poukážu na podstatu daného díla pro budoucí Masarykovy teorie i pro badatelský záměr mé práce.

⁵⁸ Viz [Masaryk 1876 I-X].

Po úvodním uvedení do celé problematiky sociální otázky se budu věnovat jednotlivým aspektům mého výzkumného modelu. Prvním z nich bude problematika náboženská, neboli princip rovnosti před Bohem. Masaryk smýšlel o náboženství velmi komplexně a víra byla stálou součástí jeho osobnosti. Zaměřím se na souvislost úpadku náboženství se sociálními problémy doby z Masarykova pohledu. Právě proto, že náboženství bylo instrumentální pro Masarykovo další uvažování v rámci sociální problematiky, tak je zapotřebí si říci, že ke všem závěrům rozhodně nedošel sám bez pomoci. Proto se v první části této kapitoly podívám na přední osoby, které ho v dané oblasti ovlivnily během zkoumané doby a jejichž názor rozhodně přispěl k formování základních myšlenek mého výzkumného modelu. Zaměřím se na jeho vztah ke katolictví a postupnou konverzi k protestanství, která nebyla plynulá a měla hned několik velmi důležitých mezníků, které opět mohou poukázat k souvislosti se sociální otázkou a argumentačně podpořit místo problematiky náboženské v rámci mého výzkumného modelu. Další citelnou slabinou náboženství v dané době byla věda, která aktivně vystupovala proti víře. V další části této kapitoly se tedy podívám na střet vědy a víry v Masarykově podání a analyticky se pokusím rozebrat, nakolik se onen střet projevoval ve společnosti, jelikož podle toho lze usoudit vliv na sociální otázku. Poslední částí této kapitoly, na kterou je třeba se analyticky zaměřit, je část věnovaná etice a mravnosti, jelikož tyto aspekty lidského chování Masaryk vyzvedá nad pojem náboženství jako celku. Viděl v nich jeden ze základních klíčů k větší rovnosti mezi lidmi. Samotnou mravnost totiž vnímal jako vztah člověka k člověku, a právě proto se může ukázat být klíčová pro můj výzkumný model.

Ve třetí kapitole práce se zaměřím na problematiku vzdělaností, která by svoje místo na mém modelu měla získat skrze koncept rovnosti v přístupu ke vzdělání. Abych mohl komplexně zanalyzovat celý koncept, tak bude nutné se nejdříve zaměřit na roli vzdělání ve společnosti ve sledované době. Role vzdělání se zrcadlí v roli učitelů a vzdělanců, na kterou je třeba se podívat dobovými očima, a zhodnotit tak jejich možný přínos k řešení sociální problematiky. Tématům souvisejícím se vzděláním věnoval i několik politických projevů během svého prvního působení v rámci říšské rady. V případě těchto projevů bude nosné se zaměřit nejen na projevy samotné, ale i na reakce dobového tisku. Stejně tak se v rámci dané kapitoly zaměřím na úlohu studentstva v rámci sociální otázky, aby se ukázalo, nakolik se jedná o smysluplnou vrstvu společnosti v dané problematice po boku dělnictva. Na to bych navázal přímo vztahem Masaryka ke studentům a tím, jak dobové studentstvo vnímalo jeho názory a myšlenky. Specifickou skupinou studentů, na kterou se mám v plánu zaměřit, jsou tzv. pokrokaři, neboli pokrokové hnutí, které bylo do velké míry složeno z mladých lidí. Speciálním

tématem, které samo v sobě obsahuje průnik problematiky vzdělanostní, politické a náboženské, je téma konfesijního školství. Koncem 19. století se dá pozorovat jistá snaha o jeho návrat do vzdělávacího systému monarchie, který byl mnohdy silně kritizován. Zaměřím se na Masarykovo působení v rámci říšské rady, kde se k tématu velmi obšírně vyjadřoval. Věřím, že tímto se mi podaří téma vzdělanostní dostatečně vyčerpat, aby bylo možné mou hypotézu prokázat.

Další kapitola, tedy čtvrtá, se bude věnovat problematice nacionální. Obzvláště koncem 19. století se jedná o otázku vysoce relevantní, která zároveň byla pro Masaryka otázkou velmi palčivou. Abych mohl zodpovědně zhodnotit Masarykův přístup k nacionální otázce, tak se nejprve musím zaměřit na jeho vlastní národnost, jeho přístup k danému tématu a vztah k vlasti a národnostem, které se kolem něj od mládí pohybovaly. Po vyjasnění Masarykova vztahu k nacionalismu se podívám na velmi pestrou názorovou škálu dobové společnosti právě vůči Masarykovi a jeho vztahu k monarchii. Ukazuje se, že se v rámci poměrně úzkého časového úseku setkáváme s naprosto protichůdnými názory na jeho vztah k vlasti. Považuji za důležité tyto názory podrobit analýze a výsledek vztáhnout k dříve řečenému a k mé hypotéze. Součástí toho bude i stručné ohlédnutí se za rukopisnou aférou, která s tématem velmi úzce souvisí. Jelikož Masaryk nacionální otázku rozpracoval po několika liniích a vztáhl ji k pojmům jako liberalismus, historismus či primárně socialismus, tak mám v plánu se zaměřit i na tyto pojmy a Masarykův vztah k nim. Všechny tyto myšlenkové směry totiž byly svým osobitým způsobem důležité pro českou otázku, a tak v rámci problematiky náboženské je nutné se na ně zaměřit, stejně jako na přední osoby národního obrození, které v daných věcech určovaly směr. Je známo, že na liberalismus a historismus měl velmi vyhraněné názory a jelikož ve středu mého modelu stojí princip rovnosti ve společnosti, ke kterému se socialismus hlásí, tak rozhodně má smysl se podívat i tímto směrem a porovnat všechny tři pojmy v nacionálním rozměru doby. Nacionální otázka se silně projevovala také v rámci dobové politické situace skrze projevy poslanců v říšské radě i zemských sněmech. Masaryk se v tomto ohledu velmi proslavil svou tzv. strakonickou řečí, která byla silně národnostně zabarvená a byla jeho jistou rekcí na připomínky, že dostatečným způsobem nereflektuje nacionální otázku. Zaměřím se tedy na zmíněnou řeč a na reakce dobového tisku, které budou vhodnou ukázkou ne/pochopení Masarykova záměru v rámci strakonické řeči.

V pořadí pátá kapitola bude věnována problematice politicko-hospodářské. Jedním z aspektů modelu je rovnost před zákonem, která z logiky věci úzce souvisí s Masarykovým působením v rámci politické reprezentace monarchie. Během jeho řečí lze pozorovat překryv

s tématy z předcházejících kapitol, což je také důvodem, proč chci jeho řeči použít i v jiných kapitolách, ale zbývá jedna specifická skupina, která se nejvíce hodí do této speciální části, a to jsou ekonomicko-hospodářsky zaměřené projevy, které cílí na sociální otázku z hlediska rovnosti před zákonem pro různé vrstvy obyvatelstva. Čerpat budu ze stenografických přepisů jednotlivých projevů a z dobového tisku, který mi umožní zasadit jednotlivé projevy do dobového kontextu podle toho, jaká na ně byla reakce. Prvním velkým tématem, kterému se hodlám věnovat, byla finanční situace nižších úředníků v zemi a Masarykova snaha jim pomoci. Další podkapitolou bude téma hospodářské zaostalosti jižních Čech a snaha o výstavbu tamní železnice. Takové téma totiž ukazuje sociální otázku z odlišného úhlu pohledu. Předmětem zájmu není určitá sociální skupina, ale přímo geografická oblast, která je nějak hospodářsky specifická. Následně se hodlám zaměřit na Masarykovy projevy směrem k živnostníkům a celkově k navázání daňového systému na volební právo. Jedná se o další důležité téma, jelikož rozšiřuje sociální otázku doby a poukazuje na velmi nevhodně nastavenou volební politiku monarchie. Při analýze hospodářsko-politického aspektu modelu rozhodně nemohu vynechat Masarykovo působení v tzv. delegacích a jeho projevy, týkající se rakouské správy Bosny a Hercegoviny. Jelikož je řeč o Bosně, tak zde nemůže být tak silná snaha o asociaci s českou otázkou. Naopak v popředí je sociální otázka prezentovaná z primárně hospodářského pohledu.

Logicky posledním aspektem, kterým chci celou svou úvahu o modelu uzavřít, je aspekt rovnosti ve společnosti neboli problematika sociální. Ústředním tématem zde bude sociologie jako věda, která vznikala právě v druhé polovině 19. století a získávala postupně na popularitě vlivem mnoha slavných sociologů doby, mezi nimiž měl svoje místo i Masaryk. V první části se zaměřím tedy přímo na sociologii a Masarykovu cestu k ní. Následně na to navážu pojetím sociologie v kontextu dalších věd a aspektů, které s ní Masaryk propojoval. Masarykova sociologie totiž nikdy nestanula osamocena, ale vždy v kontextu dalších věd a aspektů. Pokračovat mám v plánu s dílem *Rukověť sociologie*, což je Masarykova reakce na původní text *Theorie a praxe* stejně jako na sociologii samou. Má tedy rozhodně smysl v závislosti na předcházející části kapitoly zanalyzovat i zmíněné dílo. Při rozpracovávání sociální otázky se vedle otázky dělnické, studentské, úřednické dostával Masaryk také často na ženskou otázku. Stručně bych se na ni zaměřil také, jelikož ta v sobě dle mého obsahuje naprostou většinu aspektů celého mého výzkumného modelu.

Sociální otázka a Masarykova snaha najít řešení na problémy společnosti stojí v popředí mé práce, a proto Masarykovo obsáhlé dílo *Otázka sociální* a jeho analýza vzhledem k výzkumnému modelu uzavře celou analytickou část mé práce. Z toho důvodu jsem se rozhodl

tuhle část dát mimo kapitolu o společnosti, jelikož sociální otázka by měla mít přímou souvislost i s ostatními kapitolami. Zaměřím se nejen na dílo samotné, ale i na sociální otázku v Masarykově pojetí a v celé její šíři. Pokud by moje hypotéza měla být nosná, tak se v rámci takto přelomového díla musí nutně Masaryk k sociální otázce vyjadřovat v závislosti na všechy zmíněné aspekty modelu řešení sociální problematiky.

1.4 Theorie a praxe

Tomáš Garrigue Masaryk bývá vždycky připomínán pro mnohé svoje životní úspěchy a milníky, ale jeden ze zásadních zůstává pravidelně opomenut. Tímto úspěchem je etablování sociologie v českém prostředí a seznámení české společnosti se sociologií jakožto vědeckou disciplínou. Byl to právě on, kdo v českém prostředí založil onu sociologickou tradici. České prostředí mezi prvními seznámil s myšlenkami tehdejších předních osobností, jako byli August Comte⁵⁹, Herbert Spencer⁶⁰ či Karl Marx⁶¹. Masarykovo dílo *Theorie a praxe* se dá považovat za naprostý základní stavební kámen sociologie v rámci českého prostředí. Přesto bývá dané dílo mnohými badateli přehlíženo, a to včetně několika Masarykových životopisců. Masaryk byl badateli vnímán primárně jako filozof a málokdy jako sociolog. Důvodem je, že nikdy nenapsal vlastní sociologickou koncepci a soustředil se na kritické zhodnocení koncepcí jiných sociologů. To je pro Masaryka typické. Jako zásadní vlastní přínos pro sociologii viděl vlastní vstup do politiky, což pro něj byla sociologie v praxi a sám vždycky tvrdil a snažil se, aby sociologie nezůstávala jen teorií, ale projevovala se i v praxi. [Vaněk 1992: 92-94] Teorie se od praxe v každé společnosti podle něj odděluje naprosto přirozeným způsobem. Teorie je sice nepraktická, jelikož je primárně o poznávání než o vědění v pravém slova smyslu. Teorie se ovšem v přehnaném množství může stát naprosto neplodnou, a proto má člověk od přírody snahu nepropadat přílišnému teoretizování, jelikož je jisté, že by to nebylo pro dobro věci. Samotnou hranici plodnosti vědy není vůbec snadné rozpoznat ani stanovit. Masaryk logickou hranici viděl v bodě, kdy je ještě věda schopna sloužit společnosti. Jakmile by taková hranice byla překročena, pak lze danou vědu označit za neplodnou. Vědcům se nejlépe daří vždycky

⁵⁹ Auguste Comte (1798-1857) byl zakladatelem pozitivismu, filozofického a politického hnutí, které si získalo na popularitě hlavně v druhé polovině 19. století. Byl prvním, komu se podařilo efektivně propojit filozofii a exaktní vědy. Patří mezi zakladatele sociologie.

⁶⁰ Herbert Spencer (1820-1903) byl britský filozof a sociolog. V rámci své koncepce kladl důraz na podobnosti rysů společnosti a biologického organismu.

⁶¹ Karl Heinrich Marx (1818-1883) byl německým filozofem, který se proslavil kritikou ekonomie a stal se teoretikem socialismu, komunismu a samozřejmě marxismu. Patří mezi ústřední myslitele 19. století a ideové zakladatele sociologie.

tam, kde praxe nemá přílišného zastoupení, ale s teorií se to nesmí též přehánět. Přesto ovšem, jak pro teorii, tak praxi platí, že je v nich mnoho nesrozumitelného a neprozkoumaného. V rámci odlišení teorie od praxe Masaryk hovořil také o rozdílných potřebách obou aspektů. U teorie jsou zapotřebí klid, rozvaha, pokusy a snaha, zatímco u praxe je třeba rozhodnost, schopnost jednat a mnohdy rychlost a svižnost. Společnost potřebuje dobré vědce (teoretiky), ale i dobré vládcy (praktiky) a všeobecně často platí, že praktik není dobrým teoretikem, a naopak. [Masaryk 2012: 152-155] Masaryk nikdy nepochyboval o potřebě teorie. Z jeho pohledu bylo jasně dané, že teoretické pozadí je nutné k tomu, aby člověk v praxi věděl, proč dělá určitou činnost. Naopak u praxe měl trochu problém v tom, že si pod tímto slovem mnozí představují různé věci. Mnohé praktiky vnímal jako velmi nepraktické jedince. Dokonce upozorňoval na to, že poznatky z dávných dob jsou stále relevantní a i v dobách pozdějších, což v důsledku může znamenat, že označit něco za nepraktické jen proto, že lidstvo pro danou věc nemá využití, není úplně v pořádku, protože jeden nikdy neví, zda se v budoucnu daná věc nebude využívat v jiném kontextu. Celkově tedy otázka praktičnosti mu přišla mnohem komplexnější než pojetí teoretické. [Masaryk 1990: 30-31]

Masarykovo dílo *Theorie a praxe* vyšlo roku 1876, a to rozdělené na několik částí v rámci známého brněnského periodika *Moravská orlice*⁶². U jednotlivých pasáží se Masaryk podepisoval jakožto „Dr. J.“ a jedná se o jeho první politicky zaměřenou práci. Velmi silně tam kritizoval pasivitu staročeských poslanců. Pro Masaryka byla říšská rada⁶³, kde poslanci vystupovali, otevřeným fórem, kde je pouze na každém jednotlivci, jak se chce prezentovat a jakým způsobem hodlá vystupovat. Považoval za nutné, aby toho poslanci využívali k demonstraci svých názorů, přístupů k životu a hlavně morálních hodnot. Všechny místní politické projevy pro něj měly až světový rozměr, a o to více trval na tom, že by poslanci měli jít příkladem celé společnosti. Dílo rozčlenil do deseti částí, kdy je třeba říci, že desátá část upadla na dlouhou dobu v zapomnění a prakticky všichni životopisci ji opomněli zmínit. Celé dílo samozřejmě bez desáté části nedává úplně smysl, a proto mnoho badatelů označilo tento Masarykův spis za nedokončený. Není úplně jasné, jak došlo ke ztrátě oné desáté části. Jedním z viníků může být Jan Herben⁶⁴, který při analýze daného díla udělal hned několik chyb.

⁶² Moravská orlice byla česky psaným moravským periodikem, patřícím staročeské straně. Periodikum vycházelo každý den kromě neděle.

⁶³ Říšská rada byl nejvyšší zákonodárný orgán habsburské monarchie. Založena byla ve Vídni roku 1861. Byl to dvoukomorový parlament, skládající se z volené poslancecké sněmovny a nevolené panské sněmovny, kam poslance dosazoval sám císař. Zanikla spolu se zánikem Rakouska-Uherska po konci první světové války. Viz Žaloudek, Karel [1999]. *Encyklopedie politiky*. Praha: Libri.

⁶⁴ Jan Herben (1857-1936) byl politikem, spisovatelem a novinářem českého původu. Masaryk mu svěřil pozici šéfredaktora v rámci týdeníku realistů *Čas*. Herben byl nejen zakladatelem tohoto periodika, ale i jeho vlastníkem.

Desátou část vynechal a uvedl chybné datum publikování části první, které o den posunul. Je docela možné, že se další badatelé opírali o jeho analýzu, a proto opomněná desátá část zůstávala dlouhou dobu utajená. Zdeněk Nejedlý⁶⁵, který se Masarykovým životem zabýval opravdu detailně, Herbenovu chybu v dataci odhalil a upozornil na ni, ale onu desátou část též nezmiňoval. Buď tedy sám dílo studoval jen skrze Herbena, nebo dohledával části Masarykova díla podle Herbenových citací, a díky tomu se k desáté části též nedostal. Další životopisci chybu opakovali, a tak desátá část dlouhou dobu nebyla podrobena žádné hlubší analýze. Prvním, kdo desátou část našel a zanalyzoval, byl Alexander Fried ve své disertační práci, publikované v 50. letech 20. století na Filozofické fakultě Vídeňské univerzity⁶⁶. Od té doby je již spis *Theorie a praxe* většinou prezentován ve své ucelené podobě. Masaryk sám považoval dané dílo za důležité, což je vidět podle toho, jak se k němu často vracel ve svých pozdějších publikacích, i podle toho, že na jeho základě postavil svou habilitační práci. Existuje i názor, že právě toto dílo bylo základem jeho habilitační práce *Prinzipien der Soziologie*, která nakonec nebyla přijata. Habilitační práce se nedochovala, takže danou teorii nelze ověřit, přestože mnozí badatelé byli názoru, že ji Masaryk v přepracované podobě vydal jako svůj spis *Rukověť sociologie* na přelomu let 1900 a 1901. Miloš Dokulil byl sám názoru, že tehdejší společnost v rámci Rakouska-Uherska ještě nebyla připravená na takto rozpracovanou sociologickou studii, a proto Masarykova habilitace nebyla přijata. Nebylo totiž snadné Masarykovu práci někam přiřadit. [Dokulil 2012: 24]

První díl *Theorie a praxe* byl v rámci *Moravské orlice* otištěn dne 23. dubna 1876 a Masaryk se dílo rozhodl zahájit rovnou velmi silným sdělením, kdy čtenáře informoval, že podle jeho názoru se toho hrozně moc napovídalo o Čechách žijících ve Vídni, ale velmi málo se mluví o těch, kteří ve Vídni nepůsobí. Hned následně dodal, že by chtěl vidět, jak o nich hovoří ti Češi, kteří ve Vídni sice jsou, ale nechtějí být. To byl jednoznačný útok na staročeské poslance, kteří v této době prosazovali svou pasivní politiku. Masaryk je vlastně tímto vyzýval, aby vystoupili z pasivity a začali se opět proaktivně zajímat o českou společnost. Pasivita pro něj nebyla řešením problému, ba naopak. Chtěl, aby se všichni setkávali tváří v tvář a otevřeně hovořili o problémech svých i celospolečenských. Takové řešení viděl a vnímal v rámci parlamentárních debat. [Masaryk 1876 I: 1] Masaryk od počátku apeloval na české poslance,

Jelikož se považoval za Masarykova přítele a působil vedle něj celé Masarykovo první politické období, tak v pozdějších letech sepsal dokonce Masarykův podrobný životopis.

⁶⁵ Zdeněk Nejedlý (1878-1962) byl historikem a politikem. Ve 40. a 50. letech působil jako ministr školství Československa. Byl jedním z Masarykových žáků a následně jedním z jeho životopisců. Po určitou dobu působil také v Masarykově realistické straně.

⁶⁶ Viz [Fried 1954].

aby si uvědomili, že na ně spoléhá celá česká společnost, kterou v rámci říšské rady zastupují, a které jejich pasivita jediné škodí. Poslance staročeské strany vnímal jako příliš pohodlné skrze jejich přístup a doufal, že se mezi nimi najdou tací, kteří z pasivity vystoupí. Vnímal to tak, že pokud jeden poslanec půjde tímto směrem, tak se k němu mnozí přidají, ale vždycky je to otázka toho prvního odvážlivce. Masaryk se nyní i později neustále vracel k tématu zodpovědnosti poslanců vůči svému lidu. Velmi ho iritoval přístup poslanců, kteří budovali osobní kariéru a při tom zapomínali, že zastupují celý národ. Jedním z důvodů, proč to u českých poslanců nefungovalo, bylo podle něj to, že vlastně neznali pořádně společnost, kterou reprezentovali. Masaryk proto usiloval o to, aby poslanci studovali svou společnost, kterou zastupují a detailně se v ní orientovali.

V druhém dílu, který byl otištěn dne 27. dubna 1876, Masaryk navázal na myšlenky ohledně poslanců znalých společnosti kolem sebe a pokusil se celou věc myšlenkově propojit s českou otázkou. Pasivitu nevnímal jako jediný problém, jelikož i u aktivních poslanců si všímal, že se soustředili většinou na zahraniční politiku a naprosto zapomínali na společnost kolem sebe. Masaryk přišel s návrhem, aby se každý státník vzdělával takovým způsobem, že by se stával znalcem společnosti, které má sloužit, a kterou má zastupovat. Politik by tedy měl znát celou svou společnost od základů. Měl by tedy podle Masaryka detailně studovat sociální otázku, aby porozuměl nejen své společnosti, ale též jejím problémům. Masaryk volal přímo po vědeckém studiu společnosti, které by politikům umožnilo orientovat se v každém úskalí dané společnosti. Zabývat se zahraniční politikou je jistě důležité, ale Masaryk vyslovil otázku, jak se mohou politici orientovat v zahraniční politice, když se neorientují ani v dění na domácí půdě. Jako pozitivní příklad uvedl Prusko a Čínu, tedy dvě země, kde se aktivně pečovalo o historii i na správné úrovni. Podle Masaryka zde funguje jasná korelace teorie a praxe, jelikož teoretická neznalost a nepochopení situace pak v praxi vedou k netoleranci. Politikům se tedy nešlo divit, že neměli mnohdy pochopení v rámci sociální otázky pro útrapy jiných vrstev společnosti, jelikož jim k pochopení chyběl teoretický kontext. Text zakončil myšlenkou, že by Rakousku-Uhersku prospěla vláda filologa, který by se orientoval v místních jazycích. [Masaryk 1876 II: 1] Masaryk je v této části možná kritický až příliš, nicméně zásadní je, že se pomalu dostává k myšlence sociologie, jako důležité součásti vzdělání všech politiků. Sociologií to zatím samozřejmě nenazývá, ale ona myšlenka je tam velice jasná. Praktická stránka politiky byla hrozně důležitá, ale nemohla podle Masaryka fungovat bez kvalitního základu. Jinými slovy bez dobré teorie nemůže být ani dobrá praxe. V rámci svého díla *Theorie*

a praxe si proto kladl dvě zásadní otázky: co to je politika a jaký má takový politik být. [Svoboda 2017: 92-93]

Co je to politika? Metodicky to musí být podle Masaryka věda, a to taková, které bude sociologie vždy vědeckou oporou. Sociologie je ovšem tak rozlehlý pojem, že sice může být takovému politikovi oporou, ale pouze za předpokladu, že se daný politik alespoň nějak všeobecně orientuje ve své společnosti. Politika musí proto mít jeden hlavní cíl, a to společenský blahobyť. [Svoboda 2017: 93-95] Masarykovi se mnohdy vyčítá, že právě rozpracováním konceptu politiky tak, že zavedl představu jejího vědeckého základu, otevřel do budoucna cestu pro nadcházející socialistický režim v zemi. [Soubigou 2004: 106] Je jistě pravdou, že Masaryk byl jedním z prvních teoretiků sociologie, ale pokud by pojem nerozpracoval on, tak by to jistě udělal někdo jiný. Ignorovat tento společenský vývoj by rozhodně nebylo správnou cestou. U Masaryka ovšem není žádných spekulací zapotřebí, jelikož v rámci svého díla *Otázka sociální* se dostatečně jasně vůči marxismu vymezil. Třetí díl byl otištěn 5. května 1876 a Masaryk se hned zkraje v rámci definice politiky argumentačně opřel o Platóna⁶⁷, když zmínil, že by politika měla být vedena nezvratnými zákony vědy. Přestože od doby Platóna společnost nenaznala v rámci politiky příliš velkého pokroku, tak Masaryk velmi kvalitně hodnotil šíření sociologie ve vědeckých kruzích. Teoretikové i praktikové díky tomu mohli vědecky podložit základní problémy společnosti a věci, které se dříve dělaly tak nějak automaticky, nyní měly pevnou sociologickou základnu skrze společenské zákony. Oproti předešlému dílu zde zdůraznil, že společnost by měli studovat všichni a nejen politici, jelikož každého znalost společenského dění obohatí. Každá věda by měla mít svůj vlastní předmět zájmu a Masaryk uvažoval, co by to mělo být v případě sociologie. Došel k závěru, že by se mělo jednat o lidské společenství a společnost jako celek. Politika se tomu podle Masaryka měla šanci přizpůsobit jen v případě, že bude zdůrazňovat snahu o dosažení blahobytu celé společnosti, a o to více bude motivována společnost studovat a porozumět jí. Sociologií by se mělo dosáhnout určité rovnováhy, kdy blahobyť jednoho nebude znamenat nějakou újmu jinému. Cílem sociologů by podle Masaryka vždy mělo být nalezení nějaké větší rovnováhy ve společnosti a mezi lidmi. Pokud se to sociologii podaří, tak by se přes politiky jako aktivní prosazovatele a znalce sociologie měla tato situace přenést z teorie do praxe. Jakmile zmínil rovnost, tak plynule přešel k otázce mravnosti a spravedlnosti, a to z toho důvodu, že tam spatřoval jasnou korelaci. Dokud není snaha, aby lidé byli všude stejně mravní, tak se mravnější jedinec vždycky bude oproti tomu méně mravněmu cítit znevýhodněn. V přeneseném slova

⁶⁷ Více o vztahu Masaryka k Platónovi viz [Hromádka 2005: 75-80].

smyslu to platí i o státech. Proto Masaryk vnímal situaci tak, že dokud všechny státy nebudou mravné či dokud bude jeden stát vynikat mravnostně nad jiným, tak dokáže ten méně mravný vždy poškodit stát mravnější. V pohledu na společnost tedy platí, že dokud nebude mravnost celospolečenskou výsadou, tak nemůže fungovat spravedlnost ani řádná rovnost mezi lidmi. Text zakončil myšlenkou, že dokud světu vládnou zbraně, tak není možné oné rovnosti a mravnosti dosáhnout, jelikož se zbraní jeden nikdy nevzdá, protože si netroufne risknout, že by tak učinil i jeho soused apod. [Masaryk 1876 III: 1-2] Zde již konkrétněji hovořil o sociologii jakožto jasné cestě k řešení sociální otázky. Formuloval se tak zde základ modelu řešení sociální problematiky, když propojil studium společnosti, politiku, spravedlnost a mravnost s přesahem do mezinárodních styků. Spojujícím pojmem je i v tomto případě rovnost. Nemá smysl nyní hodnotit realističnost jeho představ a požadavků, jelikož se snaží spíše rozšířit svoje teze z politiky na celou společnost.

Jaký má být kvalitní politik? Masaryk se inspiroval Platónem, když tvrdil, že politik musí být v první řadě státník, a to státník uvědomělý. To znamená, že si sám v sobě musí být vědom, že slouží státu a je za něj zodpovědný jako za celek. Rozhodně tedy musí být člověkem vzdělaným. [Svoboda 2017: 93-95] Pokud je řeč o vzdělání, tak Masaryk vždy vyzvedal v rámci politiky právní vzdělání. Měl pro něj ovšem konkrétní vizi, jelikož byl názoru, že jak se postupně socializovala politika, tak bylo nutné, aby se socializovala i právnická studia. Nemůže totiž probíhat socializace práva a politiky bez toho, aby to mělo základ ve vzdělanosti. [Masaryk 1895: 167-175] Na správného politika se zaměřil také ve čtvrté části svého díla *Theorie a praxe*, která byla otištěna 7. května 1876. Masaryk onu část otevřel pojednáním o sociologii jakožto vědním oboru, když zmínil, že sociologie je pro něj jednoznačně jednou z věd politických. Přes politiku se následně přenesl k samotnému zákonodárství a uvažoval nad společnými problémy mnoha národů, které vlastně v principu přesahují hranice jednoho či druhého státu. Zamýšlel se nad možnou existencí mezinárodních zákonů, kterých podle něj bylo v platnosti minimum, ale očekával jejich značný nárůst s postupem doby. Federalismus a kosmopolitismus označil za jediné smysluplné cíle pro jednotlivé státy. Narážel zde opětovně na sociální otázku, která jakožto téma byla velmi otevřeně mezinárodní. Vedle toho, že každý politik by se měl dobře vyznat ve společnosti, které má sloužit, a kterou zastupuje, pak rozvinul myšlenku, že by ona znalost společnosti mohla fungovat i mezinárodně. Po vzoru geologie a biologie, které podle Masaryka pomáhaly lidem zbavovat se předsudků, by mohla nastoupit v podobném stylu i sociologie. Skrze ni se badatel totiž může seznámit nejen se svou kulturou a společností, ale i s jinými společnostmi ve světě, a díky tomu má šanci lépe porozumět i sousedním státům a

národům. Aby se nedržel v rámci rozvoje politického vzdělání jen sociologie, tak plynule přešel ke státnímu hospodářství, kde uvedl jasný příklad, že politici rozhodují o státním rozpočtu a mnoha jiných důležitých finančních položkách, a pak by dávalo smysl, aby měli politici i ekonomické vzdělání, jelikož pokud daným číslům a výpočtům nebudou rozumět, tak o nich nemají rozhodovat. [Masaryk 1876 IV: 1] Masaryk zde velmi chytře použil tohoto příkladu, kterému málokdo mohl vytýkat nesmyslnost, aby poukázal na odpovídající situaci i v rámci zmíněné sociologie. Tedy, pokud všichni chápou, proč by politik měl studovat ekonomii, aby kvalitně a zodpovědně rozhodoval o rozpočtu, tak by měli i chápat studium sociologie, aby politik odpovídajícím způsobem mohl rozhodovat o společnosti. Pokud člověk pozná společnost, pak by neměl být problém teoretické zákonitosti společnosti převést do praxe.

Už několikrát se v rámci samotného díla Masaryk velmi konkrétně dotýká sociologie. Dílo sice zaměřuje částečně jiným směrem na právníky a politiky, ale přesto v principu hovoří o potřebě sociologů. Právě sociologové by totiž pro společnost měli fungovat jako její znalci a ti, kteří aktivně pátrají po pravdě a prosazují ji. Z toho důvodu by i studium historie mělo být postaveno na základech sociologických, aby se hledali historické pravdy a nezapomínalo se na společnost jako celek. Právě sociologie může zajistit co možná nejužší propojení teorie a praxe. [Svoboda 2017: 103-109] Masaryk přednášel na univerzitě také o Malthusově teorii⁶⁸, která silně ovlivňovala jak teorii, tak praxi sociologů a brzy i národních hospodářů. Masaryk teorii ale silně kritizoval, jelikož ji považoval za enormně nepřesnou a nedomyšlenou. [Masaryk 2012: 75-78] Historie mu ale vždy ležela na srdci a byl vůči ní i historikům samým častokrát silně kritický. Na historii se proto zaměřil i v pátém díle, které bylo otištěno 12. května 1876. Zde Masaryk historii prezentoval jako jeden ze základních stavebních kamenů budoucího studia sociologie. Historie tedy byla zapotřebí, ale jedině historie na základech pozitivismu a logiky. Velká část historiků podle Masaryka řešila primárně formu, a nikoliv obsah, a proto si dávali práci s tím, aby humorným či čtivým způsobem zesměšnili projevy starých vládců či politiků. Podle Masaryka ale historie měla všechny primárně vzdělávat ohledně dějin lidstva a jeho vývoje. Badatel by v rámci historie měl kromě této vědy samotné dbát na základy geografie, biologie a psychologie, aby dokázal odpovídajícím způsobem hodnotit dějiny. [Masaryk 1876 V: 1] Nelze si zde neovšimnout paralely historika a politika, jakožto badatele, který se musí soustředit na celkový kontext a nikoliv jen na segmenty své práce. Historik by měl též řešit a promýšlet vliv přírody na člověka, jelikož podle Masaryka jedině tak může pochopit určité činy

⁶⁸ Malthusova teorie je pojmenována podle anglického ekonoma Thomase Roberta Malthuse. Malthus v rámci teorie analyzoval vliv základních přírodních faktorů na početnost populace v souvislosti s lidskou evolucí. Více viz Loužek, Marek [2014]. *Populační teorie Thomase Malthuse*. [online].

a kroky, které lidstvo dělá. Místy je tradičně vůči historii kritický až příliš, ale paralela se sociologií je zde patrná. Pokud totiž historie měla být jasnou a pevnou součástí sociologického badání, tak to, co v této části uváděl, muselo nutně platit i pro sociologii.

Vztahu mezi historií a sociologií se držel i v šestém díle, který byl otištěn 16. května 1876. Masaryk se zde rozepsal o pozitivistickém základu historického bádání a postupně zde rozvíjel svůj kritický realismus⁶⁹. Zmínil, že historici a advokáti mají mnoho společného, jelikož v obou případech vycházejí z určitých textů a pramenů, podle kterých si utvoří vlastní názor na nějakou problematiku, který se pak nepřístupně snaží bránit proti všem názorům jiným. Historik je sice odborník na dané období a danou problematiku, ale přesto je mnohdy podle Masaryka problémem, aby čtenářům daný problém dostatečně jasně předal a vysvětlil. Čtenáři potřebují poznat zákonitosti a aspekty společnosti, o které historik pojednává, aby jim dané dílo dávalo nějaký větší smysl. Je to opět sociologie, která podle Masaryka mohla v tomto historika posunout blíže k cíli. Propojením historického a sociologického bádání může totiž badatel poznat společnost minulou a skrze ni lépe pochopit i tu současnou. Řešení mnoha společenských problémů viděl v tom, aby se ve větší míře lidem ve společnosti učením předávaly etika a mravy. Než ale někdo může začít společnost vzdělávat, tak ji sám musí poznat. Proto je sociologie nejen klíčem, ale hlavně počátkem pozitivních změn ve společnosti, potenciálně pak i řešením sociálních problémů. Masaryk už v tomto prvotním textu začíná postupně skládat aspekty svého modelu řešení sociální problematiky. Jako konkrétní příklad sociálních problémů Masaryk v textu uvedl vysokou sebevražednost mezi rakouskými vojáky. K té podle něj mimo jiné zásadně přispívala vojenská čest, která kladla vojákům na srdce, aby si vzali život v případě, že nedosahují určitých kvalit. Masaryk to považoval za naprostý přežitek, který má destruktivní vliv na mladé životy, a proto zmínil, že je zapotřebí podobné věci do budoucna potlačit. Badatel sociolog by si podobných kauzalit a společenských zákonů všiml ihned a našel by jich celou řadu. Samotný vývoj společnosti se podle Masaryka řídí jasnými zákony, které je třeba chápat, aby se lidstvo mohlo snadněji posunout o krok kupředu. [Masaryk 1876 VI: 1-2] Je jasné, že rozpoznat takové zákonitosti ve vývoji společnosti není snadné, ale to ani obdobná činnost v rámci dobové společnosti jako takové. Masaryk byl ovšem přesvědčen, že to je jediná správná cesta k poznání a pochopení vývoje lidstva. V této části se

⁶⁹ Masarykův realismus – vědecký, politický a kulturní program, jehož původní myšlenky navazují na Masarykovu snahu co nejvíce neutrálně přistupovat ke každému problému. Už v rámci svého *Athenea* pracoval s touto představou potřeby kritického časopisu. Na začátku šlo primárně o odmítání prázdného nacionalismu a absolutního vymezování se vůči německé kultuře. Později myšlenky vyústily v založení Realistické strany.

v rámci kritiky historie velmi mírnil, a naopak nacházel styčné body se sociologií, kde jsou obě vědní disciplíny naprosto zásadní pro pochopení společnosti a jejího vývoje.

V sedmém díle, otištěném 19. května 1876, se Masaryk zaměřil na téma pokroku lidstva. Sociologie podle něj mohla sehrát pro společnost naprosto zásadní úlohu v rámci pokroku. Aby se tak mohlo stát, tak sociologie potřebovala stejně pevné základy, jako měly exaktní vědy, což znamená nezpochybnitelné zákonitosti a pravidla. Masaryk dokonce zmínil, že pokud by se tohle v rámci sociologie podařilo ustanovit, tak by lidstvo mohlo předpovídat vlastní budoucnost, jelikož by společnost předem věděla, co může očekávat na základě určitých prvků vlastního vývoje. V rámci srovnání přišel Masaryk s tím, že politologii se též nic takového nepodařilo, zato v rámci filozofie se některým filozofům skutečně podařilo ustanovit zákony, mající všeobecnou platnost. Jako pokrok zde Masaryk tedy označoval změny s určitou pravidelností, odvíjející se od specifických zákonitostí. Nemusí tedy nutně jít o změny k lepšímu, což je též klíčová myšlenka. Masaryk totiž zmínil, že pouze laikovi lze každý pokrok prezentovat jako změnu k lepšímu, ale nemusí to tak být. Jako příklad uváděl zdokonalení mnoha nástrojů k výrobě, ke kterému došlo vlivem válek apod. V teoretické rovině všechny změny vypadají jako krok správným směrem, ale záleží na provedení a využití v praxi. Společnost funguje podle určitých zákonitostí a sociolog si jakožto badatel měl podle Masaryka uvědomit, že to může být lidská vůle, která vede k určitým změnám ve vývoji, které nutně nemusí být příznivé, jelikož zatímco určitou část společnosti ovlivňují pozitivně, tak jinou mohou ovlivnit negativně. Sociologie by proto neměla za svůj cíl mít dobro a blahobyt jednotlivců, ale celé společnosti. Jakmile by se došlo k takovému uvědomění, tak by podle Masaryka většina prosazených změn byly změny k lepšímu. Masaryk zde odkazoval badatele ke kritičnosti, aby nic nebylo přijímáno automaticky a všechno bylo kriticky zhodnocováno. Lidstvo není neomylné a jen s tímto přístupem se mohlo vyvarovat většiny svých chybných rozhodnutí. Společnost by tak byla vedena k tomu, aby se podstatně zamýšlela nad každou takovou změnou v rámci pokroku před její implementací. Masaryk se snažil i vysvětlit, že kritickým zhodnocením nemyslí vyloženě kritiku. Jako příklad uvedl dobovou kritiku katolických textů, kde zmínil, že je velmi populární všechny katolické texty a myšlenky silně kritizovat, a to mnohdy automaticky bez rozmyslu, zda daná myšlenka nemá něco do sebe či zda není přínosná pro lidstvo jako celek. Kritické zhodnocení mělo tedy být o tom logickém rozmyšlení se a zvážení možností a alternativ, smyslem nebyla naprostá kritika všech nápadů. Absolutní kritika tedy není o nic lepší cestou než abstinence jakéhokoliv kritického zhodnocení. Jako další příklad uvedl dobově liberálně smýšlející lidi, kteří se neustále dožadovali svobody,

ale zároveň absolutně nerespektovali názor kohokoliv jiného než svůj vlastní. To podle Masaryka nebyla správná cesta k pokroku lidstva. Chtít svobodu pro sebe a ostatním ji odepírat, není cesta, která by v sociologii měla své místo. Tam musí naopak jít o nalezení správné cesty pro všechny, a to i za cenu toho, že nebude přesně tím, co si konkrétní osoby představují. Sociologie by tedy měla pomoci všem názorově vyhraněným skupinám společnosti porozumět ostatním natolik, aby mohli opětovně kriticky zhodnotit jak jejich postoje a názory, tak ty vlastní. [Masaryk 1876 VII: 1]

Osmý díl byl v *Moravské orlici* otištěn dne 4. června 1876 a Masaryk zde pokračoval v definici pokroku společnosti s tím, že se tentokrát zaměřil na vliv vůle a citu na onen pokrok. Celý díl začal deklarací vlastního přesvědčení, že pokrok lidstva pevně závisí na rozvoji vůle a rozumu s citem. Rozum a vůli totiž považoval za dvě přední složky lidské přirozenosti, na kterých by celý vývoj společnosti měl být postaven. Pokrok v rámci rozumu má přímý vliv na rozvoj vědy, a tím pádem společnosti. Masaryk zmínil, že kolonialismus v mnohém zmenšil rozdíly mezi jednotlivými národy a společnostmi, a díky tomu kdykoliv nějaká společnost dosáhne svého vrcholu, tak se vedle ní objeví jiná, která ji překoná, což je neustálý proces. Vzniká tak určitý závod ve vývoji, a každý národ tím pádem pohání svoje sousedy, aby se neustále zlepšovali. Na každou společnost tak vždy působí její současníci, ale i její a cizí historie. Rozdíl je v tom, že současníci působí na společnost bezprostředně, zatímco historie na ni působí zprostředkovaně. Pokud by si někdo kladl otázku, co tedy na společnost působí více, zda historie nebo její současníci, tak odpověď nebude rozhodně snadná, nýbrž velice komplexní. To znamená, že pro takovou odpověď by bylo zapotřebí člověka znalého historie a sociologie. Jen takový člověk totiž dokáže dostatečně přesně posoudit soudobou společnost a zároveň společnosti minulé. Následně by mohl najít ony spojnice, které budou jasně vypovídat o vlivu historie a společenských současníků. Masaryk upozorňoval, že lidská společnost též jednoho dne nazná svého konce, a proto si mnozí kladou otázku, zda má smysl na pokroku vůbec pracovat, což byl podle Masaryka naprosto nesprávný pohled na věc. Historici podle něj vždy měli zásadní úlohu, a to poznat podle studie minulosti, jakou úlohu má daná společnost sehrát, aby došlo k jejímu rozvoji. Historikům k tomu ale mnohdy chyběla jedna zásadní věc, a to znalost soudobé společnosti. Pokud by ovšem získali sociologické vzdělání, tak by mohli být schopni částečně odhadovat budoucnost lidstva. Studovat minulost pro lepší pochopení současnosti je sice důležité, ale každý historik-sociolog by se měl snažit srovnávat minulost se současností pro nastolení lepší budoucnosti pro všechny kolem sebe. Masaryk připomněl Comta s tím, že živí se neustále více a více nechávali ovlivňovat mrtvými. Společnost by

neměla být přespříliš závislá na své historii. Takový historik-sociolog ovšem podle Masaryka nesměl jít po povrchu a bylo zapotřebí, aby danou společnost poznal do co možná největších detailů. Díky tomu pozná, které znaky společnosti vycházejí z jejích základů, a které ze současných vlivů. Takový člověk by měl být schopen nasměřovat lidstvo správným směrem v rámci jeho vývoje. Masaryk se následně vrací k začátku, tedy k pokroku skrze vůli a rozum a ptá se, zda by se pokrok měl měřit spíše skrze rozum nebo onu vůli s citem? Podle Masaryka, jakmile lidstvo začne tímto směrem uvažovat, tak je již pozitivní pokrok prakticky zajištěn, jelikož si lidstvo uvědomí, že je zapotřebí aktivně působit na oba směry. Nezabývat se pouze teorií, ale soustředit se vždycky též na praxi. Pro onen vývoj lidstva a společnosti by tedy bylo zásadní pečovat nejen o rozvoj rozumu a vědomostí, ale též o rozvoj lidského ducha a citu. Právě to totiž podle Masaryka tehdejší společnosti čím dál více unikalo. [*Masaryk 1876 VIII: 1-2*] Masaryk zde tradičně připomíná důležité aspekty lidského ducha, a to tedy cit, vůli a směřuje opětovně k mravnosti a etice. Uvědomuje si zároveň většinovou absenci těchto aspektů člověka, a proto vyzvedá primárně rovnost mezi oběma přístupy. Ten fakt, že více vyzvedá jeden než druhý, je zapříčiněn primárně tím, že mezi nimi nevnímal dostatečnou rovnost. Právě ta pro něj totiž byla vždy naprosto zásadní.

Poměru vývoje rozumu a vývoje vůle s citem vzhledem k celkovému vývoji společnosti věnoval Masaryk devátý díl, který byl otištěn 13. června 1876. Podle Masaryka ve chvíli, kdy si člověk řekne, že jeho cílem je blaho celé společnosti a její rozvoj, tak vývoj takového jednotlivce posouvá dále celou společnost. Bylo ale samozřejmě velmi důležité, aby myšlenky takové osoby skutečně cílily na celospolečenské blaho, a nikoliv jen na sobecky vlastní přilepšení, jelikož v takovém případě by z rozvoje dané osoby společnost nevytěžila nic. Byl to tedy postupný vývoj jednotlivců ve společnosti, který by ji celou posouval kupředu. Masaryk zmínil, že typický filozof by zmínil, že k rozvoji společnosti naprosto postačuje rozvoj rozumu lidstva, a to rozvoj skrze vědu a její obory. Lidský pokrok by se v takovém případě dal nejlépe určit podle míry, nakolik si člověk podmanil přírodu. Masaryk ale upozornil na to, že to rozhodně není takto snadné, jelikož je více aspektů lidské přirozenosti než jen rozum. Je tu totiž ještě lidský charakter. Charakter jednotlivce, ale hlavně charakter celé společnosti by měl být tím hlavním, co sociologa zajímá, co studuje, aby skutečně společnost poznal a porozuměl jí. Z toho Masaryk vyvodil, že by se na první pohled mohlo zdát, že to jsou ideje, které jsou hybatelem společnosti, ale ve skutečnosti jsou to city. Idejemi to většinou začíná jakožto základem, ale jsou to city, které na ně navážou a mají skutečný vliv na vývoj ve společnosti. Pokrok bylo tedy podle Masaryka zapotřebí posuzovat též podle mravní stránky lidské

přirozenosti. Tím tedy prezentoval dva pohledy na vývoj společnosti a sám uznal, že ani jeden nemůže platit sám o sobě, takže je zapotřebí zpracovat oba dva přístupy najednou. Je tedy třeba zohlednit vývoj rozumu a vůle s citem. Jinými slovy je třeba protnout teoretické a praktické stránky společnosti. Masaryk se tak vrátil k prvotní myšlence poměru teorie a praxe v rámci studia společnosti, což byl jeden ze základů studia sociologického. [Masaryk 1876 IX: 1] Masaryk se opětovně přibližuje svému principu větší rovnosti a mnohdy zní jeho myšlenky velmi zjednodušeně až naivně, jako ve chvíli, kdy tvrdil, že zlepšení jednotlivce přispívá ke zlepšení celé společnosti. Tam je ovšem zapotřebí pamatovat na to, že pro Masaryka je stěžejní eticko-mravní otázka, nebo spíše její absence v tehdejší společnosti, a právě proto má pocit, že každý jednatel, který si to uvědomí a najde si správnou cestu, znamená, že je společnost o krok blíže k nalezení svého pravého potenciálu. Tím se zároveň vyhýbá tomu, aby si protiřečil vůči předcházející kapitole, kde tvrdil, že zásadní je vzestup celé společnosti a ne jen jednotlivců. Masaryk zde poukázal, že právě studium sociologie pomůže společnosti k jejímu vývoji skrze pochopení sebe sama.

Desátý, poslední a dlouhou dobu opomíjený díl byl zveřejněn 20. června 1876. Masaryk jej zahájil shrnutím hlavních tezí dílu devátého a navázal na ně myšlenkou, že pokrok rozumu lze dobře posoudit nejen podle pokroku v rámci vědy a vědních oborů, ale též podle toho, jak jsou jednotlivé obory ve společnosti rozšířeny. Je to totiž enormní rozdíl, pokud některý obor ovládá pouhá hrstka lidí, oproti tomu, když se v něm orientuje nadpoloviční většina společnosti. Jednotlivé vědní obory se nevyvinuly ve stejnou dobu, ale vyvíjely se postupně, jelikož jsou na sobě mnohdy závislé a vycházejí jeden z druhého. Masaryk se zde samozřejmě zaměřil primárně na sociologii, o které řekl, že má potenciál být vědou prakticky nejsložitější a nejkompexnější, jelikož vychází hned z několika vědních oborů a klade na daného vědce velké nároky. Myšlenkově to podle Masaryka je jedna z nejstarších věd vůbec, ale přesto se jí dostávalo náležitě pozornosti až koncem 19. století. Díky tomu ovšem byla možnost, aby sociologie využívala výhod, které jí přichystaly ostatní vědy v dané době mnohem rozvinutější. Pokrok rozumu je tedy celkem jasný, ale co pokrok vůle a citu? Je vůbec možný? Masaryk zmínil, že většina vědců by neprodleně odpověděla, že nikoliv, jelikož mravní základy jsou stejné už mnoho let a eticko-mravní průprava byla neměnná od dávnověku. Masaryk s tím souhlasil, ale upozorňoval na to, že mravní a etická průprava mohla být stejná jako v dávných dobách, ale rozhodně se nedá říci, že by lidstvo bylo skrze svou historii neustále stejně mravné. Nefungovala žádná rovnováha mezi rozvojem rozumu a mravnosti, jelikož lidé, kteří o vědě nevěděli prakticky nic, byli mnohem mravnějšími než jeho současníci. Rozvinutý rozum lze

totiž využívat i nečestnými a vysloveně nesprávnými způsoby. Stejně jako na rozumu, tak i na mravnosti vždy šlo pracovat. Společenská mravnost byla odvislá od mravnosti jejich jednotlivců. Právě proto podle Masaryka byl každý jednatel zodpovědný jednak vůči sobě, ale i vůči celé společnosti, aby se mravností řídil a zlepšoval se v ní. Masaryk ale uznal, že zlepšovat se v mravnosti není nic snadného a mnozí potřebují pomoc, jelikož to sami nezvládnou. Zmínil, že by to mohlo být další poslání sociologa, který společnosti rozumí a pozná, kde jsou její nedostatky, a na čem je tedy zapotřebí více pracovat. Právě sociologové mohou lidstvu ukázat správnou cestu k rozvoji mravnosti a vůle. Masaryk celé dílo uzavřel tím, že společnosti se bude dařit nejlépe ve chvíli, kdy se podaří lidstvu dosáhnout rovnováhy mezi rozumem a jednotlivými činy. V přeneseném slova smyslu na tom společnost bude nejlépe ve chvíli, kdy rozdíl mezi teorií a praxí budou co možná nejmenší. Sociologie v tom podle Masaryka mohla sehrát naprosto zásadní úlohu, jelikož s její pomocí by společnost mohla mít politiky, jejichž rozum bude v souladu s jejich činy. Ideální politici by byli tedy ti, kteří by se skrze znalost společnosti nebáli přiblížit teorii praxi, jelikož teorie se tvoří mnohdy z praxe a k praxi je teorie zapotřebí. [Masaryk 1876 X: 1] V závěru se Masaryk tedy vrátil opětovně k politice a k tomu, že sociologie by do budoucna měla být naprosto zásadní vědou pro vzdělávání politiků. Tento poslední díl byl dlouhou dobu opomínán, a tak se dílo prezentovalo jako částečné a nedokončené, jelikož tam chyběla tato část, kdy se Masaryk vrátil k počátkům práce a uzavřel myšlenkově celé dílo. Přestože se prakticky jedná o Masarykovo nejstarší dílo, tak je důležité si uvědomit, že je zde obsaženo do jisté míry všechno, co tvoří pozdější Masarykův model řešení sociální problematiky. Nachází se zde princip větší rovnosti mezi rozumem a citem, mezi teorií a praxí, mezi historií a současností, mezi lidmi ve společnosti, a to všechno je postaveno na základech sociologie, jakožto vědy o společnosti a na základech mravních.

Celé dílo *Theorie a praxe* sehrálo důležitou úlohu v etablování sociologie v českém prostředí. Ve své době se dílu nedostalo žádné větší popularity, ale šlo o jedno z prvních děl, kde byla v českém prostředí snaha o vysvětlení významu sociologie pro vývoj lidstva a společnosti. Masaryk zde položil základy svého kritického realismu, stejně jako sociologie v českém prostředí. Později se ve svých dílech často k těmto základům vracel. Nevracel se pouze k těmto myšlenkám v rámci pozdější publikační činnosti, ale také k samotnému vztahu teorie a praxe. Připomněl ony myšlenky i ve stáří během slavných rozhovorů s Karlem Čapkem, kterému zdůrazňoval, že by nemělo být rozporů mezi teorií a praxí, a pokud by mezi nimi rozporu bylo, tak se někde ve společnosti nutně musela stát chyba. [Čapek 1969: 167] Nedá se

řící, že by dané dílo bylo reálným základem sociologie v českém prostředí, jelikož bylo dlouhou dobu zapomenuté, ale jeho hlavní význam je třeba zapotřebí hledat jinde. Dílo nebylo tak důležité pro sociologii jako takovou, ale spíše pro Masaryka. Masaryk se názorově neustále vyvíjel a měnil, ale myšlenky obsažené v tomto díle nikdy úplně neopustil, o čemž mimo jiné vypovídá i zmíněný rozhovor s Čapkem. Proto v mnoha jeho dalších dílech nacházíme teze o souvislosti teorie s praxí, o podstatě sociologie pro rozvoj společnosti, o potřebě reformy vzdělávání politiků, o praktické filozofii aj. Masaryk, jakožto zakladatel české sociologické školy, tak při výchově první generace českých sociologů vycházel z myšlenek obsažených v tomto díle. Proto se dá říci, že *Theorie a praxe* alespoň nepřímo skutečně ovlivnila do určité míry českou sociologickou scénu.

2) NÁBOŽENSKÝ ASPEKT

2.1 Masaryk a vliv jiných

Byl to Karel Čapek, který o Masarykovi napsal, že to byl pevně věřící člověk, který si skrze Boha byl jist, že všechno, co se děje, má nějaký smysl a že se jednou všechno špatné v dobré obrátí. Vše tedy podle něj směřovalo k dobrému konci. Zároveň též věřil v nesmrtnost lidské duše, která pro něj byla důležitým konceptem, jelikož byla jakousi definitivní rovností všech lidí. Nehledě na jejich postavení, původ a jiné atributy, byla ona nesmrtnost lidské duše společná naprosto všem. [Čapek 1998: 162] Všechny aspekty rovnosti před Bohem jsou pro Masaryka naprosto zásadním bodem, kde se spojuje jeho víra s jeho sociální otázkou. Řešení sociální otázky bez náboženství není možné, jelikož právě víra jde příkladem nejen v etice a mravech chování, ale právě v dané rovnosti lidí před Bohem. Čapek se otázce náboženství u Masaryka věnoval také v *Hovorech s TGM*, kde uvádí, že z rodičů byla více věřící rozhodně matka, jelikož otec nebyl vysloveně zbožný, ale měl skutečný strach z pekla. [Čapek 1947: 9-10] V rámci kontextu sociální otázky hraje náboženství naprosto zásadní úlohu, kterou je třeba rozpracovat a rozebrat ze všech možných úhlů, aby došlo k pochopení Masarykova schématu sociální otázky a role, kterou v rámci daného schématu náboženství sehrává. Zdeněk Nejedlý se k tomu vyjádřil v rámci Masarykovy biografie, kde uvedl, že podle Masaryka jsou víra a náboženství tím, co spojuje lidi a vytváří mezi nimi nejen pouto, ale i rovnost. Náboženství je odpovědí na problémy společnosti a tím nejdůležitějším krokem ke spáse lidstva. Masaryk v této fázi zdůrazňoval, že nejde ani tolik o teologické či filozofické náboženství, ale hlavně o

víru v praxi. [Nejedlý 1949: 181] Sám Nejedlý si tedy všiml, že pro Masaryka vede cesta k sociální rovnosti mezi lidmi skrze náboženství, a právě proto je víra stěžejní součástí Masarykova modelu sociální otázky. O samotném střetu náboženství a sociální otázky se velice trefným způsobem vyjádřil též Alain Soubigou, podle kterého se Masaryk zabýval přímo náboženskou sociologií. Tento pojem definoval tak, že se Masaryk snažil z náboženství udělat celospolečenský mravní a sociální nástroj. Sám totiž náboženství vnímal jakožto garanta sociální soudržnosti mezi lidmi a jako hromadný sociologický jev. [Soubigou 2004: 76] Soubigou zde otevírá hned několik zásadních témat. Naprosto správně vztahuje Masarykův vztah k náboženství k soudržnosti mezi lidmi, jelikož právě v její absenci vnímal Masaryk základ mnoha společenských problémů. Chtěl, aby se k sobě lidé lépe chovali a vnímali jeden druhého jako sobě rovného. Náboženství bylo rozhodně tím, kdo lidem takovou zprávu mohl předat a skrze koho si ji lidé mohli lépe osvojit. Zároveň každý člověk má potenciál náboženství chápat a v něco věřit. Díky tomu se vliv víry může promítnout na velkou část společnosti, a proto má potenciál dosáhnout nějaké celospolečenské změny. Masaryk si byl jistý, že sociologie jako věda sehraje v tom všem naprosto zásadní úlohu, ale zároveň mu bylo jasné, že právě náboženství by v onom vývoji lidstva mělo hrát velkou roli, a to i za cenu, že by se samo muselo změnit a vyvinout jiným směrem. Bylo by nesprávné předpokládat, že k takovému závěru Masaryk došel sám bez pomoci jiných. V jeho životě bylo skutečně mnoho osobností, které měly vliv na Masaryka jako takového, ale byla i specifická skupina osob, které ovlivnily jeho víru a jeho vývoj v rámci chápání náboženství a jeho role ve společnosti.

Masarykova matka byla podle mnohých Masarykových životopisců jednou ze čtyř osob, která nejvíce ovlivnila jeho život, obzvlášť jeho duchovní oblast. Nešlo jen čistě o náboženství, ale o vstřícnost a citovost, které se mu v mládí od matky dostalo. V rámci katolictví ho matka naučila prožívání všech křesťanských rituálů a katolické liturgie jako takové. [Machovec 1968: 25-26] Zdeněk Nejedlý se jakožto jeden z Masarykovských životopisců vyjádřil k jeho náboženskému základu a zmínil celou oblast moravského Slovácka s tím, že by se neměl podceňovat u Masaryka ani vliv jeho bezprostředního okolí v dětství. Ono Slovácko Nejedlý popisuje jako oblast čistě náboženskou, která Masarykovi všemožné nedostatky nacionální a jiné vynahradila právě velkým základem náboženským, který se projevoval skrze celý jeho život. [Nejedlý 1949: 167] Miloš Dokulil, který se na náboženskou otázku u Masaryka přímo zaměřil, došel k závěru, že u něj v rámci náboženství docházelo neustále k vývoji. Hned v dětství byl vychováván matkou v základních principech katolictví, ve kterém se brzy velmi dobře orientoval. Masaryk podle něj měl silné pochybnosti ohledně věrohodnosti velmi

důležitého křesťanského dokumentu v podobě tzv. Apoštolského vyznání víry. Jeho vývoj procházel přes katolictví, protestantství, jiné konfese až k všeobecné lásce a víře v Boha a nesmrtnost lidské duše mimo jakékoliv konfese. Čím dál tím více docházel k přesvědčení, že víra a věda společně mohou nejen fungovat, ale dokonce i spolupracovat. Celkově je ale nutné si u Masaryka uvědomit, že svou vlastní víru a náboženský základ své osobnosti vnímal jako integrální a vše propojující součást svého života [Dokulil 2012: 13; 17; 75] Byl si totiž vědom toho, nakolik jednotlivé církve dělají z náboženství zastaralou záležitost, která nemá šanci ustát modernizaci doby, a která se logicky stane hlavním důvodem definitivního odklonu lidí od víry, což Masaryk vnímal jako jednoznačnou chybu. Právě proto cítil, že je nutné, aby se víra naučila s vědou a pokrokem fungovat a kooperovat, a díky tomu mohla zůstat jako morální a etický základ všech lidí, jelikož to podle Masaryka byl ten nejdůležitější cíl každého náboženství. Věděl, že stejně jako víra funguje jako tmel jeho vlastní osobnosti, tak má potenciál takto pomoci všem lidem, a potažmo celé společnosti. To je jeden z hlavních důvodů, proč náboženství hraje v rámci rozklíčování sociální otázky pro Masaryka tak centrální úlohu. Bedřich Loewenstein, který se s Masarykem neshoduje v mnoha ohledech a patří mezi jeho kritiky, připomněl, že pro Masaryka bylo náboženství naprosto ústředním konceptem. V rámci své knihy *My a ti druzí* to prezentuje Masarykovou tezí, že život státní a politický je pouze malou částí života duchovního. [Loewenstein 1997: 238] Podobně se dá říci, že právě onen duchovní život je tentokrát nikoliv drobnou součástí, ale naprosto základním bodem Masarykovy otázky sociální, která by bez náboženství nemohla existovat.

Masaryk si ke katolictví i přes všechny rozbroje a osobní neshody a pochyby ponechal celoživotní vztah, kterého si byl i ve stáří velmi dobře vědom. Jeho základní problém se týkal totiž církve jakožto organizace a nikoliv katolictví. V jednom ze svých dopisů z Vídně, který píše své letité kamarádce Zdence Šemberové⁷⁰, přímo tvrdí: „*Zde se mně-nám nelíbí, a proto se rozhodně připravuji k daleké cestě, navždy – do Ameriky: duch můj bez svobody zakrní a zde není nic než různé podoby otroctví, v církvi, v státu, všude, všude.*“ [Krucichová 1996: 115]⁷¹ Masaryk tady viditelně kritizuje církev, pro její postoje a vztah k člověku. Nakonec se ale místo do USA přestěhoval do Prahy. Jan Herben připomíná Masarykovo označení Vídně za „*indiferentní a byrokraticky katolickou společnost*“. [Herben 1930: 33] K církvi měl tedy své jasně dané výhrady, ale katolictví si vždy uchovával ve svém srdci a důvodů pro to měl hned

⁷⁰ Zdeňka Šemberová (1841-1912) byla dcerou historika a jazykovědce Aloise Vojtěcha Šembery. Sama byla na danou dobu vysoce vzdělaná a měla velmi mnoho kontaktů v rámci předních osobností české kultury a politiky, mezi kterými nechyběl právě ani Masaryk, se kterým se po celý život velmi přátelila.

⁷¹ Citováno z Krucichová, M. (ed.): *Nechte mne zapomenouti na sny mé*. Korespondence T. G. Masaryka se Zdenkou Šemberovou. Praha, 1996, s. 115.

několik. Ukázalo se to například, když v září 1879 onemocněl tyfem. Tenkrát se pevně upínal ke svým katolickým kořenům, a díky tomu nevěřil, že by v této fázi života mohl skutečně zemřít. [*Ibid: 41*] Na katolictví vždy miloval ten zápal pro víru a onu energičnost, s jakou měli katoličtí misionáři vždy snahu všechny přesvědčit o své pravdě a obrátit je na katolickou víru. Byla to propaganda, která Masarykovi rozhodně nebyla cizí, jelikož sám vedl za život mnoho podobných rozhovorů. Podobně také obdivoval onu katolickou mezinárodnost a univerzálnost, kdy člověk všude po Evropě mohl najít alespoň nějaké kořeny či stopy katolické víry. [*Čapek 1947: 22*] Na horlivé snaze obracet všechny na „správnou“ víru se Masarykovi líbil jednak ten zápal, protože pod ním nespatoval nic sobeckého. Z jeho pohledu tak činili lidé, kteří upřímně věřili, že tím přinesou spásu jiným lidem, protože jim ukážou správnou cestu. Nebylo v tom tedy nic špatného, ba naopak to byla snaha pomoci ostatním, což je v principu hlavním přínosem, který Masaryk vnímal v rámci náboženské role sociální otázky. Lidé se naučí si vzájemně pomáhat, a nebudou tak sobečtí. Zmíněná univerzálnost katolické víry mu imponovala právě tímto mezinárodním přesahem. Pokud se lidstvo má nějak evolučně posunout a doznat skutečného pokroku, pak potřebuje nějaký sjednocující prvek, který v tom pomůže všem nehledě na národnost či sociální situaci. Katolictví podle něj tedy mělo takovou možnost ovlivnit více národů a předat onu pozitivní zprávu o vzájemné lásce mezi lidmi do co největšího množství domácností.

Dalším člověkem, který měl na Masaryka v dětství v rámci náboženství nezpochybnitelný vliv, byl páter František Satora⁷². Masaryk ho před Čapkem, kdy se na Satoru jako člověka po dlouhé době ohlížel a hodnotil jej s již velkým odstupem, popisoval jako člověka velice zvláštního. Satora byl v rámci svého vztahu k víře velice proměnlivým jedincem. [*Čapek 1947: 12-13*] Měl dny, kdy působil jako vysoce přesvědčený věřící, místy podle Masaryka až fanatický věřící, zatímco jiné dny otevřeně o mnohých věcech pochyboval a vyznačoval se reformními myšlenkami. I tím Masaryka v mládí velmi zaujal a Masaryk se skrze Satoru mnohému naučil. Díky Satorovi si osvojil latinu, a podařilo se mu tak složit přijímací zkoušku a dostat se do Brna na gymnázium. [*Ibid: 21*] Milan Machovec zachází do větších detailů při analýze Satory a jeho osobnosti. Podle něj byl Satora přímo zosobněním všech křesťanských kvalit, které by člověk u kněze měl očekávat. Byl velice strýdmý, štědrý vůči chudým a silně prožíval nerovnost lidí ve společnosti. Právě z důvodu konfrontace skrze chudinu s tématem sociální otázky doby se často dostával do sporu s církví a samou církevní

⁷² František Satora (1826-1885), původem Slovák, působil jako kaplan v Čejkovicích a farářem se stal až roku 1871 v Horních Bojanovicích.

vrchností, které nemohl odpustit netečnost vůči problematice doby – netečnost právě vůči sociálním problémům společnosti. Ze strany církve byl mnohdy ponižován a napadán, jelikož se projevoval jako problémový kněz, který se neustále ozýval ve smyslu, jak by se církev měla chovat a jakou roli by měla sehrávat ve společnosti. Satora byl přesvědčen, že to myslí dobře a že by se církev měla více snažit pomáhat potřebným a měla by opustit onu letitou rutinu svého fungování. Jeho názory se ale nesetkávaly s pochopením ani příznivou reakcí, což u něj ve spojitosti s určitou mírou šikany od hierarchicky výše postavených představitelů církve, vyvolávalo záchvaty deprese, kdy se na povrch dostávala jeho slovenská energická nátura, kterou ale uměl vždycky úspěšně potlačit svou katolickou průpravou. V Masarykových očích tak ale působil jako člověk nestálé povahy a člověk rozpolcený, který měl všechny katolické kvality, ale zároveň neustále bojoval s vnitřním hněvem a smutkem. Satorův život byl jedním z důvodů, proč byl Masaryk nespokojený s katolictvím. Nemohl se smířit s tím, jak církev se Satorou zachází. [Machovec 1968: 29] Zdeněk Nejedlý zohledňuje všechny tyto aspekty Satorovy osobnosti, ale všímá si i dalších. Připomíná, že Satora byl původem Slovák, což bylo znát na jeho ohnivě povaze a horlivosti, ale též na tom, jak na Slováky dokázal vždycky mocně působit. Byl velice pohledný a uměl výborně zpívat, což mu v očích věřících poskytovalo přímou pozornost všech. Měl nezpochybnitelné charisma. Nejedlý připomíná, že se jednalo o opravdu statečného člověka. Příkladem je, že když se při ohláškách troubilo na příchod vrchnosti, tak Satora se postaral, aby se troubilo při příchodu každého, což ve výsledku znamenalo, že se troubit přestalo úplně. [Nejedlý 1949: 171-172] Význam této historiky je značný, jelikož ukazuje charakter Satory, který měl snahu, aby víra neznala rozdílu mezi lidmi nehledě na společenské postavení. Přesně tento aspekt náboženství je stěžejní pro Masaryka a jeho pojetí sociální otázky. Rovnost mezi lidmi je důležitá a právě náboženství je schopno jí docílit. Nejedná se jen o rovnost všech lidí před Bohem po smrti, ale také o shodný přístup ke všem ze strany církve. Satora jasně Masarykovi ukázal, že takový přístup možný je. Sám si byl vědom, že má mnoho chyb a podle Nejedlého se z mnoha svých prohřešků veřejně vyzpovídal a tvrdil, že jedinou bytostí bez hříchu je Kristus. Masaryk vzpomínal, jak při vrcholném aktu mše byl Satora jako v náboženském vytržení a na něj to v dětství působilo vznešeně a mysticky. Zpětně též vzpomínal, jak se mluvilo o tom, že měl Satora poměr s manželkou školního provisoru Mráčka a vzhledem k jeho šarmu nebyl problém tomu uvěřit. Podobně Satora tvrdil, že určité odpovědi na Masarykovy otázky v rámci víry jsou tajné, ale jen ve chvíli, kdy správnou odpověď neznal. Masaryk mu to ani zpětně neměl za zlé, jelikož to dle jeho slov tehdy jen prohloubilo mystično víry, které v sobě cítil. Satora pro něj i tak byl upřímným člověkem, který to v životě neměl snadné, a přesto, nebo právě proto, měl na Masaryka naprosto stěžejní

vliv. [*Ibid: 173-175*] Masaryk se pod Satorův vliv dostal opět jako teenager, kdy se jeho rodina vrátila do Čekovic. Satora byl vysoce sečtělý člověk a Masaryk sám čtení miloval, takže vždycky měli o čem hovořit. Satora Masaryka naučil základy latiny a francouzštiny. To pro Masaryka bylo velice důležité, jelikož se skrze latinu dostal ke čtení církevních textů. Satora Masarykovi pomohl i v rámci školství, protože se postaral o to, aby patnáctiletý Masaryk mohl jít rovnou do sekundy gymnázia a ušetřil mu tak jeden rok ze ztracených let, zapříčiněných častým stěhováním jeho rodiny. Nejedlý zdůraznil, že Satorův osud byl vše, jen ne pozitivní. Mezi lidmi byl totiž natolik oblíbený, že se stal vcelku známým. Jelikož ovšem častokrát mluvil proti společenské nerovnosti a zdůrazňoval, jak není v pořádku, že se vrchnost chová natolik nevhodně a nespravedlivě k obyčejným lidem, tak se to brzy rozkřiklo ve společnosti. Důsledkem toho se v rámci církve nikdy nedostal na vyšší a důležitější pozici a zůstal navždycky jen kaplanem. Role faráře mu zůstala uzavřena. Jakmile se někde stal až příliš populárním, tak byl brzy poté přeložen jinam. Celý život žil v chudobě a byl závislý jen na darech od lidí. V pokročilém věku propadl alkoholu a zemřel v nedožitých šedesáti letech. Masaryk ho podporoval i koncem jeho života a snažil se mu pozvednout ducha. Měl pocit, že mu mnohé dlužil, a proto na něj nikdy nezapomněl. Po Satorově smrti finančně podporoval jeho sestru, na kterou též nikdy nezapomněl. Satoru do konce života bránil i před církví s tím, že některým kněžím vyčetl, že ho svým jednáním prakticky udolali. [*Ibid: 221-230*] Důležitost a vliv Satory na Masaryka bývá mnohdy podceňována. Nejen, že na něm Masaryk spatřoval přední pozitivní a negativní vlastnosti katolického vyznání, ale byla to také Satorova snaha pomáhat společensky slabším lidem, která Masarykovi natolik imponovala, a která musela nutně sehrát úlohu v jeho životním pohledu na sociální otázku doby. Satora tak pro něj zůstal jedním z těch lidí, kteří si uvědomovali, že víra představuje naprosto zásadní část řešení sociální otázky, bez které se lidstvo dál nemá šanci pohnout. Právě svým neúspěchem Masarykovi ovšem také ukázal, že to nutně nemusí být církev, kdo lidstvu ukáže správnou cestu skrze víru a že i ona církev, ve své tehdejší podobě, byla rozhodně součástí problému, spíše než jeho řešením. Skrze Satoru si Masaryk začal propojovat ústřední témata pro jeho koncepci sociální otázky. Křesťanství, jakožto tmel společnosti, se sociální nerovností, se kterou se potýkal od dětství. Byl to ale právě František Satora, který mu pomohl dát si tyto poznatky do souvislosti a najít mezi nimi styčné body.

Bylo to na gymnáziu v Brně, kde se Masaryk seznámil s páterem Procházkou, který ho učil na hodinách katechismu. Procházka⁷³ byl křesťanský socialista⁷⁴ a sehrál velice důležitou úlohu, jelikož Masarykovi otevřel oči vůči úplně novému rozměru v rámci katolictví. Seznámil ho totiž nejen s konceptem socialismu, ale poukázal tak na propojení křesťanské víry a sociální otázky. Procházka se přímo soustředil na dělnickou otázku doby a navazoval ji na širší koncept otázky sociální. Zaměřil se na to, jak právě sociální problematika prostupuje celou společností a její negativní dopady mohou být znatelné napříč společností. Procházka byl jedním z prvních lidí své doby, kdo se takto detailně zabýval propojením dělnické otázky s otázkou sociální, a to na čistě klerikálních základech. [*Machovec 1968: 30*] I to je velice důležité, obzvláště pro Masarykovu budoucnost, jelikož Procházka propojoval tři oblasti, bez kterých by Masarykova sociální otázka nemohla fungovat. Z dnešního pohledu se to může zdát jako velice logická fúze, nicméně tomu tak nebylo vždy. Propojení křesťanství a sociální otázky se rozhodně nabízelo, nicméně církev se k tomu nestavila úplně zodpovědně, což kritizoval již zmíněný Satora. Obzvláště daný přesah přímo na dělnictvo a hrozivé životní a pracovní podmínky, ve kterých tito lidé museli v druhé polovině 19. století fungovat, mohl vytvářet velmi silný základ sociální problematiky, ale samotná otázka sociální byla konceptem mnohem širším, na což Masaryk během života také přišel. Procházka mimo socialismus představil Masarykovi taktéž marxismus, se kterým se ale Masaryk od počátku ideově rozcházel hned na několika místech. Seznámil tedy Masaryka blíže s pro něj naprosto stěžejním ideovým konceptem. Na gymnáziu ale pro Masaryka vystaly také první problémy spojené s náboženstvím. V rámci katolictví se mu nelíbil koncept zpovědi, kdy mu přišlo očividné, že to nikdo nebere dostatečně vážně. Poukázal na to ve chvíli, kdy Procházkovi oznámil, že ke zpovědi chodit odmítá, jelikož to postrádá smyslu. Lidé totiž hřeší, vyzpovídají se a myslí si, že tím mají vyřešeno a druhý den mohou hřešit znovu. S tím Masaryk vůbec nesouhlasil, jelikož mu to přišlo velice neupřímné, a dospěl tak k rozhodnutí, že za daných podmínek samotná zpověď postrádá smyslu. Jeho rozhodnutí tehdy patera Procházkou prý dle Masarykových slov rozplakalo. [*Čapek 1947: 22*] Milan Machovec na situaci se zpovědí pohlíží ještě z trochu jiného úhlu. Masaryk se kvůli odmítání zpovědi dostal až k řediteli gymnázia, se kterým se na dané téma silně nepohodl, jelikož ředitel se v rámci jejich společného rozhovoru nechal slyšet, že musí na Masaryka

⁷³ Matěj Procházka (1811-1889) byl moravský kněz a autor několika prací v rámci církevních dějin, teologie a pedagogiky. Od roku 1850 působil jako katecheta na německém gymnáziu v Brně a o sedm let později tam byl jmenován středoškolským profesorem. Věnoval se mimo jiné také sociálním myšlenkám uvnitř církve.

⁷⁴ Křesťanský socialismus – katolická církev byla nejprve velmi kritická vůči myšlenkám socialismu, ale v 19. století se velmi brzy ukázalo, že není možné se sociálním myšlenkám dlouhodobě vyhýbat. Církev měla vždy velmi sociální přístup, a tak bylo jediné logické, že to byly katolické strany, které velmi záhy přijaly sociální program. Narozdíl od marxismu hlásá křesťanský socialismu usmíření společenských tříd.

naléhat, aby šel ke zpovědi, jelikož takové jsou předpisy. Tím Masaryka ještě více rozhněval, jelikož sám ukázal, že mu na tom nesejde z hlediska náboženského, ale jen proto, že to dostal přikázáno. To naráželo na Masarykovu nelibost vůči určitým aspektům tehdejšího katolictví, jelikož měl pocit, že ve srovnání s jinými odnožemi křesťanské víry mnoho katolíků vlastně věřících ve skutečnosti není a chybí jim onen náboženský zápal a jistá střídmost a úcta k víře, která Masaryka fascinovala u protestantů. Machovec ale připomíná, že Masaryk tou dobou doučoval syna brněnského policejního presidenta Antona Le Monniera⁷⁵, který Masarykovi otevřel dveře do vyšších společenských kruhů tehdejšího Brna. Machovec nabízí otázku, jestli Masarykova statečnost v rámci celé aféry se zpovědi nevyplývala částečně z toho, že za ním stál jeden z nejmocnějších lidí města Brna. Machovec je též názoru, že to byl prvně Le Monnier, kdo představil Masarykovi vizi vícero světského života, založeného na vědění, zkoumání a aktivnímu přístupu k politice. [*Machovec 1968: 31; 35*] Bylo-li tomu opravdu tak, pak i Le Monnier sehrál v rámci Masarykova náboženského vývoje důležitou úlohu. Byl dalším v řadě, kdo mu ukázal, že i samotné náboženství má jisté limitace a že svět funguje i mimo dané téma. Masaryk tak v sobě postupně získával odvahu se odklonit od katolictví, ke kterému nabíral čím dál tím více výhrad. Procházka tedy nebyl natolik názorově vyhraněný proti dobovému směřování církve, jako tomu bylo v případě Satory, nicméně pokud se soustředil na dělnickou otázku, tak si sám musel uvědomovat slabá místa, kde toho mohla církev dělat pro obyvatelstvo mnohem více. Zároveň byl ale, jako Masaryk, přesvědčen, že bez náboženství nelze na onu problematiku nalézt řešení. Tam, kde si Satora zoufal z pohodlnosti církve, se Procházka naopak snažil ideově propojovat problematiku sociální a dělnickou na křesťanském základě a efektivně se na ony otázky snažil najít odpověď. Zdeněk Nejedlý Procházce věnuje též pozornost v rámci Masarykova životopisu a připomíná, že Procházka se podobně jako Satora projevoval nacionálně, ale v jeho případě byl rozdíl v Masarykově zralosti. Zatímco v případě Satory jeho útoky proti vrchnosti vnímal Masaryk pouze sociálně, tak nyní v nich již rozpoznával onen národnostní aspekt. Procházka měl státní zkoušku z češtiny, která mu češtinu umožňovala na gymnáziu vyučovat. Během bohoslužby Procházka zavedl český zpěv, což mu získalo velice rozporuplné reakce, na jedné straně si tím české studenty získal, ale bylo na něj mnoho stížností ze strany německých rodičů, což došlo tak daleko, že byl vyšetřován státní policií. Procházku to ale nezastavilo a zařídil, aby se na gymnáziu čeští studenti náboženství vyučovali ve svém rodném jazyce a ještě jim k tomu vytvořil i učebnici. Procházka si

⁷⁵ Anton Le Monnier (1819-1873) byl policejní ředitel v Brně a později ve Vídni. Pro T. G. Masaryka působil jako chleboďárce, když jej najal, aby doučoval jeho syna Franze. Samotný Le Monnier byl pro své pracovní úspěchy povýšen do šlechtického stavu.

uvědomoval důležitost náboženství pro rozvoj společnosti skrze budoucí generace a zároveň mu bylo jasné, že nejlepším způsobem, jak se všichni o náboženství mohou co nejvíce dozvědět, je mít k němu přístup skrze vlastní řeč a jazyk. Snažil se tedy českým studentům umožnit tento přímý přístup k informacím o víře, čímž v přeneseném slova smyslu vytvářel větší rovnost mezi studenty katechismu. Dospělý Masaryk by s ním jistě v mnohém souhlasil, jelikož tento Procházkův model přesně odpovídá Masarykově teorii. Procházka toho tedy ve jménu vlastenectví učinil skutečně mnoho, a proto po předčasné smrti, způsobené nešťastným pádem na ulici, byl pohřben do stejného hrobu jako František Sušil, což Nejedlý nazývá největší moravskou poctou. Mladý Masaryk na sebe v případě Procházky ovšem nepřenesl ani tolik jeho nacionální aspekt, jako jeho oddanost katolicismu. Procházka sice byl vlastenec, ale přesto byl přesvědčený katolík, což v praxi vypadalo tak, že byl názoru, že bitva na Bílé hoře dopadla dobře, jelikož Čechy zbavila všemožných herezí. V těchto věcech měla tedy víra přednost před jeho nacionálním smýšlením. I v tom byl pro Masaryka důležitý, jelikož mu ukázal někoho naprosto pevného ve víře, a to ve víře katolické. Někoho, kdo všechna svoje osobní přesvědčení a postoje upozadí tomu skutečně důležitému – katolické víře. Nejedlý jde v roli Procházky ještě dále a připomíná událost z Masarykova života, kdy se dostal do střetu s novými názory pramenícími z liberalismu, které šly proti náboženství a napadaly jej pro zastaralost. Masaryk přečetl několik podobných knih a sám v sobě pocítil náboženskou nejistotu a nevěděl, jak si s tím poradit. Přišel s tímto problémem právě za Procházkou, který to nikomu neřekl a místo toho se Masarykovi začal více věnovat. Následně zjistil, že Masarykova nejistota pramení z náboženské lásky, kterou v sobě od dětství má a o to více se bojí, že dojde k závěru, že víra je nesmysl. Procházka si skrze sérii rozhovorů mezi nimi Masaryka oblíbil a vysvětlil mu, že si sám najde cestu k víře zpátky a nemusí se ničeho obávat, jelikož ta pochybovačná fáze pomine. Procházka pak na Masaryka zapůsobil vlastními city pro víru, když za Masaryka sloužil mši a modlil se za něj. To na Masaryka udělalo takový dojem, že to podle Nejedlého v něm jednou provždy náboženství zachránilo. Procházka ho tak naučil, jak se srovnat i s bolestí z mládí, která v něm setrvala, když vzpomínal, jak se vrchnost nepěkně chovala k jeho otci. Najednou poznal, že v rámci náboženství si všichni jsou rovni, ale je třeba, aby jej brali všichni vážně. Proto nejen víra, ale i správná výchova je klíčem k vyřešení sociální problematiky. [Nejedlý 1949: 265-271; 284] Další pro Masaryka důležitý aspekt Procházka učení byl, jak výborně uměl propojovat teorii s praxí, což Masaryk sám neustále zdůrazňoval. Procházka tak nekázal jen v kostele, ale chodil i do dělnických továren, kam ho sám Masaryk několikrát doprovázel. [Kosatík 2018: 18] Masaryk na něj nikdy nevzpomínal tolik jako na Satoru, a rozhodně mu tak nepřirostl k srdci, ale pro Masarykovu životní ideovou cestu za řešením sociální otázky byl

minimálně stejně důležitý. Vzhledem k jeho ideové, dalo by se říci až, interdisciplinaritě, byl pro Masarykův vývoj možná ještě důležitější. Přivedl Masaryka na cestu k propojení sociální otázky s náboženstvím, tedy na cestu k Masarykovu vlastnímu modelu sociální otázky a jejího řešení. Procházka totiž jako křesťanský socialista vnímal jako sjednocující moment všech lidí jejich výchovu, která by se měla odvíjet kolem náboženství. Katechismus by se pak měl spolu se základem etiky předat všem lidem bez rozdílu od dělníků až po vrchnost s tím, že Procházka věřil, že když budou mít všichni stejný základ, tak si budou více rovni. V případě Masaryka lze vidět patrné a jasné stopy Procházkovy vlivu.

Důležitou osobností pro Masarykův osobní rozvoj byl též německý filozof a psycholog Franz Brentano⁷⁶. Brentano z katolické církve vystoupil, jako mnoho dalších, následkem vatikánského koncilu, kde došlo k vydání tzv. dogmatu o neomylnosti papeže⁷⁷. Masaryk se s ním seznámil během svého působení na univerzitě ve Vídni. [Čapek 1947: 34] Takto vyhlášená papežská neomylnost v záležitostech víry byla následně autoritativně platná a vymahatelná, nehledě na jiné názory a postoje v rámci otázek víry a církve. [Dokulil 2012: 75] Milan Machovec nazývá Brentana odpadlým knězem a uvědomělým kacířem, čímž má na mysli, že Brentano příliš nevyhledával jinou odnož křesťanství, ke které by se mohl přiklonit, ale pouze se smířil s faktem, že je katolíkem, pro kterého již dobový přístup církve není přijatelný. [Machovec 1968: 30] To bylo pro Masaryka také důležité setkání, jelikož sám se ideově postupně od katolicismu odkláněl, ale neměl potřebnou inspiraci ani vnitřní jistotu, že to je pro život reálné a celkově snesitelné rozhodnutí. V Brentanovi našel člověka, který toto rozhodnutí vědomě učinil a byl s tím naprosto smířen. Mimo jiné i skrze Brentana získal Masaryk potřebnou odvahu pro pozdější konverzi k protestanství. Brentanův vliv na Masaryka byl značný, primárně díky tomu, že vstoupil do jeho života ve správnou chvíli. Masaryk zažil ztrátu několika blízkých lidí v rámci vcelku krátkého časového horizontu, a to včetně ztráty jeho bratra Martina, která jej enormně zasáhla. Najednou poznal pomíjivost lidského života a zjistil, že takto mohou umřít i velice nadaní lidé, u kterých měl pocit, že musejí být předurčeni k velkým věcem. Skončil pro něj čas detailního studia a naprostého hltání knih, jelikož mu to všechno najednou přišlo jako zbytečná ztráta času. Našel se opětovně až ve filozofii, ale

⁷⁶ Franz Brentano (1838-1917) byl německý filozof a psycholog. Patřil mezi největší kritiky dogmatu o papežské neomylnosti. Mezi řadu jeho žáků patří přední vědecké osobnosti jako Freud, Husserl a mnoho dalších. V rámci svých děl a teorií znovu zavedl pojem intencionality jakožto charakteristického rysu mysli.

⁷⁷ Dogma o neomylnosti papeže - dogma v principu neznamenalo, že má papež automaticky vždycky pravdu, ale šlo spíše o to, že papežova rozhodnutí mají být pro všechny katolíky závazná. Ateisté si to primárně vykládali spíše jako onu první verzi a vnímali to jako snahu o zastaví pokroku a liberalizace katolických zemí. [Kosatík 2018: 24-25].

nezajímala ho tendenční filozofie doby, která neřešila jeho otázky a problémy. Chtěl a potřeboval filozofii, která mu otevře oči vůči tématům jako nesmrtelnost duše, aby se mohl lépe vyrovnat s prožitými ztrátami. Brentano to v něm poznal a neodrazoval ho od podobné cesty. Naopak se mu začal velice věnovat. Nejen, že mu pomohl se ve filozofii zorientovat, ale ještě to byl německý katolík, což pro Masaryka mnohé znamenalo, jelikož protestantské Prusko mělo určující slovo v Německu, ale Brentano zůstal u západního německého katolictví, což nebylo běžné. Zároveň od církve odešel vlivem dogmatu o neomylnosti, ale v duši vždycky katolíkem zůstal, stejně jako Masaryk. [*Nejedlý 1949: 455-456*] Dá se též říci, že Brentano byl jedním ze zástupců realistických tendencí ve společnosti, jelikož u něj byla reálná snaha o syntézu víry a vědy, náboženství a koncepce realismu. [*Schmidt-Hartmann in Winters 1990: 131*] Brentanův vliv je tedy naprosto nezpochybnitelný, jelikož se v něm protnul hned několik aspektů a témat, které Masaryk ve svém životě vyhledával a potřeboval. Brentano byl vůči Masarykovi člověkem ve správnou dobu na správném místě.

Masaryk od určité doby též pracoval jako vychovatel a podařilo se mu dostat do několika velmi zámožných rodin. Dobrým příkladem byla rodina generálního rady anglosaské banky Rudolfa Schlesingera⁷⁸. Tomu pečoval o oba syny, Alfréda a Maxe, a dařilo se mu velmi dobře, jelikož Schlesinger byl s ním spokojen a celá rodina Masaryka přijala mezi sebe. Rudolf Schlesinger mu spolu s jedním ze synů zařídil dovolenou v Římě a roční pobyt v Lipsku. Právě v Lipsku se Masaryk seznámil s Gustavem Theodorem Fechnerem⁷⁹, který byl otevřeným panteistou. Skrze něj Masaryk detailně prohlédl všechna úskalí tohoto ideového směru a Fechnerovi začal přezdívat „Kristus“. [*Herben 1930: 34*]

Pokud je řeč o lidech, kteří na něj v rámci náboženství a víry měli nezpochybnitelný vliv, tak nelze opomenout ani jeho manželku Charlottu. Ta byla unitářka⁸⁰, tedy protestantka, neuznávající Ježíše Krista za Boha. [*Ibid: 40*] Byla Masarykovi velkou oporou ve chvíli, kdy vystoupil z katolické církve a velmi mu s přerodem směrem k protestanství pomohla. Oba se shodli, že to tak bude nejlepší i pro jejich děti, jelikož byli názoru, že výchova dítěte v rodině, kde otázka náboženství není jasně vyřešená, a oba rodiče by věřili v něco jiného, by mohla být

⁷⁸ Rudolf Schlesinger byl generální rada Anglo-rakouské banky a otec synů Maxe a Alfreda, jejichž se Masaryk stal soukromým učitelem.

⁷⁹ Gustav Theodor Fechner (1801-1887) byl německý filozof, psycholog a fyzik. Je považován za jednoho ze zakladatelů moderní experimentální psychologie, kterou nazýval psychofyzika. S tím souvisí i tzv. Weberův-Fechnerův zákon, který popisuje vztah mezi lidským vnímáním a psychickým stimulem.

⁸⁰ Unitářství je speciální odnož protestantské teologie. Mezi základní teze patří odmítání principu svaté trojice a božského původu Ježíše Krista. Více viz Chryssides, George [1998]. *The Elements of Unitarianism*. Boston: Element Books Limited.

velice škodlivá. Proto se oba shodli, že protestantství je ta správná cesta, přestože vždycky zůstalo pravdou, že Masaryk v srdci katolictví neopustil. [Opat 1990: 41] Vliv Charlotty se ale rozhodně nezastavil jen u přechodu z jedné konfese do druhé. Charlotta byla pevnou zastánkyní ženského hnutí, a jako taková měla silně sociální cítění. Byla jen další z řady osob, které Masaryka utvrdily v tom, že sociální otázka nemůže mít řešení bez náboženství, a že právě víra je silným aspektem v jejím řešení. Proto později mluvil o náboženství obecně, jelikož nebylo podstatné, jestli onu zprávu předá lidem katolictví, protestanství či jakákoliv jiná konfese. Důležitost tkví ve zprávě samotné, že lidé si mají být rovni a mají se k sobě chovat s pochopením a vřelostí, díky které jsou schopni si vzájemně pomáhat a jen tak srovnat ohromné společenské rozdíly doby a zajistit všem lidem ve společnosti důstojný způsob života.

2.2 Masaryk a různé konfese

K víře měl Masaryk vztah již od útlého dětství, a to k víře katolické. Čapkovi se svěřil, že pro něj bylo v dětství velkým překvapením, když zjistil, že existují i jiná náboženství. V tuto chvíli neměl ani tak na mysli jiná náboženství, než je křesťanství, ale spíše různé odnože křesťanské víry. Velice ho zajímalo protestanství, jakmile se dozvěděl o jeho existenci a v mládí vyrazil do vesnice Klobuky, která byla známá právě tím, že tam žijí tzv. helvíti neboli protestanti. Byl tehdy naprosto šokován z jejich umírněnosti a skromnosti, která byla patrná na první pohled z jejich chování a podle jejich kostelů. Později se doslechl, že dokonce i mnozí katolíci je považují za spořádanější věřící, než jsou oni sami. [Čapek 1947: 12-13] Onu situaci zaznamenal též Zdeněk Nejedlý v rámci své Masarykovy biografie. Podle něj Masarykovi od dětství protestanti vadili, jelikož víra pro něj měla zásadní význam už v dané době a nebyla mu příjemná představa lidí, kteří věří v něco jiného, a tím vlastně pohrdají něčím tak zásadním, jako byla katolická víra. Nejedlý zároveň zmínil velmi důležitou věc a to, že před bitvou na Bílé hoře bylo moravské Slovácko prakticky čistě protestantským krajem, ale protireformace všechny protestanty z kraje vyhnala. Během Masarykova mládí v rámci Čejkovic nežil ani jediný protestant. Nejedlý též z Masarykova mládí připomněl jeho návštěvu Klobuk, kde podle něj Masaryk navštívil protestantskou modlitebnu a byl naprosto šokován tím, nakolik byla prázdná a oproti katolickým kostelům velice mírně zdobená a vybavená. Ani takový zážitek a ona silná emoce ovšem nijak v mládí nezviklaly jeho víru. [Nejedlý 1949: 176-177] Přestože byl fascinován jinými typy náboženství, tak narážel na pro sebe zásadní problém, kterým byla v rámci náboženství velká početnost dogmat, „pravd“ a dalších prohlášení, které fungovaly

paralelně vedle sebe a byly mnohdy naprosto neslučitelné. [Machovec 1968: 68] To pro něj bylo osobně nepřijatelné, a jelikož byl člověkem, který jakýkoliv koncept podrobil osobní kritice, tak i zde byl nucen neustále porovnávat a zvažovat, jak to je v rámci křesťanství vůbec možné a pro ostatní přijatelné. Jeho vývoj byl ovšem různorodý a nenesl se rozhodně přímočarou cestou. Na zámku v Čejči se dostal ke starým jezuitským knihám, do kterých se začel a skrze jejich značně proti-protestantské zaměření se z Masaryka stal velice přesvědčený a horlivý katolík. Najednou měl pocit, že protestantství není rozhodně tou správnou odpovědí a že lidé, kteří v něj věří, sešli ze správné cesty. Když ho dal otec na učení ke kováři, který měl za manželku Němku, tak se s ní Masaryk na toto téma dal mnohokrát do řeči, až se mu podařilo ji obrátit ke katolictví. [Ibid: 21] Podobnou informaci je velice snadné přejít bez hlubšího zamyšlení se, ale důležitou zprávou v onom sdělení je, jak přesvědčivě a horlivě musel Masaryk argumentovat, když i v tak mladém věku dokázal přesvědčit mnohem staršího člověka, aby změnil svůj celý životní náhled. Miloš Dokulil upozorňuje na velice zajímavý názorový směr, kdy říká, že samotný Masarykův přestup od katolictví k protestantství, ke kterému oficiálně došlo roku 1878, lze vnímat různými pohledy. Nebyla to obyčejná konverze, jelikož Masaryk sám ve stáří vzpomínal na svoje katolické kořeny a zmínil, že srdcem zůstal katolíkem po celý život. Dokulil proto tvrdí, že onu konverzi k protestantství lze na základě různých dobových událostí, jako bylo např. papežské dogma o neomylnosti, vnímat také jako celkem rázný a riskantní politický protest – přece jen státním náboženstvím bylo pouze katolictví. [Dokulil 2012: 75] Podle Zdeňka Nejedlého se Masaryk, jako katolík, nemohl smířit s tím, že Evropa vůči tak přelomové události zůstala víceméně lhostejná. [Nejedlý 1949: 309] A Masaryk rozhodně nebyl zdaleka jediný, koho události a činy katolické církve koncem 19. století přivedly k rozhodnutí konvertovat. Jan Herben v Masarykově životopisu poznamenal, že Masaryk se od této chvíle nějakou dobu označoval za „starokatolíka“. [Herben 1930: 24] Snažil se tak tedy poukázat na fakt, že dogma o neomylnosti je natolik zlomovým momentem v dějinách církve, že skutečně lze rozdělit katolíky na dvě skupiny, podle jejich vztahu k danému vyhlášení. Podle Herbena byl Masaryk jednou dobou protestantismem naprosto fascinován, ale nikoliv slepě, jelikož mu nebylo vlastní něčemu jen tak propadnout, aniž by to nepodrobil vlastnímu studiu a analýze. Přesto v protestantství postupně viděl určitý pokrok od katolictví, jelikož se zde neseťkával s mnoha faktory, které ho odrazovaly od katolické víry. Jeho heslo „když rozum, tak rozum“, zde také dopadalo na velice úrodnou půdu. [Ibid: 40] Masaryk tedy od momentu, kdy se o tzv. dogmatu o papežské neomylnosti dozvěděl, což bylo v rámci sexty vídeňského gymnázia, uvažoval o konverzi a ihned v dalším ročníku oznámil katechetovi, že vystupuje z církve. Na protestantství ale připraven nebyl, tak nejprve tvrdil, že

bude řecko-sjednoceným věřícím. Tento pojem se pro něj, podobně jako starokatolictví, stal jakousi přestupní stanicí na cestě k protestantismu. Katechetou na gymnáziu byl jistý Karl Berlinger, který byl velice liberálního smýšlení, a na těchto věcech mu vůbec nezáleželo. Díky tomu ale Masaryka neupozornil na to, že tuto konverzi provedl jen slovy a nikoliv úředně, takže v rámci vysvědčení byl opětovně prohlášen za katolíka. [Nejedlý 1949: 310-313] Zároveň je ovšem vhodné si uvědomit slova Radomíra Malého, který tvrdil, že Masaryk k dogmatickým definicím a teologickým disputacím neměl skoro žádný vztah, a proto zůstal katolíkem i po konverzi. [Horák 2006: 68] V neposlední řadě pak C. V. Pospíšil, který se velmi detailně věnoval Masarykovu vztahu k náboženství, zmínil, že Masaryk byl z praktického hlediska autentickým křesťanem, ale zároveň byl odmítač obsahu křesťanské víry, což z něj dělalo částečně heretika. Pospíšil to ale připisuje době a oblasti, kde Masaryk žil. Ve svých úvahách šel směrem, že pokud by se Masaryk narodil v době pozdější, kdy už katolictví nebylo v českých zemích příliš podporováno, tak by si k náboženství našel úplně jinou cestu. [Pospíšil 2018: 69] Jinými slovy Masarykův vzdor vůči katolictví a primárně zmíněnému dogmatu silně souvisel s tím, že v katolictví vyrůstal, čímž byl neustále motivován v něm hledat prostory pro zlepšení. Je to jen další moment v Masarykově životě, kde je třeba uvažovat nad jeho motivací. Šlo mu skutečně o výstup z církve, nebo chtěl spíše, aby „bylo slyšet“, že z církve odchází, primárně jakožto politický protest, což už jednou zaznělo. Tento moment k tomu jen přispívá.

Masaryk srovnával přínos katolictví a protestantství též v rámci své analýzy sebevražednosti ve společnosti. Počátek křesťanství podle něj spasil lidstvo po hodně špatném pohanském období římském, kdy sebevražda lidem rozhodně nebyla cizí, jelikož všechny hodnoty z tradičního lidského života vymizely. Skrze křesťanství se lidé zase naučili milovat život. Náboženské sekty následně byly zapotřebí, aby se přizpůsobily všem národům a tamním kulturám a mohly rozšířit křesťanství do celého světa. Církev tedy sehrála svou úlohu, která byla rozhodně potřebná, ale následně udělala mnoho chyb. Pro sebevražednost je ovšem katolictví jednou velkou negací, protože lidský život obohacuje o jistý aspekt citovosti a něžnosti, který mnohým nahradí životní strasti a problémy. S postupem doby ale katolictví sláblo a ve státech, jako Francie a Rakousko, přišla církev o svůj vliv na vzdělanost lidí, díky čemuž tam narůstal mezi lidmi pocit beznaděje a skepse. Oproti tomu protestantství podle Masaryka nemá tuhle složku citovosti jako katolictví. Protestant se tedy nemá k čemu přímo citově připoutat, ale jakožto správný věřící by si nad životem stejně zoufat neměl, jelikož by měl nacházet útěchu v Bohu. Reformace sama o sobě by na vývoj náboženství měla příznivý vliv, jelikož se jednotlivé církve snažily předčít jedna druhou vlastním rozvojem, nicméně

problémem bylo, že se rozvíjela spolu s ateismem. Skrze to se lidé postupně naučili odstoupit od víry okamžitě, jakmile se v něčem názorově rozcházejí s učením. Mystický a citový prvek se ze života začal vytrácet a nahrazovala jej pouze suchá fakta. Věda se pokusila zaplnit ono vakuum v duších každého člověka, ale neuspěla a ani uspět nemohla. Věda totiž jde po stránce rozumové a uspokojí jen jednu část lidských potřeb. Nedává člověku žádnou mravní ani citovou oporu a nijak mu nepomáhá se srovnat se životními příkořími. Lidé potřebují, aby jim věda i církve ukázaly správnou cestu, ale mezi nimi je vnitřní boj, který v člověku jen prohlubuje pochyby a beznaděj. [Masaryk 1904: 208-254] Masaryk tedy dochází opět k závěru, že náboženství je naprosto kritickou součástí lidského života i rozvoje společnosti. Protestantství je na dobré cestě, ale chybí mu jistý aspekt citovosti, který měl Masaryk od narození skrze matku spojený s katolictvím, a díky kterému i ve stáří hrálo stále katolictví v jeho nitru nezanedbatelnou úlohu. Náboženství by se podle něj mělo dále rozvíjet a nemělo by se nechat zastrašit rozvojem vědy. Všechny církve jsou od začátku sektami, a právě proto by se měly každá rozvíjet sama za sebe, a to tak, že bude respektovat ty druhé. Díky tomu bude náboženství lidstvo učit úctě a vzájemné snášenlivosti, která povede k definitivní náboženské svobodě. Ta je pro Masaryka naprosto instrumentální k rozvoji společnosti, jelikož skrze ni se lidem, nehledě na všechny životní okolnosti, dostane určité rovnosti a spravedlnosti. Jiné aspekty lidského života jen stěží dokážou plošně všechny učinit šťastnými, ale náboženství ten potenciál podle Masaryka má. Pokud bude ale vlna sekularizace pokračovat a náboženství postupně z lidských životů vymizí, pak je jisté, že nic nového nedokáže onu prázdnotu vyplnit a roli náboženství zastoupit. V lidských životech bude tato prázdnota znatelná a opětovně zavládnou pesimismus a skepse. Před obdobným vývojem varuje Masaryk taktéž Židy, jelikož i mezi nimi se rozmáhal ateismus. Naopak u muslimů takový problém vůbec nevnímal s výjimkou Turků a Egyptanů, kde to ovšem bylo způsobeno evropskými vlivy. [Ibid: 275-293; 319-323] Masaryk srovnání ukončuje zásadními myšlenkami, že katolictví má sice vůči protestantství navíc onen citový aspekt a je světovějším náboženstvím, ale bohužel je zastaralé a nezdá se, že by se mu brzy podařilo tento problém překonat. Oproti tomu protestantství vnímal jako pružnější náboženství, které není tolik vnitřně omezeno starými pravidly, a má tudíž mnohem větší potenciál a šanci, že na jeho základě vznikne náboženství nové, které bude odpovídat potřebám doby, a bez kterého se lidstvo neobejde, pokud skutečně má dojít k velkému celospolečenskému pokroku. Pak sebevražda přestane být společenským problémem, jelikož lidé budou mít zase alespoň nějakou životní jistotu, o kterou budou mít možnost se psychicky opřít. [Ibid: 329-342] Důležitým aspektem podle Masaryka vzhledem k sebevražednosti je též nezávislost náboženství na státní moci. Zejména v protestantských státech podle něj vedlo zneužívání víry

k politickým cílům k patrnému nárůstu sebevražd. Proto Masaryk nesouhlasil i s tím, nakolik císař František Josef II. považoval církev jakožto základní pilíř společenského a politického řádu mocnářství habsburského rodu. Historicky to samozřejmě nebyl nesmysl, nicméně katolická církev měla být podle Masaryka dostatečně soběstačná, aby nebylo nutné zdůrazňovat její propojení se státní mocí. [Soubigou 2004: 76-77; 87] Masaryk několikrát zmínil požadavek, že by církev měla být otevřená sociální otázce, měla by pomáhat slabým a utlačovaným. Dále by měla hledat nápravu rodinného života, měla by se oprostít od politiky a být co nejvíce nezávislá na státu. [Hormádka 2005: 146] Lidé potřebují víru ve svém životě, jelikož je pro ně základním pilířem, který jim pomáhá se smířit s mnohými životními těžkostmi. Absence víry je citelným problémem, ale stejně tak i zklamání z náboženství, které může plynout mimo jiné právě z toho, když je náboženství využíváno státem, státní mocí či politikou. Masaryk tedy celou dobu vyzvedá katolictví a jednoznačně vysvětluje, proč jej vnitřně nikdy neopustil a nedokázal si v rámci protestantství najít k víře tak citový vztah, ale na druhou stranu si velice pragmaticky uvědomuje, že ať jsou výhody obou jakékoliv, tak lidstvo už potřebuje náboženství nové, které bude přizpůsobené potřebám doby, vývoji ve společnosti, se kterým udrží krok, ale přivede lidstvo zpátky z všeobecné skepse a nejistoty. Na něm pak může vzniknout ten pravý základ řešení sociálních otázek, a právě takové náboženství má potenciál stát se páteří nové společnosti.

Masarykův vztah k judaismu a Židům obecně je velice komplexní a nesnadný na pochopení. V mládí byl dle jeho slov ze strany své matky a dalších vychováván v krevní pověře, a tudíž se Židů obával. Postupně se jeho názor velice vyvíjel a podobně jako u protestantů k tomu přispěla právě židovská zbožnost, se kterou se setkával, stejně jako jakási náboženská úcta, které si u nich povšiml. I tak ale Čapkovi řekl, že se mu antisemitismus v sobě podařilo překonat rozumově, ale nikterak citově. [Čapek 1947: 12-13] Podle Nejedlého proti Židům místy kázal také sám Sator, který měl v mnohém na Masaryka nezpochybnitelný vliv. [Nejedlý 1949: 178] Celá řada autorů a vědců se rozchází v tom, kdy u Masaryka došlo ke zlomu v rámci negativního vnímání Židů. Jan Herben v tomto ohledu připomněl situaci, kdy Masaryk viděl modlícího se židovského chlapce, který rád využil jakékoliv volné a nestřežené chvíle k tomu, aby se pomodlil ke svému bohu. [Herben 1930: 16] To na Masaryka velice zapůsobilo, podobně jako když se prvně setkal s evangelíky a měl z nich pocit, že jsou plně oddáni své víře, tak něco podobného zažil i v tento moment. V pozdějších letech se Masaryk detailně judaismu věnoval

a po vzoru Ernesta Renana⁸¹ dospěl k závěru, že Židé mají jeden velký problém, který dělá jejich pozici ve společnosti mnohdy nesnadnou, a tímto problémem je jejich partikularismus a komunitní uzavřenost vůči zbytku společnosti. Ve společnosti celkově Masaryk vnímal náboženskou krizi. Krize se netýkala jen křesťanství, ale i judaismu. [*Pynsent in Winters 1990: 71*] Lidem očividně chyběla v životě ona náboženská pospolitost. Všechny jeho znalosti judaismu a celkově židovské kultury byl nucen využít během tzv. hilsneriády, kdy byl svým tehdejším vídeňským studentem Siegmundem Münzem upozorněn na podobnost daného procesu s tzv. Dreyfusovou aférou⁸² ve Francii. Začal se případu mnohem více věnovat a následně žádal revizi rozsudku smrti nad odsouzeným Hilsnerem. Masaryk se odvolával na nepřesvědčivé důkazy a nepřihlížení k výsledkům pitvy. Apeloval přímo na tehdejšího ministra spravedlnosti Kindingera⁸³ a svým snažením si získal v očích veřejnosti nepříznivou reputaci. Mnozí chtěli vidět Hilsnera trpět za onu vraždu a byl to právě Masaryk, kdo tomu stál v cestě. Jelikož společenská nálada byla vůči danému případu jasná, tak je nutno říci, že Masaryk obhajobou Hilsnera příliš nových obdivovatelů nezískal. Naopak ztratil přízeň velkého množství svých studentů, kteří na jeho hodinách tropili takové nepokoje, že musel dostat nucené volno. Masarykovi se nakonec během návazných procesů podařilo snížit Hilsnerův trest na doživotí. [*Soubigou 2004: 136-140*] Jeho vztahu k Židům zneužívali jeho političtí oponenti i během Masarykovy politické kariéry a celá věc se stala natolik symbolická pro jeho osobu, až se rozvinula i teorie o jeho židovském původu, která pracuje s předpokladem, že by jeho skutečným otcem nebyl Josef Masaryk. Daná teorie⁸⁴ má i v dnešní době svoje skálopevné zastánce, ale našla si svou konkurenci v rámci teorie o Masarykově pokrevní spřízněnosti s habsburským rodem a přímo osobou císaře Františka Josefa II.

⁸¹ Ernest Renan (1823-1892) byl francouzský spisovatel, filozof, historik a religionista. Skrze studium Bible dospěl k závěru, že obsahuje celou řadu nepřesností a byla sepsána velmi dlouho po době, kterou sama popisuje. Z toho důvodu se sám zřekl kněžského stavu. Svou knihou *Život Ježíšův* vyvolal znepokojenost a celou řadu kontroverzí, když odmítl Ježíšův božský původ. Na dané dílo, které bylo ve své době odmítané církví, navázal několika návaznými díly religiозní povahy.

⁸² Dreyfusova aféra proběhla v rámci francouzské Třetí republiky koncem 19. století. Důstojník francouzského generálního štábu Alfred Dreyfus byl na základě zfalšovaných důkazů obviněn ze špionáže pro Němce. Velmi zásadní roli v rámci procesu sehrál Dreyfusův židovský původ. Právě z toho důvodu bývá ona aféra často srovnávána s hilsneriádou. Více viz Derfler, Leslie [2002]. *The Dreyfus Affair*. Westport Conn.: Greenwood Press.

⁸³ Eduard von Kindinger (1833-1906) byl předlitavský politik a necelé tři měsíce působil jako ministr spravedlnosti Předlitavska. Během života působil jako státní zástupce i soudce hned na několika místech. Jednou ze zásadních funkcí byla funkce prezidenta zemského soudu v Terstu.

⁸⁴ Mezi přední teorie patří jednak Masarykův habsburský původ, kdy někteří věří, že byl potomkem samotného císaře Františka Josefa I. Vedle toho existuje teorie o Masarykově židovském původu, kdy jeho skutečným otcem měl být továrník Nathan Redlich, u kterého Masarykova matka pracovala. Obě teorie jsou jistou senzací, které se málokterí badatelé vážně věnují. Dokladem může být například následující článek: <https://www.rozhlas.cz/masarykovi-rodice-myty-o-puvodu-prezidenta-osvoboditele-7797540>.

2.3 Náboženství kontra věda

Vzhledem k tomu, že Masaryk si budoucnost a rozvoj lidstva a společnosti bez náboženství nedokázal představit, tak vnímal jako zásadní, aby se jasně vymezilo náboženství vůči vědě. Jako problematické vnímal, že mezi těmito dvěma oblastmi byl rozkol a přímo nepřátelství. V rámci svého díla *Základové konkrétné logiky* se Masaryk k problematice vyjadřoval způsobem, že stavit vědu a víru na roveň nebo je vzájemně porovnávat, je naprosto nesmyslné. Už jen ve svém základu se oba pojmy enormně liší. Zatímco věda se pohybuje primárně v teoretické rovině a její působení v praxi je až druhotné, tak náboženství se zajímá primárně o životní praxi. Věda je mnohem více uzavřenější a existuje pocitově primárně pro elitu společnosti, která má možnosti a vědomosti na to, aby se jí věnovala. Oproti tomu náboženství je a má vždycky být otevřeno všem bez rozdílu. Jeho úkolem je lidi spojovat, zatímco věda by měla podporovat různé teorie, a tudíž logicky může stavět názory proti sobě. Přesto Masaryk upozorňoval na to, že se oba pojmy na jednom místě silně propojují, a tím místem je teologie. Ta pro Masaryka představuje historicky ustanovenou vědu o náboženství. Filozof a teolog se logicky mohou snadno dostat do sporu, ale i tyto dva mnohé spojuje. Tím hlavním je vzdělanost a mravnost. Vzdělanost v rámci jejich chuti poznávat a učit se neustále novému. Mravnost v základu jejich učení a střídajícímu přístupu k životu, který je jim vlastní. Je to právě ona mravnost a vzdělanost, která skrze své působení vychovává lidstvo a společnost. Z toho Masaryk vyvodil, že je vždy třeba milovati bližního svého a za všech okolností se držet pravdy a nelhat. Problémem společnosti podle Masaryka byla rozumová i mravní anarchie, která se dostávala do všech aspektů společenského života. Zde se nabízí teolog i filozof, aby přišli s jednotným filozofickým názorem, který se stane základem jednotné organizace společnosti. Comte se o něco takového pokusil, ale neuspěl, a Masaryk vidí problém v tom, že pro úspěch na takové úrovni je zapotřebí člověka vyššího charakteru, než byl Comte. V přeneseném slova smyslu je podle Masaryka úkolem budoucích filozofů vybudovat jednotný světový názor. Pokud se to podaří, tak to ovšem bude pouze polovina úspěchu. Vybudovat takový názor je jistě prospěšné, ale je třeba ho předat lidem, aby se podle něj společnost mohla a hlavně chtěla řídit. Zde do toho vstupuje člověk další, a to člověk oplývající mravností (klidně teolog), který na lidi natolik svou mravností zapůsobí, že se mu podaří jim tento světový názor předat a získat pro něj ve společnosti všeobecné uznání. To opět jen ukazuje, že vliv vědy na společnost je nepřímý – teoretický – a sloužící nikoliv současné generaci, ale spíše budoucím pokolením. [Masaryk 1885: 171-176; 187] Náboženství a víra do toho musí efektivně vstoupit a dát tomuto nepřímému vlivu onen celospolečenský přesah. Všechny ty vznošené ideje je třeba

dostat z té pomyslné výšiny zpátky na zem, a to zmůže pouze člověk, který v sobě skloubí etiku, mravnost a dobro. Takový člověk se pak může stát efektivním řešitelem společenských problémů a sociální otázky.

Masaryk nikdy nezpochybnil úlohu církve a náboženství ve vývoji společnosti a člověka samého. Varoval ale před neustálým odklonem státní inteligence od církve s tím, že jasnou příčinou je neustále se prohlubující rozpor mezi vědou a vědeckým pokrokem všeobecně na straně jedné, a neměnnou katolickou církví na straně druhé. Katolická teologie se podle Masaryka měla reformovat a udělat několik kroků vpřed směrem k nové době a vývoji společnosti. I tak je třeba zdůraznit, že nikdy nekritizoval náboženství jako takové. Jeho kritika byla mířena vždy na klerikalismus. [Soubigou 2004: 85] Věda vyzvedá individualitu každého člověka, ukazuje na přední myslitele a skutečné osobnosti, které z principu věci vytvářejí nerovnost ve společnosti už jen tím, jak jsou vnímáni. To je podle Masaryka správné, jelikož lidský úspěch je třeba oslavovat a nikdy by se schopným lidem neměli dávat zbytečné překážky do jejich cesty, jelikož jejich úspěch posune někam celou společnost. Masaryk vždycky vyzvedal individualitu člověka, ale nikdy nezapomněl zdůraznit onu etickou a metafyzickou jednotu a rovnost daného jedince s ostatními. [Vaněk 1992: 194] Právě v tom je Masaryk jiný, že se neshodne ani s pohledem individualismu, ale ani nemohl být nikdy podpůrcem komunistické myšlenky. Individualita a jedinečnost je naprosto správnou součástí lidského života a je třeba ji nejen respektovat, ale i podporovat. Na druhou stranu žádná automaticky neznamená, že by pro daného člověka platily jiné univerzální zákony, než je tomu u ostatních. Základy charakteru, jako etika a mravy, by pořád měly být přítomny u všech, nehledě na tyto individuální přednosti a vazby. Jen tak se podle Masaryka může lidstvo pohnout kupředu. I přes svůj pevný vztah k náboženství ale postupně docházel k závěru, že staré církve už nestačí potřebám doby a nejsou člověku dostatečnou oporou v krizi. Myšlenkově se zde blížil ideji založení nového náboženství, které by více odpovídalo potřebám doby. Muselo by být v souladu s kritickým rozumem, vědou a filozofií. [Nový 1994: 83-85] Typická by v případě Masaryka jistě byla víra v nesmrtelnost duše a v osobního Boha pro každého, což je jen další cesta k větší rovnosti mezi lidmi. Když má každý naprosto rovný přístup ke „svému“ Bohu, tak nelze ani mluvit o nadřazenosti jednoho vůči jiným. Karel Horák správně poznamenal, že Masaryk přímo ctil svobodu a rovnost v rámci nesmrtelné duše každého člověka. [Horák 2006: 49] Aspekt rovnosti se tak zde přímo nabízí.

2.4 Mravnost a etika

Mravnost a etika byly pro Masaryka klíčem a základním stavebním kamenem pro řešení sociální problematiky doby, o který se má opřít lidská evoluce. V rámci svého díla *Ideály humanitní* Masaryk zmínil, že myšlení jeho doby má rozhodně etický směr. Uznal sice, že lidstvo má ještě mnoho úkolů, na kterých musí pracovat, ale na druhou stranu si nemyslí, že by na tom byli lidé v nějaké předcházející historické době o něco lépe. Náboženství v sobě samozřejmě spojuje oba pojmy, tedy mravnost i etiku, ale Masaryk varoval před tím, že by mezi těmito pojmy byla rovnost. Podle něj věřící člověk není automaticky člověkem mravným. Mravnost je pro něj totiž poměrem jednoho člověka k druhému, zatímco náboženství je poměrem člověka k Bohu, potažmo k celému světu. Mravnost je tedy součástí náboženství a je v něm obsažena, ale náboženství je pojem mnohem širší a komplexnější. Náboženství by mělo být základem k mravnosti a určitým návodem, jak jí ve svém životě dosáhnout. Masaryk si onu mravnost bez náboženství ani neuměl představit. V rámci náboženství a jeho roli vůči mravnosti a etice je třeba pochopit, že Masaryk nehovořil o náboženství církevním, jelikož si byl vědom, nakolik církve jako organizace limituje náboženství v jeho možnostech a rozsahu. Prává náboženská etika by tedy měla být širší a otevřenější než etika teologická či církevní. [Masaryk 1930: 51-52] Svůj názor mohl opřít o přední myslitele doby, jako byli Auguste Comte či David Hume⁸⁵, ke kterým se Masaryk odvolával, když viděl hlavní krizi vývoje lidstva a společnosti v nedostatku vzájemného pochopení a vřelosti mezi lidmi. Ve společnosti podle něj chyběla harmonie a všeobecný sociální konsenzus. Při snaze najít prvopočátek těchto nedostatků či základ toho, co ve společnosti chybí, po vzoru Platóna nalézal odpověď v rámci pojmu mravnost. Právě nedostatek mravnosti ve společnosti mohl být tím spouštěčem velké části problémů, kterým byla tehdejší společnost vystavená. Mravnost jako takovou začal pojímat z náboženského hlediska, a i si ji tak vykládal. Určitou souvislost mezi absencí mravnosti ve společnosti vnímal Masaryk v rámci odklonu společnosti od katolictví k protestantismu. Sám se k protestantství více a více klonil též, ale uvědomoval si, že katolictví má jisté aspekty, které jsou zde naprosto absentující, a to jen napomáhalo k úpadku mravnosti mezi lidmi. [Vaněk 1992: 26] Další otázkou pro Masaryka je, jaký je poměr rozumu a citu v rámci otázky lidské mravnosti? Doba racionalismu jednoznačně upřednostnila rozum, po kterém se všichni dovolávali a spoléhali na to, že rozum přinese všechny odpovědi. Ovšem ukázalo se, že to tak nutně nemusí být a pozornost mnohých se přenesla k citu. Kanta a jeho rozumovou etiku nahradil Hume s pojmy cit, láska, humanita. Masaryk v rámci daného rozporu hledal vlastní

⁸⁵ David Hume (1711-1776) byl jedním z nejznámějších skotských filozofů a kritikem kauzality, epirismu, teorie indukce a náboženství jako takového. Odmítal deismus a další projevy náboženství jako například víru v zázraky, které oponoval svou tzv. Humeovou břitvou.

správnou odpověď a došel k závěru, že mravnost musí být primárně v souvislosti s citem, ale nikdy na úkor zdravého rozumu. Mravnost a etika chování každého jedince je mu jeho vývojem dána a podle tohoto základu následně člověk může postupovat ve svém chování. Masaryk ale věřil tomu, že cit spíše než rozum má šanci navést váhajícího člověka na správnou cestu při rozhodování nad mravností a etikou. Zároveň ale Masaryk nebyl naivní a připomněl, že city nemusí být nutně kladné, a proto je zapotřebí ono raciono, tedy ten lidský rozum, který v takovou chvíli musí převzít iniciativu a člověku pomoci ke správnému rozhodnutí. Masarykovou odpovědí tedy je soulad citu a rozumu s tím, že místy převládá cit, což činí člověka člověkem, a zároveň to je pro Masaryka nejvhodnějším základem mravnosti a mravního chování.

Masaryk si v této fázi uvědomoval, že to všechno může znít jako velice krásné řeči, ale bez konkrétního využití v praxi ta slova vyjdou naprázdno. Z klasických pořekadel, co se předávají z generace na generaci, připomněl „*miluj bližního svého, jako sebe samého*“ s tím, že to je nejvíce trefné přirovnání k základu etiky a mravnosti. Lásky k druhému by postupně měla získávat všeobecný převis, kdy se stává všeobecnou láskou k člověku. Ze základní myšlenky o poměru citu a rozumu se stává humanita, neboli láska k veškerému lidstvu a člověku jako takovému. Zde Masaryk opět identifikuje problém, že takové tvrzení je příliš obecné a velmi těžko uchopitelné v praxi. Jinými slovy je to příliš abstraktní pojem. Masaryk v něčem rozhodně byl idealistou, ale ne až tak naivním, aby věřil, že je možná univerzální láska ke všem lidem. Proto tvrdil, že stejná míra lásky ke každému člověku rozhodně není možná, a z toho důvodu je třeba svůj cit přesně zacílit, a to na nejbližší lidi ve svém okolí, tedy na rodinu a blízké přátele. I zde ovšem vnímá nedostatky. Člověk totiž svou rodinu častokrát málo zná. Důvodem je, že když člověk s rodinou tráví mnoho času, tak se soustředí na současné chvíle a budoucí plány a velmi málokdy se dozvídá detaily z minulosti jednotlivých členů domácnosti. Proto se mnohdy stává, že jsou lidé překvapeni, co všechno se dozví o své rodině. I na tom se tedy podle Masaryka dá velmi efektivně pracovat. Cit a láska v rámci rodiny a přátel má proto mnohem větší potenciál, než jak je využívány. V rámci rodiny připomněl frázi „*cti otce svého a matku svou*“ s tím, že to je naprosto v pořádku, ale nemělo by se zapomínat na potomky a celkově odkaz do budoucnosti pro každého člověka – další generace. Nemá smysl zde hledět na pohlaví, jelikož podle Masaryka si muž a žena jsou a mají být ve všech ohledech (až na fyzickou sílu) rovni, a to nejen před Bohem, ale za každých okolností. Nastihuje tak jeden ze základních pilířů své sociální otázky, tedy co možná největší rovnost mezi lidmi, a to v případě pohlaví – rovnost absolutní. [Masaryk 1930: 52-54] Právě otázka pohlaví byla jedním z aspektů jeho kritiky katolicismu či konkrétněji asketismu a celibátu s katolicismem souvisejícího.

V obou konceptech Masaryk vnímal až přílišné soustředění se na rozdíly mezi pohlavími, a to už od útlého věku každého jedince. Tyto rozdíly jsou běžně vyzvedány, a to podle Masaryka v mnohdy naprosto zbytečných aspektech a konotacích. Genetické rozdíly mezi pohlavími by měly být všem jasné, ale žádné další rozdíly by ve společnosti ideálně neměly mít svoje místo. Této genderové otázky se Masaryk držel celý produktivní život a stal se jedním ze symbolů ženského hnutí. Zde ovšem je třeba pochopit, že genderovou otázku dával do přímé souvislosti též s náboženstvím a církví. V genderové otázce neviděl ovšem jedinou novou zkoušku pro náboženství. Tu další viděl v socialismu. Jmenovitě ji spatřoval v rámci spravedlivých nároků socialismu, platných pro celou společnost a všechny lidi. Ona křesťanská láska k bližnímu zde měla prokázat svou přizpůsobivost. Socialismus přicházel s myšlenkou mnohem větší rovnosti mezi lidmi, v čemž by se měl s křesťanstvím potkávat. Na křesťanské lásce a etice pak podle Masaryka bylo, aby se tomuto novému společenskému trendu dokázala přizpůsobit a využít jej. Láska k bližnímu a rovnost mezi všemi rozhodně nemusí být totéž, a je tedy zapotřebí, aby se v rámci větší rovnosti o to více pracovalo s lidmi a vytvářely se mezi nimi nikoliv závist a zloba, ale soucit a láska. [Vaněk 1992: 78]

Pokud je člověk a lidé všeobecně příliš abstraktním pojmem pro Masaryka, pak jde ještě dále a zaměřuje se na pojem národ. Zacílit cit na konkrétní národ už je přece jen snadněji představitelné a mnozí se do toho dokáží lépe vcítit. Masaryk je názoru, že i tento pojem je stále příliš abstraktní. Na druhou stranu ale v této věci připomněl, že cit k národu může být i velice negativní. Lidé nemají nějaký národ v lásce, a taková negativní emoce se následně přenáší na každého člověka z daného národa pocházejícího. Láska a humanita mají mít ovšem veskrze pozitivní aspekt a není tam pro nenávisť místo. Láska a nenávisť nejsou pojmy, které se vzájemně negují – láska k jednomu člověku nenahradí nenávisť k jinému. Negativní emoce je třeba opouštět a mít je pod kontrolou, jelikož v rámci společnosti nikdy nepřinesou řešení palčivých problémů, které je třeba chápat. Lidé by se proto měli soustředit na ony pozitivní city a pracovat na nich. Podobně by měli pomáhat těm, kteří jim takovou pozitivitu do života vnášejí. V přeneseném smyslu slova to platí i pro národy. Vůdce národa musí v první řadě společnosti sloužit a pomáhat, aby mohl dobře vést. [Ibid] Masaryk tím ukazuje vzájemnou provázanost svého konceptu mravnosti a etiky. Věří, že právě ty jsou základem pro řešení sociální otázky, a naopak pro etiku a mravnost je nejsilnější oporou náboženství.

Ke stěžejní roli etiky a mravů na náboženském základě pro rozvoj společnosti se Masaryk dostává i v rámci svého díla *Jan Hus, naše obrození a naše reformace*, když hovoří o Husově snažení o obrodu společnosti skrze náboženství a srovnává to s koncem 19. století. Už

od dob národního obrození se hodně pracovalo na rozvoji národa českého. Daná práce se soustředila na kulturu, jazyk a další složky typicky národní, což není primárně špatná věc. Na druhou stranu onomu národnímu úsilí o rozvoj vždycky chyběla jistá složka rozvoje interního. Tento typ rozvoje označuje Masaryk jako duchovní život. Je to právě ta složka osobnosti, která přímo nerozděluje jednoho člověka od druhého, ale naopak má lidi spojovat. Právě proto, že má tento sjednocující potenciál, tak ji Masaryk v tehdejší společnosti natolik postrádal. Nelíbilo se mu, že politické strany se tak silně snažily vymezit jedna proti druhé, že jakýkoliv aspekt pospolitosti opouštěly. Proto i tento duchovní rozvoj pro ně nebyl přijatelný. U staročeské strany ještě Masaryk trochu ten potenciál vnímal v obrodním a reformním programu Františka Palackého, ale byl si dobře vědom, že po jeho smrti se od tohoto směřování staročeská strana odklonila směrem prakticky opačným. Masaryk jejich směřování nazval proti-obrodním klerikalismem. Jakýsi aspekt duchovna tam tedy vnímá, stejně jako v případě katolických politických stran, ale ono duchovno je příliš zkosnatělé a zastaralé, takže nemůže reagovat na sociální problémy doby a na potřebu vnitřního a duchovního rozvoje každého jedince ve společnosti. Mladočeská strana je podle něj ještě horší, jelikož se vydala natolik proruským směrem, že její snažení je založeno na pravoslavných základech, což je nejen opět zpátečnické, ale ještě k tomu velice nečeské. Takto kriticky se k tehdejšímu politickému směřování vyjádřil v rámci tzv. Husova večeru v Občanském klubu v Kolíně dne 6. července 1895, tedy u příležitosti výročí Husova upálení. [*Masaryk 1903: 9-10*]

Dle Masaryka tehdejší doba velice trpěla konceptem liberalismu, který jako hlavní složka společnosti bránil duchovnímu rozvoji lidstva. Liberalismus je jako koncept pro Masaryka přímou negací náboženství, a proto vnímá i v rámci české reformace náboženské hledisko jako sporné. Jan Hus si byl vědom, nakolik lidstvo mravně a eticky strádá, a právě na tom byl rozhodnut pracovat. Tímto směrem chtěl národ reformovat. Obrození to mělo být vícero mravní a samotná reformace měla cíl jednoznačně etický. Nešlo přímo o změnu v církvi nebo v rámci víry, šlo jen o to, aby si každý člověk připomněl, proč je tím věřícím a aby sám usiloval o mravní a etickou čistotu. Husovi následovníci, kterým Masaryk říká Bratři, tento cíl po Husovi převzali a rozpracovali jej. Obrodním ideál humanitní pak neměl být jen osvícenskou osvětou, ale měl mít svůj mravní a náboženský cíl. Měl opět naučit lidi k lásce sebe sama a spolupracovat ve všech ohledech. Mravní a etické obrodné úsilí pak tvořilo velice silný charakter české reformace. Taková reformace byla logickým ohrožením tehdejší správy a řádu ve společnosti. Byla jasně nastavená pravidla a základní nevraživost mezi národy byla vždy podporována. Najednou přicházel koncept nový, že konečným cílem života každého člověka

není nic jiného než cíl etický. Podobný zásah do tehdejší společnosti nebyl možný bez logického a teoretického úvodu. Reforma mravů a zvyklostí bez nových myšlenek není možná a nikdy možná nebyla. Proto i reformace každého jedince ve společnosti musela počítat s novou formou společenských svobod, a to církevních i politických, což je vždycky velký problém. Politická nadvláda se udržuje zpravidla skrze strach lidí z potenciálního nepřítele. Idea humanitní reformace jde přímo proti tomu. V době Husově to byla též církev, kdo měl ohromnou a nezpochybnitelnou moc, a právě proto se jí Hus musel v rámci svého snažení postavit. V Masarykových očích Hus chtěl osvobodit člověka od těchto okovů, které rozvoj jeho mravnosti držely při zemi. Tyto vnější autority totiž člověka vychovávaly v tom, že je od přírody neetický a nemravný a jen skrze vnější autoritu se může naučit tyto nezdary potlačit či se od nich očistit. Zatímco podle Husa mají všichni potenciál dostat se na správnou cestu k mravnosti a mohou toho dosáhnout sami, aniž by na někom dalším byli závislí. Proto se osvětovým prostředkem stala latina, jakožto jazyk, skrze který se každý člověk mohl vydat na onu cestu sám za sebe. Masaryk to zpětně hodnotí tak, že pokud má skutečně dojít ke smysluplnému náboženskému a mravnímu rozvoji, pak se Kristovo „*miluj bližního svého jako sebe samého*“ musí stát něčím naprosto jiným než moudrou frází, musí se to stát sociálním skutkem. Jakmile se lidé přestanou soustředit jen sami na sebe a budou vnímat i problémy druhých, budou mít snahu je chápat a řešit, pak se dá skutečně mluvit o mravním a etickém rozvoji, který podle Masaryka musí nutně mít náboženské základy, aby mohl fungovat. Proto vnímal jako zásadní obnovu českého Bratrství, jelikož věřil, že právě to je tím ideálním pojátkem mezi náboženstvím a etickým rozvojem lidstva. Skrze podobné myšlenky pak náboženství získává onen eticko-sociální rozměr, o který Masaryk natolik usiloval. [Ibid: 14-18] Podobně i překonání cesty k Bohu skrze prostředníka je pro něj důležité, jelikož prostředník sám za sebe vytváří sociální nerovnoměrně postavení. Prostředník je totiž Bohu blíže, což podle Masaryka není v pořádku, jelikož je to právě rovnost před Bohem, která je základem jeho modelu.

K důležitosti mravnosti a etiky v rámci náboženské výchovy člověka se Masaryk dostal i ve svém díle *Sebevražda hromadným jevem společenským*. Zde zvažoval jednotlivé příčiny sebevraždy ve společnosti a jednu z nich spatřoval v rámci duchovní výchovy a vzdělanosti. Srovnával poměry v rámci jednotlivých států tehdejší Evropy a došel k závěru, že samotná vzdělanost sebevraždám vůbec nepřekáží, ba naopak je takřka potřebným atributem pro to, aby se člověk pro sebevraždu rozhodl. Je to totiž vzdělanost, která lidský život mění od základů a ukazuje mu nové aspekty daného života, na které jedinec nutně nemusí být duševně

připraven. Život pak s sebou přináší nová, dříve nepoznaná příkoří. Vzdělanost Masaryk též vnímá dvojí, a to duševní a učeneckou. Duševní by si člověk měl osvojovat celý život skrze náboženství a vlastní životní zkušenosti, zatímco učeneckou získává jedinec primárně v rámci školní výuky. Důležité je jistě obojí, ale učenecká vzdělanost člověka příliš nepřipraví na život a jeho výzvy. Od toho je spíše vzdělanost duševní. Státy, kde je upřednostňována vzdělanost, jako podle Masaryka například Německo a Rakousko, měly právě ten problém, že lidé byli velice vzdělaní, ale s životem si mnohdy neuměli poradit, takže se často rozhodovali ho předčasně ukončit. Opačný příklad viděl v rámci Anglie, kde vzdělání nepovažoval za příliš kvalitní ani všeobecně rozšířené a naopak na život byli lidé mnohem lépe připraveni, než tomu bylo v Německu. Na dobré cestě k anglickému směru byly podle Masaryka ještě USA a Francie. [Masaryk 1904: 92-103] Řešení se ovšem nabízí, jakmile se do celé výchovy vloží víra a mravnost. Podle Masaryka je většina motivací k sebevraždě z principu nemravných, což vyplývá z faktu, že mnoho sebevražd je dlouhou dobu v přípravě, a jedná se tedy jen o výsledek dlouhé řady pochybení. Masaryk v rámci svého díla připomněl, že na každého sebevraha existuje nespočet lidí s obdobnými problémy, kteří najdou sílu je překonat. Podobně je myšlenka na sebevraždu mnohdy činem vyplývajícím z pocitu bezvýchodnosti životní situace. Někteří sebevrazi jsou pak natolik vděční lidem, kteří jim v daném aktu zabrání, že se již nikdy o nic podobného nepokusí. Je to právě absence mravnosti ve společnosti, která tvoří základ pro šíření sebevražd. Masaryk k tomu přímo napsal: „*Rozumová a mravní polovičitost je velikou příčinou moderní omrzelosti života – lidé jsou příliš rozumni, aby byli dobrými, a příliš špatní, aby byli moudrými.*“ [Ibid: 103-122] Masaryk zde poukázal na typické situace, kdy se lidé skrze svoje vzdělání dostávají do bezvýchodných pocitů, že být naprosto mravným se nevyplácí, jelikož ti, kteří tomu nevěnují pozornost a nejsou tolik ohleduplní k jiným, jsou na tom následně paradoxně lépe a mají život snazší. Přesně podobné myšlení je podle Masaryka problémové a vyvěrá z toho, že mravnost se postupně vytrácí ze společnosti, jako celku. Dobře je na tom vidět, že řešením společenských problémů není obroda jednotlivců, ale celospolečenská, kdy dojde k mravnostnímu a etickému vzestupu naprosto každého člověka natolik, aby se tito jedinci necítili osamoceni ve svém snažení. Sekularizace společnosti není řešením problému, ale naopak jeho tvůrcem. Člověk, který ve svém životě postrádá víru a náboženství, není nutně člověkem špatným. Podle Masaryka jej lze stále respektovat a vážít si jeho činů. Není ovšem možné se takovému člověku duševně přiblížit, jelikož mu chybí jistý aspekt lidské přirozenosti. Podle Masaryka takový člověk ztrácí jistotu něžnost v rámci své osobnosti. Náboženství může být totiž jakémukoliv člověku základem života, jeho nikdy neutuchající jistotou a určitou formou útěchy a pochopení. Je totiž otevřeno všem lidem bez

rozdílu a nehledě na bývalé činy. Proto může některého člověka odradit od sebevražedných myšlenek tím, že mu je ukázána jiná cesta. Náboženství ve své ryzí formě též má posilovat lásku k lidstvu. Lidé se bojí toho, co neznají a skrze víru si mohou být jisti, že člověk stojící vedle nich má s nimi alespoň něco společného a že není třeba se ho obávat. Takový aspekt pak na celospolečenské úrovni může přinést mnoho více lásky a pochopení. Masaryk tady naráží na důležitost náboženství pro fungování společnosti. Mluví o tom, že lidé sice mohou žít kompletně bez víry, ale většinou žijí neupřímným životem a při první potřebě, když jim není dobře či je někdo blízky v nesnázích, se všichni hned modlí k Bohu a prosí ho o slitování. Každý se k náboženství tedy stejně v jednu chvíli uchyluje. Masaryk připomíná i největší myslitele své doby, jako byli Mill⁸⁶ a Comte. Mill podle Masaryka odmítá křesťanství, ale nikoliv veškeré náboženství, zatímco Comte odmítá koncept Boha, ale víra mu cizí není. [*Ibid: 122-125*] Masaryk tedy v principu tvrdí, že to byla tehdejší polovičatost doby v rámci nejistoty mezi náboženstvím a vzdělaností, potažmo vědou, která způsobila velkou část společenských problémů. Příčinou sebevražednosti byla tedy nenábožnost jeho doby a řešením otázky sociální rozhodně může být celospolečenský návrat k víře, nikoliv nutně k církvi. Lidé by se tedy měli naučit získat zpátky jeden ze svých přirozených aspektů, díky jehož absenci mnozí v sobě nenacházejí dostatečnou životní jistotu, a činí tak zbrklá a neuvážená rozhodnutí, díky kterým ubližují sami sobě nebo zbytku společnosti. Samotné dílo bylo později kritizováno mimo jiné proto, že ač je vnímáno jako Masarykovo nejvíce sociologické dílo, tak tam autor operoval s různými statistikami nesprávně a používal je spíše jako podklad svých názorů. [*Nešpor 2007: 15*] Zde ovšem nehledíme primárně na samotnou vědeckost Masarykových děl, jako spíše na hlavní myšlenky tam obsažené.

Masaryk si byl vědom, že téma nedostatku či přímo absence mravnosti a etiky ve společnosti není nic nenávratného. Bylo podle něj třeba na tom pracovat již v rámci výchovy malých dětí a vztahu k náboženství, ale na druhou stranu věřil i ve snahu vzdělávat dospělé. Proto se k tomuto tématu mnohdy dostával i během vlastních přednášek na univerzitě. Vzhledem k tomu, jak stará byla jeho skupina posluchačů, tak se rozhodl, že se zaměří na rodinu a rodinný život. Hovořil o tom, jak by ve společnosti měla fungovat naprostá rovnováha mezi oběma pohlavími, kterou sice můžou narušit jisté společenské procesy, jako například válka, ale historie ukazuje, že společnost si to nakonec sama vždycky nějak srovná a rovnováhu opětovně nastolí. Pokud je řeč o rodině, tak by podle Masaryka měla být řeč o sňatečnosti.

⁸⁶ John Stuart Mill (1806-1873) byl anglický filozof, politik a ekonom. Zabýval se národohospodářskou politikou a silně ovlivnil fabiánskou školu.

Rozvody a opětovné sňatky rozvedených mají pro společnost velký etický význam. V těchto skupinách lidí se následně mnohdy objevují nemanželské děti. To všechno podle Masaryka hrálo roli v rámci nedostatku etiky ve společnosti. Nemanželské děti či děti z rozvedených rodin jsou totiž podle něj vždy nějakým způsobem poznamenány, jelikož cítí určitý nedostatek v rámci svého života. Hlavně v případě sekularizované společnosti je pak problém, jelikož tento nedostatek opětovně nemá příliš co zaplnit. Vede to k tomu, že se vychovává častokrát jen další generace rodičů, kteří necítí zodpovědnost za svoje potomky a mají ve zvyku se jim vůbec nevěnovat, nebo se jich přímo zbavovat. Křesťanství se podařilo tomu částečně učinit přítrž, ale zásah nebyl dostatečný a hlavně se společnost sekularizuje, takže i jistota náboženství se pomalu v tomto aspektu vytrácí. Masaryk se vyjadřoval též proti vyžádaným potratům, jelikož měl pocit, že se skrze ně lidé připravují o soucit a něžnost v rámci vztahu k potomstvu. Podobným způsobem rozebíral také prostituci, která podle něj hraje velkou úlohu v nemravnosti společnosti a v rozpadu rodin. Společnost to podle Masaryka podporovala skrze nekvalitní a nedostatečné vzdělávání žen či skrze všemožné nemravné plakáty a ilustrace, které jen podporují tento lidský chtíč mimo domácí prostředí. Všechno řečené shrnuje tím, že podle toho lze celou věc zobecnit a říci si, že nemravnost je jednou z hlavních a klíčových příčin bídy ve společnosti. Jedinou záchranou je tedy opět etická a mravní náprava lidstva. [Masaryk 2012: 55-78] Je tedy patrné, že Masaryk vedle náboženství vnímá též úplnou rodinu jako pevný základ etiky a mravů pro budoucí generace. Zdůrazňoval, že skutečně musí jít o úplnou rodinu, kde roli hrají oba rodiče a oba mají čas se svým potomkům věnovat. Věřil v to, že každý rodič v rámci vývoje potomků sehrává unikátní úlohu, a proto absence i jen jednoho z nich může onen vývoj narušit. Podobně upřednostňoval monogamní svazek, jelikož jen tam mají rodiče dostatečně omezený počet potomků, aby se jim mohli věnovat odpovídajícím způsobem. Zde Masaryk zmínil, že jsou potřebné cit a něžnost při výchově dětí a čím více potomků rodiče mají, tím méně mohou tyto city všem z nich věnovat a předat jim veškeré základy etiky a mravů. Etika tu sehrává vlastně dvojí úlohu, jelikož rodiče ji už musejí mít v sobě, aby se o děti uměli odpovídajícím způsobem starat, a zároveň musí být schopni ji stejně tak během výchovy svým potomkům předat. [Ibid: 79]

Masaryk téma etiky neopustil ani v pozdějších letech a snažil se svoje teze a přesvědčení nejen rozpracovat, ale propojit s dalšími svými myšlenkami, čímž se pomalu formoval jeho model sociální otázky. V další fázi se tedy jednoznačně přiklání k praktikám etického aktivismu, které propojuje právě se svým přesvědčením o stěžejní úloze náboženství v rámci rozvoje společnosti a v rámci sociální otázky jako takové. Právě z toho se zrodil jeho nový

náboženský ideál – ideál humanity. Ten měl již svůj nejen historický, ale i sociologický základ a jako takový byl vhodnější pro Masarykovu domnělou evoluci společnosti v dalších letech. Samotná humanita pak v rámci Masarykovy dějinné i náboženské filozofie přebírá vůdčí úlohu. Vzniká následně ovšem jistý nesoulad mezi zdůrazňováním individuální role člověka a celospolečenského sociálního snažení s vizí lepších zítřků. Jeho idea humanity musí zohlednit oba aspekty a přispívat nejen k rozvoji každého jedince, ale společnosti jako takové. [Svoboda 2017: 51-52] Společnost se totiž musí rozvíjet a věda v tom sehrává naprosto ústřední úlohu. Společnost ale není organizována na vědě, ale na propojení mravnosti a citu. Průsečíkem je tedy mravnost a náboženství jako takové. I přes detailní studium vědních disciplín, vztah k pozitivismu a další moderní aspekty, proto Masaryk nikdy nezanevřel na náboženství. Ve své etice a ve svém sociologickém modelu jej pak neustále připomínal, zdůrazňoval a založil na něm svůj humanitní ideál. [Vaněk 1992: 83-92] Ideál humanity se stává jedním z ústředních bodů a hlavních pilířů Masarykovy koncepce sociální otázky. Obsáhne v sobě totiž mnoho, podle Masaryka nepostradatelných, principů. Vyzvedá roli náboženství, která byla pro Masaryka vždy naprosto přednostní a zásadní pro etický a mravní základ každého člověka, potažmo celé společnosti. Dokáže odolávat vůdčím koncepcím tehdejší doby, jako byl socialismus, kde Masarykovi vždy vadilo potlačování úlohy jednotlivce, stejně jako liberalismu a sociální nerovnosti. Je to tedy jeden z nejdůležitějších průsečíků Masarykových úvah a představ, ze kterých se později rodí i zmíněný model řešení sociální problematiky. Masaryk si byl vědom toho, že nenašel zaručený plán směřující k dokonalosti, ale byl přesvědčen, že nabádá společnost správným směrem a za použití modelu musí nutně dojít k pokroku v rámci společnosti a lidstva jako takového. Ostatně sám Edvard Beneš⁸⁷ po Masarykově úmrtí řekl nad jeho rakví následující: „[...] *stejně jako etik, sociolog a státník, Masaryk neříká, že dokonalý ideální stát a společenské štěstí všech občanů politicky a sociálně uskutečníme, nýbrž jen, že účinnou láskou k bližnímu a politicky správným vyrovnáváním potřeb a zájmů všeho druhu a ve spolupráci všech máme se denně k ideálu tomu stále více a více blížit.*“ [Ibid: 194] Masarykův model není řešením ani správnou odpovědí na všechny otázky – Masarykův model je cesta, po které by se společnost měla dát, pokud podle jeho představ chce dosáhnout lepších zítřků. Těch dosáhnout nejde bez základu etiky a mravů, vštípených nejlépe celé společnosti skrze náboženství. Je to pouze součást většího plánu a jen kus z celého modelu, ale část a kus naprosto zásadní, jelikož tvoří jakési srdce celého jeho modelu a zároveň i jeden ze základních stavebních kamenů, bez kterých jeho model není možné vykonstruovat. Idea rovnosti by

⁸⁷ Edvard Beneš (1884-1948) byl českým politikem, diplomatem a sociologem. Po Masarykově smrti byl zvolen v pořadí druhým prezidentem Československa.

v náboženství měla být pevně zohledněna, nehledě na konfesi, pohlaví věřícího, nebo společenský původ. Absence víry pak logicky pro model znamená jeho rozpad, jelikož Masaryk nevnímá evoluci a pokrok lidstva bez nábožensko-etických základů.

3) VZDĚLÁVACÍ ASPEKT

3.1 Role vzdělání ve společnosti

Masaryk měl v rámci svých úvah o sociálně fungující společnosti vždy jasnou představu ohledně jejího složení i toho, jakou roli má v oné společnosti každá složka zastávat. Pokud je řeč o vzdělání, pak bylo pro Masaryka vždy základem pro rozvoj každé kultury a jejích lidí. Jako všude si i zde můžeme všimnout jeho snahy o vytvoření společnosti, kde jsou si všichni v mnoha ohledech rovni. Otázkou vždy zůstává primárně, kde je daná rovnost patrná. Rovnost před Bohem, rovnost před zákonem jsou všechno pro Masaryka naprosto jasné věci, bez kterých se model nemůže obejít. Jeho přístup je velice realistický v tom, že roli ve společnosti vidí pro každého člověka různě. Vliv na svoje okolí nemusí mít každý stejný, jelikož by to podle Masaryka byl neudržitelný stav. V rámci vzdělanosti je tak nosné se podívat na otázku učitelů a jejich role ve společnosti. Stejně jako víra a náboženství, která má pro Masarykův model naprosto stěžejní úlohu, tak i vzdělání se v modelu jeho uvažování nachází vždy na předních místech. Podle Masaryka totiž jím lze vyřešit mnoho společenských problémů. Nacionální problematika byla u něj vždy častým příkladem toho, jak poznáním jiného národa a zájmem o národ vlastní i národy cizí se člověk má šanci od svých předsudků oprostit. Podobně studiem společnosti může jedinec pochopit všemožné její neduhy a strasti. Role učitele by tedy ve společnosti měla být naprosto zásadní, jelikož právě skrze jeho osobu se každým rokem mladí lidé dostávají k novým informacím o životě kolem sebe. Takový učitel by tedy měl ve společnosti hrát důležitou úlohu, která by měla podle Masaryka být zohledněna i jeho vlivem na státní politiku. Masaryk totiž politiku vnímal jako nástroj, jak ovlivňovat společnost. Je tedy logické, aby učitelé v politice onu úlohu skutečně sehrávali, protože v opačném případě by pak byla politika ošizená o velice důležitý aspekt. [Čapek 1998: 108] Již v rámci svého díla *Jak pracovat* uvažoval o roli vzdělání ve společnosti a o všeobecné vzdělanosti. Všeobecná vzdělanost si žádá metodiku, jistou klasifikaci a následně i řádnou organizaci. Klasifikace se podle něj dělí na přirozenou a nepřirozenou. Nepřirozenou kvalifikací může být například zaměstnavatel, který deleguje práci mezi svoje podřízené, aniž by jí rozuměl. Její účel netkví

ani tak v samotné praxi, ale spíše v potřebě najít řešení. Naopak přirozenou kvalifikací by měla být vzdělanost, která má jasný cíl, a právě tak si Masaryk představoval sociální otázku. Člověk tedy musí nejprve rozumět společnosti, aby se mohl snažit řešit její problémy. Podobně Masaryk zdůraznil podstatu filozofického vzdělání, které se od všeobecného v mnohém liší, jelikož jej rozvíjí a prohlubuje. Být vzdělavcem není jen pozice vědní, nýbrž i sociální. Všeobecné vzdělání pak tvoří jakousi rovnost ducha a princip určité intelektuální demokracie. [Masaryk 1990: 37-38, 40-41] Zároveň podle Masaryka je vzdělání cestou k větší mravnosti pro lidstvo všeobecně. [Krása 2020: 55] To je naprostý základ Masarykova modelu řešení sociální problematiky. Masaryk ale podobné věci nebral na lehkou váhu, což znamená, že ve chvíli, kdy by učitel měl pro stát zastávat takto důležitou funkci, tak by to vytvářelo odpovídající nátlak i na něj samého v tom ohledu, aby sám byl natolik kvalitním pedagogem a člověkem, majícím tak ctnostné hodnoty, aby právě onu zmíněnou zásadní úlohu ve výchově studentů a rozvoji společnosti mohl sehrávat. V opačném případě to totiž dopadá tak, že se inteligence v rámci politiky zbytečně hádá a štěpí. Každý zastává vlastní mnohdy zbytečně detailní názor a kvalita charakteru se pozná podle schopnosti daného člověka přijmout i jiný názor a konstruktivně se o něm bavit. Proto Masaryk vnímal politickou roztržičnost inteligence jako typický příklad až sobeckého individualismu, kdy si daní lidé vlastně neuvědomují, jaká je ona role, kterou od nich společnost očekává. Mají ji totiž vzdělávat a rozvíjet, nikoliv naopak od všeho odrazovat svými neustávajícími hádkami a půtkami, které běžně nemají žádného cíle ani smyslu. Proto by se inteligence měla naučit nesledovat detailnosti, ale naopak jít za společnými ideály a naplnit tak onu úlohu, kterou od nich společnost očekává. Jen tak mohou v politice fungovat efektivně a jejich místo ve společnosti a její budoucnosti bude naprosto pevné a nezpochybnitelné. [Ibid: 109] Masaryk tedy pro učitele vnímá místo v politice jako velice důležité a smysluplné, ovšem rozhodně jej nenabízí zadarmo. Učitelé se musí rozvíjet spolu se společností a mnozí z nich charakterově nebudou ony požadavky splňovat. Sám když v 90. letech 19. století hodnotil navrhovaný program mladočeské strany⁸⁸, tak zmínil, že jeho nacionální, jazyková i státoprávní složka je věc jedna, ale naprosto tam postrádal část kulturní a mravní. Chtěl, aby vzdělání bylo v programu silněji zastoupeno, protože bylo nezbytnou a zásadní součástí jeho modelu rozvoje společnosti. [Herben 1930: 99]

⁸⁸ Mezi přední politické cíle mladočeské strany v rámci stranického programu patřila větší zákonodárná aktivita v Říšském sněmu, požadavek všeobecného hlasovacího práva včetně volebního práva žen, liberálně emancipační pojetí národa aj. Více viz Nytrová, Olga, Hlasivcová, Markéta a Strachota, Václav (ed.) [2013]. *Masaryk a potřeba opravdovosti v českém myšlení: sborník projevů pronesených na slavnostním setkání u příležitosti 162. výročí narození Tomáše Garrigua Masaryka v budově Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky*. Praha: Církev československá husitská ve spolupráci s Kulturní radou a LHODR (Dialog na cestě).

Není to jen pozice učitelů, kterou je podle Masaryka třeba neustále rozvíjet a posouvat kupředu. Samotné školství s tím musí jít ruku v ruce a neustále se reformovat a přepracovávat, aby se přizpůsobovalo potřebám doby. Rozvoj si Masaryk představoval mimo jiné navyšováním vzdělanosti vyučujících a nároků na ni. Ideálního učitele prezentoval jako člověka s demokratickým přístupem k výuce a velmi přátelským a vřelým vztahem ke studentům. [Čapek 1947: 12] Objevuje se tu tedy opět aspekt větší rovnosti, který je pro Masaryka a jeho model naprosto typický. Je tu požadavek zvýšení kvality výuky, ale také rovnocenný přístup ke všem studentům ze strany vyučujících. Masaryk si v životě sám zažil nacionálně či jinak rozdílný přístup ke studentům, a proto si je velmi dobře vědom, jaká to může být překážka pro rozvoj studentů a vzdělanosti celkově. Podobná rovnost a vyváženost by podle něj měla panovat i v rámci jednotlivých vědních oborů a oblastí. Humanitní vědy, a to tedy hlavně historie, která byla velmi rozšířenou vědou, rozhodně nestačí a Masaryk byl advokátem rovnoměrného vzdělávání, kde přírodní, technické a společenské vědy budou hrát naprosto stejnou úlohu. [Dvořáková 1997: 10] Požadavek na první pohled naprosto logický a zapadající do Masarykova modelu, nebyl v 19. století rozhodně natolik obvyklý, jak by se mohlo zdát. Podobně v rámci snahy o naprostou rovnost lidí v otázce vzdělání a výchovy, došel Masaryk též k tématu rovnoprávnosti žen ve školství, kde si nemohl nevšimnout jejich určité diskriminace. Nešlo jen o otázku finanční, ale o přístup žen k výuce samé i poměr učitelů a učitelek. Celkově tady, stejně jako na mnoha jiných místech, otevřel opět genderovou otázku, a to s primárním cílem, kterým nebylo zrovnoprávnění žen a mužů, ale jednoduše naprostá rovnost všech lidí v rámci vzdělání, nehledě na pohlaví či sociální postavení. [Ibid: 32] Sám se dokonce zasloužil o to, aby se skutečně mnoho jeho známých ke vzdělání dostalo. Dobrým příkladem může být Masarykův dopis Antonínu Rezkovi⁸⁹ z 13. srpna 1893, kde jej žádá, aby se přimluvil za Emilii Buchtelovou, dceru starosty v Pastvinách u Žamberka, se kterým se Masaryk dobře znal, a to u ředitelství ženského pedagogia. Masaryk usiloval o to, aby do pedagogia byla Emilia přijata a odůvodňoval to tím, že je to vynikající dívka, která si zaslouží jakoukoliv formu podpory. Koncem se dokonce dotázal, kde by ještě v tomto duchu měl zapůsobit, aby skutečně přijata byla. [Masaryk & Rezek 2011: 99] Je tedy patrné, že šlo sice o jeho známou, ale přesto je to jen další příklad Masarykovy snahy pomoci ženám ke kvalitnějšímu vzdělání. Ovšem nepomýšlel jen na ženy. Šlo tu rozhodně o všeobecnou rovnost v přístupu ke vzdělání. Dalo by se říci, že zastával názor, že čím bude společnost vzdělanější, tím lépe pro celý stát, a tak vzděláváním

⁸⁹ Antonín Rezek (1853-1909) byl historik a poslanec Českého zemského sněmu. Spolu s Jaroslavem Gollem stál u zrodu Českého časopisu historického. Roku 1900 byl jmenován ministrem krajanem a dostal na starost České země.

nějaké vrstvy společnosti, které se dosud taková úroveň vzdělání nedostala, se rozhodně nedá nic zkazit. Proto myslel v tomto ohledu i na dělnickou vrstvu a ještě před první světovou válkou neustále hájil potřebu vytvořit v rámci monarchie dělnické akademie. Pravdou je, že když se mu po válce záměr splnil, tak na nich sám po večerech přednášel. [Soubigou 2004: 73] Jan Herben sám zmiňuje v rámci Masarykovy biografie, že již jako docent se Masaryk vyznačoval přímo revolučními myšlenkami, jako byla již zmíněná rovnoprávnost žen a mužů v rámci přístupu ke vzdělání, a také co možná nejširší lidové vzdělání otevřené všem vrstvám společnosti. [Herben 1930: 46] Masaryk se své okolí snažil přesvědčit, že není vůbec nic špatného na vzdělané společnosti. Samozřejmě nebyl tak naivní, aby tvrdil, že všechny vrstvy společnosti musí nutně být vzdělány stejně, ale trval na tom, že čím vyšší bude ve společnosti ono vzdělanostní minimum, tím pokrokovější společnost bude. To pro Masaryka znamenalo, že bude společnost vyzrálejší pro řešení všech svých sociálních problémů a sociální otázky celkově. Pro Masaryka z toho plynula jen samá pozitiva. Upozorňoval na to, že to je právě nedostatek informací, který dává život problematice nacionální, sociální a dalším. Pokud bude celá společnost vzdělanější, tak si budou lidé lépe vědět rady s různými životními obtížemi, budou schopni lépe chápat politické nastavení státu, porozumí novinkám ve vědě a jejich smyslu. Nižším vrstvám to umožní si zlepšit postavení, sebedůvěru a místo ve společnosti. S tématem nerovnosti v rámci vzdělání měl dokonce i osobní zkušenost. V mládí totiž snil o tom, že se stane diplomatem. Studoval cizí jazyky a miloval zeměpis, takže taková práce naprosto odpovídala jeho zájmům a představám. Za daným účelem dokonce začal navštěvovat orientální akademii, aby se naučil arabsky. Velice brzy se ale sny rozplynuly, jelikož poznal, jaká je realita. Synové předních aristokratů si totiž mezi sebou rozebrali všechny diplomatické pozice, takže na ostatní zájemce už nezbylo místo. [Herben 1930: 23] Masaryk tak tedy poznal, že nikdo nehleděl na inteligenci, znalosti nebo motivaci, ale všechny zajímalo jen sociální postavení. Takový zážitek v něm navždy zůstal, a přesně s tím chtěl bojovat, aby se v rámci školství neřešil původ, ale motivace a celkově vlohy pro určitý obor či vědní disciplínu.

O stanovení oné role vzdělanosti a poznání ve společnosti se Masaryk pokoušel v rámci svého díla *Základové konkrétné logiky*, kde prezentoval výzvy, které společnost čekají, pokud se v rámci vlastního vývoje má dostat na potřebnou úroveň pro efektivní řešení sociální problematiky. [Dokulil 2012: 32] Vědy měly podle něj splňovat hlavní požadavek, a to všeobecnost. Ve snaze je logicky analyzovat, se Masaryk ve svém díle dostal opět k otázce vzdělávání. Když chtěl prosadit etiku jako teoretickou vědu, došel k závěru, že etika by musela čerpat ze všech věd teoretických i praktických, jelikož by všechny učila, jak má jednat člověk

s člověkem. Polemizoval následně s Comtem a rozcházel se v přesvědčení, že převádění teoretického myšlení na praktické by si žádalo speciální skupinu věd a oborů. S tím Masaryk nesouhlasil, jelikož podle něj by mnohem důležitější byly dostatečně praktické školy. Praxe bez teorie nemůže nikdy fungovat, a proto se předpokládá logicky, že praktické vědy musí následovat po těch teoretických. Ve skutečnosti ale Masaryk vnímal situaci tak, že se teoretické vědy pěstují naprosto bez ohledu na praktické využití, které se pak někdy narychlo uměle hledá, aby se jejich smysl objasnil či obhájil. V jeho očích to byla také filozofie, která jako věda jasně ukazovala možné protnutí teorie a praxe, a proto si přál, aby se v rámci reformy školství promítla nejen do středního, ale hlavně vyššího školství. I tam byla ale hrozba, že se filozofie do škol dostane jen ve své teoretické podobě bez jasného provázání s praktickým využitím. Jednu šanci spatřoval Masaryk v tom, aby školy odpovídaly svým nastavením potřebě dané doby a držely se skrze svou výuku těch cest, důležitých pro životy jednotlivých žáků, což se podle Masaryka tehdy vůbec nedařilo. Politika by musela být v daném směřování názorově zajedno, aby došlo k podpoření takové reformy. Samotná škola by pak musela být řízena jakousi vědeckou sociologií, díky které by všichni chápali smysl vzdělávání jako přípravu žáků do praktického života. [Masaryk 1885: 133-135, 162] Masaryk napadal jakousi efektivitu výuky, což je pojem, ke kterému se vracel i během vlastních přednášek na univerzitě. Neustále sledoval jako hlavní chybu absenci praktického hlediska v jinak vysoce teoretické výuce. Studentům přímo říkal, že to je důvod, proč v přeneseném slova smyslu každý dělník přemýšlí praktičtěji než studenti. Nedávalo mu smysl, aby se člověk musel tolik let vzdělávat kvůli různým, ne až tolik prestižním funkcím a profesím. Podle něj to v člověku probouzí neštěstí, když si následně uvědomí, kvůli jak obyčejné funkci musel v rámci vzdělání utratit tolik drahocenného času. Právě ten nepoměr je pak zdrojem negativních myšlenek. Je to pro něj další logický aspekt sociální otázky, za který může čistě vzdělání. [Masaryk 2012: 361] Masaryk neočekával, že by se ve společnosti mohla nějaká znatelná změna stát narychlo a sama o sobě. Věděl moc dobře, že je potřeba tomu pomoci a hodně pro to učinit. Z toho důvodu mluvil také o popularizaci vědy a vzdělání. Jedna věc je tvrdit, že by vzdělání mělo být přístupné a otevřené všem, ale mnohem důležitější je, aby sama společnost o vzdělání stála a rozuměla, v čem je jí přínosem. Masaryk přišel s nápadem využití tisku. Byl si vědom, že noviny čte naprostá většina společnosti, nehledě na jejich postavení a sociální situaci. Apeloval proto na *Národní listy* ve snaze obohatit jejich obsah o populárně-naučnou přílohu, která by otvírala a přibližovala vědu společnosti. [Herben 1930: 67] Idea byla taková, že se tak věda stane stálou součástí každodenního života populace. Pokud bude v novinách, tak si o ní lidé začnou čím dál, tím více číst, až se v některých z nich probudí přirozený zájem, dozvědět se více a celé věci porozumět.

Je logické, že každého může zajímat něco jiného, ale pokud by byl obsah dostatečně různorodý, tak by se tam časem našel v nějaké vědní oblasti skoro každý. Logicky by to nezasáhlo každého občana, ale byl by to podle Masaryka jeden z dalších důležitých kroků správným směrem. Cílem nebyl nový vědecký měsíčník, jako bylo Athenaeum⁹⁰, ale spíše vědecká rubrika v rámci běžně čtených periodik, která by byla psána dostatečně populárním stylem, aby nikoho ze čtenářů neodradila a naopak mnohé přivedla k chuti po vzdělání.

Vzdělání a jeho reforma byla velkou součástí Masarykova prvního politického období. Z jedenácti větších projevů, které od něj v rámci říšské rady zazněly mezi lety 1891 a 1893, jich bylo hned šest na téma reformy vzdělávacího systému, což je rozhodně množství, které stojí za pozornost. Hovořil o tom již v rámci své známé Strakonické řeči, kde uvedl reformu vzdělání jako jeden ze základních pilířů, o který by se mladočeská politika měla v dalších měsících opřít⁹¹. Problematiku školství a vzdělávacího systému se snažil pojmut velice široce, takže se konkrétně zaměřil na reformu právnických studií a na reformu středních škol. Silně kritizoval jednostrannost výuky vzhledem k její inklinaci k čistému memorování bez kontextu a hlavně bez zjevného využití v praxi. Kritizoval demoralizování žáků, které mělo jasné následky, a jednou z příčin podle něj byl přílišný byrokratismus školní správy, pro kterou používal i příměru v podobě pojmu *byzantinismus*⁹². V případě žáků se ale soustředil i na jejich fyzické zdraví, nikoliv jen na psychickou pohodu. Naopak u učitelů měl snahu o zlepšení jejich životní situace a expertizy. Nezapomínal ani na výbavu škol a učební materiály. [Opat 1990: 336-337] Pokud by byla snaha najít základy daného Masarykova snažení, tak se paradoxně nacházejí přímo v rámci jeho vlastního středoškolského studia, kdy byl v mnoha ohledech zklamaný svým tehdejším prožitkem, a to primárně určitou neprofesionalitou mnoha jeho vyučujících i ve vztahu k nacionální otázce, která podle Masaryka na střední školu vůbec nepatřila. Už od té doby, co střední školou prošel, si tedy udržoval názor, že učitelství na střední škole je třeba reformovat a změnit. [Nejedlý 1949: 261-262] Školství a vzdělávání obecně totiž bylo jedním z pilířů jeho modelu řešení sociální problematiky, a je tedy zapotřebí jednotlivé projevy rozebrat více dopodrobna.

⁹⁰ Athenaeum byl vědecky zaměřený časopis, vycházející v letech 1883-1893. Vydavatelem byl Jan Otto a redaktorem byl Tomáš Garrigue Masaryk. Hlavní myšlenkou bylo mít časopis, který bude běžným lidem přibližovat českou vědu. Časopis byl v roce 1894 nahrazen časopisem *Naše doba*. Více viz [Nešpor 2003].

⁹¹ Národní listy, roč. 31., 24. 9. 1891, č. 263, příloha 2, s. 10.

⁹² Pojem byzantinismus nachází svoje počátky právě v 19. století, kdy byl zmiňován primárně v negativních konotacích, souvisejících s přehnanou komplexitou, autokratiem, chaotičností a provázaností role státu, víry, vzdělání a dalších státotvorných prvků.

Masarykovou v pořadí hned druhou politickou řečí, přednesenou v rámci zasedání říšské rady 9. června 1891⁹³, byla řeč na téma reformy právního vzdělání. Masaryk se tím vrací ke svým myšlenkám z *Theorie a praxe*, tedy k tomu, že by to měli být v první řadě právníci a politici, kteří se budou zajímat o společnost, které slouží a budou ji studovat tak pečlivě, aby pochopili veškeré její aspekty. Navrhovatelem reformy byl původně Paul Gautsch⁹⁴ a reforma již byla projednána panskou sněmovnou. Masaryk se ujal slova a ihned v počátcích zmínil, že je to téma nesmírně důležité, a proto by se rozhodně nemělo podceňovat. Litoval faktu, že návrh na reformu byl předložen panské a nikoliv poslanecké sněmovně, jelikož ta podle Masaryka měla vždy ke společnosti blíže a lépe znala její potřeby. Masaryk následně připomněl, že to byl sám císař, který onu reformu označil za naprostou nutnost. Třetina vysokoškolských studentů Předlitavska v daném roce nastoupila právě na Právnickou fakultu, takže bylo jasné, že reforma je skutečně podstatná věc. Masaryk Gautschův návrh kritizoval za to, že nepřináší příliš nového a rozhodně nedosahuje takového posunu v rámci reformy studia, kterou si společnost konce 19. století vyžaduje. Masaryk spatřoval hlavní nedostatek tehdejšího právního vzdělání v rámci zastaralého a příliš konzervativního kurikula, které považoval za nedostačující dobovým standardům. Sám se vrátil k myšlence, že vzdělání má člověka připravovat na život a v nějaké vědní oblasti tomu tak je méně, v nějaké více, ale v rámci studií práv byla podle něj situace naprosto nejkritičtější. Masaryk byl názoru, že právníci musí jako jedni z prvních porozumět společnosti a znát ji veskrze celou. Aby se tak mohlo stát, tak potřebují relevantní studijní materiály a styl výuky, kterým jim to umožňuje. Místo toho bylo tehdejší studium práv založeno na neuchopitelných obecně-teoretických základech a v praktických otázkách se opíralo o římské právo, které podle Masaryka mělo základní aspekty, naprosto nevyhovující společnosti konce 19. století. Římská společnost totiž byla společností otrokářskou, a přestože její právo v mnoha aspektech zůstává nepřekonáno, tak už jen z tohoto důvodu podle něj nemůže sloužit jako praktický základ studia práv na konci 19. století. Proto i samotný sociální řád musí být na úplně jiné úrovni, než byl v Římě. Masaryk místo toho navrhoval vysoce progresivní reformu, kde by se základem právního vzdělání staly „společenské vědy“, pod kterými si představoval sociologii v dnešním slova smyslu, tedy detailní studium společnosti. Nebyl by kladen tolik důraz na dějiny, jako spíše na současnou společnost a dějiny by byly zastoupeny pouze v podobě vývoje dané společnosti. Předmětem zájmu by pak byly sociální instituce jako

⁹³ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 19. schůzi, XI. zasedání, str. 645-652.

⁹⁴ Baron Paul Gautsch von Frankenthurn (1851-1918) byl rakouský politik a ministerský předseda Předlitavska. Vystudoval práva a v politice byl dvakrát ministrem kultur a vyučování v rámci Taaffeho vlády. Během jeho působení v úřadě byla definitivně rozdělena Karlo-Ferdinandova univerzita na českou a německou část.

národ, stát, církev, rodina a další. Následně svůj návrh reformy Masaryk opřel o vlastní koncepci realismu s tím, že podle jeho názoru nemá smysl studovat historii jistých faktů, které člověk sám ještě nepoznal. Studium historie a vývoje má smysl jen ve chvíli, kdy člověk fakta zná a dostatečně rozumí soudobé společnosti. Podobnou chybu vnímal Masaryk i v rámci filozofie práv, která podle něj v právních studiích opět nemá co dělat. Vyjma zmíněné sociologie by ji nahradil studiem etiky. V neposlední řadě zmínil Masaryk propojení studia etiky a psychologie takovým způsobem, aby budoucí právníci měli snahu o pochopení psychologického původu provinění a o odhalení pravé etické a soudní povahy každého rozhodnutí a rozsudku. Z praktického hlediska Masaryk vše shrnul požadavkem, aby právnické studium mělo osm semestrů, nikoliv šest a aby v rámci české právní výuky byly vyloučeny německé zkoušky, jelikož v případě vědecké a nikoliv praktické výuky nejsou přece potřeba. Řeč ukončil požadavkem o založení druhé české univerzity, která podle jeho názoru byla velmi zapotřebí pro rozvoj vzdělanosti ve společnosti. [Fried 1954: 60-64] Jedná se o jednu z prvních Masarykových politických řečí, a přesto zde Masaryk vystupuje velice profesionálně a získává si uznání mnoha svých politických kolegů. Mladočeské *Národní listy*, ač se soustředily primárně na nacionální stránku věci, neopomněly otisknout, že si Masaryk danou řečí získal respekt velkého množství poslanců.⁹⁵ *Čas* otiskl, že s výjimkou *Neue Freie Presse* naprostá většina německého tisku Masaryka a jeho řeč podpořila.⁹⁶ V tématu řeči se silně projevuje jeho model sociální otázky, kde se vrací k zásadnímu upřednostnění studia společnosti před studiem historie a vyzdvihuje právníky jako jednu z prvních vrstev společnosti, která by se měla takto přizpůsobit, a to již v rámci studií. Právník znalý vlastní společnosti by podle Masaryka byl schopen mnohem lépe společnosti sloužit. Propojuje zde otázku politiky, práva, společnosti a nezapomíná ani na otázku náboženskou, když hovoří o potřebě výuky etiky pro právníky. Domýšlí si totiž opět dopad různých právních úkonů, soudních přelíčení a rozsudků na životy běžných lidí, na nesváry, sebevražednost, pocit nespravedlnosti a mnoho dalších. Všechno je ve společnosti propojené a vzájemně se to ovlivňuje. S tímto předpokladem pracuje též výzkumný model řešení sociální otázky.

Masaryk byl velice nespokojený s vládní předlohou reformy studijního řádu, jelikož tam většina jeho návrhů zůstala nezohledněna. Proto 25. ledna roku 1892 vystoupil v rámci říšské rady znovu, pevně odhodlaný o potřebě reformy právnických studií promluvit ještě jednou.⁹⁷

⁹⁵ *Říšská rada*. *Národní listy*, roč. 31., 10. 6. 1891, č. 158, s. 2.

⁹⁶ *Politický přehled*. *Čas*, roč. 3., 13. 6. 1891, č. 24, s. 383.

⁹⁷ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 103. schůzi, XI. zasedání, str. 4714 – 4724 (Přístupné také online na: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm#XI>).

Hned na začátku chtěl všem posluchačům svou řeč zasadit do správného kontextu, a proto zdůraznil, že zde nemluví jen o přepracování studijního plánu, ale o zlepšení vedení státu a službě společnosti. Na reformě tou dobou pracovalo mnoho evropských států, což podle Masaryka byl jasný doklad potřeby reformy a zlepšení právních studií jako takových. Opětovně Masaryk zdůraznil záměnu určitého množství hodin historie za hodiny politologie. Ústavní a správní právo měly být zvoleny jakožto povinné disciplíny v rámci právnických studií a hlavně měla vláda poskytnout nějaké záruky, že má opravdu v plánu reformu provést. Masaryk poučen z minulého výstupu na ono téma věděl, že musí lépe vysvětlit, v čem spatřuje takovou důležitost zmíněné reformy pro celou společnost. Proto další část své řeči uvedl prohlášením, že právní a politologická studia budou souzena tak, jak je vnímáno právo samo o sobě a jeho role ve státě. Pokud tedy měli všichni jeho posluchači porozumět reformním snahám, tak bylo třeba, aby v první řadě věděli, jaký cíl sleduje tehdejší právo, jaké má postavení v rámci státu a národního života společnosti, a také, jak se právo rozvíjí ve vztahu k sociálnímu životu. Po vzoru svého díla *Theorie a praxe* představil Masaryk všem svůj sociologický přístup a stanovil otázku, nakolik se právo vyvíjí skrze dějiny. Minulost práva bylo jistě důležité znát, ale Masaryk se zeptal na úlohu právnických fakult v tehdejší společnosti, potažmo na úlohu práva. Cíle a úlohy práva by měly být sociální. Jádrem společenského života podle Masaryka v dané době byla jednoznačně sociální otázka, a právě z toho důvodu je klíčové, aby právo bralo v potaz skutečný život společnosti a věnovalo se též tzv. čtvrtému stavu, který byl ve společnosti nejpočetnější. Snaha o sociální rozvoj a zlepšení životní úrovně by měla vytvářet nové právní normy. Masaryk následně citoval Savignyho⁹⁸, že právo nemá existovat samo pro sebe, ale spíše pro lidi a pro společnost. Právníci by proto měli být v neustálém kontaktu s živoucí společností kolem sebe, a právě tu by měli studovat a chápat. Občanský zákoník by měl být kodifikován způsobem, aby zhodnotil problémy tehdejší společnosti a nabízel na ně řešení. Masaryk pokračoval varováním, že společnosti, která se zavčas nedokáže přizpůsobit společenským potřebám doby, hrozí, že propadne socialismu natolik, že to ohrozí její samou existenci. Ve své řeči došel i na samotnou myšlenku založení právnické akademie, kterou považoval za chybnou, protože právníci musí pamatovat na to, že jejich studium a budoucí zaměstnání není jen právo samo o sobě, ale plno dalších věcí, které by k tomu měly přináležet, jako sociologie, psychologie, politologie a etika. Je tedy důležité, aby právnické vzdělání zůstalo v rámci univerzitní fakulty, protože to krásně poukazuje na fakt, že právo nemůže stát samotné, ale musí jít ruku v ruce s vědou o společnosti.

⁹⁸ Friedrich Carl von Savigny (1779-1861) byl německým právníkem a představitelem historické právní školy. Roku 1810 se stal v pořadí třetím rektorem Humboldtovy univerzity v Berlíně. Ve 40. letech se stal pruským Velkým kancléřem.

Hlavní myšlenkou bylo, že právník musí v sobě skloubit teorii a praxi. Teoretické znalosti práva si musí přinést ze svého studia a praxe znamená, že právo nejen zná, ale umí s ním zacházet a aplikovat jej. Kromě teorie by právníci tedy měli studovat konkrétní případy sociálního charakteru, ze kterých se naučí poznat společnost kolem sebe. Měl stále připomínky k dějinám práva a tentokrát požadoval větší důraz i na středověké právo, právo německé a též na právo slovanské. Masaryk koncem své řeči dal všechny myšlenky do kontextu a zmínil, že moderní právník by měl umět na jedné straně držet všechny zkušenosti získané studiem historie a historického práva, a na straně druhé to efektivně propojit s novinkami doby, které zná skrze studium společnosti. Základem onoho nového práva by pak byla křesťanská etika. Tím Masaryk opět jasně poukazoval na svůj model sociální otázky, kdy dává do přímé souvislosti vzdělanost v podobě právnického vzdělání, náboženství v podobě křesťanské etiky, a také sociální problematiku skrze znalost soudobé společnosti. Podle Masaryka takový právník pak v důsledku stvoří cosi, co by se dalo označit jako živoucí právo. Jak se postupně socializoval stát, tak se podle Masaryka mělo socializovat i právo. Velikost státu se dle jeho slov koncem 19. století neměla již určovat podle vyhraných bitev na bojišti, ale čistě podle kvality vnitřního života dané společnosti. Sociální otázka by tedy měla být tím kritériem kvality života, potažmo kvality státu. Církev označil jako organizaci, která se dokázala zaměřit přesně tímto sociálním směrem, a stát podle něj měl následovat. Principem studia na Právnické fakultě podle něj měla být rovnost a rovné právo všech občanů státu, což je opět klasická Masarykova myšlenka vycházející z jeho sociálního modelu. Po Masarykovi se slova ujali jiní politici, kteří na jeho řeč reagovali vždy rozporuplně. S mnohými částmi souhlasili, ale nikdy ne s řečí v jejím celku. Poslanec Pininski⁹⁹ vytkl Masarykovi, že jeho koncepce reformy právnických studií je až příliš komplikovaná a zahrnuje zbytečně příliš faktorů. S tím souhlasil i ministr Gautch, který řekl, že Masarykův plán je příliš obsáhlý a dlouhodobý, takže pro Rakousko nepoužitelný. Sociální myšlenky označil za přínosné, ale hned vzápětí zmínil, že podle něj musí nejprve být sociální stát a až následně sociální právo. Opačně si to neuměl představit. Rakousko podle Gautsche potřebovalo jít cestou jednodušší a kratší, aby se voliči vůbec někdy dočkali jistého posunu v dané věci. [*Ibid: 108-116*] Reakce tisku byla vcelku zajímavá. Zatímco český tisk¹⁰⁰ Masaryka hájil či napadal vzhledem ke stranické příslušnosti a pro mnohé stále příliš umírněnému slovníku, tak tisk německý využil Masarykovy řeči k tomu, aby poukázal na

⁹⁹ Leon Piniński (1857-1938) byl právník a rakouský politik polské národnosti. Stranicky přínáležel do Polského klubu a na přelomu století působil ve funkci místodržícího Haliče. Od roku 1903 působil jako člen Panské sněmovny.

¹⁰⁰ Například *Politický přehled*. Čas, roč. 6., 30. 1. 1892, č. 5, s. 74. Dále pro srovnání *Říšská rada*. Národní listy, roč. 32., 26. 1. 1892, č. 3, s. 1; nebo vysoce kritický článek viz Krakonoš, roč. 14., 31. 1. 1892, č. 3, s. 1.

existující obavy v řadách politiků, že reforma studia zůstane dlouhodobě neřešenou záležitostí¹⁰¹ či že hovory o státním rozpočtu vyčerpají poslance natolik, že nebudou ochotni řešit už nic jiného¹⁰². Celkově je tedy očividné, že tehdejší poslanci buď nechápali provázanost Masarykova modelu či roli, kterou reforma právnických studií měla pro společnost sehrát, nebo jí alespoň částečně rozuměli, ale zastávali názor, že Masaryk byl příliš velký optimista v rámci svého očekávání, a proto nemělo smysl jít jeho návrhům vstříc. Ať už to byla ta či ona skupina, tak pro Masaryka bylo velice frustrující, že nenacházel mezi svými kolegy dostatečnou podporu, jelikož si byl vědom, že pokud zájem a pochopení nevzbudí v rámci poslanecké sněmovny říšské rady, pak nemůže očekávat, že by se v praxi někdy svých reformních idejí dočkal.

Ani v dané chvíli to ale Masaryk nevzdal a o slovo se přihlásil opětovně, tentokrát během zasedání 29. ledna 1892¹⁰³, aby se pokusil smysl svých myšlenek a návrhů ještě blíže osvětlit. Masaryk měl pocit, že musí primárně reagovat na poznámku ministra Gautsche, který v jeho očích pár větami smetl celou Masarykovu analýzu a mnohdy fakty podložená tvrzení ze stolu. Na počátku své řeči Masaryk pronesl, že bude opětovně mluvit o sociální výuce v kontextu reformy právnických studií a pokusí se dalšími fakty všem dovysvětlit smysl svých snah za vědomého rizika, že možná bude opětovně nepochopen. Sebekriticky zmínil, že již chápe, že na celou věc jde pro mnohé možná až příliš široce a málo konkrétním způsobem. Následně ale vyslovil nespokojenost s tím, že když si svou řeč četl v zápisech, tak si na několika místech všiml, že význam jeho slov a tvrzení byl mnohdy prezentován přesně opačně, než jej zamýšlel. Podle toho usuzoval, že mnozí skutečně nepochopili, o čem vlastně hovořil. Masaryk následně reagoval přímo na Gautsche, když zmínil, že si nepřeje socializaci státu, ale měl na mysli, že je třeba řešit současné sociální problémy, což podle něj není totéž. V rámci Rakouska je mnoho sociálních struktur, což činí řešení sociální problematiky o to obtížnější. Díky tomu Masaryk považoval sociální problematiku za problém typicky rakouský, na kterém bylo třeba pracovat. Pracovat na tom šlo ale mnoha jinými způsoby než zavedením sociální demokracie a socializací celého státu. Cílem mělo být směřovat postupně skrze všechny státní struktury k řešení palčivých sociálních problémů doby. Masaryk vyslovil přání, že by byl rád, aby alespoň současná mládež pochopila nutnost takového řešení, čímž naznačil, že sám neočekává, že by problematika doznala svého řešení v blízké budoucnosti. Od tehdejší generace totiž čekal,

¹⁰¹ Neue Freie Presse, 26. 1. 1892, č. 9849, s. 4.

¹⁰² Wiener Zeitung, 25. 1. 1892, č. 19, s. 4.

¹⁰³ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 106. schůzi, XI. zasedání, str. 4845-4854 (Přístupné také online na: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm#XI>).

že se postaví proti a bude zapotřebí nové mladé síly, která k tomu bude mít otevřenější postoj. Masaryk pokračoval požadavkem všeobecných sociálních studií, které by byly součástí právnických a politologických studií. Ona sociální studia pak mladé generace naučí, jaké všechny společenské vlivy a síly drží danou společnost pohromadě, a jaké naopak přinášejí změnu a pokrok. Už čistě konkrétně vyslovil požadavek, aby sociologie či sociální studia byly povinnou součástí právnických a politologických disciplín. Dále Masaryk objasnil svůj přístup k socialismu a sociální demokracii, ze které mnoho konzervativních poslanců mělo strach, když řekl, že jeho koncept sociálního práva z nikoho sociálního demokrata neudělá. Smyslem totiž není pobuřovat veřejnost proti zavedeným koncepcím a společenským vrstvám, ale spíše naučit všechny společnost znát, rozumět jí a dospět tak k lepšímu přístupu v rámci řešení sociálních problémů doby. Dále se Masaryk pokusil objasnit svůj postoj k historii práva. Historii celkově nepovažoval za vhodný základ jakékoli vědní disciplíny, jelikož ta by se měla logicky časem vyvíjet, takže chronologicky seřadit informace o jejím vývoji není efektivní, protože mnohé postoje a názory jsou již dávno překonané. Jinými slovy rozhodně nemá smysl s nimi ztrácet drahocenný čas, který studenti mohou využít k detailnějšímu studiu podstaty oné vědní disciplíny. Historie tedy určitě není špatná, ale měla by se studovat jen ve chvíli, kdy už jsou studenti dostatečně seznámeni s vědním oborem, který studují a využijí minulost dané disciplíny jen k dokreslení své znalosti o její historický vývoj. Podobně tedy budoucí právníci, kteří studují právo skrze jeho historii, mají ten problém, že se učí chronologicky uspořádané a seřazené antologie a nic víc. Správná historie by měla mít sociologický a filozofický základ, aby její studium mělo skutečný přínos, ale to v rámci historie práva rozhodně neměla. Masaryk požadoval vědeckost historie v rámci právních studií. Řečník zdůraznil, že historie je v rámci studia práva použitelná, ale jiným způsobem, než se využívala v dané době. Nemá žádný smysl, aby budoucí právník znal do detailu vývoj práva od antiky do současnosti skrze všechny známé říše, království a státy. Pro srovnání je dobré, aby znal různé typy práva, případně důvody, proč se jisté aspekty v právu postupně rozvíjejí a rozšiřují, ale cokoliv detailnějšího bylo již mrhání studijním potenciálem budoucích právníků. Masaryk též kritizoval, že vláda během reformy vůbec nepomýšlela na pořadí, v jakém by se jednotlivé právní disciplíny měly vyučovat, což byl podle něj velký nedostatek, jelikož právě ono pořadí je důležité a má velký vliv na pochopení práva jako takového. Naopak v případě politikologie vládu pochválil, jelikož od dob Karla Havlíčka Borovského a jeho požadavků, aby se akademická mládež měla šanci něco dozvědět o politice, udělalo Rakousko velký krok kupředu. Situace byla podle řečníka mnohem lepší a bylo třeba na tom dále pracovat, a proto by se politická studia vedle sociálních studií měla stát stálou součástí právního vzdělání. Důležité podle něj bylo, aby obě disciplíny

probíhaly současně, a studenti tak poznávali společnost a politiku státu z hlediska právních norem a zákonů. Jakmile budoucí právníci budou mít tento základ, tak pak je možné zahrnout zmíněnou historii a filozofii, která podle Masaryka bude formulovat studentský pohled na svět a dodá mu jistou hloubku. Aby v rámci právnických studií použil celou šíři modelu řešení sociální otázky, tak mu chybělo ještě náboženství, které do reformy zahrnul skrze požadavek, aby studium obsahovalo také prvky etiky. Právník by podle něj měl mít svědomí, a to by mělo řídit jeho činy. K tomu je zapotřebí etika. Na Masarykovi bylo znát, že si je vědom, že se v mnohém opakuje již potřetí a snažil se najít unikátní způsoby, jak o svých názorech a pohledech ostatní politiky přesvědčit. Koncem své řeči, ale vnitřně dospěl k názoru, že to dopadne i potřetí stejně, a tudíž svou řeč zakončil nebyvalé radikálním stylem, kdy zmínil, že od parlamentního systému Rakouska bohužel nikdo nic moc neočekává a že Češi už prakticky vzdali naději, že by měli šanci pocítit, co to právo vlastně je. [*Ibid: 117-123*] I tato třetí řeč velmi trefným způsobem ilustruje Masarykův vnitřní boj. Je si moc dobře vědom toho, že by jakožto poslanec mladočeské strany měl bojovat za český lid a za zrovnoprávnění Čechů a Němců, ale není to zrovna základ jeho snažení. Ve stejnou chvíli si uvědomuje onu absurdní situaci, že čeští radikálové ho budou hodnotit záporně, nehledě na to, jestli jeho reformní návrhy dávají smysl, či nikoliv, a to jenom proto, že na jejich vkus hovořil příliš umírněným způsobem. Stejně tak němečtí poslanci ho naopak klidně pochválili, ale zase primárně za jeho nacionální umírněnost, nikoliv za smysl jeho řeči. Ona frustrující situace nacionálních bojů konce 19. století v Masarykovi následně zapříčinila, že sice nevzdával svou snahu, ale záhy pochopil, že problém není ani tak v tom, že by ho kolegové dostatečně nechápali, jak si myslel na počátku, ale spíše v tom, že na jeho řeči primárně nikdo nehodnotí obsah, ale formu, což pro něj bylo již natolik frustrující, že koncem své třetí řeči na téma reformy právnických studií si neodpustil kritiku vlády, kterou následně vztáhl i na onu nacionální otázku. Tím bylo sice zajištěno, že bude jeho řeč kladně hodnocena v rámci českého tisku, ale to nebylo jeho cílem. Masaryk se usilovně snažil vysvětlit všem reformu, která by vedla k pokroku celé společnosti. Vnímá jasnou spojitost mezi všemi aspekty sociální otázky, kde úloha práva a právních zástupců hrála nezpochybnitelnou roli. Masarykova vize, že právník, který už v rámci studií je veden k poznání a porozumění společnosti kolem sebe a zároveň má základy etiky a politického vzdělání, je právníkem, který skutečně bude sloužit společnosti. Byl by to právník, který by v různých sporech mohl pomáhat i lidem, kteří si jinak o spravedlnosti nechávali jen zdát. Jeho vize byla ale utopena v nacionálních vodách. Přestože je tomu přes sto let, co se Masaryk takto vyjadřoval, tak některé jeho nápady zůstávají i v dnešní době relevantními, jelikož dodnes v rámci právnických studií nebyly mnohde implementovány a ještě i někteří současní studenti

práv pocitují jejich nedostatek. Reakce dobového tisku na Masarykovu řeč byla v mnoha ohledech očekávaná, jakožto v rámci mladočeských *Národních listů*¹⁰⁴, kde byl vyzdvížen primárně Masarykův požadavek na zavedení studia slovanského práva. Oproti tomu staročeský *Politik*¹⁰⁵ chválil Masaryka za mnohé názory, ale zároveň mu vytýká zbytečně radikální zakončení jeho řeči, kterým podle autora pohřbil všechny naděje, že by jeho návrhy byly někdy zohledněny. Vysoce radikální *Krakonoš*¹⁰⁶ popisuje Masaryka a realisty celkově jako kariéristy, kteří do říšské rady nepřišli dělat politiku, ale přišli se jen proslavit a zahájit svou kariéru, nehledě na dopady jejich činů na společnost. I přes svoje zakončení řeči byl Masaryk na podobné radikální skupiny stále příliš umírněný. Německý tisk se příliš nezaměřil na závěr Masarykovy řeči a rakouské *Neue Freie Presse*¹⁰⁷ dokonce Masarykovu řeč vysoce vychválily. Jejich pozornost ulpěla primárně na Masarykově snažení o zavedení sociologie do právnického vzdělání ve snaze získat právníky, kteří budou lépe rozumět společnosti kolem sebe. Tím se vlastně tento rakouský tisk nejvíce ze všech přiblížil k hlavní Masarykově myšlence. Neopomněl ale samozřejmě zmínit také požadavek o zavedení studia slovanského práva. I přesto byl daný tisk ostatními primárně levicovými německými tiskovinami silně napaden. Reakce na to přišla v rámci *Času*¹⁰⁸, kde se realisté ihned postavili za *Neue Freie Presse* s tím, že německá levice nemůže unést objektivitu daného periodika. Jinými slovy, celý spor byl okamžitě opětovně přenesen do nacionální oblasti. Sama Masarykova řeč byla v rámci *Času* pochválena stejně jako projevy jiných mladočeských poslanců s tím, že mladočeská strategie, kdy jeden poslanec mluví teoreticky a druhý se soustředí spíše na praxi, velmi dobře fungovala. Nehledě na to, do jaké skupiny lze zařadit Masarykovu řeč, je třeba si říci, že i *Čas* zklamal v tom, aby se odpoutal od nacionálních střetů a soustředil se na důležité sdělení Masarykova projevu. Masaryk už tedy začátkem roku 1892, kdy byl v politice zatím jen pár měsíců, začínal působit jako idealista, který se záhy střetává s tvrdou realitou. Lze si už v rámci Masarykova prvního politického období povšimnout jistého posunu od umírněného ústavověrného politika k politice radikálnější. Zajímavější ovšem zůstává fakt, že k tomu nepřispívá ani tak samotná otázka nacionální, jak by se dalo očekávat, ale spíše jistá rezignace na naději, že by v rámci říšské rady šlo efektivně řešit cokoli jiného, než právě ta nacionální problematika, kterou Masaryk neměl ve zvyku podceňovat, ale byla pouhou součástí jinak široké plejády sociálních problémů doby, čekajících na vhodné řešení. Přesto, nebo možná právě proto, je typické, že

¹⁰⁴ *Říšská rada*. Národní listy, roč. 32., 30. 1. 1892, č. 30, s. 2.

¹⁰⁵ *Politik*, roč. 31., 30. 1. 1892, č. 30, s. 5.

¹⁰⁶ *Krakonoš*, roč. 14., 31. 1. 1892, č. 3, s. 1.

¹⁰⁷ *Neue Freie Presse*, 30. 1. 1892, č. 9853, s. 2-3.

¹⁰⁸ *Čas*, roč. 6., 30. 1. 1892, č. 5, s. 65-66.

reforma právnických studií byla předmětem i jeho poslední řeči v rámci prvního parlamentárního období. Jeho odchod z politiky měl oficiálně sice jiný důvod, ale dá se předpokládat, že všeobecná zklamání z reakce nejen kolegů politiků, ale i dobového tisku na Masarykovu snahu o rozvoj společnosti k tomu nutně přispěly taktéž. Poslední řeč na dané téma pronesl Masaryk dne 23. března 1893.¹⁰⁹ Zatímco poslanecká sněmovna již schválila znění zákona na reformu právnických studií, tak panská sněmovna to udělat odmítla a znění upravila. V rámci své řeči si Masaryk stěžoval, že jakožto člen výboru pro právnická a státovědná studia nebyl přizván na poslední jednání výboru, takže byl nucen svoje nesrovnalosti s předloženým zákonem vyjádřit až na tomto setkání. Primární námitkou z jeho strany bylo nejasně popsání rozdělení semestrů v rámci studia. Masaryk již poučen dřívějšími pokusy neaspiroval na nic jiného než na kompromis s panskou sněmovnou, aby byly částečně spokojené obě strany. Jen tak viděl jako reálné, že nový zákon přejde v platnost. Masaryk následně i možné a případné odpůrce kompromisu varoval, že pokud formulace z jejich strany nebude vůči panské sněmovně dostatečně jasná, tak jakýkoliv jejich protinávrh bude stejnou panskou sněmovnou zamítnut. Masaryk si neodpustil ani zmínku, že v rámci panské sněmovny bylo přece tou dobou mnoho kvalitních právníků. [Masaryk 2001: 321-324] Poslední jeho řeč na téma reformy právnických studií je již jasným dokladem Masarykovy vzrůstající rezignace. Postupně během své politické kariéry začínal chápat, že říšská rada konce 19. století se nese čistě v duchu nacionálních bojů a opravdovou snahu o rozvoj monarchie tam takřka nikdo pořádně neoceníl, a pokud ano, tak opětovně prizmatem nacionálním. Masaryk se už tedy v této fázi snažil jen dát svou radu, co je zapotřebí v návrhu upravit, aby byl konečně přijat a schválen. Neustálé odkládání rozhodnutí a nových zákonů, které bylo důsledkem mnohdy až přehnané rakouské byrokracie, se stalo totiž jen dalším hlediskem Masarykovy frustrace. Bral svou pozici politika, který by měl sloužit společnosti vážně, a proto litoval vždy, když v očích společnosti a svých voličů vypadal jako další politik, který pořád slibuje, ale v praxi žádné výsledky nepřinese. Masaryk nebyl natolik naivní, aby věřil, že jeho komplexní model řešení sociální otázky může být zohledněn v rámci monarchie během pár měsíců. Bylo mu jasné, že pokrok bude nějakou dobu trvat, ale to nic neměnilo na tom, že na něm chtěl už od počátku pracovat. Když pak v praxi viděl, jak dlouho trvá, než říšská rada učiní nějaké platné rozhodnutí, tak postupně ztratil naději, že by to mohla být efektivní platforma pro změnu.

¹⁰⁹ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 230. schůzi, XI. zasedání, str. 11007- 11008, 11014-11015 (Přístupné také online na: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm#XI>).

Dalším tématem v rámci univerzitní vzdělanosti, ke kterému se Masaryk rozhodl vyjádřit během zasedání říšské rady, bylo zhodnocení stavu vysokého školství jako takového, podobně jako potřeba druhé české univerzity. Masaryk téma otevřel v rámci říšské rady dne 6. července 1892.¹¹⁰ S tématem přišel během zprávy rozpočtového výboru ohledně požadavků vídeňské univerzity, stejně jako dalších univerzit monarchie. Jednalo se o návrh poslanců Stürgkha¹¹¹ a Heilsberga¹¹². Masaryk se přihlásil o slovo během generální debaty. Hned na začátku slíbil, že se bude pevně držet probíraného tématu vysokých škol a že se pokusí co nejvíce objektivně shrnout nedostatky vysokého školství. Masaryk zahájil řeči o vídeňské univerzitě, o které řekl, že už stát mnoho stála a její budova je sice krásná, ale je třeba si přiznat, že je pro potřeby výuky naprosto nedostačující a špatně vybavená. Technické univerzity na tom podle Masaryka nebyly o nic lépe a naprosto nejhůře v tomto ohledu vnímal univerzitu pražskou. Dopodrobna popsal vybavení hlavní posluchárny na Právnické fakultě a zmínil, že je to jen jeden z příkladů jasných nedostatků pražské, ostatně i vídeňské univerzity. Na adresu ministra školství řekl, že byl nedávno v Praze, takže to všechno musel vidět a měl by se za stav daných univerzit stydět. Následně se Masaryk vrátil k pražské univerzitě a připomněl, že tamní špatné podmínky trvají již deset let a začíná to vypadat, že cílem vlády snad je, aby tam rodiče svoje děti vůbec neposílali, pokud se strachují o jejich zdraví. Řečník se následně zaměřil na požadavek druhé české univerzity, když řekl, že Češi jsou druhý nejpočetnější národ v rámci Rakouska a mají pouze jednu, a to ještě velmi špatně vybavenou, univerzitu. Nechtěl, aby jeho řeč byla vnímána čistě nacionálně, jak to v rámci říšské rady bývalo zvykem, a proto zdůraznil, že vysoké školství je otázkou nadnárodní a protože jednotlivé národy Rakouska nejsou samostatné, pak si danou otázku nemohou řešit samy za sebe. Následně Masaryk pražskou univerzitu přirovnal k nemanželskému dítěti, co se zacházení ze strany vlády týče. Rakousko je sice velmocí, ale velmocí tvořenou malými národy. Národy, o které je třeba pečovat, a to mimo jiné kvalitou vysokoškolského vzdělání. Masaryk vysvětlil, že dokud se česká otázka vysvětluje jako otázka čistě nacionální a snaha českých poslanců o zlepšení českých poměrů například ve školství je vnímána jako snaha agitační, pak nemůže nikdy dojít k pokroku, protože jde o naprosté nepochopení smyslu české otázky. Masaryk tedy opět stanul před úkolem, pokusit se poslancům vysvětlit, že mu nejde o zvýhodnění jeho národa, ale o národnostní rovnováhu a rovnoprávnost i v rámci vzdělanosti. Věřil tomu, že na všeobecně vysoce vzdělané společnosti

¹¹⁰ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 149. schůzi, XI. zasedání, str. 6840 – 6848.

¹¹¹ Karl von Stürgkh (1859-1916) byl rakouský šlechtic a politik. V rámci své kariéry působil jako ministr kultury a vyučování a od roku 1911 jako předseda předlitavské vlády.

¹¹² Josef Alfred Heilsberg (1840-1894) byl rakouský politik s příslušností k ústavní straně a později k sjednocené německé levici.

není nic strašidelného, ba naopak je to ta společnost, se kterou se dá vstoupit do nové doby. Společnost, která má vůli i prostředky k tomu, aby studovala sama sebe a své sousedy, aby pochopila svoje neduhy a problémy a následně věděla, jakým způsobem je řešit. Smyslem má tedy být kulturní a věcný rozvoj celého státu, nikoliv jedné národnosti. Ke konci své řeči Masaryk shrnul, že se pouze a jen snažil všem poslancům představit svou vizi vzdělanostní otázky spolu se vším, co k ní podle jeho názoru patří. Doufal, že vláda dospěje k rozhodnutí stejnou finanční půjčku, kterou měla v plánu dát vídeňské univerzitě, dát i té pražské. [*Ibid: 138-140*] Z celé řeči je cítit už částečně odlišné Masarykovo očekávání. Přímo jakési zklamání a určitá forma rezignace na očekávání příznivého výsledku. Oproti řečem dřívějším zde mluvil, jako by předem očekával, že to opětovně dopadne špatně, jeho řeč bude posuzována jen z hlediska nacionálního a na něm to všechno skončí. Je to patrné i na tom, jak se neustále snažil zdůraznit, o co mu jde, co je jeho záměrem, a jakoby měl snahu poslance pomalu vést k základu svých myšlenek v naději, že dané poslance neztratí a podaří se mu jim poodkrýt, že to není žádná jeho politická taktika, ale skutečně se v rámci státu o nějaký rozvoj pokouší. Přestože se jedná o řeč, kde Masaryk nemluví s takovou energií a působí spíše rezignovaně, tak je to řeč, které se dostalo všeobecně nejpozitivnějšího ohlasu v tisku. Český tisk¹¹³ Masarykovu řeč bouřlivě přijal s tím, že se konečně v říšské radě promluvilo o českém vysokém školství a jeho úrovni. Masarykovi byly vzdány díky, že tak detailně popsal problémy pražské univerzity, že i ministr Gautsch musel zvážnět a začít situaci hájit. I německý tisk musel zohlednit, že Masaryk dlouhodobě nesklouzl k nacionálním argumentům, protože podobně hájil i potřebu nápravy špatného stavu vídeňské univerzity. Celkově byla řeč tedy přijata vysoce kladně. Bohužel i tak byla ale nacionální otázka stále v popředí. Masaryka totiž sice mohlo potěšit, že jeho řeč byla kladně hodnocena napříč národnostmi, ale zase mu muselo dojít, že ze strany Čechů čistě proto, že se postavil za rozvoj české univerzity a ze strany Němců proto, že mluvil umírněně a bojoval i za vídeňskou univerzitu. Hrozně málo se objevilo názorů, že Masaryk usiluje o zlepšení úrovně vzdělání, a to do takové míry, aby se monarchii otevřela cesta do nového století, které by bylo stoletím progresivním v mnoha ohledech. Vzdělání by v tom sehrálo naprosto ústřední úlohu, o čemž byl Masaryk přesvědčen, ale zároveň byl víc a víc unaven z toho, jak si připadal osamocen v chápání oné skutečnosti.

Masaryk ale při svém reformním smýšlení nepamatoval pouze na univerzitní vzdělání a hned během své politické řeči dne 30. června 1891¹¹⁴, v rámci debaty o státním rozpočtu,

¹¹³ Například: Národní politika, roč. 10., 7. 7. 1892, č. 186, s. 1; Národní listy, roč. 32., 9. 7. 1892, č. 188, s. 1.

¹¹⁴ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 34. schůzi, XI. zasedání, str. 1395-1407 (Přístupné také online na: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm#XI>).

promluvil o potřebě reformy i středního vzdělání. Počátkem opět zhodnotil současný stav středoškolské výuky a hovořil o problematice, kdy byli žáci vedeni pouze k „biflování“ a na logické uvažování a přemýšlení nad souvislostmi nebyl brán vůbec zřetel. Učení se stále nových a nových informací bez jakékoliv vazby na praktický život kritizoval Masaryk vcelku často. Sám si tím prošel, když se v 70. letech rozhodl věnovat filologii a přesně tento aspekt neustálého učení se různých detailních informací nazpaměť bez viditelných souvislostí ho od filologie nakonec odradil. Rozhodl se tehdy přeorientovat na filozofii, která na něj působila velmi podobně, jelikož měl pocit, že středobodem celého učení je Immanuel Kant, což v praxi znamená zase učení se mnoha detailům a pojmům, takže tento přístup razantně odmítl hned v počátcích. Rozhodl se najít si v rámci filozofie vlastní cestu. [Nejedlý 1949: 341-342] Během své řeči se tedy Masaryk mohl opřít nejen o své přesvědčení, ale i o osobní zkušenost. Dle jeho názoru se natolik kladl důraz na znalosti samotné, že na pravé vzdělávání žáků mnohdy nezbyval prostor. Masaryk si byl vědom, že takové hromadění mnohdy nesouvisejících informací vede pouze k tomu, že žáci všechno hrozně rychle zapomínají a pro život si příliš znalostí a vědomostí neodnášejí. Umění a kultura podle něj byly silně ve výuce upozaděny. Podobně jako v předcházející řeči opětovně kritizoval přehnaný historismus v rámci výuky, kde se žáci učili o vývoji něčeho, čemu předem nerozuměli. Školy byly podle něj příliš byrokratické v tom smyslu, že na nich a jejich struktuře byl až příliš patrný zásah státní správy. Podle Masaryka školy potřebovaly mít více svobody a volnější ruku v tom, aby se mohly efektivně rozvíjet. Studentům se mají předávat mnohem zásadnější informace a vědomosti, které jsou důležité pro jejich život. Detailnější předměty, které pro život tolik zapotřebí nejsou, pak mohou být součástí samostudia, jelikož jen tak se v rámci každodenní výuky dá najít dostatek prostoru pro všechno smysluplné. Masaryk hovořil o přehnaném vytížení středoškoláků ve smyslu, že se musí neustále učit velké množství informací, kde jim smysl mnohdy uniká a jsou z toho psychicky unavení a otrávení. Upozorňoval také na fakt, že to není problém jen teoretického vzdělávání, ale i učilišť a oborů s praktickou výukou, jelikož tam se děje totéž a ještě se k tomu přidává následný odpor k fyzické práci, protože na tu už nezbyvá dostatečný čas nebo energie. Podle Masaryka se to pak pojí dohromady a studenti díky tomu tíhnou k dělnickým vrstvám, jelikož mají pocit, že jejich problémy jsou podobné. Zde je tedy patrné, že celá věc je přímou součástí sociální otázky a morálka má velký význam pro zapojení studentů do efektivní výuky. Ideálně by student ze školy měl odcházet nabytý vědomostmi a s chutí dozvědět se více, zatímco praxe je taková, že odchází psychicky a mnohdy i fyzicky unavený bez chuti dělat cokoliv dalšího. Masaryk koncem své řeči dodal, že není žádným prázdným kritikem, jelikož školství má velice v lásce a jen chce napravit jeho nedostatky. Podobně soucítí s problémy jak

žáků, tak dělníků. Uvědomoval si totiž, že jsou naprosto reálné a věřil, že jsou řešitelné. Aby poukázal na fakt, že si uvědomuje, že celý proces je propojený, tak hovořil konkrétně, že by se mělo začít nákupem kvalitnějších a modernějších pomůcek do škol, zvýšením platů učitelů, aby byli motivováni se výuce více věnovat, zrušením placených vysokých škol, zlepšením úrovně knihoven a jejich personálu apod. Jasně tím prezentoval, že si uvědomuje, že se reforma středoškolského vzdělání hezky říká na politickém plénu, ale mnohem obtížněji dělá. Proto navrhoval, že základem je zlepšení životní situace učitelů a jejich pedagogického proškolení. Jakmile budou vedeni k tomu, aby učili moderním stylem, a budou za to náležitě placeni, pak se tak i stane. Podobně s tím ruku v ruce musí jít učební opory, které též musí být kvalitní a moderní. Jedině pak bude možné, aby výuka nebyla jen o tom, stihnout říci studentům desítky různých informací, ale spíše o tom, ukázat jim věci z praxe, vysvětlit jim, k čemu jim to bude dobré a motivovat je k tomu, aby o daných věcech přemýšleli a sami prahnuli po řešení. Takoví studenti budou po absolvování střední školy dokonalým základem pro rozvoj společnosti. [Masaryk 2001: 74-79] Masaryk za svou řeč sklídl velké ovace od všech, včetně Paula Gautsche, jelikož mluvil sice kriticky, ale umírněně a smysluplně. Bylo znát, že se opravdu snažil obsáhnout danou problematiku ze všech možných úhlů. Mluvil o situaci učitelů, studentů, školní výbavy, o potřebě předělání kurikula, systému výuky, o didaktice apod. Pokryl všechny potřebné oblasti, přestože jeho sdělení bylo víceméně prosté a jasné – efektivní a do života smysluplná výuka budoucích generací. Z toho je opětovně patrné, jak celé téma zapadá do Masarykova modelu sociální otázky. Vzdělání je třeba řešit komplexně na všech úrovních, přestože na každé je potřeba řešit trochu jinou záležitost. Masaryk v jednu chvíli i vysloveně sociální kontext v řeči zmínil, když hovořil o prolínání studentské a dělnické vrstvy v rámci vznikajícího proletářského hnutí a snažil se ve stylu, sobě vlastnímu, všem přítomným problematiku přiblížit a řešení nabízet nikoliv okamžité, ale pracné a dlouhodobé, ve kterém viděl do budoucna hlavní naději pro zlepšení situace ve společnosti.

Dne 30. září 1891 byl přijat Masarykův návrh o zavedení klasických jazyků do středoškolského studia, což si vyložil jako znamení, že se jeho reformní snahy pohybují správným směrem a nachází si svou podporu. Z toho důvodu hned navázal další reformní řečí, tentokrát přednesenou 30. října 1891¹¹⁵ v rámci říšské rady a její velkou část opětovně věnoval reformě středoškolského vzdělání. Masaryk argumentoval, aby byla více mezi žáky rozšířena filozofie starověku, jelikož měl pocit, že antičtí filozofové měli v mnohém správný přístup ke

¹¹⁵ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 61. schůzi, XI. zasedání, str. 2826-2837 (Přístupné také online na: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm#XI>).

světu a společnosti, takže se od nich mají studenti co naučit. Opětovně kritizoval učení pouze teoretických a pro mnoho žáků silně abstraktních informací. Studenti přírodních věd by měli pracovat s přírodou a živými tvory, aby se tím lépe připravovali na svou pracovní dráhu. Za klíčové pro budoucnost studentů považoval, aby co nejdříve skutečně pochopili, co studují a mohli se rozhodnout, zda v tom spatřují svou budoucnost. Výuka historie na středních školách i univerzitách podle Masaryka měla být silně obohacena a doplněna o politologii a sociální problematiku. [Ibid: 95-96] Historie bez politologie je pro Masaryka totiž obdobou oněch přírodních věd bez praktické výuky. Politologie je zapotřebí, aby studenti pochopili, jak funguje politika a mezinárodní vztahy v rámci světa. Jen díky tomu porozumí různým dějům v historii lidstva, posoudí jejich nevyhnutelnost a kvalitně zhodnotí jejich smysluplnost. Bez znalosti těchto věcí historie zůstává opět jen suchým výčtem událostí, dat a osobností. Sociální aspekt byl naprosto stejně důležitý. Masaryk tady koncem 19. století předjímal potřebu studia mikrohistorie¹¹⁶. Uvědomuje si totiž, že studium konfliktů, králů a mocných osobností je jistě důležité, ale bez kontextu nepoužitelné pro moderní společnost. Naopak vnesení sociálního kontextu do historie a zamyšlení se nad celou společností a jejím vývojem v různých obdobích, v tom Masaryk viděl skutečný potenciál výuky dějin. Jen tak se lidstvo může dozvídat informace, ze kterých je možné se poučit, a které může využít v praktickém životě. Podobně jen tímto způsobem mohou studenti skutečně pochopit a poznat lidskou společnost v rámci období minulých, potažmo současných. Po tématu historie připomněl, že ona reforma musí být komplexní, jelikož se netýká jen studentů, jen vyučujících, nebo jen kurikul. Týká se celého školství. Masaryk pokračoval velice důležitým tématem, kde v jednu chvíli zmínil, že by se mělo myslet také na fyzické zdraví studentstva. Není správné, aby neustále jen studenti seděli na nepříjemných židlích, důležitý by měl být pohyb a zlepšení školního vybavení. Dokonce i tělesná výchova se podle Masaryka měla přepracovat, jelikož jejím smyslem má být trénink studentova těla bez většího zapojení mozku, aby si studenti mohli odpočinout psychicky během fyzické zátěže. Odsuzoval proto například gymnastiku, která vyvíjí nátlak na tělo i mozek. Podobně by se studenti měli během výuky podívat více do přírody a klidně by se venku mohlo i vyučovat. Navrhl dokonce zavedení i manuální práce jakožto součásti výuky s tím, že to je jen další činnost, kdy si mozek studenta bude moci odpočinout od neustálého vypětí. V neposlední řadě navrhoval zlepšení školní hygieny a zavedení školního lékaře. Následně pak propojil sociální a nacionální otázku s tím, že školská reforma pomůže vyřešit obojí. Oba velmi

¹¹⁶ Mikrohistorie se soustředí na všestranný rozbor vybraného dílčího a detailně definovaného problému, který je určen buď místně, časově, sociálně nebo věcně. Více viz Dvořák, Tomáš a Borovský, Tomáš [2014]. *Úvod do studia dějepisu*. Brno: Masarykova univerzita.

palčivé problémy rakouské společnosti druhé poloviny 19. století daná reforma mohla podle Masaryka velice silně ovlivnit pozitivním směrem. Ani zde si neodpustil zmínit i otázku rovného práva obou pohlaví na vzdělání. Ženám podle Masaryka mělo být komplexně otevřeno nejen středoškolské, ale i vysokoškolské vzdělání. Jako hlavní vizi pro ženy viděl Masaryk v rámci medicíny, když přímo během své řeči zmínil, že by z univerzity mohly ženy vycházet jako lékařky. Podobně pokrokové názory Masarykovi vysloužili označení „bojovník za ženská práva“ v tisku, což i během řeči odmítl s dovětkem, že snad nepožaduje nic až tak fantaskního, jako spíše naprosto logický modernizační krok pro celou společnost, kdy vznikne skutečná rovnost všech v rámci otázky vzdělanosti, jelikož celé společnosti bude rovnoměrně otevřená možnost se vzdělávat. Aby se tak stalo, tak se ale muselo podle Masaryka udělat hodně práce. Jedna vysoká škola na české zemi byla málo, a proto zmínil, že bude nutné založit novou vysokou školu na Moravě. Dále mluvil i o potřebě založit na Moravě obchodní akademii a nezůstal jen u Moravy. Jakožto zástupce šumavských měst¹¹⁷ si nemohl odpustit uvést jako příklad právě oblast Šumavy, která byla podle jeho názoru velice zaostalá i co do otázky vzdělání. Nemůže být vzdělání rovnoměrně dostupné všem lidem, když jsou oblasti, kde je enormní nedostatek škol. Masaryk upozorňoval, že to je problém jak Čechů, tak Němců, kteří na Šumavě žijí, a je proto třeba s tím něco dělat, jelikož zde nikdo nemohl tvrdit, že jde o nacionální problematiku. Danou řeč zakončil tím, že mnozí mají problém v jeho řeči na téma školství spatřit nějaký politický podtext, což odůvodnil tak, že tam žádný není. Podle Masaryka totiž otázka vzdělání nebyla politická a týkala se naprosto všech obyvatel monarchie. Je tedy třeba k ní takto přistupovat, a vnímat ji tedy způsobem pokrokovým. Reforma provedena v rámci školství pro Masaryka tedy měla celospolečenský přesah, a proto je logické, že hrála ústřední úlohu v rámci jeho modelu společenského pokroku a sociální otázky. Mnoho politických kolegů mu na konci zatleskalo a někteří mu šli osobně gratulovat za vynikající řečnický výkon. Umírněným poslancům velice imponoval nepolitický charakter Masarykovy řeči. Masaryka pochválil i ministr Gautsch, přestože nesouhlasil, že by studenti byli až tak vytížení, jak to přišlo Masarykovi. Dalším poslancům zase vadila Masarykova snaha o zrovnoprávnění pohlaví v rámci přístupu ke vzdělání. Následně už jednotliví poslanci začali Masarykovu řeč rozpitvát a její progresivní charakter se začal drobit na menší a menší kusy. [Ibid: 95-101] V rámci mladočeských *Národních listů*¹¹⁸ byl Masaryk za svou řeč též velice pochválen s očekávanou výtkou, že nebyl dostatečně razantní a působil až příliš umírněně.

¹¹⁷ Masaryk byl v roce 1891 zvolen do říšské rady jakožto zástupce skupiny pošumavských měst: Písek, Domažlice, Klatovy, Horažďovice, Sušice, Strakonice a Volyň.

¹¹⁸ *Říšská rada*. Národní listy, roč. 31., 31. 10. 1891, č. 300, s. 1.

Zároveň byl ale označen v daném tisku za nejlepšího českého sociologa, podle čehož lze usoudit, že hlavní Masarykův záměr ovlivnit společnost a řešit její dlouhodobé neduhy začínal být čím dál více patrný i nezávislým pozorovatelům. Masarykova řeč se dostala i do německého tisku¹¹⁹, kde byla též chválena a nazvána velice poučnou a hodnou pozornosti mnohých. Masaryk tam ale velmi správně byl označen za mluvčího, který má komplexně promyšlenou problematiku celé společnosti a možná až naivně očekává, že jeho posluchači jsou na tom podobně. Jedna věc je totiž vědět o jistých společenských problémech, které je třeba řešit, ale mít komplexní přehled o společnosti, aby člověk dokázal sám dojít ke správnému závěru či dokázal zhodnotit závěry Masaryka, to je vzácnost. Pokud takové posluchače byl problém najít v rámci říšské rady, tak se dá předpokládat, že to v rámci jiných oblastí bylo ještě horší. Německý tisk zde naráží na velice důležitý fakt, že Masaryk mnohdy zapomínal, že ne všichni věnovali snaze pochopit společnost a řešit její problémy tolik času, jako on sám. Velice dobře je to patrné na reakcích jeho politických kolegů, kteří vždy souhlasili s nějakou částí Masarykovy řeči a snahy o reformy, zatímco jiná pro ně zase byla nepřijatelná.

Svůj náhled na univerzity jako takové Masaryk velmi pěkně shrnul v rámci svého díla *Jak pracovat*, kde jako hlavní problém spatřoval zastaralost univerzit. Univerzity se snaží v sobě sloučit hned dvojí účel – na jedné straně vzdělávání budoucích akademiků, úředníků, kněží, tedy přípravy všech do praktického života, zatímco na straně druhé je to snaha pěstovat a rozvíjet vědu pro vědu samou. Jedná se o klasický střet univerzity jako vědecké a vzdělávací instituce. Propojit obě oblasti ovšem nikdy nebylo snadné. Masaryk vnímá, že univerzity se jednoho cíle nehodlaly nikdy vzdát ku prospěchu tohoto druhého, a díky tomu neodváděly kvalitní práci ani v jednom případě. V závěru to pak dopadalo jakousi nevyrovnaností, dvojakostí a polovičatostí. Ve středověku univerzity vznikaly v době, kdy neexistovalo na světě příliš velké množství knih a mnozí si je stejně neuměli přečíst z důvodu neznalosti jazyku či přímo nigramotnosti. Oproti tomu v 19. století již byla situace jiná a podle Masaryka se univerzity zapomněly nové době přizpůsobit. Neviděl smysl v tom, aby vyučující přednášeli studentům fakta, která si snadno mohou přečíst sami. Univerzita by se měla stát národním a sociálním tělesem do té míry, že vyučující budou studenty motivovat k samostudiu, které budou sami jen rozvíjet a rozšiřovat o vlastní poznatky a zajímavosti. Semináře by pak byly mnohem zásadnější než přednášky. Vztah univerzity a studenta by podle Masaryka neměl končit ve chvíli jeho absolvování, ale měl by pokračovat i nadále. Přednášky by měly být otevřené i pro absolventy, jelikož by to bylo prospěšné nejen pro studenty, absolventy samotné, ale i pro

¹¹⁹ Deutsche Zeitung, 31. 10. 1891, č. 7124, s. 2.

akademiky. Univerzity by mělo být více, aby na podobný sociální rozvoj byl dostatek prostoru. Pro české země měl Masaryk vidinu druhé univerzity, o které mluvil v rámci Moravy již dlouho, ale i o třetí univerzitě, kterou si představoval v Plzni. Masaryk též tvrdil, že v zahraničí nikdo uspokojení nenajde a všichni studenti by se měli soustředit na rozvíjení domácího prostředí. Všeobecná vzdělání proto musí být národní a světová zároveň. Studenti by se měli soustředit na sociální poslání a práci pro společnost. Studenti, kterým se podaří si najít takové společensky prospěšné místo, budou pomáhat společnosti, rozvíjet se sama a lépe poznávat svět kolem sebe. Jako příklad Masaryk uvedl studentskou práci s propuštěnci z vězení, kterým by studenti pomáhali najít cestu zpátky do společnosti. [Masaryk 1990: 48-51, 57-60] Zásadní myšlenkou pro Masaryka tedy byla otázka role vzdělání ve společenském rozvoji, a to role naprosto přední. Masaryk chtěl zlepšovat a kultivovat danou roli pro společnosti budoucí, a to hned na několika úrovních zároveň. Vzdělávací instituce měly vždycky podle jeho názoru být primárně od toho, aby studenty připravovaly na jejich budoucí kariéru a na život samy. Samotná věda byla již praxe, o kterou se měly postarat vědecké ústavy, ale vzdělání a příprava do praxe co možná nejmodernějším a nejprogresivnějším způsobem měla být stěžejní úloha vzdělávacích institucí.

3.2 Masaryk a studenti

Masaryk má vždycky v očích pamětníků mnoho rolí a funkcí, které ve společnosti zastával. Vychovatel a učitel je vždy jedna z nich, která se samozřejmě vlivem mnoha pro dějiny podstatnějších úloh dostává logicky do pozadí, ale pokud je řeč o Masarykově modelu sociální otázky a potenciálním řešení sociální problematiky doby, pak v tom všem hraje výchova a vzdělanost nespornou úlohu. Člověk nikdy nepřestává přijímat nové informace, takže nikdy nepřestává být studentem. Masarykův vliv na studentstvo je vzhledem k jeho působení v rámci univerzitního prostředí nezpochybnitelný a v mnoha pro jeho život typických kapitolách sehrává svou úlohu. Ona pověst ovšem nebyla vždy pozitivní, jelikož Masaryk byl v různých etapách svého života, jako byla rukopisná aféra nebo například hilsneriáda, skoro veřejným nepřitelem číslo jedna. V takové chvíli samozřejmě i jeho vliv na studenty nebyl v očích jejich rodin příliš žádoucí. Sám Karel Čapek, který patřil mezi Masarykovy studenty, vzpomínal, že již v mládí slýchal zprávy, jak Masaryk kazí moderní mládež a studentstvo. Čapka to ale neodradilo, jelikož mladí rádi dělají, co se nesmí, takže ona pověst mnohé naopak lákala, aby se o Masarykovi dozvěděli více, což je spolu s Čapkem přivedlo ke čtení

Masarykových publikací či článků v tisku. Skrze svoje myšlenky si Masaryk mnoho mladých získal na svou stranu. Pro mladé byl jeho způsob vzdoru proti zaběhlým pravidlům, pochopení pro socialismus a celkově snaha o změnu ve společnosti něčím blízkým a lákavým. Po čase ale všem chyběl jasný dopad oněch myšlenek a výsledek Masarykova snažení, takže nadšení opadalo, až se nakonec Masarykova kritičnost stala sama o sobě pro mladé studenty jakousi nudnou klasikou, jejíž zajímavost, vzdorovitost a aktivnost postupem času jako by vyčpěla. Nezachránila to ani Masarykova politická aktivita, jelikož pro mladé nebyla politika tak důležitá, jak by se mohlo zdát. [Čapek 1998: 11-12]

Masarykova cesta do poslucháren ke studentům nebyla tak snadná, jak by mnozí mohli očekávat. Masaryk se prvně dal na cestu učitele ve chvíli, kdy shodou okolností jako mladík narazil na svého bývalého učitele klavíru, což bylo v době, kdy byl kovářským učněm. Před svým učitelem se styděl za svou profesi a zmíněný učitel se rozhodl zakročit. Zastavil se doma u Masarykových rodičů, kteří tou dobou žili v Čejči. Masarykově matce zmínil, že by se mohl pokusit Masarykovi sehnat místo učitelského praktikanta, a to do doby, než bude moci začít navštěvovat učitelský kurz. Masaryk to vnímal jako druhou šanci od Boha, aby se svým životem udělal něco podstatného a velice se pro to nadchl. Rozloučil se s ostatními uředníky v kovárně a chopil se dané příležitosti. Od podzimu 1864 se tedy v Čejkovicích stal učitelem. V rámci své rodiny se setkal s velkým pochopením, jelikož matka mu každý den z Čejče nosila jídlo, přestože to byla hodina cesty. Sám Masaryk se stal už v této fázi života velmi úspěšným učitelem, jelikož dětem vykládal věci, které se jinde běžně nedozvídali, a proto ho měli moc rádi. Dokonce se mu podobné reakce dostávalo i od mnohých rodičů. To byl pouze jeden z prvních kroků na dlouhé cestě do poslucháren. Masaryk od té doby dával i kondice, čímž si přivydělával v různých fázích svého života, jako např. během jeho života v Brně, kam chodil na gymnázium. Po prusko-rakouské válce si ale polepšil, když dostal soukromé kondice u rodiny Le Monnierových. Následně jako premiant byl osvobozen od školného, pobíral stipendium a jeho životní situace se dramaticky zlepšila. Vzal si tenkrát k sobě i svého bratra Ludvíka¹²⁰ ve snaze ho přivést také k zodpovědnosti vůči škole a vzdělání, ale Ludvík nebyl příliš studijní typ, takže to dlouho nevydrželo. [Nejedlý 1949: 211-218, 238, 265-266] Masaryk se nejvíce akademickému světu předvedl svým spisem o sebevraždě¹²¹, kterým se skutečně proslavil i za hranicemi monarchie. Obdržel blahopřejné dopisy od osobností, jako byli Charles

¹²⁰ Ludvík Masaryk (1854-1914) byl mladší bratr T. G. Masaryka, který působil jako knihtiskař a nakladatel. T. G. Masaryk ho finančně podporoval a umožnil mu otevřít si vlastní tiskárnu knih.

¹²¹ Masarykovo dílo o sebevraždě bylo vysoce inovativní a o necelých dvacet let předstihlo klasické dílo sociologa Émile Durkheima *Le Suicide*. Durkheim očividně hned v několika pasážích z Masaryka vychází, přestože ho cituje pouze jedenkrát v celém svém díle.

Darwin¹²² a Herbert Spencer. Následně dostal Masaryk nabídku jít vyučovat na univerzitu v Černovicích v rámci Bukoviny, což nějakou dobu zvažoval, ale nakonec nabídku odmítl. [Soubigou 2004: 51] Tím ale nabídky neskončily, jelikož v roce 1882, kdy byla tehdejší Karlo-Ferdinandova univerzita rozdělena na českou a německou část, tak Masarykovi bylo na její české části nabídnuto místo mimořádného profesora. Pro Masaryka to tehdy znamenalo přesídlení i s rodinou do Prahy, kde do té doby za život mockrát nebyl, a dalo by se říci, že ho Praha nikdy příliš nezaujala. Masaryka tehdy přesvědčil profesor filozofie Robert Zimmermann¹²³, se kterým se Masaryk dobře znal ze svých studií. Zimmermann mu Prahu doporučil s tím, že tam tou dobou sám učil, což nakonec Masaryka přesvědčilo a 12. srpna 1882 se do Prahy vydal nejprve sám, aby vše připravil pro přestěhování celé rodiny, k čemuž došlo následně 10. září téhož roku. Masaryk přicházel do pražského prostředí, které se vyznačovalo kritikou vůči herbartismu¹²⁴, neboli psychologie využívané v pedagogice, jejímž tvůrcem byl Johann Friedrich Herbart¹²⁵. Hrabě Thun¹²⁶ na základě s tím spojených novohumanistických hodnot, souvisejících s vědeckou výukou, zavedl velkou reformu školství. Herbartismus byl ovšem kritizován pro zpátečnický návrat ke statickému pojetí světa a odhmotněnou scholastiku. Ještě větším problémem ale byla obhajoba propojení katolické církve a vládnoucího habsburského rodu vyúsťující ve splývající moc obou oblastí. Jedním z nejpřednějších zastánců herbartismu na univerzitě byl v dané době filolog Jan Kvíčala¹²⁷, který byl zároveň poslancem staročeské strany a během rukopisné aféry se stal jedním z největších Masarykových soků. Důležité to je primárně proto, že vedle sebe působili na univerzitě, takže Kvíčala způsobil Masarykovi všemožné obtíže přímo na univerzitní půdě. Masaryk dokonce stanul před správní radou univerzity, jelikož do tisku v rámci *Athenaea* připustil silně kritický článek mířený na

¹²² Charles Darwin (1809-1882) byl britský přírodovědec a zakladatel evoluční biologie.

¹²³ Robert Zimmermann (1824-1898) byl filozof a matematik. Svou filozofii zakládal na Herbartovi. Byl jedním z nejvlivnějších učitelů T. G. Masaryka.

¹²⁴ Herbartovská filozofie neboli tzv. herbartismus vychází z myšlenek německého filozofa, pedagoga a psychologa Johanna Friedricha Herbarta, který se v rámci pedagogicko-estetického směru vystupoval v opozici proti německému klasickému dialektickému idealismu, vůči kterému působil jako konzervativní a formalistický. Mnoho inovací následně zavedených do výuky bývá zpětně hodnoceno velmi negativně. Více viz Hofmann & Kyráček [1977]. *J. F. Herbart a jeho pedagogika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

¹²⁵ Johann Friedrich Herbart (1776-1841) byl německý filozof, psycholog a pedagog. Všechny tři profese měl snahu vnitřně propojit, jelikož věřil, že spolu souvisejí a měly by se vzájemně ovlivňovat. Výchovu dětí dělil na tři části: vedení, vyučování a mravní výchovu. Jeho myšlenky ohledně zásadních didaktických otázek získaly na popularitě až po jeho smrti.

¹²⁶ František de Paula Antonín kníže z Thun-Hohensteina (1847-1916) byl šlechtic, místodržitel v Čechách a ministerský předseda Předlitavska. Politicky vystupoval jako příslušník strany konzervativního velkostatku. Až do sklonku života se snažil pomáhat českému lidu.

¹²⁷ Jan Kvíčala (1834-1908) byl český filolog, pedagog a politik. Stranicky reprezentoval národní (staročeskou) stranu. V rámci rukopisné aféry byl jedním ze zastánců teorie, že Rukopisy byly padělek.

Martina Hattalu¹²⁸. Masaryk se tehdy hájil s tím, že sám je skrze rukopisnou aféru neustále terčem útoků v tisku, tak nechápe, v čem by v tomto případě měl být jakýkoliv rozdíl. Přišlo mu to nespravedlivé a požadoval rovný přístup ke všem. Dostal důtku s tím, že se příště v rámci kritiky vlastních kolegů má mírnit. [*Ibid.*: 55-56; 66] Přesto není pochyb o tom, že v českém prostředí s vědeckým aspektem filozofie a později i sociologie přišel až Masaryk, který s tím postuloval odklon od zmíněného herbartismu k pozitivismu a hlavně k mnohem realističtější sociologii. [*Bláha 1997*: 16-17] V Praze pro něj rozhodně problémy neustaly, jelikož se na univerzitě nedočkal slíbeného platu 1 800 zlatých. To si mohl vynahradiť buď výběráním kolejného od studentů, což naprosto odmítl udělat, jelikož by to šlo naprosto proti jeho přesvědčení v rámci sociální otázky, tedy ohledně velmi špatného sociálního postavení studentstva, ke kterému Masaryk rozhodně nechtěl ještě více přispívat podobným způsobem. Druhou možností pak bylo poskytování soukromých kondicí, což mu už nepřišlo vzhledem k jeho postavení na univerzitě vhodné. Slíbeného platu se dočkal 13. srpna 1882, kdy císař podepsal jeho jmenovací dekret. S tím přišel příslib, že bude do tří let jmenován řádným profesorem s platem tomu odpovídajícím. [*Opat 1990*: 46] Praha přesto ovšem byla místem, o kterém již nějakou dobu přemýšlel. Již v roce 1877 napsal v dopise F. Brentanovi následující: „*Uvažoval jsem také o Praze, kde bych mohl přednášet jak německy, tak česky a kde bych mohl pracovat k dorozumění mezi Slovany a Němci, jak se o to už dlouho snažím [...]*“ [*Zumr in Broklová 1998*: 23] Z toho lze vyvodit hned několik zásadních závěrů. Jednak Masaryk už minimálně pět let zvažoval přemístění do Prahy s tím, že počítal, že by tam přednášel studentům, a to hned ve dvou jazycích, které dobře ovládal – v češtině a němčině. Nejde zde ovšem pouze o jakýsi logický kalkul vzhledem k národnostní různosti Prahy, ale důležitá je primárně část další, kde Masaryk zmiňuje svůj záměr pracovat na lepším porozumění mezi německým a slovanským obyvatelstvem města. To otevírá prostor hned několikvrstevné interpretaci. Masaryk tady již v druhé polovině 70. let deklaruje svůj záměr věnovat se jednomu z pilířů jeho modelu sociální problematiky, a to otázce národnostní, ale naprosto smířlivým způsobem. Chtěl přednášet studentům obou národností, a to takovým způsobem, aby mezi nimi vytvářel pochopení a porozumění jeden druhému. Věděl totiž, že pokrok a budoucnost se tvoří skrze mladé generace a skrze vzdělání. Nebylo tedy vhodnější cílové skupiny pro jeho záměr než právě studentů. Jednoznačně je zde patrné, že Masaryk byl skutečně člověkem, který svoje nacionální vyhranění z dětství překonal do té míry, že si stále moc dobře pamatoval na nepříjemné zážitky z dětství, které vnímal sociálně a později národnostně, nicméně místo

¹²⁸ Martin Hattala (1821-1903) byl římskokatolický kněz slovenského původu, jazykovědec a piarista. Profesně se snažil o popularizaci slovanství.

logické zášti se rozhodl to řešit vzájemným porozuměním přesně podle vzoru svých základních myšlenek, které prezentoval v rámci *Theorie a praxe* a později v mnoha dalších publikacích. V neposlední řadě je důležité si všimnout, že zde Masaryk nehovořil o dynamice německo-české, ale německo-slovanské, podle čehož je opět vidno, že už v této době nevnímal nacionální spory tak jednoduše jako mnozí vrstevníci, ale soustředil se na princip problematiky mezi germánskými a slovanskými kulturními skupinami. Chtěl sáhnout skutečně k úplnému základu a ukázat studentům, že celá věc je v principu nesmyslná a špatná. Jinými slovy měl v plánu použít svůj model v praxi a představit jej studentům.

Studentská přízeň byla vždycky velice vratká záležitost. Častokrát musel být člověk vnímán jako rebel vůči tehdejšímu politickému či společenskému nastavení, aby se stal mnohdy až kultovní osobností studentstva. V tomto ohledu Masarykovi napomohl *Čas*, kde anonymně vyšlo mnoho radikálních článků, z jejichž autorství byl Masaryk častokrát křivě obviněn. Studentům to ale stačilo k tomu, aby si u nich získal obdiv, přestože v těchto případech skutečně neprávem, jelikož již je dnes známo, že autorem většiny těchto článků skutečně nebyl. Masaryk za svůj život zažil v očích studentů role snad všechny. Na oné pomyslné názorové škále se pohyboval po celé její šíři. Bylo ale několik jeho studentů, kteří na něj nedali dopustit a nikdy jej nepřestali obdivovat. Jedním z nich byl jeho německý žák Isidor Flesch¹²⁹. Ten Masaryka obdivoval natolik, že když se rozhodl spáchat sebevraždu, tak předtím nezapomněl odkázat veškerý svůj majetek právě jemu. Nejen že šlo opravdu o mnoho peněz, ze kterých Masaryk lépe zaopatřil svou rodinu, přestěhoval rodiče do nového domu, financoval náklady Athenaea, i rukopisné aféry, ale Flesch Masarykovi odkázal majetek v plné výši. Masarykovi to nepřišlo v pořádku vůči Fleschově vlastní rodině, takže se s nimi o dědictví podělil. [*Herben 1930: 75; 84*] Celý tento příběh je ukázkou jednoho extrému, tedy pozitivního ve vztazích studentů vůči Masarykovi. Úplně první Masarykova přednáška ke studentům byla 4. prosince 1876, a to přednáška na téma *Über der Selbstmord, ein Beitrag zur Soziologie und Ethik*. Přednáška se setkala s velmi vřelým přijetím, a to do takové míry, že ihned po jejím skončení za Masarykem přišel jeden mladý medik se doznat, že sám se o sebevraždu už jednou pokusil, ale neúspěšně a od té doby to plánoval zopakovat, ale nyní si to rozmyslel. Přednáška měla takový úspěch, že bylo Masarykovi doporučeno, aby ji přepracoval do podoby habilitační práce, což nakonec o dva roky později skutečně udělal. I po získání titulu soukromého docenta a navýšení jeho platu to dlouho netrvalo a Masaryk se s rodinou dostal do finančních obtíží, takže nakonec vedle

¹²⁹ Isidor Flesch (1847-1883) byl synem podnikatele a velkoobchodníka v cukrovarnictví a pivovarnictví. Během studií byl jedním z Masarykových žáků. V mladém věku spáchal sebevraždu a Masarykovi odkázal podstatnou část svého jmění.

přednášení na univerzitě byl nucen přednášet filozofii ve dvou soukromých večerních společnostech, dále dával soukromé kondice a místy suploval na gymnáziu. [Opat 1990: 37, 40] Je tedy patrné, že skrze svoje přednášky měl značný vliv na studenty už od úplného počátku. Nešlo vždy dokonce jen o studenty, kteří Masaryka obdivovali, ale mnohdy to byli jeho osobní přátelé, kteří znali jeho záměr či měli představu, jak pozitivní vliv na studentstvo měl, a následně měli snahu mu v tom pomoci, případně většímu množství studentů chtěli umožnit přístup k Masarykovi a jeho přednáškám. Příkladem může být Masarykův přítel Josef Schieszl¹³⁰, který v lednu roku 1906 uspořádal Masarykovu přednášku cílenou na moravské studenty. [Soubigou 2004: 83] Masarykova popularita vyvěrala primárně z jeho přístupu k výuce, který byl na danou dobu vysoce netradiční. Masaryk totiž velice nerad vykládal něco, o čem měl pocit, že si to každý student může snadno najít či přečíst v nějaké knize. Za mnohem logičtější považoval diskutovat se studenty. Měl pocit, že právě touto formou se studenti naučí úplně nejlépe, jelikož skrze diskusi byli nuceni přemýšlet sami za sebe a jeden na druhého reagovat. On moderoval diskusi mezi studenty, přel se s nimi a snažil je záměrně navádět ke správným odpovědím. [Opat 1990: 130] Studenti nebyli na takto přímý přístup zvyklí, a mnozí si díky tomu Masaryka velice oblíbili. Masaryk shrnul poslání a úkoly českého studentstva koncem 19. století tak, že se musí primárně vzdělávat a připravovat na svůj život po studiu, jinými slovy nezanedbávat ani teorii ani praxi. Měli se zabývat filozofií a sociologií, aby pochopili, jak společnost funguje a co je pro ni zásadní. Dále cizími jazyky, které rozšíří jejich obzory a chápání jiných kultur. Nezapomínal ani na historii, aby všichni znali i minulost svého národa. Skrze tu lépe pochopí též politiku, které by se ovšem měli věnovat primárně věcně, a nikoliv jen všeobecně. S tím souvisel taky hlavní požadavek kritického myšlení, které bylo Masarykovi vlastní. Přes tohle všechno se student podle Masaryka naučí milovat svůj národ, ale místo toho, aby se stal jednoduchým nacionalistou, si uvědomí, že národ tvoří jeho lidé, a proto pochopí, že nemiluje jen myšlenku státu, ale miluje svoje občany, miluje lidi. Skrze takovou lásku se pak studenti dostanou ke snaze pomoci ostatním, k sociální otázce, a hlavně k etice a mravnosti. [Masaryk 1895: 154-166] Masaryk tedy i pro studenty měl jasný životní návod, jak se dopátrat řešení sociální otázky a její podstaty. Opět nezbývá než připomenout, že ve studentstvu po právu vnímal další generaci, která má šanci ve společnosti něco změnit a dokázat. Spolu se studentstvem se vyvíjel i Masaryk samotný, který se nakonec i přes svoje názory právě skrze studentstvo dostal na definitivně protivládní dráhu svého života a nakonec

¹³⁰ Josef Schieszl (1876-1970) byl právník a dlouholetý Masarykův přítel. Původem rodák ze Ždánic na Moravě, který se oženil s dcerou Masarykova přítele Jana Gebauera, pojmenoval svoje děti stejnými jmény jako Masaryk ty své (Jan a Olga) a později se stal členem České strany pokrokové.

i do naprosté opozice v exilu během první světové války. Cesta k tomu vedla přes jižní Slovany, a to primárně studenty. Masaryk se učil srbochorvatsky během svých studií ve Vídni v 70. letech a měl možnost se tam s jižními Slovany i blíže seznámit. V 90. letech se osobně zúčastnil několika důležitých událostí, jako např. banketu konference slovanských studentů v Praze či setkání slovanských studentů v Grazu. Jakožto člen tzv. delegací říšské rady, kde se běžně řešila mezinárodní politika Rakouska, mnohdy došla řeč právě na jižní Slovany. Rakousko-Uhersko okupovalo území Bosny a Hercegoviny od roku 1878, takže jižní Slované se stali stálou součástí obyvatelstva monarchie a jejich otázka se často probírala v rámci zasedání zmíněných delegací. [Suppan in Winters 1990: 211] Masaryk vždy vystupoval na obranu jižních Slovanů, jakožto slabšího národa, což měl po celý život ve zvyku. Jihoslovanští studenti, kterých v rámci Rakouska bylo něco kolem devíti set, se velmi často scházeli v Praze, Vídni a Grazu a velmi rychle si porozuměli s českými studenty. Vzájemně se shodli, že Rakousko je zapotřebí federalizovat. Jedním z jejich nejdůležitějších agitátorů se stal Stjepan Radić¹³¹. [Ibid] Masaryk měl vždycky pocit, že slabšímu je třeba pomoci. Podobně u Jihoslovanů byl názoru, že s nimi Rakousko nezachází správně. Osobně se proto vydal do Bosny, aby poznal tamní poměry na vlastní kůži a vždycky sympatizoval s Jihoslovany, jelikož v rámci svého modelu sociální problematiky počítal s rovností před zákonem a rovnými příležitostmi pro všechny členy společnosti, nehledě na jejich původ či národnost. Aby byl jeho model i v této otázce kompletní, tak je též pravdou, že i náboženská otázka zde hrála svou úlohu, jelikož mezi Jihoslovany se mísilo hned několik různých konfesí a Masaryk s nelibostí pozoroval, nakolik bylo Rakousko nespravedlivé a zaujaté vůči Srbům jen proto, že nebyli katolíci, ale pravoslavní křesťané, což pro Masaryka nemělo žádnou váhu, jelikož byl propagátorem rovnosti i ve víře a rovnosti před Bohem. O to více podporoval Srby, na kterých mu imponovalo jejich přesvědčení, že jsou vždy v právu. Dokonce i na Osmanech si vymohli vlastní stát. V Masarykově představě právě svým trváním na rovnosti, měli Srbové sehrát koordinační úlohu mezi jižními Slovany. [Kosatík 2018: 182]

Nebylo by správné hovořit o Masarykově vztahu ke studentstvu a vynechat tzv. Pokrokáře neboli pokrokové hnutí mládeže nazývané pokrokářství. Počátky hnutí lze nalézt v roce 1889 a šlo o hnutí názorově silně radikální. Radikálním slovníkem se hnutí v mnohém přibližovalo politicky tehdejší mladočeské straně, stejně jako straně sociálně demokratické. Hnutí pokrokářů ale mělo i svůj náboženský a hlavně sociální kontext. Pro tehdejší společnost

¹³¹ Stjepan Radić (1871-1928) byl chorvatským politikem a v mládí známým agitátorem. Spolu se svým bratrem Antunem založil na přelomu století chorvatskou selskou stranu.

byly mnohé radikální názory studentstva pobuřující, ale jakmile se studentské hnutí tímto způsobem vyhranilo a zpolitizovalo, tak se stalo společensky nepřijatelným. [Suppan in Winters 1990: 85] Hnutí se formovalo tedy v 90. letech 19. století, kdy shodou okolností byl Masarykův vliv na studenty opravdu značný, ale sílící radikalismus pokrokového hnutí se naprosto neslučoval s Masarykovou představou vývoje společnosti. [Kučera in Winters 1990: 92-93] Masaryk se k pokrokářskému hnutí sám vyjádřil mimo jiné v rámci svého díla *Naše nynější krise*, kde se snažil celou situaci popsat a uvést na pravou míru. Začal informací, že vznik hnutí lze nalézat v rámci založení Časopisu českého studentstva roku 1889 a že členy hnutí rozhodně nebyli všichni čeští studenti, spíše jejich naprostá menšina. O dva roky později začal vycházet list *Omladina*¹³², který se stál orgánem mladého dělnictva. Dalším vývojem této tiskoviny byly tzv. *Pokrokové listy*¹³³, neboli orgán socialistické omladiny, které byly jednu dobu i zakázány. Na tohle se ale Masaryk ve svém díle nesoustředil, jelikož to byla pouze suchá fakta. Jeho zajímal smysl fascinace studentů sociální otázkou a dělnictvem. To je otázka, kterou by si podle Masaryka měli všichni položit, a odpověď na ni není vůbec náročná. Masaryk zmínil, že podobně jako dělnictvo má všude po Evropě naprosto shodné problémy a je si toho vědomé, pak i studentstvo moc dobře ví, jaká je situace jejich vrstevníků v jiných evropských státech. Studenti to slyšeli všude. Masaryk uvedl příklad Brentana, který v Lipsku studentům doporučoval se blíže seznámit s dělníky. Ve Francii se na nejvyšších politických postech hovořilo o přechodu studentstva z hlediska politického do sociálního. Následně pak zdůraznil, že v Rakousku se někteří akademici, kterých bohužel podle něj není mnoho, snaží studenty seznámit se sociální otázkou a její problematikou. Propojení dělnictva a studentstva pro Masaryka tedy nebylo nijak překvapivou záležitostí, ale odůvodnění bylo podle něj zásadní. Obě skupiny totiž spojuje problematika hospodářská – obě skupiny jsou nemajetné, cítí na sobě onen hmotný nedostatek, a právě proto je sociální otázka přímo jejich tématem. Podle Masaryka je otázka studentská jen dalším prvkem otázky sociální. Masaryk připomněl i někdejšího redaktora *Národních listů* Josefa Baráka¹³⁴, který v sobě ono propojení zosobňoval natolik, že se to projevilo i na jeho náhrobku, kde si zástupci dělnictva a studentstva podávají ruce. O propojení dělnictva a studentstva tedy nemůže být vůbec pochyb a podle Masaryka je to spojení

¹³² Časopis *Omladina* vycházel v letech 1903-1908, kdy byl postupně přejmenován na *Nová Omladina* a pak na *Komuna*. Začátkem šlo o severočeské periodikum, které cílilo na tamní dělnickou vrstvu, ale postupně se rozšířilo a redakce se přemístila do Prahy.

¹³³ *Pokrokové listy* byly ústředním tiskovým orgánem radikálně pokrokové strany, která byla založena roku 1897, a to odštěpením radikálně smýšlejících poslanců od národní strany svobodomyšlné. Samotné periodikum bylo ale starší než sama strana a bylo založeno roku 1893, kdy byl redaktorem zvolen Antonín Pravoslav Veselý.

¹³⁴ Josef Barák (1833-1883) byl český básník, spisovatel a novinář. Proslavil se jakožto redaktor almanachu *Máj* či mladočeských *Národních listů*. Patřil mezi zakladatele spolku Sokol.

logické. Tím spíše se ale mělo pracovat na tom, aby jim byla ukázána správná cesta v rámci řešení jejich sociální problematiky, jelikož se jednalo o nezanedbatelnou část populace. Masaryk viděl velký přínos v tom, že studenti jsou tlačeni do toho, aby se věnovali sociální otázce, jelikož to pro ně bylo nezbytné téma a rozvojové pro společnost v tom, že ve chvíli, kdy by se z nich stali politici, tak by do politiky přinesli onen fokus na sociální otázku. Přínosné to mělo být i v rámci otázky nacionální, která už danou dobou byla zastaralá a u studentů vcelku nesmyslná. Přenesení pozornosti z nacionálních témat na sociální bylo podle Masaryka naprostou výhrou pro celou společnost. [Masaryk 1895: 55-60] Problémů se studentstvem a jejich radikalizací ovšem neustávalo. Roku 1893 na sebe začaly ideologicky narážet katolické oslavy Jana Nepomuckého a protestantské oslavy Jana Husa, kdy vypukly nepokoje tak závažného charakteru, že byl v rámci Prahy vyhlášen výjimečný stav. Studenti se odmítli podřídit zákazu shromažďování a četnictvo jich na udání agenta provokatéra jménem Rudolf Mrva¹³⁵ zatkl sedmdesát šest. Rudolf Mrva byl na Štědrý den roku 1893 nalezen mrtev a jeho smrt odstartovala proces s tzv. „Omladinou“, což byl tehdejší policejní konstrukt. Přesto ovšem bylo šedesát osm studentů odsouzeno, proti čemuž se postavil právě Masaryk. Ten sice v rámci hnutí „Omladina“ naprosto nesouhlasil s přehnaným radikalismem, podobně, jako tomu bylo u tzv. Pokrokářů, ale na druhou stranu nesouhlasil s odsouzením studentů a jejich uvězněním. [Soubigou 2004: 103-104] U Omladiny vnímal Masaryk jako hlavní problém její napojení na myšlenky dobové sociální demokracie, která studentstvo vedla k přebytečné internacionalizaci, mnohdy narážející na národnostní mladočeskou politiku, což ve společnosti nedělalo zrovna dvakrát dobře. Oproti tomu pokrokářské hnutí mělo ten správný sociální základ a nestavělo se natolik proti mladočeské politice. Politické směřování Pokrokářů Masaryk chválil, stejně jako jejich směr, jelikož si od toho sliboval další rozšíření sociální otázky do politiky. Velmi kladně hodnotil i jejich snahu otevřít ženskou otázku, přestože sám vždy její další krok viděl primárně v přístupu žen ke stejně kvalitnímu vzdělání, jaké mají muži, zatímco Pokrokáři hovořili o ženském právu volit, což Masaryk sice nekritizoval, ale bez onoho vzdělání měl obavu, že to nebude fungovat, jelikož ženy budou automaticky volit po vzoru svých mužů. Jako stejně důležité vnímal též, aby jakýkoliv pokus o rozvoj státu ze strany Pokrokářů probíhal umírněnou formou bez zbytečně agresivních hesel a bez násilí. Tím se vracel ke své myšlence, že revoluce není správným řešením problémů ve společnosti. [Masaryk 1895: 61-63, 70-73] I v rámci své *České otázky* se vyjádřil o otázce studentstva, ale tentokrát ve smyslu, že díky rozšíření

¹³⁵ Rudolf Mrva (1873-1893) byl jedním z hlavních svědků v rámci vykonstruovaného procesu s hnutím Omladina. Díky Mrvově svědectví bylo odsouzeno 68 obžalovaných osob. Dva z obžalovaných ještě před koncem procesu Mrvu zavraždili pro podezření, že spolupracuje s policií.

volebních pravomocí jsou na tom studenti podstatně lépe než dělnictvo. Studentstvo je také už v dané době podle Masaryka vrstvou informovanější, jelikož sleduje všemožné tiskoviny. Proto v rámci politiky by rolí studentstva kromě osvěty měla být právě sociální otázka a všechny její aspekty. [Masaryk 1908: 200-203] Skrze postupné snižování volebního cenzu se tedy zlepšovala situace ve společnosti ve vztahu k volbám a politice. Z toho důvodu Masaryk hodnotil situaci studentů jako zlepšující se, a proto chtěl, aby postupně opouštěli nacionalistická a radikální témata a více se přikláněli k tématům sociálním.

Masaryk si moc dobře uvědomoval, že vzdělání v rámci školství nepředstavují jen učitelé a studenti, ale též studijní materiály, které mají sloužit oběma. Pokud tedy byla řeč o reformě školství a zkvalitnění výuky, pak logickým krokem musí též být přepracování studijního materiálu. Masaryk tvrdil, že je v tomto zapotřebí myslet na všechny roviny vzdělanosti od základního až po odborné. Usiloval tedy o to, aby byly vydány nové učebnice, stejně jako nové odborné časopisy a naučné slovníky. Bylo logické, že všechny podobné výstupy potřebují mít o čem psát a co publikovat, a proto s tím vždy souvisel požadavek existence nových vysokých škol a České akademie věd. [Dvořáková 1997: 10] Masaryk nebyl rozhodně člověkem, který by jen měl určité představy a sám neměl odhodlání jim pomoci k naplnění. Po příchodu do Prahy by se nedalo říci, že by měl ve městě nějaké velké množství vlastních kontaktů, ale velice rychle se zorientoval a do roka stanul v čele vědeckého časopisu Athenaeum. Podobně cítil, že reforma školství musí sáhnout do hloubky a žádné povrchní změny nebudou dostačující. Vedle zmíněných studijních materiálů to byl důraz na výuku v národním jazyce. Masaryk sám ovládal celou řadu jazyků, a proto mu nelze vytknout, že by na to nekladal důraz. Jen vedle toho tvrdil, že výuka cizích jazyků nesmí zastínit výuku a znalost jazyka domácího. Vzdělávací systém tehdejší doby považoval za vysoce jednostranný. Tím měl na mysli, že se systém výuky soustředí pouze na vzdělávání v rámci intelektu žáků a jejich mravní výchova je úplně upozaděna. Ovšem ani to nebylo vše, protože ještě k tomu tam byl problém další, a tedy, že výuka nebyla postavena vhodným způsobem, aby jakkoliv připravovala žáky do praktického života. V tom viděl značný nedostatek, který ve spojení s potřebou přepracovat studijní materiály volal přímo po celkové reformě vzdělávacího systému. [Opat 1990: 109, 114, 122] Masarykův model je modelem právě díky tomu, jak do sebe jednotlivé oblasti pronikají. Otázka vzdělanosti souvisí s otázkou politickou, jelikož jen v rámci politiky šlo rozhodnout o reformě školství a Masaryk vnímal studentstvo jako ideální cílovou skupinu pro potřebné změny společenského vnímání. Část studentů totiž byla těmi

budoucími politiky, kteří jednou měli mít vliv na politickou a vzdělanostní situaci v zemi. Podobně i náboženství nutně muselo najít svoje styčné místo s otázkou vzdělanosti.

3.3 Konfesijní školství

Masaryk počítal v rámci svého modelu řešení sociální otázky jak s pevnou rolí náboženství a víry, tak s nezanedbatelnou rolí vzdělanosti a výchovy. Oba aspekty byly podle něj klíčové a jejich vzájemný vztah nebyl pro společnost 19. století ničím nemyslitelným. Byl to císař František Josef II., který se snažil obnovit hodnotu a roli církve pro rakouskou společnost. Proto i na první pohled zastaralé téma, kterým byla role církve ve školství a vzdělání celkově, bylo tehdy tématem opětovně aktuálním. Tzv. konfesijní školství¹³⁶ provázelo Masaryka skrze jeho celý život a sám se k němu aktivně vyjadřoval i během své politické kariéry v rámci říšské rady. Přestože role náboženství a vzdělání pro něj byla klíčová, tak přímý vliv církve na výuku studentů odmítal. Už během svých mladých let, kdy v rámci Čejkovic působil jako učitelský praktikant, měl ve zvyku dětem vykládat, že geocentrismus je nesmysl, jelikož ve středu sluneční soustavy není Země, ale Slunce. Byl tehdy napadán rodiči těchto studentů, že vykládá věci, které jsou proti Bibli, ale našlo se mnoho z nich, kteří to dělali spíše „na oko“ a následně mu přišli soukromě poděkovat. [Čapek 1947: 21] Zde mluvíme o fázi Masarykova života, kdy byl velice horlivým katolíkem, takže se nedá říci, že by tento jeho zájem souvisel s nějakou formou sekularizace či nespokojenosti s církví. Masaryk vždycky pracoval se všemi na první pohled neslučitelnými tématy, jako byly náboženství, věda, vzdělanost apod. Všechny pro něj zastávaly naprosto zásadní úlohu, aniž by jedno překáželo druhému. Zároveň měl ovšem vizi, že škola a vzdělání celkově musí studentům něco dávat a bavit je, a z toho důvodu měl tendenci vždycky učit a přednášet dosti volnomyšlenkářsky a vyhýbal se tendenčním přístupům a stylům výuky. Proto byl už ve chvíli, kdy začal v roce 1878 vyučovat na gymnáziu, mezi studenty velice oblíbený. To samozřejmě znamenalo, že byl o to méně oblíbený u svých tehdejších kolegů učitelů, kteří se s ním kvůli tomu dostávali do konfliktu. Jelikož byl ještě mladý, tak se tím přístupem ostatních nechal záhy odradit a vyučování na gymnáziu zanechal. [Herben: 1930: 37]

¹³⁶ Konfesijní školství – spolu s nástupem císaře Františka Josefa I. se velmi zlepšily vztahy mezi monarchií a katolickou církví. Jedním z důsledků byla snaha katolických poslanců o obnovu role církve v rámci vzdělávacího systému, a tedy návrat ke konfesionalizaci školství. Konfesijní školství bylo ale mnohými, včetně Masaryka vnímáno, jako krok dozadu, který již v době šířící se moci vědy není na místě.

Podobně, jak si byl jistý rolí náboženství ve výuce a vzdělání každého člověka, tak si byl také jist postojem k otázce národnosti. Vzdělání mělo být tou hlavní cestou k překonání národnostních stereotypů a nacionální nesnášenlivosti. Masarykova vize byla, že studenti během výuky poznají jiné kultury a národy natolik, aby jim porozuměli, přestali se jich bát či je odsuzovat. Zároveň ale byl přesvědčen, že se jim těchto informací musí dostat primárně na jejich vlastních školách. To znamená studium v zahraničí je rozhodně obohacující zkušenost, jejíž dopad na rozvoj člověka nelze podcenit, ale neřeší podle Masaryka problém v celé jeho šíři. Je důležité, aby se studenti dané věci mohli naučit již doma, v rámci výuky ve vlastním jazyce. Chápal totiž, že pokud český student bude poslouchat přednášku o rozmachu německé kultury v němčině, tak to na něm nikdy nezanechá ten správný účinek. Je třeba, aby si v rodném jazyce mohl o sousedních národech poslechnout povznášející informace, díky kterým se pak ostatní národy naučí znát a chápat. Bude se jim cítit roven. Proto v roce 1884 vyslovil Masaryk podporu pro Jana Kvíčalu a jeho návrh zákona, kde stálo, že by české dítě mělo patřit automaticky na českou školu. Masaryk ovšem přínos nevnímal ani tak národnostně, přestože z mládí měl v tomto ohledu vlastní zážitky, ale spíše progresivně směrem ke vzdělání a informovanosti. S náboženstvím a katechismem to bylo pro Masaryka úplně stejné. Nešlo mu o to, jestli bude hovořit ke studentům konkrétně protestant nebo katolík. Důležitá pro něj byla ona zpráva obsažená ve sdělení. Proto odmítal konfesijní školství, jelikož věděl, že to studenty v mnohém otráví a ještě jim informace budou předávány zkostnatělým neprogresivním způsobem, přitom právě správný způsob předávání informací o víře byl podle Masaryka naprostou nutností, stejně jako samotné nalezení nové cesty každého člověka k náboženství. Proto vedle typicky vzdělanostních požadavků pro rozvoj národa českého, jako bylo založení České akademie věd, založení druhé české univerzity a naučný slovník, založil s pomocí historiků a filologů Spolek pro vydávání písemných památek náboženského i církevního vývoje národa českého. [Herben 1930: 102] Nezapomínal nikdy na informovanost a vzdělanost národa ve vztahu k náboženství. Věděl totiž, že nejlépe přínos víry člověk pochopí ve chvíli, kdy si k ní najde cestu sám, sám si o náboženství bude číst a přemýšlet nad tím, co mu dané texty chtějí do života vlastně sdělit. Proto i dějiny křesťanství v českých zemích byly podle něj důležitým zdrojem informací pro společenský pokrok, pokud v něm víra má skutečně sehrát stěžejní úlohu.

Mezi otázkou víry a vzdělanosti se pohyboval neustále a lavíroval od jedné strany k druhé. Byl si jist, že obojí je enormně důležité pro budoucnost lidstva, ale zároveň cítil, jak jedno na druhé nesmí mít přílišný vliv a oba atributy by měly fungovat nezávisle na sobě. Od

dětství byl přesvědčený věřící, který vždycky tíhnul ke vzdělání a k učitelské dráze. Jednou se to v něm částečně zlomilo a zvažoval, že zanechá své tehdy již profesury a zkusí se stát pastorem. Vložil se do toho Josef Kaizl¹³⁷, který se to Masarykovi snažil rozmluvit. Měl na něj vcelku velký vliv a pokoušel se Masarykovi argumentovat tak, že sice jeho rozhořčení rozumí, ale jako pastor by jeho vliv byl mnohem menší. Promlouval by k velice omezenému okruhu lidí, zatímco jako učitel na univerzitě má šanci pozitivně ovlivňovat stále nové a nové ročníky žáků. Kaizl správně odhadnul v danou chvíli, o co Masarykovi jde především – byla to přece snaha o rozvoj společnosti. Snaha, aby se lidstvo vyvíjelo a dosáhlo pozitivní změny. K tomu vedla cesta sice skrze náboženství, ale skrze mladé a budoucí generace. Hovořit tedy k uzavřenému okruhu lidí z určité komunity by nikdy nemohlo v tomto směru dokázat tolik, jako přednášet mladým studentům. Masaryk to brzy též pochopil, a proto se Kaizlem vcelku snadno nechal přesvědčit, aby zůstal na univerzitě. [Ibid: 41] Je na tom zase velmi pěkně viditelný vnitřní Masarykův rozpor, jestli dát přednost víře, nebo vědě. Tento rozpor se nakonec v něm samém vyřešil vznikem myšlenkového základu jeho modelu řešení sociální otázky, kde hraje nezpochybnitelnou roli jak víra, tak vzdělanost. Jeho vlastním údělem se nakonec stala spíše vzdělanost a výuka s tím, že roli náboženství přenechal jiným. Víra totiž podle něj musí hrát v lidském životě roli mnohem dříve než na univerzitě. Právě její absence ze života mladých generací byla podle něj součástí těch největších sociálních problémů. Víra tedy v mládí člověka má naučit etice a mravům, stejně jako určité duchovní úctě k životu. V pozdějších letech je pak doplněna onou vzdělaností, která z člověka vytvoří tvora rozumného, který je schopen vždy zvážit mnoho různých aspektů svých činů dávno předtím, než je udělá. Taková posloupnost je pak podle Masaryka naprosto stěžejní pro budoucnost lidstva.

Masaryk ovšem nezůstal jen u teoretizování a dostal příležitost se k otázce konfesijního školství vyjádřit i během svého prvního působení v rámci říšské rady. V Rakousku byly školy povětšinou laické a otázka modlení studentů během výuky se díky katolickým poslancům dostala na pořad dne. Křesťanští sociálové zašli tehdy ještě dále s vlastním požadavkem, aby katolické děti byly vyučovány odděleně od dětí jiného vyznání. Následně došlo i na kritiku učitelů s názorem, že to právě ti kazí mládež a učí děti popírat existenci boží. [Soubigou 2004: 82] K tomu měl Masaryk skrze svoje přesvědčení o roli vzdělání a náboženství v rámci svého

¹³⁷ Josef Kaizl (1854-1901) byl akademik, ekonom a politik. Spolu s Kramářem a Masarykem byl součástí tzv. realistů. Byl jedním ze staročeských poslanců, kteří stranu opustili a přešli do strany mladočeské. V dané straně působil jakožto hlas umírněnosti a liberalismu. Přes rok působil ve funkci ministra financí Předlitavska. Jeho slibnou politickou kariéru ukončila předčasná smrt.

modelu sociální problematiky rozhodně co říci. Stalo se tak dne 30. ledna 1893¹³⁸, tedy závěrem onoho Masarykova politického působení v říšské radě. Masaryk se přihlásil jako řečník během pokračující debaty o státním rozpočtu na rok 1893. Masaryk svou řeč navázal na jakousi polemiku, kterou prezentoval anonymně v rámci *Času*¹³⁹ pod názvem *Radikalismus a realismus*. Uvažoval zde nad tím, jak by řečníci-politici měli vystupovat v rámci místních debat. Nebylo podle něj nic špatného na tom, aby došlo na názorovou neshodu, během které si oba proti sobě stojící řečníci chtějí mermomocí prokázat, že to právě oni mají pravdu. To podle Masaryka bylo naprosto v pořádku. Co podle něj není v pořádku, je to, když politici zapomenou, komu zde slouží. Slouží lidem a celé společnosti, která na ně spoléhá, že budou plnit své poslání. Jinými slovy oba politici, kteří stojí proti sobě v rozepři, by měli na obhajobu svých názorů prezentovat takové argumenty, které jsou v danou dobu podle nich tím nejlepším pro společnost a lidi v ní žijící. Může se akorát stát, že oba řečníci mají na společnost jiný názor, nebo se neshodnou v nějakém pohledu, ale z obou by mělo být cítit, že se snaží lidem pomoci a společnost rozvíjet. Masaryk tím chtěl naznačit, že politik, který otevřeně hovoří proti společnosti a hájí postoje, které společnost nikam neposouvají, ale naopak drží status quo, rozhodně neplní svou povinnost. Aby to dovysvětlil, tak zmínil, že důvodem nemusí být jakási zášť onoho politika proti společnosti a jejím lidem, ale spíše velká neznalost skutečných poměrů v dané společnosti. Podobně, pokud má politik reálný problém, který jej tíží a chce ho řešit, tak by měl opustit politicky typické abstraktno a měl by hovořit konkrétně. Nevztahovat problematiku na celou společnost či národ, ale umět se zaměřit tam, kde je skutečný problém. Masaryk sebekriticky posoudil i mladočeskou stranu, u které zmínil, že dělá stejnou chybu, jelikož je konkrétní jen v rámci malých osobních pří, ale jinak je její politika čistě abstraktní bez schopnosti a vůle konkretizovat svoje požadavky.¹⁴⁰ Na daný článek navázal během své řeči, kdy se vyjádřil k tématu konfesijního školství. Konfesijní školy totiž byly silně obhajovány a propagovány princem Aloysem Františkem z Lichtenštejna¹⁴¹, který v tom měl silnou podporu konzervativních poslanců. Němečtí liberálové byli sice proti tomu, ale přešli do pasivní rezistence, za což si od Masaryka vysloužili silnou kritiku. Podobně jako ve zmíněném článku i zde Masarykovi vadilo, že poslanci místo toho, aby brali službu společnosti vážně a v případě nesouhlasu s konceptem konfesijních škol šli do argumentační pře s jasnými postoji a pevným

¹³⁸ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 192. schůzi, XI. zasedání, str. 8905-8915 (Přístupné také online na: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm#XI>).

¹³⁹ *Radikalismus a realismus*, *Čas*, roč. 4., 24. 12. 1892, č. 52, s. 817-822.

¹⁴⁰ Masaryk takto narážel na jednu ze svých předcházejících řečí, přesněji řeč z 18. 11. 1892, kde se kriticky zaměřil na systém Taaffeho vlády a vyjadřoval se velmi konkrétně.

¹⁴¹ Aloys František z Lichtenštejna (1846-1920), rakouský šlechtic a předlitavský konzervativní politik v rámci křesťansko-sociální strany.

přesvědčením, tak raději přešli do pasivní rezistence, kdy vlastně nedělali nic. V očích Masaryka tak vlastně deklarovali, že konfesijní školství považují za chybu pro společnost, ale nehodlají s tím nic konkrétního dělat. Politik sloužící společnosti za onu společnost musí bojovat konkrétními návrhy a argumenty, nikoliv se k tomu odmítat vyjadřovat. Masaryk zmínil, že v rámci tohoto tématu jde o velmi důležité věci – je to střet církve a státu, náboženství a vědy, moderní a staré doby. Aby toho nebylo málo, tak se ještě tohle všechno odehrává v rámci otázky vzdělanostní. Masaryk pak nastolil otázku, zda ve světě, kde probíhá boj mezi vírou a bezvěrectvím, je otázka konfesijních škol skutečně tím, co by se mělo řešit. Podle něj totiž bezvěrectví je součástí problému tehdejší společnosti, a to dokonce velice podstatnou součástí. Rozhodně bylo třeba daný problém řešit tak, aby si společnost našla opětovně cestu k víře. Masaryk ovšem byl názoru, že konfesijní školství dokáže přesný opak, a tedy společnost ještě více postaví proti církvi, dokonce i proti samotnému náboženství. Zavedení konfesijního školství označil dokonce za revoluční řešení problému a dodal, že on vždycky byl a vždycky též bude zastáncem spíše reformních snah než revoluce. Revoluce byly podle Masaryka snadné, ale reformy už nikoliv, jelikož nad těmi bylo potřeba hluboce přemýšlet a logicky nastavit jejich posloupnost. Masaryk se vyslovil pro zavedení většího množství škol, jelikož příliš mnoho žáků v rámci jedné třídy byl podle něj celospolečenský problém. Výuka je svým způsobem výchova, a pro obojí je zapotřebí individuální přístup. Masaryk přímo hovořil o potřebě, aby duše učitele rozmlouvala a působila na duši žáka. Aby to tak onen žák cítil, tak je ovšem nutné, aby mu učitel mohl věnovat dostatečnou pozornost, a na to by měl čas jen v případě, že by neměl tolik žáků. Jako pozitivní příklad uvedl Masaryk Francii a několik tamních škol, kde se skutečně dbá na to, aby ve třídě byl menší počet žáků. Následným argumentem bylo, že většina problémů v rámci chování žáků a jejich přístupu k výuce, které je zvykem přisuzovat právě tomu, že školy konfesijní nejsou, by se dalo vyřešit přesně tímto omezením počtu žáků na učitele, jelikož právě tento nedostatek je hlavním důvodem všech zmíněných problémů. Vláda se podle Masaryka až příliš soustředila na armádu a školství se řešilo naprosto minimálně. Podle Masaryka to bylo absurdní natolik, že to snad nakonec mohla být i samotná armáda, která by na vládu tlačila, aby se více věnovala školám, protože potřebovala mít vojáky se střední školou. České školství na tom podle Masaryka bylo ještě hůře než to německé, protože české střední školy měly ještě plnější třídy. Tím si Masaryk vysvětloval, že to jsou primárně čeští poslanci, kdo o tématu neustále hovoří. Aby nezůstal jen u studentů, tak dodal, že přeplněnost tříd není problémem pouze studenta, ale též učitele, na kterého to následně vyvíjí nemalé nároky. Opět použil příklad Francie, aby ukázal, nakolik tamní učitelé jsou odpočatější, jelikož mají tyto faktory mnohem lépe zařízeny. Masaryk se snažil všem připomenout, že učitelé by v ideálním případě kromě

žáků měli vzdělávat i sami sebe, ale na to nemají vůbec čas, jelikož mají přeplněné třídy, které nemusí jen vyučovat, ale musí dělat plno vedlejších aktivit, jako je opravování testů či v případě učitelů fyziky a chemie i úklid učebních prostor apod. Masaryk proto navrhol reformu v podobě maximálně dvaceti pracovních hodin týdně pro učitele gymnázií s tím, že opravování testů by se počítalo jako vyučovací hodina a učitelé fyziky a chemie by měli vždy daný úklid též místo vyučovací hodiny. Masaryk též varoval před tím, že pojem konfesijní škola je pro mnohé jen heslem, kterému vlastně kromě správných znalců nikdo pořádně nerozumí. Následně otevřel téma sociální otázky a řekl, že její pevnou součástí jsou suplenti, neboli zastupující vyučující. O ty je celkově postaráno natolik špatně z finančního hlediska i co do zázemí, že se pohybují na hranici společnosti, a proto podle Masaryka jasně vedle jiných částí společnosti, jako jsou univerzitní studenti a dělníci, tvoří i suplenti část sociální otázky doby. V případě konfesijního školství podle řečníka nešlo ani tak o školství, jako spíše o politiku. Otázku konfesijních škol označil následně za nejdůležitější otázku tehdejší doby. Podle něj se totiž na daném záměru měli podílet všichni lidé bez rozdílu a školství celkově by mělo být jednotnější, aby lidi spojovalo a nikoliv je proti sobě štválo. Jen tak se v žácích mohl tvořit a upevňovat světový názor. Tím proti sobě vyvolal ve sněmovně značný neklid, a proto pokračoval sdělením, že si je vědom, že by si svým přístupem proti sobě mohl poštvat silně katolicky smýšlející kolegy, ale na druhou stranu jeho hlavní myšlenkou je jednota všech za stejným cílem, a to je rozvoj náboženství. Právě proto si byl vědom, že i v tomto tématu se dokáže se zmíněnými kolegy shodnout, a to skrze nejen běžnou toleranci mezi lidmi, ale skrze náboženskou lásku. Tento taktický tah byl rozhodně v danou chvíli na místě, jelikož tím Masaryk zklidnil německé konzervativní poslance, kteří už byli připraveni vůči němu vyslovit nesouhlas. Následně se v reakci obrátil na poslance Lichtenštejna¹⁴² a Treufelse. V případě Lichtenštejna, který uváděl Prusko jako příklad, ze kterého se jde v rámci konfesijní otázky poučit, Masaryk zmínil, že nerozumí, v čem je Prusko vhodný vzor, jelikož tam jsou všichni enormně opatrní, aby náhodou neurazili někoho jiného vyznání a jediné město, kde by poslancovo tvrzení platilo, bylo asi Hnězdno. Poslanec Treufels zase zmínil, že by se světový názor vědecký měl vždycky podříditi světovému názoru víry. Masaryk se obrátil skrze slova poslance Treufelse na všechny přítomné a zmínil, zda je vůbec správné uvažovat v této dichotomii světového názoru. Nepřiklonil se ani na jednu ani na druhou stranu a místo toho zmínil, že podle něj už nastal čas, kdy by se od daného rozporu mělo celkově upustit a místo

¹⁴² Aloys z Lichtenštejna (1846-1920) byl rakouský politik a šlechtic. Působil v zemském sněmu, říšské radě i panské sněmovně. Ke sklonku kariéry předsedal křesťansko-sociální straně. Osobně se vyznačoval silnými sociálními názory a pevnou věrností habsburské koruně až do konce první světové války.

toho by se měla hledat správná synergie mezi vírou a vědou. Masaryk se opětovně obrátil na poslance Lichtenštejna a zmínil, že se řeší detailní otázky jako tzv. němé křižování, kdy bylo rozhodnuto, že v případě nábožensky smíšených tříd se žáci ve třídě mohou v tichosti pokřižovat, ale nesmí se nahlas modlit, což pro něj byl celkově nesmysl a taková věc se měla řešit dočasným oddělením žáků, aby se každý mohl modlit svým způsobem. Co ale považoval za mnohem podstatnější, bylo přesvědčení, že takové detailnosti na půdu říšské rady nepatří a celá věc se měla řešit z širšího hlediska. Konfesijní školství by totiž logicky předznamenalo i konfesijní vyučující, tedy potažmo konfesijní reálky, gymnázia a jednou i univerzity. Proti tomu se Lichtenštejn silně ohradil, ale Masaryk ihned pokračoval, že učitelé se přece někde učiteli stávají, takže je jasné, že by se správnými konfesijními učiteli stávali například právě v rámci gymnázií. Výchova by se celkově navrátila z rukou státu do rukou církve. Jinými slovy otázka konfesijního školství je vlastně komplexní revolucí světového názoru. Takové Masarykovo tvrzení Lichtenštejna již pobouřilo. Masaryk se tedy obrátil zase na poslance Treufelse, u kterého chtěl reagovat na slova, že pouze jedna konfese odpovídá požadavkům pravé religiozity, na což zase Treufels reagoval negativně, takže se Masaryk ihned omluvil, že asi jeho slova špatně pochopil. Masaryk ještě chvíli pokračoval v těchto provokacích obou poslanců, až z toho nakonec vyvodil resumé, že konzervativní poslanci doufají, že víra porazí vědu a komplexně ji eliminuje ze společenského života. Na to sám hned reagoval, že to je skutečně pošetilé očekávání, jelikož se to nikdy nestane, protože věda bude naopak stále sílit. Věda bude v čele pokroku a jinak by to podle řečníka ani nešlo, jelikož by průběh dějin byl ponechán naprosté náhodě. Konzervativní poslanci by si podle Masaryka měli uvědomit, že jejich přání, aby škola byla spíše ústavem výchovným, než vzdělávacím, se již nenaplní, ba naopak skrze vzrůstající nároky na informace, které se studenti musí učit, bude brzy vzdělávací aspekt neustále sílit na úkor výchovy. Na druhou stranu ale Masaryk hned následně zmínil, že věda víru těž nemůže zabít. Víra je v lidech. Pokud církev podle řečníka měla pocit, že slábne, tak chyby měla nejprve hledat v sobě a nikoliv ve školství. Masaryk se ale rozhodl se zde nezastavit a s kritikou pokračoval. Konzervativní poslance uklidnil, že sice stojí proti konfesijnímu školství, ale rozhodně nepřišel hájit koncept národních škol, jelikož samotná německá levice, která s daným konceptem přišla, nedělala v onu chvíli nic proto, aby koncept podpořila a místo toho pouze znemožňovala sama sebe vlastními výroky vůči konzervativcům. Levice kdysi rozuměla pravému liberalismu, jehož byl Masaryk ještě zastáncem, ale daný liberalismus je už dávno pryč, což podle něj byla chyba, jelikož žádná oblast nebyla pro liberalismus natolik důležitá, jako otázka školství. Tím naopak uklidňoval pravicové poslance, že se od levice nemají čeho obávat, jelikož levice si nedrží svoje zvyklosti a principy, zatímco

pravice je alespoň upřímná a otevřená ve svých názorech. Masaryk obrátil následně pozornost zpátky ke konzervativcům v čele s Treufelsem, kterého opětovně začal kritizovat za náboženskou netoleranci a vytkl mu, že si zbožnost nárokuje jen pro sebe a katolíky. Proti tomu se Treufels ohradil, tak se jej Masaryk zeptal, zda přijme i jiná náboženství, načež Treufels odpověděl, že subjektivně ano. Jeho reakce vyvolala smích v řadách mladočeských. Podle řečníka tvrdit, že lidé jako Blaise Pascal, Jan Hus nebo Jan Amos Komenský neměli vztah k Bohu, je naprosto absurdní.

V další části řeči se Masaryk zaměřil na poslance Schlesingera¹⁴³ a tvrzení, že přírodní vědy jsou materialistické. Podobná tvrzení podle něj pouze napomáhala konzervativcům a jejich záměrům, jelikož přírodní vědy podle řečníka nejsou a nikdy nebyly materialistické. Pokud je někteří jejich zastánci směřovali k materialismu, tak to není vinou přírodních věd, podobně jako v případě církve nelze říci, že by byla špatná jen proto, že v jejích řadách bylo historicky mnoho nekvalitních osob. Jednotlivci nemohou určovat směřování myšlenky, ideje nebo hnutí. Katolicismus ani přírodní vědy proto rozhodně není správné zavrhnout kvůli několika špatným zástupcům. Masaryk následně konzervativní poslance varoval, že představa státu bez náboženství není vůbec absurdní, jelikož už takové státy na světě existovaly. Rakousko vždycky bylo státem silně katolickým, takže fakt, že i v Rakousku přešla výuka a vzdělanost do rukou státu, stejně jako všude po Evropě, jednoznačně podle řečníka vypovídal o tom, že se jedná o historickou zákonitost, která se všude prostě musela odehrát. Tvrzení, že by se stát neobešel bez konfesijního školství, je tedy podle řečníka nejen mylné, ale viděl pod ním pouhou snahu konzervativní strany, stát se stranou státní, což pro něj bylo zklamáním, jelikož to bývalo zvykem německé levice, ale nikoliv stran konzervativních. Následně varoval konzervativece, že politikou náboženství nelze pomoci. Politika umí náboženství využít ke svým záměrům, ale tím korumpuje jeho čistotu. Potřebná reforma ducha a srdce skrze politiku prostě podle Masaryka proběhnout nemohla. Politika podle řečníka umí náboženství jen zneužít a zkorumpovat. Daný rozvoj náboženství, který podle něj měli konzervativní poslanci na mysli, musí do politiky vnést skrze křesťanské hodnoty jim vlastní. Snaha o reformu Rakouska by měla logicky začít v rámci politiky. K závěru své řeči Masaryk reagoval na názor, že konfesijní školství může společnost zachránit před šířením sociální demokracie, a to nesouhlasně. Podobně nesmyslná mu přišla myšlenka, že by liberalismus měl být v principu materialistický a ohradil se proti tomu silnou kritikou materialismu, který nazval společenským přežitkem.

¹⁴³ Josef Schlesinger (1831-1901) byl matematik, filozof a poslanec křesťansko-sociální strany. Často kritizoval materialismus ve vědě a propojoval teologii a exaktní vědu.

Následně se navrátil k postoji církve vůči vědě a zmínil, že hlavním problémem konfesijního školství je, že se tam církev snažila vědu vyhnat vědou vlastní, a to byla velká chyba, jelikož víra nikdy nemůže být vědou. Podle řečníka je to z principu nesmysl, jelikož věda nemůže víru prokázat, ani vyvrátit, to by to už nebyla víra. Problém viděl na straně katolictví, které podle něj příliš upřednostňovalo dogmatickou stránku sebe sama bez dalšího tvůrčího a reformního potenciálu. Následně se odvolal na papeže Lva XIII.¹⁴⁴ a jeho názor, že by se katolíci měli spíše starat o službu bližnímu než o zakládání politických stran. Myšlenku uzavřel apelem na konzervativní poslance, když zmínil, že pokud se mezi nimi najdou praví katolíci, pak se jim i bez konfesijních škol podaří naplnit jejich cíl a přinést do společnosti ten pravý mír skrze víru. V rámci úplného konce své řeči najednou Masaryk obrátil pozornost od celospolečenského problému a vrátil se k politice z pohledu českého politika. Proto nastínil roli konfesijního školství přímo na příkladu českých zemí. Hovořil o tom, že klerikální strana není v Čechách zdaleka tak populární, jak by asi měla být a celkově česká situace není konzervativním poslancům příliš známá, což bylo velkou součástí problému. Mladočeská strana si podle řečníka v rámci vzdělanosti přála primárně svobodu českých škol, jelikož skrze autonomii školství by zavládl mír a kolem vzdělanosti by nadále neprobíhaly žádné boje a spory. Problematikou politiky, kvůli které lid ztrácí víru ve vládu, je její malichernost. Malicherně se podle řečníka trvalo na neustálých sporech kolem nacionální otázky, přitom ve skutečnosti podobné uvažování brzdilo rozvoj celé země a její společnosti. [*Fried 1954: 182-190*]

Na Masarykovu řeč reagoval jménem německé levice poslanec Bendel¹⁴⁵, který Masaryka pochválil za jeho inklinaci k umírněnosti v rámci politických přednesů, ale zároveň zmínil svůj pocit, že jakmile někdo v rámci volebního obvodu mladočeské strany na to upozorní též, ale v negativním smyslu slova, tak Masaryk hned během příští řeči má snahu to svým voličům vynahradit několika slovními útoky, častokrát mířenými na levici, které jsou mnohdy až zbytečně agresivní. Koncem zdůraznil, že si váží Masarykovy profesionality, ale že je jeden ze dvou mladočeských poslanců, kteří jsou vcelku dosti mladého věku na to, aby se vůči ostatním politikům chovali natolik povýšeně. [*Ibid: 190-191*] Je pravda, že Masaryk postupně do svých projevů vnáší čím dál tím více útoků na jednotlivé strany v rámci poslanecké sněmovny, ale nedá se nutně říci, že by to bylo z čistě populistického důvodu. Masaryk byl zvyklý reagovat na kritiku své osoby většinou otevřeným způsobem, a nikoliv tak, že by se

¹⁴⁴ Lev XIII., vlastním jménem Vincenzo Gioacchino Raffaele Luigi Pecci (1810-1903) byl 256. papežem katolické církve. Provedl rozsáhlou reorganizaci církve a soustředil se na její sociální poslání skrze sociální encykliku *Rerum novarum*. Podporoval větší propojení církve a vědy.

¹⁴⁵ Josef Bendel (1846-1915) byl spisovatel a politik působící v českém zemském sněmu i v říšské radě. Byl představitelem sjednocené německé levice a později německé pokrokové strany.

hned snažil chovat opačně, aby se lidem zalíbil. Také je zřejmé, že nebyl spokojený s tím, jak byly jeho řeči vnímány mnohdy nacionálně a snažil se od toho oprostit, a právě to bylo motivací pro jeho umírněnost. Dle toho lze též usoudit, že to poslední, co by si Masaryk přál, by bylo, zalíbit se voličům skrze nacionální útoky, které naopak vnímal jako překážku v rámci svého snažení o řešení sociální otázky. Byl si vědom, že otázka národnostní je součástí celého řešení, ale jen v rámci rovnocenného přístupu k jednotlivým národům, což byly přesně argumenty, se kterými vystupoval i v rámci říšské rady a bylo jen otázkou, nakolik se snažil se krotit, aby jeho snaha o rovnoprávnost nebyla vnímána čistě nacionálně.

Zmíněná řeč je v mnohém příznačná pro Masarykovu politickou kariéru, ale na druhou stranu je třeba upozornit na několik naprosto zásadních bodů, díky kterým je to řeč velice důležitá. Masaryk v rámci svého modelu řešení sociální problematiky počítá s náboženstvím. Model by bez náboženství rozhodně nemohl fungovat, jelikož podle Masaryka je víra jedinou možnou cestou zpátky k lásce mezi lidmi, k etice a mravům, které jsou zapotřebí pro rozvoj společnosti. Zde ale vystupuje proti konfesijnímu školství, čímž deklaruje, že přehnaný vliv církve na výchovu není podle něj krok správným směrem. Pokud by byl jedním z tradičních odpůrců náboženství, propagátor vědy a zastánce sekularizace, pak by danou řeč nemělo smysl detailně rozebírat, nicméně Masaryk takový nebyl. Náboženství pro něj mělo nesmírnou hodnotu osobně, ale i v rámci jeho rozvojových plánů. O to více je jeho názor proti konfesijnímu školství relevantní. Do tématu vnesl i nacionální hledisko, když situaci na českých školách prezentoval jako horší než na školách německých. Důvodem bylo jednak to, že řeč přednesl až koncem svého prvního politického období, kdy už byl značně zklamán fungováním říšské rady a věděl, že bez nacionálního hlediska si jeho řeči stejně nikdo nevšimne, ale také tím, že jako politik zastupoval český volební okres a že situace v Čechách byla objektivně horší. Masaryk se v rámci své řeči několikrát vrací ke svému modelu. Příkladem je upozornění, že se v rámci říšské rady diskutuje o konfesijních školách, aniž by tam většina lidí vlastně chápala, co ten pojem skutečně znamená. Masaryk tam opět narážel na potřebu znát společnost kolem sebe. Poslanci by měli být sociologicky vzděláni natolik, že sice nemusí znát každý pojem do hloubky, ale musí znát společnost a její neduhy, díky čemuž si pak dokážou domyslet či odvodit, jak různé rozhodnutí může danou společnost ovlivnit. Velice důležitým bodem je také otázka učitelských suplentů, které Masaryk prezentuje jako jednu z předních složek sociální otázky doby. Opětovně zde tedy ukázal, že sociální otázka pro něj není pouze dělnictvo a že si uvědomuje různorodost onoho pojmu. Společenských skupin, které na tom nebyly zrovna dvakrát dobře, bylo koncem 19. století mnohem více a podle Masaryka i jeho modelu si lidé

mají být mnohem více rovni v tom, jaké mají možnosti, příležitosti, ale hlavně, jak se jim vlada a stát věnuje. Masaryk se tedy snaží pamatovat na všechny, ale od socialismu jej vzdaluje dbání na individualitu všech lidí a důraz nikoliv na odstranění společenských rozdílů, ale jejich podstatné zmenšení. Zároveň se Masaryk očividně snažil poukázat na fakt, že se o otázce konfesijního školství hovořilo s čistě politickým podtextem dané věci, což mu přišlo naprosto nevhodné vzhledem k tomu, že pro Masaryka daná otázka nebyla jen dalším ze série typicky politických témat, nýbrž něčím mnohem důležitějším. Stala se průnikem mnoha aspektů jeho modelu řešení sociální problematiky a skrze náboženství, společnost a vzdělanost měla ukázat všem ten správný směr. Masaryk si od toho sliboval, že zde může všem ukázat smysl jeho snažení, kdy nepůjde vůbec o to, z jaké politické strany kdo pochází, nebo jakou politiku sleduje, nýbrž půjde o reformu, která zohlední místo, jaké by náboženství mělo v budoucnosti zaujmout. Masaryk cítil, že konfesijní školství samo o sobě zapadá do tehdejšího prizmatu neustále pře mezi vírou a vědou, a to tak, že jeho prosazení prakticky proti vůli společnosti ve výsledku akorát ublíží náboženství na úkor vědy. Je tedy třeba na to jít obráceně a poukázat na zastaralost myšlenky konfesijního školství, ale zároveň nabídnout pro víru postavení nové, kdy by mělo opětovně sehrávat úlohu ve výchově dětí a mělo by všem lidem poskytovat stejný základ etiky a mravů, ovšem nikoliv vědě na úkor, ale ve spolupráci a rovnováze s ní. Masaryk doufal, že právě zde se mu podaří vysvětlit onen princip nejen kolegům politikům, ale skrze tisk a samotnou reformu přenést daný dopad do celé společnosti. Masaryk si proto během celé řeči dával pozor, aby opět nesklouzl do klasických nacionálních vod. Snažil se držet tématu a neustále zdůrazňoval, že to je téma, které ovlivní všechny bez rozdílu, všech se týká a sám si přál, aby nad tím všichni dokázali spolupracovat a shodnout se. Zdůrazňoval tedy jednotu všech za společným cílem, čímž se zase vrací k principům sociální otázky. Na to ostatně navázal i zmíněnou synergií mezi vědou a vírou, kde jeho hlavní motivací byla opět společnost a její stav. Byl totiž jednoznačně názoru, že právě rozbroje mezi vírou a vědou jsou základem mnoha společenských problémů, jelikož přímo ovlivňují psychologický stav lidí ve společnosti a jsou jednou z přímých příčin sebevražd. Spojení víry a vědy a snaha o to, aby obě oblasti vedle sebe fungovaly v symbióze, byla jen další cestou k rozvoji společnosti, větší spokojenosti lidí a větší jednotě mezi nimi panující. Masaryk měl v rámci svého postavení na pomezí vědy a víry naprosto jasno, a právě proto si mohl dovolit se k oběma oblastem a jejich rovnováze vyjadřovat. V principu nesouhlasil s extrémními obhájci převahy ani jednoho z pojmů. Svými okatými útoky na poslance Treufelse a Lichtenštejna, které byly místy na Masaryka až překvapivě kousavé, neútočil ani tak na ně osobně, jako spíše na pro něj již neudržitelný názor, že víra porazí a potlačí vědu. Na tom je patrné, že Masaryk si uvědomoval, že to je spíše víra,

kteřá skomířá skřze vědu, protože věda odvrací mnoho lidí od náboženství směřem k sekularismu. Masaryk chápal, proč tomu tak je a věřil, že se s tím dá něco dělat. Oproti tomu názor opačný, že to bude vířa, kteřá vědu porazí, mu přišel napřosto absurdní a veškeré snahy typu konfesijního školství proto napřosto odmítal. Bylo mu totiž jasné, že tudy cesta nevede, jelikož společnost do víry nesmí nikdo nutit. Ti, kteří stále věří, budou na tom v lepším případě stejně, ale ti, co již víru ztratili, ji takto rozhodně opětovně nezískají. Je to tedy přístup veskřze špatný. Masaryk vidí potřebu v kultivaci vědy, kteřá pro společnost může mít mnoho pozitivních přínosů. Na víru se ale nesmí zapomínat a je třeba vyzvedat nikoliv to, v čem si vířa s vědou překážejí, ale spíše to, v čem věda víru nikdy nemůže nahradit. Působení na lidské nitro a mezilidské vztahy, etické a mravní základy, city, tohle všechno Masaryk vnímá jako čistě náboženskou záležitost, a přesně tak to vždycky v rámci svého modelu prezentuje. Vracet se tedy k tomu, aby cířkev přebířala do svých rukou otázku výchovy a vzdělávání, mu přišlo zpátečnícké a nesmyslné. Všem zastáncům vědy je naopak třeba ukázat, že věda je napřosto v pořádku, ale není negací víry. Věřící lidé se skřze nové vědecké objevy a pokřoky nemusí rozhodně odvracet od víry, protože i tam jim má stále co nabídnout – jen ne jako hlavní hnací síla vzdělanosti. Její místo už je pro Masaryka někde jinde. Masaryk proto nepřímou útočí i na cířkev, kdy jí radí, aby se spíše zamyslela nad vlastními nedostatky a řešila nejprve je. Pak vstoupí do nového období ve společnosti a může se podílet na jejím pokřoku.

Masaryk se postupně v rámci své řeči vymezil prakticky vůči všem politickým směřům a stranám. Paradoxně se nejméně zaměřil na kritiku pravice, jelikož polemika ohledně národností byla tím posledním, kam chtěl svou řeč zavést. Ze zkušenosti totiž věděl, že stačí málo a celá řeč bude hned posuzována pouze tímto prizmatem. Naopak velice silně kritizoval levici a konzervativní poslance také, přičemž celou kritiku postavil kolem pojmu liberalismus. Je známo, že Masaryk byl velkým odpůřcem liberalismu jakožto směru, kdežto zde se vyjadřuje jinak. Když o sobě hovořil jako o podpůřci liberalismu, tak má na mysli onen idealistický liberalismus, kteřý v dané době byl již dávno passé. Naopak tehdejší pojetí liberalismu mu bylo napřosto cizí, a proto jej využil jak vůči levici, kteřé vytýkal přesně stav, v jakém se pojem „liberalismus“ v dané době nacházel, tak vůči konzervativním poslancům, kteřým tak chtěl vysvětlit, že si rozhodně nepřejde, aby byl jimi za liberála označen jen proto, že stanul proti konfesijnímu školství. Snažil se poukázat na to, že obdobné by to bylo ve chvíli, kdyby například on označil konzervativní poslance za jezuity jen proto, že konfesijní školství podporují. Jinými slovy ani v jednom případě nechtěl, aby se pro názory inklinovalo k extrémním označením a příměrům. I během reakce na poslance Schlesingera se Masaryk

projevoval jako typický zastánce vědy, když odmítl uznat, že by přírodní vědy byly materialistické jen proto, že někteří jejich zástupci se tak projevují. Jako srovnání ihned použil situaci církve v rámci historie, kdy se i mnoha papežům dalo vytknout jejich sekulární uvažování a chování. V těchto momentech by člověk neznalý Masaryka a jeho modelu z něj měl skutečně pocít, že se jedná o typického zastánce vědy v rámci sporu s vírou. Tak to ale samozřejmě nebylo a jediným důvodem, proč v rámci této řeči tak Masaryk působí více než kdy jindy, je to, že předmětem debaty bylo právě konfesijní školství, které Masaryk považoval nejen za chybu, ale za velkou překážku v rámci jeho záměrů, které pro víru v rámci budoucnosti společnosti a lidstva jasně vnímal. Lidstvo si přece potřebovalo najít cestu k víře přirozeně a nikoliv vynuceně skrze výuku a státní vliv. Masaryk si ale je moc dobře vědom, nakolik se pohyboval během svých slov na hraně sporu víry s vědou, se kterým sám vůbec nesouhlasil a celý život se v jeho rámci snažil najít rovnováhu. Proto po každé poznámce, kterou šlo vyložit jako čistě sekulární, zmínil něco na obhajobu víry, aby všem bylo jasné, že před nimi nestojí jen další ateistický obhájce vědy. Na druhou stranu Masaryk pamatoval na fakt, že hovoří o pro něj nepřijatelném konfesijním školství, takže konzervativní poslanci, kteří za něj orodují, byli v danou chvíli v rámci debaty proti němu, a byl tedy nucen reagovat přímo na ně. Z dané řeči je cítit, že má svoje silné výhrady i vůči německé levici a jejímu přístupu k liberalismu, a stejně tak k pravici a jejímu neustálému omílání nacionální otázky. Ani vůči dalším stranám si neodpustil určitou kritiku, ale přece jen na to byl čas a prostor jindy a hlavně během jiných témat. Z toho důvodu zmínil Masaryk i možnosti absolutně sekularizovaného státu, která konzervativním poslancům přišla nemyslitelná. Masaryk přitom byl ten poslední, kdo by si takový stát přál, nicméně v dané řeči to uvádí jako jisté varování a hlavně ukázkou, co bylo danou dobou už klidně možné. Vnímal totiž, že otázka konfesijního školství Rakousko k ateismu naopak jen přiblíží, jelikož proti náboženství poštvě ještě více lidí. Je tedy v naprosto unikátní pozici, neboť mluví proti konzervativním poslancům a hlavním zástupcům náboženství a katolicismu v rámci říšské rady, ale s cílem záchrany víry a náboženství v rámci Rakouska. Masaryk se snažil kolegy poslance přesvědčit, že smyslem a hlavním přínosem náboženství nemá být věrouka, ale určitá obroda srdce i ducha každého člověka ve společnosti. Právě ta byla mezi lidmi zapotřebí a ona náboženská láska citelně ve společnosti chyběla. Masarykovi bylo naprosto jasné, že politika není tím místem a žádná strana tím orgánem, kterému by se mohlo podařit s tím něco udělat. Naopak jakmile se náboženství dostane čistě do rukou státní politiky, tak se naprosto vytratí původní záměr pomoci společnosti k naplnění té citelné prázdnoty, která se v ní nacházela. Politika by si náboženství přizpůsobila svým záměrům, což by společnost velmi rychle pochopila a ztratila by ve víru důvěru již kompletně.

Konfesijní školství pro Masaryka jednoduše bylo tím naprosto ukázkovým příkladem, jak by k takové věci došlo. Jeho model řešení sociální problematiky počítá s průnikem vzdělanosti a náboženství, ale nenuceným. Víra a věda mají fungovat v symbióze vedle sebe a vzájemně si nemají překážet. Je to očividné i na Masarykově apelu na poslance, aby ty důležité aspekty náboženství vnesli i do řad poslanecké sněmovny, jelikož podle jeho modelu není společenská skupina, která by měla v těchto věcech zůstat ochuzená. Jen tak totiž může dojít ke skutečnému pokroku. Proto by i politické plénum mělo aspirovat na dosažení křesťanských kvalit. Pevnost názorů a horlivé debaty jsou v pořádku, ale nikoho by neměla opouštět vzájemná vřelost a láska k lidem kolem sebe. Z Masarykových slov je i v dnešní době naprosto citelná snaha společnost změnit a někam posunout, snaha reformovat Rakousko, snaha motivovat lidi kolem sebe k pozitivnímu rozvoji. Dalším argumentem proti boji víry s vědou je pro Masaryka samotná podstata víry, která už jen tím, že je založená na premise, že lidé v něco věří, aniž by věděli, jak to skutečně je, tak logicky ji věda nemůže prokázat ani vyvrátit, protože to prostě není možné. Samotný zápas vědy s vírou je tedy pro Masaryka nesmyslný, a právě proto, že si v jeho očích obě oblasti nemohou vůbec překážet, byl pevně přesvědčený, že mohou bez problémů fungovat vedle sebe a pozitivně ovlivňovat společnost. Víra skrze lásku mezi lidmi a určitou citovost a etiku, zatímco věda skrze inovace a reálný pokrok. Absence jednoho i druhého je podle Masaryka hlavní chybou dané doby, na které je třeba pracovat. Věda by se měla soustředit na vědecké věci a nikoliv na vyvracení křesťanských mýtů a tradic. Víra by zase měla působit na člověka a nepřebírat úlohu vědy v jeho vzdělání. Proto je Masaryk přesvědčen o nesmyslnosti konfesijního školství, stejně jako o tom, že by katolická církev nutně neměla řešit politiku, ale spíše společnost. Proto i v závěru řeči apeloval na konzervativní poslance, aby nahlédli do svého nitra a našli v sobě toho pravého věřícího katolíka, který pochopí, že znovuoobjevení cesty společnosti k víře nepůjde přes vynucené vzdělání skrze konfesijní školy, ale tou pravou křesťanskou cestou skrze nenucenou vřelost, etiku a lásku mezi lidmi. Masaryk chtěl tímto uzavřít svou reakci na konzervativní poslance, aby jim ukázal, že jeho kritika je směřována na propojení církve s politikou, ale pokud mezi nimi jsou katolíci, kteří tam nejsou kvůli kariéře, ale pro společnost a lidi kolem sebe, tak se jim jistě podaří najít tu správnou cestu k tomu, jak přivést společnost zpátky k víře. Masaryk tedy skrze jakousi introspekci vnímá, že pokud by byli lidé podobného cítění a smýšlení vůči víře, jako je on sám, tak musí chápat jeho slova a konfesijní školství pro ně též nebude ta správná odpověď na potřeby doby. Téma konfesijního školství umožnilo Masarykovi před ostatními politiky v celé šíři otevřít téma jeho sociální otázky a pohovořit o problémech, které z jeho pohledu sužovaly společnost. Masaryk se během řeči pevně držel svého modelu a až v jejím úplném závěru jako by si uvědomil, že je

poslancem českým, a měl by proto také promluvit o vztahu konfesijního školství k českým zemím. Byl to naprostý záměr, proč zrovna s tím řeč zakončil, jelikož se po celou dobu snažil vyhýbat tvrzením a tématům, která by mohly být vnímány nacionálně, ale zároveň si byl vědom, že je nemůže úplně opomenout, protože byl do politiky zvolen jakožto zástupce českých měst a českého národa. Na druhou stranu tomu ovšem věnoval ten nejmenší možný prostor v rámci své řeči, čímž jasně poukázal, že mu o český národ samozřejmě jde, ale nelimituje se ve svém snažení pouze na něj, kdežto myslí na celou společnost Rakouska. Viditelné to bylo i ve chvíli, kdy se během závěrečné části, kdy se soustředil pouze na české země, stejně zmínil o tom, že konzervativci se v rámci české společnosti příliš neorientují, což může být vnímáno opět nacionálně, ale zkušený pozorovatel, znalý jeho modelu řešení sociální problematiky, si v tom může ihned povšimnout klasické argumentace, že je zapotřebí, aby politici, kteří mají sloužit společnosti, danou společnost detailně znali a rozuměli jí. Poslední slova byla čistá kritika přenášení nacionalismu do politiky a vyjádření Masarykova názoru, že by se společnost v čele s politiky měla semknout za společným cílem, kterým by měl být rozvoj státu a společnosti. Všechny ostatní věci, jako jsou spor víry a vědy či nacionalismus v politice, jsou jen překážkou proto, aby k danému rozvoji skutečně mohlo dojít, což Masarykovi připadalo hrozně krátkozraké. Samozřejmě si uvědomoval, že všechny zmíněné problémy jsou skutečně relevantní, ale jejich naprosto nesystematickým řešením, kdy je politika svým konáním jen posilovala, se všechny staly hlavní překážkou pokroku. Masaryk tady mluvil o rovnováze mezi vírou a vědou, o jednotě mezi jednotlivými vyznáními a hlavně o cíli, sjednocujícím celou společnost.

V rámci této veskrze zásadní a důležité řeči je třeba se zaměřit ještě na reakci dobového tisku, která je v tomto případě výjimečně pozitivní prakticky ze všech stran. V rámci *Času*¹⁴⁶ byl Masaryk hodnocen pochopitelně kladně a téma konfesijních škol bylo označeno za přežitek. Zaznělo zde varování před stranou staročeskou, jelikož tamní poslanci si podle tisku mohli stále myslet, že konzervativní cesta je vždycky ta nejlepší, a proto mohli konfesionalizaci podpořit. Naproti tomu mladočeští poslanci byli prezentováni jako odolní vůči podobným názorům a postojům. Samotná řeč byla hodnocena velmi kladně primárně proto, že byla názorově jasně vymezená, místy kritická, ale nikoliv urážlivá, díky čemuž si i u opozičních poslanců získala respekt. Čas zachází až tak daleko, že prezentuje danou řeč jako dosud nejlépe všeobecně přijímanou Masarykovu řeč. Jako důkaz této názorové jednoty následuje široký výčet reakcí z různých konkurenčních tiskovin. *Wiener Allgemeine Zeitung* otiskly, že si Masaryk sice místy

¹⁴⁶ Čas, roč. 7., 4. 2. 1893, č. 5, s. 65; 74; 78.

nebral příliš servítky, ale na druhou stranu kromě něj nikdo nebyl schopen téma konfesijních škol pojmut takto ze široka, ani to nikdo neměl tak hluboce promyšlené. Obsažena zde byla i kritika liberální strany za to, že je pasivní a nepodniká žádné kroky, za což na ni dopadla spravedlivá Masarykova kritika. Tiskoviny se následně postavily za Masaryka a jeho názory. *Neue Freie Presse* Masarykovu řeč označily za místy až příliš útočnou, ale na druhé straně mu přiznaly široké vědecké znalosti a řečnické nadání. Masaryk byl označen obecně za řečníka, kterého všichni rádi poslouchají a tiskoviny se vyjma zmíněné útočnosti postavily za Masarykovy výroky též. *Plzeňské listy* vysoce vychválily Masarykovu řeč, a to hlavně její informativní a promyšlený základ. Bylo v nich psáno, že Masaryk nehovořil jen tak do větru, nicméně měl velmi detailně promyšlené, co chce posluchačům sdělit, a jakým způsobem je hodlá daným tématem provést. Zbývá si uvést též reakci klerikálního tisku, který by se logicky dal považovat za jednu z nejvíce zaujatých forem tisku, pokud je řeč o otázce konfesijního školství. České klerikální noviny *Čech* nenapsaly na Masarykovu řeč ani nejmenší kritiku a pouze zhodnotily a shrnuly nejdůležitější pasáže jeho proslovu. To není vše. Německé klerikální listy *Vaterland*¹⁴⁷ o Masarykovi otiskly, že na téma konfesijního školství promluvil velice vážným, pevným, ale nikterak nedůstojným způsobem. Zde je tedy patrné, že dokonce i čistě opoziční tiskoviny, které většinou v dané době měly čistě z logiky věci ve zvyku z principu nesouhlasit s opozičními poslanci, ale podobně též za tímto účelem zbytečně shazovaly či naopak nafukovaly smysl řeči opozičních poslanců, tak v tomto případě neměly proti Masarykovi výraznějšího kritického slova. Na tom je dobře vidno, že Masaryk konečně jednou dosáhl v rámci své politické kariéry svého cíle. Podařilo se mu překonat tradiční étos nacionalismu v politice, stejně jako se vyhnul označení za agresivního či umírněného politika. Jeho řeč byla posuzována všemi nikoliv povrchně skrze podobná označení, ale konečně jednou na základě jejího pravého obsahu. Poslanci a strany byli nuceni se nad tématem konfesijního školství zamyslet doopravdy z pohledu rozvoje společnosti, pokroku Rakouska a v přeneseném slova smyslu byli nuceni se na celé téma jednou podívat i očima Tomáše Masaryka a jeho modelu řešení sociální problematiky.

4) NACIONÁLNÍ ASPEKT

¹⁴⁷ *Vaterland* byl bavorský katolický deník, který byl roku 1869 založen v Mnichově Johannem Baptistem Siglem a vycházel až do roku 1934. Sigl v deníku velmi často bojoval proti pruské politice německého císařství a proti imperialismu. Jeho články měly vždy velmi pacifistický podtext.

4.1 Vrstvy národnosti

Pokud se zmíní pojem nacionální otázka, tak v případě Masaryka člověka ihned napadne česká otázka. To není nutně špatná věc, jelikož i v tomto ohledu vykonal Masaryk za svůj život mnohé. Je třeba si uvědomit, že ovšem zdaleka nebojoval za rovnoprávnost pouze národa českého, ale i mnoha dalších. Právě na tom je možné si ověřit hypotézu, že mu primárně šlo o všeobecnou rovnost národů i národností v rámci snahy o řešení sociální problematiky doby. Základ tzv. české otázky se budoval již od dob národního obrození, kdy se český národ jako takový začínal formovat v rovině jazykové, kulturní, historické i společenské. Důležitým mezníkem byl revoluční rok 1848, kdy se český národ dostal o další významný krok dále, skrze formování své vlastní politické reprezentace. Skrze politické zástupce se v roce 1871 Čechům skoro podařilo naplnit určité zásadní národní cíle a sny¹⁴⁸, ale ani tentokrát se nedočkali úspěchu, což celý národ uvrhlo do období určité společenské beznaděje, jelikož se zdálo, že se ony sny skutečně nikdy nenaplní. [Nejedlý 1949: 94] Jak už tomu bylo během národního obrození, kdykoliv se ve svém snažení jedna generace zklame a dosáhne jen dílčích úspěchů, tak je vystřídána generací novou, která má od počátku ještě ambicióznější cíle a sny. Na řadě po neúspěchu let 70. byla právě Masarykova generace, která touto dobou ještě nedosahovala politických aspirací, ale to neznamená, že by pro ni pojem české otázky nebyl pojmem zásadním.¹⁴⁹ Masaryk sám se svou národností zabýval už od mládí a jeho názor se neustále formoval a posouval podle dějinného vývoje a podle lidí, kteří na něj měli vliv. Česká otázka měla pro Masaryka význam hned v několika rovinách, jako byla např. rovina společenská, politická, jazyková, nacionální apod. Rovinu nacionální nelze tudíž přeceňovat, jelikož Masaryk kategoricky odmítal označení nacionalista. Vztah k vlastnímu národu rozhodně měl, o tom nemá smysl pochybovat, ale je třeba si v širším historickém kontextu doby uvědomit celou Masarykovu životní cestu od mládí. Narodil se v rámci moravského Slovácka slovenskému otci do domácnosti, kde se často mluvilo německy. Na jednom místě se zde nachází tedy několik nacionálních identit, které se v jeho osobě mísí a překrývají. Samotný fakt, že si Masaryk sám vzpomínal na moment, kdy se prvně setkal s „Čechem“, zde míněno tedy s obyvatelem Čech, svědčí o tom, jak sám si těchto rozdílů a nuancí byl vědom. O vztahu k vlastnímu národu tedy nemůže být pochyb, ale Antonín Vaněk správně připomíná, že u

¹⁴⁸ Mezi přední cíle české politické reprezentace patřilo mimo jiné omezení či naprosté odstranění tzv. volebního censu, který omezoval přístup chudším skupinám obyvatelstva k volbám. Dále šlo též o cíle jazykové, tedy o snahu, aby čeština fungovala jako úřední jazyk na území Čech a Moravy.

¹⁴⁹ Samotný Masaryk promoval s doktorátem z filozofie pouhé dva měsíce před smrtí Františka Palackého. [Nejedlý 1949: 98]

Masaryka je podstatné si uvědomit, že kategoricky odmítal nemístně použitý radikalismus a plané nacionální myšlenky, bez nějakého promyšleného důvodu a cíle. [Vaněk 1992: 23] Dlouhou dobu se dokonce zdálo, že se ve Vídni k české kultuře nepřikloní, jelikož s ní nepřicházel příliš do styku. Souvisí to i s tím, jak málo Čechů žilo na Hodonínsku a okolí, a tak se v mládí obešel bez dané zkušenosti. [Kosatík 2018: 32] Podle Josefa Tvrdeho to byla Masarykova matka a její vliv na něj, díky kterému Masaryk získal velice vlažný postoj k nacionalismu. Byla v něm zakořeněná jakási národní snášenlivost, kterou vynikal celý život, přestože vlastní národnost si velmi dobře uvědomoval. Připomíná také Masarykova slova: *„Národnostní princip jeví se jako zvláštní a velmi silný cit, jako láska k mateřštině a celému bytí lidí, mluvících stejným nebo velmi příbuzným jazykem, a k půdě, na níž tyto lidé bydlí; a není to pouze láska vznikající z přirozeného zvyku, nýbrž je to láska více méně uvědomělá...“* [Tvrdý 1930: 6, 43] Vratislav Doubek je názoru, že se vlastenecké smýšlení u Masaryka začalo rozvíjet velmi opožděně, a to ještě v trochu pozměněné formě. Svoje češství totiž zpočátku vnímal jako součást slovanství, či ještě lépe řečeno „neněmectví“. [Doubek 1999: 18] K podobnému závěru došel také Zdeněk Nejedlý, který v Masarykově biografii uvedl, že Masaryk byl celý život takřka čistým Slovákem, a to primárně skrze svou mladickou citovost.¹⁵⁰ Podle Nejedlého by se role slovenského původu vůči nacionalismu neměla podceňovat, jelikož Slováci se rodili bez vlasti a částečně bez národnosti. Díky tomu se podle Nejedlého nejprve stávali kosmopolity a až následně případně vlastenci. Z toho důvodu pro Slováky nebyl problém cestovat po světě a strávit mimo domov i velkou část vlastního života. Mnohem lépe než jiné národy se všude cítili jako doma, ale přesto byli následně schopni se do své vlasti vrátit prakticky nezměnění svým dosavadním zážitkem. Podle Nejedlého jde o velice důležitý základ Masarykovy osobnosti, který je třeba mít na paměti. O to více by nacionalismus a samo vlastenectví bylo něčím, co by Masaryk musel následně a postupně objevovat. K tomu připomněl Masarykova slova, že do svých čtrnácti let nebyl vůbec národnostně uvědomělým člověkem. [Nejedlý 1949: 153; 159; 165-167] Doba ovšem na nic takového nečekala a nacionální témata byly v rakouském prostředí velmi silné. Již v mladém věku se s tím střetl, když si nechal v hodonínské matriční knize upravit příjmení na „Masaryk“, jelikož se mu líbilo, když ostatní jeho jméno nevyslovovali „měkce“. S tímto nápadem přišel Satora a čeští vlastenci mu to později zazlívali, jelikož preferovali jeho původní verzi příjmení - „Masařík“. Důvodem bylo, že příjmení obsahovalo unikátní české „ř“, což vnímali jako Masarykovo přihlášení se ke

¹⁵⁰ „Zejména jeho citovost jest čistě slovenská. Slováci, tolik porobení, neměli nikdy ke kultuře takový přístup, aby mohli vzdělaným rozumem regulovat svůj cit. Proto v nich citovost, ony primární pudy, nálady a vášně lidské, vybuchávala, jakmile byla vzbuzena, velmi bezprostředně a prudce.“ [Nejedlý 1949: 153-154].

své vlasti. Změnu naopak vnímali negativně, jako jakési odnárodnění. [Kosatík 2018: 17] K Nejedlému se přiklání též Alain Soubigou, který v rámci Masarykovy biografie dodává, že jako hlavní příčinu jeho minimálního vztahu k nacionalismu vidí neustálé stěhování se v mládí z města do města a paralelní užívání více jazyků najednou při vzdělávání se, díky čemuž podle něj pro Masaryka nebylo používání češtiny o nic přirozenější než němčiny. Zaměřil se také na aspekt slovenského národního cítění u Masaryka a zdůraznil, jak si Masaryk svou slovenskost pěstoval již od mládí. Soubigou připomněl též Masarykův zájem o spisovatele Karola Kuzmányho¹⁵¹, který napsal první román ve slovenštině s názvem *Ladislava*, nebo na spisovatele Karla Kálala¹⁵², který byl Čechem a snažil se českou společnost do detailů seznamovat se Slováky a jejich unikátní situací¹⁵³. Později sám, již jako profesor na univerzitě, byl Masaryk jedním ze zakladatelů slovenského spolku Detvan¹⁵⁴, který udržoval komunitu slovenských studentů a vedl je k častým diskuzím o dění ve světě, politice, společnosti a dalších důležitých tématech. Snažil se tedy působit na mladé studenty, aby šli naproti očekávání tehdejší doby a bránili se maďarizaci tím, že budou vzdělávat sebe sama, a zvyšovat tak jistý kredit budoucím slovenským generacím. Tento model dokonale ukazuje Masarykův přístup ke společenským problémům. Začne se s erudicí studentů ve snaze, aby ti pak působili na celou slovenskou společnost, a tu posouvali kupředu ve všech směrech. Masaryk věděl, že to u studentů nekončí a je třeba, aby politická situace šla dané věci naproti a umožňovala slovenským studentům lepší přístup do státních struktur a na již důležité pozice ve státní administrativě. Jakmile se tohle podaří, tak se Slováci dostávají už na místa, kde mohou o něčem reálně rozhodovat, a hlavně na sebe také poukázat v očích celé rakouské společnosti. Tímto podle Masaryka i malé národy mohou obhájit svoje právo na existenci a kulturní jedinečnost. Přes spolek Detvan se pak seznámil s nejznámějšími Slováky tehdejší doby v čele s Vavro Šrobárem¹⁵⁵ a Milanem Rastislavem Štefánikem¹⁵⁶. Masaryk působil v rámci

¹⁵¹ Karol Kuzmány (1806-1866) byl slovenský spisovatel, teolog a novinář. Byl jedním ze zakladatelů Matice slovenské, kde působil ve funkci místopředsedy.

¹⁵² Karel Kálal (1860-1930) byl spisovatel a učitel českého původu. Je autorem desítek děl zásadních pro slovenskou kulturu.

¹⁵³ Kálal se narodil v Rakově u Bernatic v jižních Čechách 9. ledna 1860. Roku 1885 se stal profesionálním instruktorem na chlapecké střední škole ve Frenštátu pod Radhoštěm na východě Moravy. Tam zůstal až do roku 1904. Na Slovensko se prvně podíval roku 1885. [Marzik 1990: 192-193].

¹⁵⁴ Detvan byl slovenský spolek založený v Praze roku 1882. Jeho smyslem bylo šíření slovenské kultury formou osvěty a samovzdělávání. Ve spolku se sdružovali studenti středních škol a univerzit.

¹⁵⁵ Vavro Šrobár (1867-1950) byl lékař a politik slovenského původu. V mládí tíhnul k radikálním postojům v rámci rakouské politiky a byl v mnohém pod vlivem Masaryka, který se ho snažil přesvědčit o smyslu umírněného přístupu, a společně pracovali na rozvoji slovenské kultury. Po vzniku Československa působil hned v několika předních funkcích jako např. ministr zdravotnictví, ministr financí aj.

¹⁵⁶ Milan Rastislav Štefánik (1880-1919) byl politikem, letcem a astronomem slovenského původu. Z první světové války byl jedním z organizátorů československých legií a po vzniku Československa působil jako ministr vojenství do doby, než zahynul během letecké havárie.

slovenského prostředí čím dál více a podnítl vznik hnutí Hlasistů¹⁵⁷, kteří měli později velké problémy s rusofilními nacionalisty a dalšími skupinami. [Soubigou 2004: 28, 140-148] O propojení se slovenským prostředím a tamními předními osobnostmi se zmiňuje též Thomas D. Marzik, když popisuje, nakolik Masaryk využíval efektivně svých cest na Turčiansky Svätý Martin a do vesnice Bystřičky, kam jezdíval pravidelně od roku 1888. Na daném místě se také rozhodl rozporovat rusofilsky konzervativní charakter slovenského národního hnutí, a jelikož v tom nebyl úplně úspěšný, tak následně vyhledával slovenské studenty v Praze a snažil se na ně působit i zde. Byl to právě Vavro Šrobár, který se pod Masarykovým vlivem rozhodl založit opoziční tisk *Hlas*, podle kterého se na Slovensku vžil pro něj a podobně smýšlející kolegy pojem Hlasisté. Na Masarykovo snažení pak navázal již zmiňovaný Karel Kálal, který po zbytek života pracoval na vybudování lepších vztahů mezi Čechy a Slováky a na vzájemném sbližování obou národů. [Marzik in Winters 1990: 192] Jsou autoři, jako např. Anton Štefánek, kteří tvrdí, že na Slovensku koncem století Masaryk prováděl sociologický výzkum v praxi. [Bartošík 2020: 30] Soubigou a jiní tedy vyzvedali primárně Masarykovu snahu pečovat o slabší národy a pozvedat je na úroveň národů okolních cestou velice umírněnou. Naopak Jan Herben v rámci Masarykova životopisu zmínil, že Masaryk od dětství vnímal Němce jako pány, utlačující Čechy a cítil k nim přímo nenávisť. Tím Herben sice naznačuje jisté Masarykovo nacionální cítění, ale je zde třeba hledět na kontext nejen doby, ale i společenské situace a postavení Masarykova otce. Herben tudíž primárně naznačil, že Masaryk ani toliko nevnímal otázku národnosti, jako spíše rozdíly ve společnosti, které jen bylo třeba nějak pojmenovat. Lze to tedy vnímat způsobem, že Němce nevnímal jako určitý národ, ale spíše jako pány, kteří mají ve společnosti nadřazené postavení vůči jiným lidem, jako byl například i jeho vlastní otec. [Herben 1930: 12] Obdobný názor, že Masaryk sice od mládí nebyl nacionalistou, ale přece jen si z Moravy přinášel určitou formu uvědomělého vlastenectví a národního cítění, prezentoval další z Masarykových životopisců, a to Jaroslav Opat. Opat jde v tématu ještě dále a rozpracovává střet českého a slovenského národního cítění přímo v Masarykovi. Podle jeho analýzy si Masaryk postupně více a více uvědomoval určitou souvislost mezi společenskými rozdíly, kterých si všímal už v dětství, a národnostními rozdíly mezi Němci a Čechy. Zároveň do celého kontextu vnáší ještě pojetí národa slovenského, které je na tom v područí Maďarů v dané době ještě mnohem hůře než Češi, žijící v područí německém. Rozpínající se vliv Uher ohrožoval Slováky čím dál tím více a Masaryk vnímal jejich jedinou naději skrze spojení a

¹⁵⁷ Hlasisté byl název slovenské vzdělané skupiny, která usilovala o obrodu kultury a politiky v rámci slovenské společnosti na přelomu 19. a 20. století. Více viz Šujan, Juraj [1929]. *Hlasistické články Milana R. Štefánika*. Praha: L. Mazáč.

jednotu s Čechy. Dokonce i dějinný vývoj jim příliš nepřál, jelikož zatímco průmyslová revoluce tvořila z Čech jednu z nejrozvinutějších oblastí monarchie, tak díky Maďarům se daný rozvoj do slovenských oblastí prakticky nedostával. Panoval totiž názor, že dlouhotrvající a gradující bída napomáhá postupné maďarizaci. [Opat 1990: 44; 208-210] Opat tedy zdůrazňuje důležité hledisko, že si je Masaryk dobře vědom národnostních rozdílů i v rámci sociální otázky, ale je třeba si uvědomit, že obdobná propast, existující v postavení mezi německým a českým obyvatelstvem, by se dala najít mezi obyvatelstvem českým a slovenským. Masaryk se tedy i v rámci nacionálních otázek vyznačuje velice střídmě, a proto ho za ryzího nacionalistu rozhodně nelze označit. Podobně i Zdeněk Šolle vnímá Masaryka jako nepřítele nacionalismu, jelikož v daném konceptu smýšlení viděl přímou cestu k bezbřehé nenávisti k německému národu. Češi tak měli pracovat primárně sami na sobě a nežít jen srovnáváním s okolními národy. [Šolle in Broklová 1998: 53] Je to právě tento koncept slabšího národa, který už v počátcích jeho života spojuje českou otázku s otázkou sociální. Česká otázka ani v nejmenším není čistě Masarykova záležitost. Období tzv. národního obrození otevřelo z větší části toto téma v prostorách, jako byla rakouská říšská rada, zemské sněmy apod. S vítězstvím mladočechů ve volbách roku 1891 se do české politiky dostává mnohem radikálnější slovník a téma české otázky se objevuje skutečně na denním pořádku. Masaryk sám se soustředil během svého prvního politického období na všemožná témata, ale ani tématu české otázky se nemohl vyhnout. Podobně jako u všeho i zde ale dané téma chápal velmi široce. Českou otázku dle něj bylo třeba hlavně plně pochopit, než bylo možné ji nějakým způsobem řešit. Zde se vrací ke svému přesvědčení, že pokud někdo má rozhodovat o budoucnosti společnosti, pak musí danou společnost do detailů znát, včetně všech jejích problémů a nedostatků. Proto i česká otázka pro něj představuje převážně sociologický rozbor všech dobových nejistot, unikátností a problémů, specifických pro českou společnost a dějiny. Jen skrze tyto aspekty českého národa je možné pochopit všechny tužby, sny a cíle, které tvoří českou otázku. Masarykovo přesvědčení, že česká otázka není pouze záležitost nacionální, ale celospolečenská, se projevilo i v rámci osobností, které sám prezentoval jako instrumentální pro šíření tématu české otázky společností. Jednou z těchto osobností byl pro Masaryka Josef Dobrovský¹⁵⁸, u kterého záměrně zdůrazňoval, že byl josefinista, a tudíž moderní člověk usilující o reformy v celé

¹⁵⁸ Josef Dobrovský (1753-1829) byl historikem a jednou z předních postav českého národního obrození, přestože jej chronologicky předcházela. Založil vědeckou bohemistiku a slavistiku. Byl jedním ze zakladatelů Královské české společnosti nauk a Národního muzea.

společnosti. [Machovec 1968: 32-33] Jako dalšího vyzvedá Masaryk Jana Kollára¹⁵⁹, u kterého zase zdůrazňuje jeho slovenský původ. Ukazuje na něm, jak byl Slovák důležitou osobou národního obrození, stejně jako základem české otázky, čímž buduje i budoucí příbuznou česko-slovenskou identitu. Kollár není pro Masaryka ovšem důležitý jen pro svůj původ, ale hlavně proto, že přichází s ideou humanity a všelidskosti. Samotný Kollár si tím odůvodňuje jazyková a národní práva jednotlivých národů s Masarykovým velmi imponujícím tvrzením, že není přirozeného práva jednoho národa nad jinými. [Masaryk 1908: 17] Alain Soubigou jej nazývá přímo prvním myslitelem, soustředícím se na těžký úděl malých národů. [Soubigou 2004: 141] Přesně tato myšlenka pro Masaryka spojuje téma české otázky s jeho pojetím otázky sociální. Masaryk se zde vrací ke své představě rovnosti ve světě a společnosti. Žádný národ není automaticky nadřazen národu jinému. Česká otázka nereprezentuje pouze český národ, ale potažmo všechny národy, nacházející se v podobné situaci, jako národ český. Všichni mají právo na svůj jazyk a vlastní kulturu či národní uvědomění. Je to opět ta až nadlidsky vznešená idea humanity z hlediska etického. Byl to ostatně Theodor Syllaba, který o Masarykovi napsal, že „*si uvědomuje lépe, než kdokoliv jiný, že otázka sociální a otázka národnostní spolu souvisejí a že celá evropská společnost stojí před jejich budoucím spojitým řešením.*“ [Syllaba 1992: 11]

Logicky zde vyvstává otázka, co je pro Masaryka vlastně *humanism*? Masaryk se k tomu vyjádřil mimo jiné i v rámci svých přednášek studentům Karlo-Ferdinandovy univerzity a zmínil, že humanismus je etický a sociální ideál – být člověkem. V jedné větě tady Masaryk propojil tři nejdůležitější aspekty svých děl, a to humanismus, etiku a sociální kontext. Tento trojúhelník protíná veškerá jeho tvrzení v rámci sociální otázky doby a všech témat na ni navazujících. Samotná láska k bližnímu je základem tohoto trojúhelníku. Láska k bližnímu je z principu sociální. Jelikož ji Masaryk považoval za základ etiky, pak lze říci, že jeho etika je tudíž též sociální. Obecně je možné uvést, že nesociální etika neexistuje. Etika reguluje vztah a poměr člověka k člověku, což opět poukazuje na její sociální aspekt. Podle Masaryka během reformace humanismus znamenal být člověkem a nebýt křesťanem, zatímco nyní humanismus získal svůj sociální aspekt a skrze sociální otázku se novým cílem nestala sekularizace, nýbrž nalezení a vypracování humanitních ideálů. Marx by to nazval reálným humanismem, k čemuž Masaryk doplňuje, že v dané době je podstatné přenést daný ideál humanitní z teorie do praxe. Stejně jako sociální otázka vychází z problémů a požadavků celé společnosti, pak i ideál humanitní musí být všeobjímající, a tím pádem se musí projevit a osvědčit ve všech oborech,

¹⁵⁹ Jan Kollár (1793-1852) byl historik, jazykovědec a jedna z předních osobností národního obrození. Patřil mezi zastánce panslavismu. Pro svůj slovenský původ byl přední osobností i pro slovenskou kulturu, kde jeho jediným problémem bylo, že nesouhlasil s osamostatněním slovenštiny od českého jazyka.

ať už je řeč o právu, náboženství, etice, sociologii, umění, filozofii a dalších. Sociální ideál znamená pro společnost převzít kontrolu nad svou budoucností. Koncem 19. století se mezi socialisty probírala otázka, nakolik se má socialismus starat o budoucnost, a nakolik spíše o přítomnost. Eduard Bernstein¹⁶⁰ byl jedním z těch teoretiků, kteří na sociální ideál nevěřili a neměli pro něj pochopení. Masaryk tvrdil, že dle Bersteina na sociálním ideálu absolutně nezáleží. Otázka budoucnosti byla pro Masaryka naprosto jasná. Pokud se někdo orientuje ve své společnosti a ví, kde v ní v přítomnosti stojí, pak v případě, že má představu, kam směřuje, tak i v budoucnosti bude přesně vědět, co je jeho cílem. Sociální ideál tedy není předvídáním věcí budoucích, ale jde o dostatečné poznání společnosti a své vlastní role v ní, až si jedinec může být jist, že stejně tak v budoucnosti bude skrze vlastní erudici a chápání společnosti mít ohledně sebe sama jisto. Mnoho českých myslitelů bylo na dobré cestě, aby dospělo ke stejnému závěru, ale většina z nich se nechala zaslepit otázkou nacionální a právě na národnostní úrovni se v daném uvažování zastavili. Zde Masaryk jmenoval Jána Kollára jako zářný příklad myslitele, který až příliš tíhl k nacionální otázce, a díky tomu se nikdy nedopátral pravému cíli. Byl to až Augustin Smetana¹⁶¹, kterému se podařilo pojmout ideu humanitní sociálněji. K národnostnímu prvku tak přidal prvek sociální, a kontext se tím posunul směrem k umírněnému a vznešenějšímu cíli. Idea humanitní totiž byla z hlediska národnostního již dokonale rozpracována jeho současníky, ale nyní přišel Smetana s úkolem novým, a to tedy ji stejně podrobně rozpracovat z hlediska sociálního. Pokud se to českému národu podaří, tak může jít příkladem všem svým sousedům či obdobně malým národům. [Masaryk 2012: 281-288; 325-331] Alain Soubigou připomíná, že v rámci celé Masarykovy ideje humanity a humanismu celkově je v naprostém středu člověk a humanita je mu vlastní. Sám pak onen trojúhelník vnímá jako propojení politiky, vědy a morálky. Na celou záležitost se dívá více společensky a zaměřuje se rovnou na aspekt lidského společenství. Podle něj je právě toto pro Masaryka stěžejní propojení, které záměrně prezentuje velice obecně, aby se do něj daly zahrnout i další aspekty, jako např. problematika národnostní, společenská, náboženská i historická. Masaryk si byl vědom všech těchto aspektů sociální otázky, stejně jako faktu, že žádný z nich nestojí čistě sám za sebe, ale všechny jsou svým způsobem provázané a propojené. Historické pozadí klade jasný základ pro budoucí národnostní problematiku, stejně jako v případě Čech, také pro problematiku náboženskou (viz rekatolizace, husitství apod.). Stejně

¹⁶⁰ Eduard Bernstein (1850-1932) byl politikem a jedním z předních zastánců marxismu. Politicky reprezentoval proud sociální demokracie a postupně se stal reformátorem Marxova učení, když se kriticky zaměřil na jeho materialismus v historii.

¹⁶¹ Augustin Smetana (1814-1851) byl filozof a exkomunikovaný kněz českého původu. Byl aktivním účastníkem revoluce 1848. V rámci filozofického směru tíhnul silně k Hegelovi.

tak průmyslová revoluce úzce souvisí s celospolečenskými proměnami, se vznikáním nových společenských tříd a skupin, a v přenesené míře v rámci Rakouska také opět s otázkou národnosti. Masaryk vnímal dobové tendence, směřující ke zpátečnickému nacionalismu a k novému vlastenectví, a varoval před tím, že všechny tyto myšlenky vedou primárně k násilnostem, pro které už by nutně v moderní společnosti nemuselo být místo. Člověk se nachází ve středu daného trojúhelníku právě proto, že on sám prací na sobě, potažmo své společnosti, musí být tím strůjcem pokroku a změn. [Soubigou 2004: 92-93] Pokrok se tedy má podle Masaryka vytvářet právě na spolupráci a propojení zásadních oblastí, jako jsou politika, věda a morálka. Morálka má být tím hnacím motorem, jelikož jen ta může člověka motivovat ke správným činům, které se pak musí prosazovat skrze politiku, aby dostaly onen celospolečenský přesah, a zároveň musí jít ruku v ruce s vědou, aby modernizační a pokrokový étos byl skutečně naplněn natolik, jak to je jen lidsky možné. Je to další Masarykův náhled na koncepci možného řešení sociální otázky a společenských problémů, který je opět, jak je u něj zvykem, velice široký a pojatý dosti všeobecně. Už jen díky tomu je ale obtížné se proti němu obecně postavit a vymezit. Mnoho kritiků Masarykových tezí pak sice může říci, že jsou až natolik všeobjímající, že neposkytují žádnou konkrétní ideu či návod, jak onu problematiku doby řešit, ale na druhou stranu, díky zmíněné obecnosti si v tom je každý nucen najít alespoň část, se kterou musí souznít, a proto nelze ony teze naprosto komplexně kritizovat či napadnout. Pokrok vnímal v rámci komplexity výchovy budoucích generací. František Veselý k tomu doplnil, že Masaryk usiloval o dosažení harmonie ve výchově českého člověka. Oné harmonie mohlo být dosaženo jedině tím, že byl daný člověk vychováván rovnoměrně po stránce etické, rozumové i tělesné. Povznesení ducha tam bylo důležité a mezinárodní přesah v poznání též klíčový. Proto ho lákala představa kulturní vzájemnosti slovanských národů. [Veselý 1918: 14, 18] Miloš Dokulil si všímá tohoto aspektu Masarykova uvažování. Masaryk podle něj vnímal některé problémy a otázky doby, jako natolik důležité, že jejich dosah prezentoval jako světový a podle toho jim dodával na důležitosti. [Dokulil 2012: 7] Bedřich Loewenstein naopak právě v tomto ohledu Masaryka kritizuje, jelikož ho vnímá jako osobnost, která všechnu zodpovědnost vztahuje na národ jako celek. Dle Loewensteina by měl být v první řadě každý zodpovědný sám za sebe, zatímco Masaryk klade osud národa na bedra každého jeho občana a příslušníka. [Loewenstein 1997: 235] Podobně tedy i zde se česká otázka stala jistým praktickým příkladem nerovnosti ve světě, kterou je třeba řešit. Pro Masaryka byla ovšem česká otázka nejen příkladem něčeho většího, ale osobním zájmem. Jan Herben připomněl Masarykova slova: „*Já českou otázku nejen studoval, já ji žil a prožil podrobně.*“ [Herben 1930: 105] Určitá nerovnost je ve společnosti nevyhnutelná, ale je třeba ji korigovat a nepodporovat

potlačováním kultury a jazyka různých národů a národních menšin. Právě v tomto ohledu je pro Masaryka Kollár zásadní osobností, jelikož nebojuje za český národ žádnými radikálními hesly, ale odvolává se na tento „vyšší“ princip všelidskosti. Idea humanity tedy nerespektuje státní hranice a proniká všude, kde se jí nabízí možnost. Masaryk si to vysvětloval tím, že jsou lidé v základu všude stejní, stejně jako jejich hlavní sny a hodnoty. Všichni sní o vlastní svobodě a volnosti. Samotná idea humanity tedy nepřímou propojuje lidstvo jako takové, a tvoří tak základ přirozené rovnosti mezi lidmi – Masarykovské eticko-mravní rovnosti, která mu je základem sociální otázky. Mezi otázkou českou a sociální otázkou tedy není rovnost, ale česká otázka je součástí a jedním z aspektů sociální otázky. Český národ pak logicky nacházel svoje národní poslání právě v řešení sociální otázky. Masaryk se skrze podobné kontextuální srovnání mohl snadno vrátit k myšlence, že ona na první pohled nacionální podstata české otázky v širším kontextu napomáhala řešení mnohem větších celospolečenských sociálních problémů a nekladla si za cíl nadřazenost jedné nacionality vůči jiné, ale spíše mnohem větší rovnost ve společnosti.

4.2 Vlastenec kontra vlastizrádce

Masaryk byl během svého života označen jak za nacionalistu, tak za vlastizrádce, a to od českého i německého lidu. Poté, co se začal podílet na novém časopisu *Čas*, tak se články z daného časopisu mnohdy používaly proti němu, a to hlavně v případě článků od anonymních autorů, kde byl z autorství velmi často podezříván. Začalo to hned v případě prvního čísla *Času*, kde byl otištěn článek, kde se otevřeně uvažovalo nad smysluplností existence českého národa a onoho boje spojeného s jeho obranou a prosazováním.¹⁶² Masaryk se o daném článku několikrát vyjádřil ve velmi negativním světle a označil ho přímo za hřích, ale přesto byl dlouhou dobu podezříván z autorství¹⁶³. Reakce ze strany německého tisku v Rakousku byla velice rychlá a Masaryk byl označen přímo za zastaralého vlastence, který nepřináší nic nového. Dalšími projevy Masarykova vlastenectví byl vstup do českého Akademického spolku roku 1872 pod pseudonymem Vlastimil, který by se dal považovat za nomen omen. Sám se pokusil založit Ústřední spolek všech slovanských akademiků. Jan Herben k tomu připomněl, že Masaryk tou dobou působil ve Vídni a jeho čisté vlastenectví a hlavně chuť kvalitně vlastní národ reprezentovat a zdokonalovat, u něj byly vyšší než v rámci tehdejší přední pražské

¹⁶² *Čas*, roč. I, č. 1., 20. 12. 1886.

¹⁶³ Článek byl otištěn pod anonymním autorem. Ve skutečnosti byl autorem Masarykův žák Hubert Gordon Schauer, který byl ze smíšené rodiny a Masarykovi pomáhal s časopisem *Athenaeum*. Masaryk jeho autorství daného článku nikdy veřejně neprozradil. [Soubigou 2004: 61-62].

společnosti. Dokonce i jeho obdiv k Platónovi částečně souvisel s vlastenectvím. Masaryk ale velice varoval před přehnaným nacionalismem, který podle něj vyúsťuje v šovinismus. Už na škole tvrdil, že nelze od sebe úplně oddělit Čechy a Němce, jelikož vedle sebe tyto národnosti existují již tak dlouho, že si existenci jednoho bez druhého nelze ani představit. Vnímal vzájemné propojení obou jako nezpochybnitelné. Za svoje postoje k otázce národnosti, které na danou, mnohdy nacionálně vyhrocenou dobu, byly vcelku unikátní a umírněné, byl několikrát označen za advokáta Němců či za někoho, kdo se Němců neustále doprošuje o změnu jejich přístupu. [*Opat 1990: 204; 355*] Masaryk si byl celkově velmi brzy vědom rozdílu mezi českou a rakouskou ideou. To ale nic neměnilo na jeho přímé loajálnosti vůči monarchii. Revoluci sám jako řešení problémů nepodporoval a jakékoliv porušení závazků a slibů vůči monarchii nevnímal z etického hlediska za přijatelné. [*Hromádka 2005: 28*] Další velice důležitou kapitolou jeho života, která se podepsala na jeho vztahu k nacionalismu a vlastenectví, byla tzv. rukopisná aféra. Kontroverzi kolem rukopisů Zelenohorského a Královédvorského osobně sice nevyvolal, ale Jan Gebauer¹⁶⁴, který rukopisy napadl, tak často činil skrze Masarykovo Athenaeum. Velice záhy se k němu přidal i pozitivistický historik Jaroslav Goll¹⁶⁵. Masaryk se tak začal o téma zajímat a na nepravost rukopisů ho přivedl moravský profesor Alois Vojtěch Šembera¹⁶⁶, kterého Masaryk znal již od mládí a s jehož dcerou Zdeňkou dlouhodobě udržoval přátelský vztah. Vydavatelem Athenaea byl Jan Otto¹⁶⁷, se kterým Masaryk delší dobu spolupracoval na vytváření dnes již známého slovníku. Jakmile Masaryk vystoupil proti pravosti rukopisů, tak mu Otto odmítl nadále Athenaeum vydávat a vypověděl mu i smlouvu na spolupráci nad slovníkem. Masaryk začal Athenaeum vydávat na vlastní náklady. Celá situace došla tak daleko, že se Masaryk stal jedním ze symbolů boje proti rukopisům, což nakonec způsobilo, že došlo k zamítnutí jeho jmenování řádným profesorem. Přesto celý spor Masaryka určitým způsobem posunul v rámci jeho chápání tehdejší české společnosti. Masaryk se utvrdil ve svém přesvědčení, že hlavním cílem oné společnosti má být pozvednutí úrovně veřejného života, a to jak prakticky, tak morálně. Podobně se ujistil, že za tímto cílem je třeba směřovat, aniž by se člověk mohl spolehnout na Vídeň nebo na staročeské politické

¹⁶⁴ Jan Gebauer (1838-1907) byl vědec, bohemista a představitel tzv. mladogramatické školy. Zpracoval první příručku pravidel českého pravopisu a gramatiky. V rámci rukopisné aféry zastával pevný názor, že se jedná o padělky.

¹⁶⁵ Jaroslav Goll (1846-1929) byl diplomat, spisovatel a historik. V rámci nově rozdělené Univerzity Karlovy vychoval novou generaci historiků, kterým se říká Gollova škola. Spolu s Masarykem a Gebauerem patřil mezi hlavní kritiky Rukopisů.

¹⁶⁶ Alois Vojtěch Šembera (1807-1882) byl historik a jazykovědec. Jeho přednášky v rámci Stavovské akademie v Olomouci byly proslulé a navštěvovala je celá řada českých vlastenců.

¹⁶⁷ Jaroslav Otto (1841-1916) byl český nakladatel a knihkupec. Proslavil se vydáváním nejkompaktnější a největší české encyklopedie, která nesla jeho jméno - *Ottův slovník naučný*.

reprezentanty české společnosti. Vídeň mohla velice snadno využít situace kolem Rukopisů k tomu, aby poukázala na politickou a kulturní nezralost Čechů oproti německému obyvatelstvu. Mnozí se nechali nacionálně natolik zaslepit, že vidina kulturního prohloubení české historie pro ně byla důležitější, než si přiznat pravdu. [Soubigou 2004: 63-67] Theodor Syllaba ale připomíná, že Masaryk vystupoval prvně jako politik nikoliv v nějakém mocenském sporu, ale v kulturním, mravním a vědeckém sporu, což považuje za naprosto typické pro osobu Masarykova formátu. Odpovídá to osobním kvalitám, které Masaryk vyžadoval od společnosti, pokud se měla pohnout vpřed směrem k celkovému pokroku. Podobně Syllaba připomíná, že se neustále mluví o negativním náhledu na Masaryka v rámci domácího prostředí, ale skrze rukopisnou aféru byl v rámci Evropy považován za vzor mravní a vědecké odvahy, když byl ochoten říkat národu věci, které nikdo nechtěl slyšet, nehledě na vlastní prospěch a bezpečí. [Syllaba 1992: 10] Stanley B. Winters v rámci rukopisné aféry připomíná další důležitou záležitost, a to, že se jedná o jednu z prvních příležitostí, kdy došlo k velké neshodě mezi Masarykem a Karlem Kramářem¹⁶⁸. Winters Kramáře popisuje jako člověka na jedné straně morálně pevného, ale ochotného udělat pro rozvoj národní hrdosti mnohé. Samotná péče o národ byla pro Kramáře nejvíce ctnostným cílem, nehledě na okolnosti. Díky tomu podle Winterse Kramář neměl problém rukopisy hájit, přestože již věděl, že se jedná o podvrh. Byl to sice podvod, ale ze správného důvodu a za ctnostným účelem. [Winters 1990: 155-156] Tak to ale Masaryk absolutně nevnímal a naopak zastával svoje stanovisko, že český národ nesmí svůj vzestup či pokrok stavět na lži ani žádném jiném neetickém činu. V tomto ohledu se tedy shodnout ani nemohli, jelikož co Kramář vnímal jako malé zlo za dobrým účelem, viděl Masaryk jako nepřijatelný čin, který český národ rozhodně nemá zapotřebí. Masaryk si tedy zachovával velice střízlivý přístup k vlastenectví. Byl si vědom všemožných problémů ve společnosti, ve kterých se neodrážela jen sama sociální otázka, ale její přesahy do otázky národnosti. Přesto ovšem nezašel tak daleko, aby mluvil o naprostém odloučení jednoho národa od druhého. Jeho nepřátelé to ovšem dokázali otočit proti němu a opět se jim podařilo ho označit za zrádce vlasti. Albín Bráf¹⁶⁹ byl jedním z těch, který se k podobnému názoru též přiklonili a vytvořil si k Masarykovi přímo nenávist. Došlo to tak daleko, že ho veřejně označil za profesora, který kazí mládež. [Herben 1930: 92-103] Masaryk měl totiž jednu vlastnost, na

¹⁶⁸ Karel Kramář (1860-1937) byl první předseda vlády Československa a za monarchie byl politik mladočeské strany, kde se vypracoval do pozice předsedy a spolu s Kaizlem a Masarykem člen tzv. realistů.

¹⁶⁹ Albín Bráf (1851-1912) byl novinář, právník a politik, člen staročeské strany. Byl doživotním členem panské sněmovny, a také ministrem orby, a to hned dvakrát. František Ladislav Rieger byl jeho tchánem a styčným bodem ve staročeské straně. Bráf ovšem chápal podstatu sociální politiky, a proto spolu s Masarykem přednášel na Dělnické akademii.

keré se shodnou jeho příznivci s jeho odpůrci, a to, že byl silně kritický. Snažil se být ovšem nestranným kritikem, a podobně také kritikem profesionálním. Zatímco většina českých intelektuálů doby se čím dál více projevovala kritikou a odsuzováním celé rakouské společnosti, tak Masaryk takto vyhraněný nebyl. Robert B. Pynsent ho ale přece jen nazval moralistou, který v rámci dané doby k české kritice přispěl více než jakýkoliv jiný intelektuál konce 19. století. Pynsent připomíná, že to byl kritický patriotismus, který byl nezpochybnitelnou součástí celého českého intelektuálního kriticizmu. Pynsent vnímá stejný kritický patriotismus i v případě Masaryka, ale na úplně jiné úrovni, než například u Josefa Svatopluka Machara¹⁷⁰, který v porovnání s Masarykovým Pynsent nazývá primitivním. Podobně nevalné úrovně dosahují též Masarykovi dekadentní oponenti. [*Pynsent in Winters 1990: 60*] Pynsent zde naráží na přímo základní problém, který s Masarykem má většina jeho kritiků. Ve snaze nepodlehout žádným podobným tlakům doby, se snažil vždy rovným dílem kriticky zhodnocovat všechny aspekty společenského života. Proto v očích Čechů mohl být vnímán negativně, jelikož se vysloveně nepřidal k onomu českému kritickému trendu konce 19. století. Na druhou stranu nebyl často vnímán pozitivně ani v očích rakouských intelektuálů, jelikož i jejich texty mnohdy silně kritizoval a připomínkoval. Díky tomu se na přelomu století ocitl v určité intelektuálně-společenské izolaci. Právě proto, že v rámci kritiky byl schopen působit takto všeobecně, tak měl velice blízko k celospolečenskému náhledu na problematiku doby a ke snaze ji také takto všeobecně řešit, ať už přes oblast mravní, náboženskou, nebo národnostní. Podle Masaryka se přitom sama národnost odráží také v sociální mravnosti, zákonech a má vliv na náboženství. Mezi národy může být rozdíl v tom, jakým způsobem pohlíží na život, ale národnost se u všech posuzuje v rámci stejných atributů, které podle Masaryka jsou mimo jiné mravnost, filozofie, náboženství, literatura, sociální poměry a další. [*Masaryk: 1930: 62*] Byl to Jaroslav Opat, který zdůrazňoval, že Masaryk se sice nepovažoval za nacionalistu, ale národnost pro něj byla důležitá a pociťoval ji čistě z mravní, potažmo sociální stránky. Z toho Opat vyvodil, že naopak potlačování národnosti v jedinci samém je přímo hříchem. [*Opat in Broklová 1998: 117*] Je to nedílná součást každého člověka a nikdy by se na to nemělo zapomínat. Přehnaný nacionalismus tedy v žádném případě ne, ale respektování vlastní národnosti a kultury nesmí u člověka chybět. Proto si Masaryk natolik vážil národních obrozenců. Zdeněk Nejedlý se snažil vypátrat naprostý začátek Masarykova vlastenectví a neustále sledoval jakousi hranici mezi vnímáním rozdílu české a německé národnosti v rámci tehdejšího rakouského prostředí a mezi vymezováním slovenských

¹⁷⁰ Josef Svatopluk Machar (1864-1942) byl básník, publicista a politik v rámci Masarykovy realistické strany. Byl jedním z autorů manifestu Česká moderna a představitelem kritického realismu.

kulturních specifík vůči těm českým. Došel k závěru, že Masaryk si prvně národnostní rozdíly v plné míře uvědomil během života v Brně, kam chodil na gymnázium, které se v roce 1867 stalo čistě německým gymnáziem, jelikož v Brně bylo nově otevřeno gymnázium české. Určitou nerovnost ve společnosti, kterou Masaryk pozoroval už dříve, najednou podle Nejedlého v Brně začal vnímat více národnostně. Viděl, že ve městě žilo méně Němců, než Čechů, ale přesto se měli společensky lépe. Tím, jak se z jeho gymnázia stalo gymnázium německé, tak se ze všech Čechů, kteří tam zůstali, stala mnohem pevnější komunita. Češi ztráceli první roky učení němčiny, a němečtí studenti měli tak vždy náskok a byli v ročníku mladší. Právě v tu chvíli se dle Nejedlého Masaryk rozhodl mnohem více projevat na veřejnosti jako Čech, takže začal mluvit jen česky a pustil se do hlubšího studia českých dějin, jelikož na sobě pocítil jejich nedostatečnou znalost. Slovenství se v něm začalo projevat paralelně také tehdy, když se snažil, aby jeho příjmení, které bylo dosud uváděno v různých tvarech, bylo vždy psáno v jeho slovenské verzi. Od této chvíle si více všímal útrap menších národů ve světě a začal se o ně hlouběji zajímat. Takto ho například zaujal polský národ a jeho již déle trvající zápas o sebeurčení. Sledoval se zájmem polskou revoluci¹⁷¹ a otevřeně byl na straně Poláků. Naprosto obdobným způsobem stranil Dánům během války o Šlesvicko-Holštýnsko¹⁷², a to zde proti nim spolu s Prusy stálo také samotné Rakousko. [Nejedlý 1949: 254-259] Jaroslav Opat v Masarykově biografii ovšem zdůraznil, že je sice pravda, že Masaryk v podobných konfliktech vždy stranil slabšímu národu, ale je třeba správně chápat tok jeho myšlenek. Masaryk to nevnímal způsobem typickým, tedy, že by si přál vítězství jednoho národa. Masaryk vždy chtěl primárně uklidnění situace s tím, že by jedna strana přijala a pochopila cíle té druhé. V případě Poláků například podle Opata zastával názor, že by Rusové měli jako ti silnější udělat první vstřícný krok a Poláci by to zase neměli přehánět a měli by jít této snaze více naproti, tedy onen vstřícný krok opětovat. [Opat 1990: 207] Cílem Masaryka tedy i v tomto případě bylo, aby se národy lépe poznaly a rozuměly si. V případě konfliktu o Šlesvicko-Holštýnsko Masaryk stranil nepříteli primárně z důvodu, že v jeho bezvýhodné situaci viděl obdobu toho, co znal již dobře z domácího prostředí ve srovnání postavení Čechů s Němci. Proto se pro něj idolem stávali lidé skutečně bojující za svůj národ, což platilo později také pro období národního obrození. Masaryk se hluboce zabýval všemi národními obrození

¹⁷¹ Znamé jako tzv. lednové povstání. Prozatímní vláda v Kongresovém Polsku sepsala manifest proti ruské nadvládě roku 1863. Povstání trvalo cca rok a půl a nakonec bylo potlačeno.

¹⁷² Válka o Šlesvicko-Holštýnsko probíhala v roce 1864, a to primárně mezi Dánskem a Pruskem. Na pruské straně bylo i tehdejší Rakousko-Uhersko. Dánsko se v rámci konfliktu snažilo přičlenit Šlesvicko ke svému území, ale bylo poraženo. Území pak bylo rozděleno mezi Prusko a Rakousko-Uhersko. Konflikt předcházel prusko-rakouské válce.

a měl ve zvyku k nim přistupovat nestranně. Měl svoje oblíbence i ty, které nevnímal v toliko pozitivním světle.

Masaryk se na tzv. národní obrozence často odvolával, když se snažil prezentovat svoje myšlenky a názory, týkající se pozice slabšího národa a hlavně potřeby, aby národ pracoval sám na sobě. Přes to všechno Masaryk neopomínal fakt, že ani Dobrovský, ani Kollár nevěřili v možnost naprostého českého sebeurčení, projevujícího se nezávislou a soběstačnou českou kulturou a jazykem. Dobrovského vnímal především jako přesvědčeného rusofila a humánního Slovana, chovajícího velkou zášť vůči germanizaci, zatímco Kollára jako hrdého Slovana, který věřil, že jen sjednocená slovanská říše může jednotlivé slovanské národy ochránit před nepříznivými vlivy. Masaryk touto dobou stále věřil v ideu jednotného Rakouska, takže jakékoliv myšlenky na sjednocenou slovanskou říši považoval za výplody velmi bujné fantazie. Podobné myšlenky pak dodávaly naději různým snílům, kteří očekávali, že změna ve společnosti přijde takto radikálním zásahem. Slovanská říše ale není vůbec zárukou větší rovnosti mezi lidmi a národy v ní žijícími, tudíž pro Masaryka tato idea neřešila palčivé problémy doby. Zde jsou v očích Masaryka oba velikáni překonáni osobou Františka Palackého¹⁷³. Ten jejich pochyby nesdílel a naopak tvrdil, že podobně jako je národ ohrožován nepříznivými vlivy ze strany jeho sousedů jiné kultury, tak minimálně stejně nebezpečné pro národ a jeho budoucnost je něco, co Palacký nazývá „hladem ducha“. Masaryk to sám chápal jako ohrožení národní unikátnosti a kultury z vnitřních příčin. [Masaryk 1908: 41-47] Lidé se tedy o vlastní kulturu musí starat a udržovat ji pro budoucí generace. Nestačí se jen snažit o přizpůsobení se světovým trendům a o dohánění pokročilejších sousedů. Důležité je, že žádný národ nesmí ztratit svou duši. Právě ta podle Masaryka byla mnohem důležitější pro obhájení práva na existenci jakéhokoliv národa, než otázka jazyková, jelikož se jedná o vyšší existenční základ. Palacký byl dle Masaryka jedním z mála, kdo tomu skutečně rozuměl. [Herben 1930: 93] Zde opět česká otázka slouží jako příklad, použitelný na problematiku mnoha jiných národů světa. Masaryk pevně věřil tomu, že o jiných národech by člověk měl být schopen uvažovat nestranně. To se na první pohled může zdát velmi obtížné, jelikož se jedinec neubrání neustálému srovnávání vlastní kultury, s kulturou cizí a neznámou, ale to podle Masaryka není překážkou eventuální nestrannosti. Podobně jako by každý měl studovat a poznat do detailů svou kulturu, národnost a společnost, tak by totéž měl udělat i v případě národů jiných. Zdeněk

¹⁷³ František Palacký (1798-1876) byl spisovatel, historik a politik. V rámci historie je považován za zakladatele moderního českého dějepiscetví. Působil jako sekretář České královské společnosti nauk. Na kroměřížském sněmu představil svou představu ústavy, která nebyla podpořena. Velmi se zasloužil o založení Národního divadla. Byl natolik instrumentální postavou českého národního obrození, že si vysloužil přezdívku „otec národa“. Politicky reprezentoval staročeskou stranu.

Nejedlý v Masarykově biografii připomíná, jak Masaryk během svého návratu do Vídně, kam z Brna přestoupil na studium gymnázia, využil velice multinárodního prostředí hlavního města mimo jiné k tomu, aby poznal co nejvíce různých národů a kultur. [Nejedlý 1949: 307-308] Podobné myšlení bylo důvodem, proč se Masaryk chtěl stát diplomatem. Představoval si, že díky tomu pozná mnoho světových kultur a národů a bude se aktivně zasazovat o to, aby si lidé více porozuměli právě tím, že budou jeden druhého více znát a chápat. Z toho důvodu se začal učit mnoho cizích jazyků. Učil se anglicky, rusky, polsky a primárně kvůli svým diplomatickým aspiracím se začal učit arabsky. Jaroslav Opat v Masarykově biografii připomíná, že nakonec z jeho plánované diplomatické kariéry nic nebylo, jelikož se Masaryk setkal s tvrdou realitou doby, tedy, že právě kariéra diplomata byla otevřena prakticky bez výjimky jen synům šlechtických rodin. [Opat 1990: 30] Jednalo se o velice negativní zkušenost, díky které si Masaryk zase o něco více začal uvědomovat ony společenské rozdíly a hlavně všechny důsledky, které tyto rozdíly pro lidský život znamenají. Pochopil, že je jen málo oblastí ve společnosti, kam se daná problematika nepromítne a již od této chvíle začal chápat mnohá úskalí sociální otázky. Na druhou stranu ho daný zážitek utvrdil ve snaze o pochopení mezi národy. Jakákoliv nová negativní informace by daného jedince neměla přesvědčit ke změně názoru na svůj či jakýkoliv jiný národ. Bedřich Loewenstein se v rámci svého díla *My a ti druzí* vyjadřuje ke vztahu dvou národů tak, že pro jeden národ je vždy velice snadné vidět všechny chyby a špatnosti na druhé straně u národa sousedního. To pramení z přirozenosti člověka, ale také ze strachu z neznámého. Lidé se bojí toho, co neznají. To velmi souvisí s Masarykovou představou dokonalého prostudování a následného pochopení nejen společnosti domácí, ale i společnosti sousední v případě jiných národů. Právě tato erudovaná znalost člověka ochrání před nebezpečným strachem z neznámého. Proto samo násilí mezi lidmi a národy podle Loewensteina nevychází z žádné přirozenosti dosažené skrze genetické zákony přírody, ale z kulturní stigmatizace plynoucí právě z neznalosti a strachu. Loewenstein připomíná, že podle Masaryka nemají malé národy jinou možnost, než v rámci velmocenské politiky spoléhat a dovolávat se oné humanity a svědomí druhých. Dle Loewensteina by o totéž měly usilovat i národy velké a celý konstrukt může fungovat jen do chvíle, než se některému z národů ublíží. Pak jdou všechny podobné myšlenky stranou. Autor jde ve své analýze ještě dále a tvrdí, že v rámci Masarykova realismu se sama národnost vnímá na stejné bázi jako lidovost. Skrze takovou asociaci pak by Masarykovi splývaly pojmy národnost, lidovost a obrana slabšího, čímž se přímo nabízí propojení s otázkou sociální. Loewenstein se částečně od mnoha jiných autorů liší v tom, že podle něj Masaryk veškerou zmíněnou pomoc slabšího skrývá pod svou představu humanismu, a naprosto mu uniká, že by se jeho pojetí pokroku v rámci civilizace

mohl celý tento konstrukt vymknout z rukou. [Loewenstein 1997: 64-66; 239] Masaryk byl názoru, že Češi jakožto malý národ jsou závislí na sebevzdělání, jelikož jen s jeho pomocí se mohou dopátrat, z jakého důvodu jsou malým národem. Jen takové porozumění pak lidem může dodat sílu a motivaci, aby daná „malost“ byla překonána a Čechům se podařilo vyrovnat se světovým národům. Jde o doplnění vědomostí, které škola sama o sobě člověku nedokáže předat. Podle Masaryka šlo o filozofický náhled na svět a lidstvo, stejně jako o etické překonání ostatních národů. Na co ale Loewenstein ve své úvaze zapomíná, je druhá strana celé věci, a to, že pro malé národy se celá snaha vyrovnat se svým větším sousedům může stát jistou formou komplexu méněcennosti. Masaryk na to narážel, když hovořil o mučednictví jakožto o určitém specifiku menších národů, a tedy také národa českého. Jedna věc je být si vědom svého postavení jakožto slabšího či menšího národa mocensky, ale není dobrý nápad to s podobnými myšlenkami přehánět. Masaryk nevnímal mučednictví jako pozitivní koncept pro národnostní smýšlení. Z jeho pohledu se jedná o velice negativistický styl uvažování, kdy se neustále hovoří o nebezpečí a o smrti. Národy by se měly povznést eticky a kulturně nad podobnou formu přemýšlení. Menší národy musí být vytrvalé a oproštěné od strachu. Nemá smysl žít skrze jiného a neustále se k němu přirovnávat. Srovnání je jistě na místě, ale nakonec musí každý žít svůj život sám za sebe a vyzvedat v sobě pozitivní stránky. Vnější hledisko má svůj smysl, ale každý člověk musí obhájit primárně sebe sama a svoje konání opět před sebou samým a méně se starat o to, jak bude reagovat sused. Proto raději než být mučedník, čekající, až ho mocnější sused přijde nějak poškodit, by se každý měl mravnostně dostat na takovou úroveň, kde se může na sebe každý den bez problémů podívat do zrcadla a ví, že v rámci toho, co ovlivnit jako jedinec může, udělal maximum pro to, aby on a potažmo jeho národ dosáhl nové úrovně v rámci našeho světa. Ona mravnost má pronikat do všech aspektů života, do teoretických i praktických. Masaryk trval na tom, aby se nedělalo velkých rozdílů mezi mravností a politikou, jelikož i tam, a právě tam, se odehrává problematizování všech aspektů života společnosti, a tím pádem je zde o to zásadnější, aby mravnost hrála svou úlohu. [Masaryk 1930: 55-57] V rámci jazyků mělo podle něj smysl věnovat se spíše jazyku anglickému než německému. Ve chvíli, kdy by všichni Češi uměli německy, tak je to podle Masaryka silně ohrožuje. Jejich cílem by spíše mělo být povýšit češtinu natolik, aby němčina nebyla vůbec zapotřebí. Masaryk uznal v této chvíli, že by s ním nesouhlasil Jan Amos Komenský, který tvrdil, že je třeba znát jazyk svých susedů. Soustředění na vlastní jazyk Masaryk nepovažoval ani tak za věc kulturní, jako spíše za věc mravní. Světovosti dosáhnout tedy lze, ale primárně prací doma. Masaryk připomínal Goetheho myšlenku, že člověk poznává svět skrze sebe samého, a právě proto se Čechům ze světa nedostane nic, co by v nich už předem nebylo. Svět tedy logicky nemůže národ obohatit

a Češi by se měli soustředit na dosažení oné světové úrovně. Nejen český národ, ale potažmo též česká otázka se musí stát světovou. [Masaryk 1898: 55-60] I to je ovšem důvodem, proč Masaryk vztahuje společenský pokrok v rámci sociální otázky právě na celé lidstvo skrze vzájemné pochopení a skrze mravně-etické základy. Počítá totiž s omylností každého člověka a věří, že by se lidé mohli poučit z počátečních nezdarů buď vlastních, nebo jiných společností, jelikož by si podle něj měli v rámci pokroku civilizace jednotlivé společnosti více rozumět. Masaryk se sám k lásce k vlasti vyjádřil mnohokrát: „*Národnostní princip jeví se jako zvláštní a velmi silný cit, jako láska k mateřštině a celému bytí lidí, mluvících stejným nebo velmi příbuzným jazykem, a k půdě, na níž tito lidé bydlí; a není to pouze láska vznikající z přirozeného zvyku, nýbrž je to láska více méně uvědomělá...*“ [Tvrdý 1930: 43] Láska k vlastnímu národu nevychází tedy pouze z nějaké zvyklosti, ale jedná se o kulminaci všeho, co člověk za život je schopen o svém národu zjistit, jak to na něj působí a jakým způsobem to k němu promlouvá. Člověk by tedy měl milovat vlastní národ, ale měl by si být schopen přiznat všechny jeho chyby. Podobně je důležité si přiznat, v čem může jiný národ být lepší či rozvinutější, ale opět to nemá být důvodem k vzájemné zášti. Přednost jiných národů je třeba uznat a respektovat, ale nemělo by to nikdy poškodit vztah k národu vlastnímu. Podobně Masaryk zdůrazňoval, že láska k určitému národu neznamená, ani by neměla předjímat, lásku též k tamní vládě, a naopak. Dané poučení zdůrazňoval hlavně v případě rusofilie, kde chápal onu českou fascinaci ruským národem, ale varoval před přílišným upínáním se ruským směrem z hlediska politiky. V tomto bodě se Masaryk názorově rozcházel s Palackým i Havlíčkem¹⁷⁴, jelikož nesouhlasil, že by se český národní život určoval podle odporu vůči německému národu a vládě. Žádný národ by neměl být z mravního hlediska tak malý, aby jeho existence nemohla mít pozitivnější obsah. [Herben 1930: 99; 119] S takovýmto přístupem pak nemá smysl věřit ve vyvolené národy, stejně jako nemá smysl jiné národy urážet a snižovat. Podobného uvažování si u Masaryka všiml také Josef Tvrdý, který připomněl Masarykův známý příběh o statkáři, pro kterého pracovali dva šafáři, jeden českého a druhý německého původu. Masaryk v rámci příběhu poukazoval na rozdíl mezi oběma národy, když kdykoliv statkář potřebuje vyřešit problémy, jako přemnožení krys či obtížné kočky, tak Čech to vytuší a udělá automaticky, zatímco Němec počká, až ho o to statkář požádá. Jinými slovy Němci se vyznačují přímým jednáním, které očekávají od druhých, zatímco Češi si podobné věci domyslí, což

¹⁷⁴ Karel Havlíček Borovský (1821-1856) byl novinář, politik a spisovatel. Velmi se v rámci studia soustředil na ruskou kulturu a společnost, které se stal jedním z nejvýznamnějších kritiků. Často kritizoval i myšlenky všeslovanství. Pro svou žurnalistickou kariéru a kritický způsob vyjadřování se stal politicky problematickým pro habsburskou monarchii, výsledkem čehož byl nakonec internován v Brixenu, kde v psaní pokračoval.

působí méně strojově a více lidsky. Masaryk ale poukazuje i v tomto případě na fakt, že obojí má svoje přednosti, takže není možné jeden národ takto odsoudit. [Tvrdy 1930: 46-49] Lidé soudí jiné národy a kultury podle Masaryka velice povrchně, jelikož se řídí jen tím, co vidí na první pohled, ale nedají si práci s tím danou kulturu skutečně poznat. Měli by se zaměřit na duši každého člověka a na ducha onoho národa. Mravnost a lidskost by se měly projevit i v rámci tohoto posuzování, a pak by si lidé uvědomili, nakolik mají společného, jelikož neexistuje žádná zvláštní národní etika. [Masaryk 1908: 71-73] Tento duševní základ by měl být všem společný. Jsou to právě ideje, mravní cíle a city, které mohou národy vyvést z jednotlivých národnostních sporů. Pro klid a mír ve světě je tedy pro lidstvo nutné najít si něco, co všechny spojuje, a právě to podle Masaryka mohou všichni najít ve společné humanitě a duševní mravnosti. Z toho pak odvozuje ideu kosmopolitní a onu mezinárodnost. Každý národ by podle Masaryka měl mít naprosto shodné právo v rámci svého úsilí o dosažení člověčenství a humanity. [Masaryk 1930: 11] Idea humanity je Kollárův aspekt, se kterým vnitřně souhlasil také sám Palacký. Ona humanita je vnímána skrze sdružení všech národů a lidí. Pro Masaryka je tímto sjednocujícím prvkem náboženství. Není zde řeč o různých církvích a jiných náboženských organizacích, ale o čisté víře. Právě ta může ve své čisté formě národy sjednotit. Masaryk byl přesvědčen, že právě skrze snahu o nalezení podobně sjednocovacího prvku i pro samotné národy, došel Palacký k nápadu federalizace Rakouska. Rakousko se tak může stát zemí, kde si budou všechny tam žijící národy rovny, což povede k tomu nejčistšímu řešení sociálních problémů. Zásadním cílem nejen české politiky měl být státoprávní program, který by ve svém důsledku opět přispěl k vytvoření rovnějších postavení ve společnosti. Každý národ žijící v rámci Rakouska by tak získal právo o sobě rozhodovat. Národy si nesmí vzájemně překážet, jinak vždycky hrozí, že snažení jednoho může omezovat či přímo poškozovat toho druhého. Právě proto vnímal Masaryk státoprávní program jako národnostně vymezený a za vzor si bral rakousko-uherské vyrovnání, které rakouské území rozdělilo na Předlitavsko a Zalitavsko, tedy na územní celky, které na sobě byly prakticky nezávislé. Zalitavsko rozhodovalo samo za sebe, aniž by tím jakkoliv omezovalo Předlitavsko a tamní národy. Tato situace, vztažená na všechny národy Rakouska, tak byla vnímána jako ideální scénář pro vytvoření společnosti, kde si budou všichni víceméně rovni. Jednotlivé národy by tak rozhodovaly samy za sebe, ale musely by neustále mít zájem o společné Rakousko, na jehož kulturním a hospodářském životě by se všichni i nadále podílely. To v důsledku znamená, že Masaryk chtěl, aby v jednotlivých národech zůstala zachována starost o osud a budoucnost Rakouska, stejně jako vztah k jejich zemi. Podobný vztah by si ovšem jednotlivé národy měly vytvořit i mezi sebou. Mít zájem o osud Rakouska pro Masaryka znamenalo mít zájem o osud jeho národů. Za podobné názory byl

Masaryk několikrát označen za tzv. ústavověrného politika ze strany radikálních mladočeských poslanců, což nebral jako otevřenou kritiku, jelikož věrnost rakouskému státu byla součástí volebního programu mladočeské strany, což znamená, že se Masaryk projevoval v tomto ohledu dokonce i stranicky, a to tedy v době, kdy ještě do mladočeské strany patřil. Masarykův životopisec Alain Soubigou připomíná, že Masaryk do první světové války souzněl s Palackým v rámci myšlenek ohledně federalizace a demokratizace Rakouska a rozhodně si nepřál jeho zánik. [Soubigou 2004: 90-91] Co do kritičnosti vlastního národa, která mu byla pravidelně vyčítána, dospěl Masaryk k závěru, že právě skrze kritiku „svého“ se člověk naučí to „své“ skutečně a bez různých příkrášlení milovat. [Kosatík 2018: 84]

4.3 Liberalismus, historismus a socialismus

Co by dle Masaryka do české otázky patřit nemělo, je liberalismus. Tento koncept oslaboval český obrozenecký program. Ten má být postaven na zmíněném humanitním ideálu. Sám Palacký vnímal pojem *humanita* jako jiný název pro bratrství, a na tomto základě budoval národní program. Všichni příliš pohlíželi do zahraničí, kde se neustále hledaly vzory pro změny a reformy na domácí půdě. Masaryk netvrdil, že by to bylo vysloveně špatně, ale nemělo by to být natolik upřednostňováno na úkor domácího prostředí a tamních idejí. Reformace a národní obrození daly národu mnohé, a právě z toho by národ měl částečně čerpat. Díky obrozencům jsou všechny podstatné ideje, kterých se to týká, zveřejněny v písemné formě, ale prakticky se jimi nikdo neřídil, jak by měl. Liberalismus se právě v tom Masarykovi nelíbil, jelikož byl v zásadě proti všem důležitým reformám. Plyne to z jistého aspektu liberalismu, který v něm Masaryk vždy vnímal, a totiž, že se jedná o filozofický racionalismus, což de facto znamená, že liberalismus popírá pro Masaryka naprosto zásadní náboženský a hlavně mravní a etický smysl života a společnosti. Jinými slovy liberalismus popírá naprosté základy Masarykovy otázky sociální, jejíž je česká otázka nezpochybnitelnou součástí. Dle Masaryka se liberalismus přímo vyhýbá všem důležitým životním otázkám, co to jde. Náboženská otázka je jen jednou z mnoha, které v rámci liberalismu zůstávají neřešené. Pro liberalismus a jednotlivé liberály je hlavní moc politická a finanční otázky. Masaryk byl toho názoru, že specificky česká společnost si liberální směr nemůže dovolit, jelikož to znamená naprosté zanevření na otázku náboženství, což by vyloučilo reformaci jako důležité téma českých dějin. Reformace pro Masaryka přitom byla naprosto určujícím momentem dějin českého národa, který nesmí nikdy upadnout v zapomnění, ani být upozaděn. V rámci liberalismu je možné vyzvedat i myšlenku nacionální,

ale to se většinou děje v přehnané míře.¹⁷⁵ Masaryk nikdy nepopíral přednosti a zásluhy liberalismu, ale zdůrazňoval, že české obrození je založeno na ideji humanitní, a díky tomu samotný cit a idea náboženská je základem rozvoje české společnosti. Zde se liberalismus naprosto neslučuje s českým obrozeneckým programem. Liberalismus se snažil podchytit i onu ideu humanitní v rámci vlastní odnože zvané liberální humanismus. Ani zde to ale podle Masaryka nesplnilo potřebný účel, jelikož liberální humanismus je až příliš politický, což je problematické, jelikož to opět popírá Masarykovo mravně-etické hledisko. Podobný problém vnímal Masaryk v rámci indiferentismu, který do společnosti vnáší opět liberalismus a liberální ideje. Právě onen indiferentismus přímo ohrožuje kulturu a budoucnost každé společnosti. Liberalismus Masaryk považoval za jakýsi externí koncept, který do českého programu vnikl nikoliv přímo násilně, ale rozhodně ne plynule. To má za důsledek, že nepříznivě působil sociálně i mravně na celou společnost. Mnozí s liberalismem souhlasili, což vyvolávalo ve společnosti určitou nestálost, polovičitost a bohužel podle Masaryka i necharakternost. Úpadek společnosti Masaryk vždy vnímal primárně jako úpadek mravní, což je jen další důvod, proč liberalismus nemůže být odpovědí na problémy české společnosti, jelikož podle Masaryka jde o radikálně protireformační koncept, u kterého nejde počítat s tím, že by mohl mravně obrodit společnost, a otevřít jí tak dveře k prosperující budoucnosti. [Masaryk 1903: 8-13; 62-63]

Masaryk na mnoha místech zdůrazňoval, jak je v rámci studia společnosti a národnostních cílů přeceňován historismus. Dějiny vlastního národa je určitě třeba znát, ale nesmí to být jediný způsob, jak pochopit a poznat soudobou společnost. To je Masarykova hlavní myšlenka, týkající se studia dějin. Při samotném studiu české otázky podle něj bylo zapotřebí uvažovat v první řadě věcně a nikoliv pouze historicky. Hlavním bodem Masarykova realismu proto bylo odpoutání se od historie a vnímání všech problémů též ze současného hlediska. Mezi studiem dějin a současné společnosti vnímal určitou rovnost, a proto proti tradičnímu názoru, že skrze studium dějin lze lépe pochopit vlastní národ či společnost, připomínal, že ono tvrzení může fungovat i opačně, a tedy, že skrze studium současné společnosti můžeme mnohem lépe porozumět naší minulosti. Podle Bedřicha Loewensteina Masaryk až demagogicky opíral primát přítomnosti o svoje pojetí sociologie, přičemž naprosto opomíjel historické hledisko. Historii podle něj Masaryk využíval jen ve chvíli, kdy se mu nějakým způsobem hodila do základní teze, kterou se snažil nastínit. To je dle Loewensteina

¹⁷⁵ V rámci české společnosti v druhé polovině 19. století vzniká přímo nacionalizovaný liberalismus, a to propojením systému národního hospodářství s transformovanou politickou ekonomikou. Do popředí se pak dostává základní myšlenka národního zájmu v ekonomických a jiných oblastech. Celý koncept otevírá primárně otázku národních či až etnických hranic. V národní ekonomice by pak každá národnost měla upřednostňovat sebe sama před jinými. [Nytrová, Hlasivcová a Strachota 2013: 8-9]

jeden z hlavních důvodů, proč se dostával do sporů s historikem Josefem Pekařem, který mu vyčítal, že některé prvky českých dějin si vysvětluje úplně mylně. Podobně též Masarykovi Loewenstein vyčítá, že nekritizuje u Palackého jeho spojení českého práva přirozeného s dosti fiktivním právem historickým, kde je opomínána závislost Českého království na Svaté říši římské. [Loewenstein 1997: 237] Jeho časté pře s Josefem Pekařem¹⁷⁶ připomínají i jeho životopisci. Celý spor započal v polovině 50. let 19. století a přenesl se až do století následujícího s tím, že jeho stopy najdeme i ve chvíli, kdy Masaryk působil jako prezident. Pekař byl na Masaryka až příliš konzervativní historik. Po pádu monarchie měl velice monarchistické názory a vzpomínal ve značně pozitivním světle na vládu císaře Františka Josefa I., jakožto na dobu největšího rozkvětu českého národa. Nejzásadnějším sporem mezi oběma ovšem navždy zůstávala otázka kontinuity českých dějin. Pekař totiž vnímal husitskou revoluci jako temnou kapitolu českých dějin, která do rozvoje českého národa vrazila klín, jelikož husité zpustošili Čechy a silně poškodili českou katolickou tradici. Masaryk s tím nesouhlasil, neboť v rámci českých dějin vnímal duchovní kontinuitu s tím, že základní prvky demokratického státu, se kterými přišel Jan Hus, se staly právě tím spojujícím článkem. Pekař mu oponoval, že český národ na to nebyl dostatečně nábožensky založený, aby si Husova slova mohl vzít toliko k srdci. Spor mezi nimi skončil až Pekařovou smrtí roku 1937. [Soubigou 2004: 78-81] O sporu se vyjádřil také Karel Kučera, podle kterého šlo mimo jiné o rozdíl v rámci pojetí podstaty husitství, ve kterém Masaryk vnímal primárně náboženský koncept, zatímco Pekař koncept nacionální. Masaryk, jakožto nepřítel nacionalismu, odmítal uvěřit, že by už v této době hrál nacionalismus tak podstatnou roli, zatímco podle Pekaře Masaryk přeceňoval roli náboženství v rámci husitského hnutí. Za ještě nesmyslnější ovšem Pekař považoval Masarykův náhled na národní obrození, kde vnímal religiózní humanismus jako jeden z nejzásadnějších konceptů obrození. Pekař to prezentoval v Masarykově případě jako návrat k období reformace a považoval za nutné se k tomu odmítavě vyjádřit. [Kučera in Winters 1990: 90-91] Ze sporu je mnohdy cítit profesní rozdíl mezi oběma. Pekař většinou vystupuje jako čistý historik, který má mírně politické přesahy ve svém vyjadřování, zatímco Masaryk vystupuje většinou čistě jako politik a filozof. Masarykovi zde opět vadilo přílišné propojování historie s politikou, jelikož historie podle něj není tolik směrodatná. Místo toho se kontinuitu snažil najít v oblasti duchovní, což je pro historika Pekařova formátu nepřijatelný argument, jelikož vnímal husitské hnutí jako narušující a destabilizační element, hraničící s naprostou

¹⁷⁶ Josef Pekař (1870-1937) byl historik a žák Jaroslava Golla. Byl ústřední postavou v rámci rukopisné aféry, když prokázal, že Rukopis královédvorský je padělek. Po vzniku Československa se častokrát názorově střetával s Masarykem ohledně různých etap českých dějin, a to primárně ohledně husitství.

anarchií, která je pro konzervativního historika nepřijatelná. Zde je třeba uznat, že při podrobném čtení Masarykových textů si nelze nevšimnout, že Masaryk skutečně považoval tzv. přehnaný historismus za jednu z největších chyb doby. Nelze říci, že by naprosto zavrhoval studium historie, ale spíše ho považoval za pouhou součást skutečného studia společnosti a všech jejích problémů a rysů. Při vytváření konceptu svého realismu se dá říci, že samotný základ postavil prakticky na antihistorismu. To připomíná též Robert B. Pynsent, který se realismu věnoval do hloubky. U Masarykova pohledu na český historismus tvrdí, že daný koncept přímo pramení z nedostatečného českého sebeuvědomění. V českých dějinách je několik momentů a přelomů, které je možné vnímat jako narušující elementy pro plynoucí české dějiny. Právě tyto momenty podle Masaryka narušily české dějiny a jsou důvodem, proč se český národ tolik myšlenkově vrací do minulosti. Češi neustále ve vlastní minulosti pátrají po momentech, na kterých mohou postavit svoje uvažování o vlastní budoucnosti. [*Pynsent in Winters 1990: 63-64*] Masaryk v tom vidí chybu, jelikož jakýkoliv vývoj ve společnosti má vzejít z jejího poznání a studia všech aspektů daného společenství, nikoliv jen z inspirování se vlastními dějinami. I zde se Masaryk inspiroval předními osobnostmi národního obrození. Pracoval totiž s idealistickou filozofií dějin, která nacházela svůj základ v představě národního ducha. Daný duch byl reprezentován předními a symbolickými osobnostmi. Vnímá totiž činy předních osobností jako něco věčného, co tvoří základ dějin. [*Scholz 2017: 496*] Dobrovský a Jungmann¹⁷⁷ vnímali počátek úpadku českých dějin v rámci prohrané bitvy na Bílé hoře a následné protireformace. Palacký viděl jako počátek úpadku už dokonce bitvu u Moháče. Masaryk s nimi souzněl a počátek dekadence stanovil v rámci bitvy u Lipan. To byl podle něj další z těch momentů, kterým byly české dějiny narušeny. [*Pynsent in Winters 1990: 69*]

Role obrozenců a národních buditelů pro český národ je nedocenitelná. Masaryk si jich vážil mimo jiné proto, že byli mezi prvními, komu došlo, že tak početně malý národ, jako je ten český, lze udržet pohromadě nejen národním a kulturním vymezením, ale také humanitou. [*Masaryk 1895: 18*] Jediným obrozencem, se kterým se Masaryk vůbec neztotožňoval, byl Josef Jungmann, který pro něj byl vždy slepým následovníkem starého osvícenství, a to se všemi negativy, které k tomu patří, jako například absolutismus (v tomto případě ruský). Už jen díky tomu se Jungmann stává pro Masaryka nepřijatelným, jelikož absolutismus si již v základech kategoricky odporuje s Masarykovou ideální představou společnosti. Opakem

¹⁷⁷ Josef Jungmann (1773-1847) byl filolog a spisovatel. Stal se ústřední postavou českého národního obrození, když odmítal tzv. zemské vlastenectví a tvrdil, že pravé vlastenectví se pozná podle jazyka, kterým daný člověk hovoří. Velmi se zasadil o popularizaci češtiny a přeložil mnoho slavných děl světové literatury právě do českého jazyka.

Jungmanna je pro něj Karel Havlíček, který byl nejen proti absolutismu, ale i proti panslavismu. Imponuje Masarykovi v tom ohledu, že místo zaslepeného obdivu ruské a polské společnosti se Havlíček rozhodl podívat se do těchto zemí a prostudovat tamní společnost a kulturu. Nešlo by o to, že Havlíček pochopil mnoho problémů tamní společnosti, ale poznal i mnoho kladů. Přesto ovšem zůstal hrdým Čechem, což odpovídá Masarykově představě. Masaryk se Havlíčkem ostatně inspiroval a podnikl také vlastní cesty do carského Ruska, kde se podrobně snažil poznat tamější společnost. Po vzoru Havlíčka se soustředil na studium propojení a souvislosti mezi carskou autokracií a pravoslavnou církví. Pro unikátní propojení státní moci s církví používal pojem teokracie, a byl to právě tento koncept, který silně přispěl k jeho nedůvěře k panslavismu. Alain Soubigou dokonce uvádí Masaryka jako možného autora pojmu *cézaropapismus*¹⁷⁸. [Soubigou 2004: 86] Jan Herben připomíná Masarykovu přednášku *O národnostní filozofii doby novější*, kde řekl: „*Idea národnostní je pro uvědomělého člověka celý program kulturní. Řeknu-li: Já jsem Čech, musím mít národní program.*“ [Herben 1930: 104] U Havlíčka bylo spíše problémem, že nebyl ve společnosti tolik známý. Masaryk se v Lipsku seznámil s lužicko-srbským spisovatelem Janem Bohuwěrem Pjechem¹⁷⁹, který Borovského velice obdivoval a nemohl pochopit, proč se jím Češi více nezabývají. Masaryka samotného tenkrát namotivoval k tomu se na Borovského více zaměřit. [Opat 1990: 37] Dokonale poznat jinou kulturu neznámá, že to musí automaticky ovlivnit vztah k vlastní kultuře a zemi. Kollár, Palacký i Havlíček se tedy při řešení společenských problémů všichni obraceli k pojmu humanita, ale každý ho vnímal trochu jinak. Kollár z humanity vycházel při získávání důvodů pro slovanskou vzájemnost, kdežto Palacký s Havlíčkem pro českou národnost. [ibid: 119-120] Humanitu vnímali tedy spíše až politicky a často jim unikalo vnitřní hledisko, kdy se humanita stává základem lidskosti skrze citovost a etiku. V tom se od nich Masaryk výrazně lišil. Humanitní ideál hlásaný Kollárem i Dobrovským měl ovšem pro český národ smysl nejen národní, ale i historický. Masaryk pevně věřil tomu, že skrze humanitu se národům podaří překonat veškerá pasivní a neplodná období jeho minulosti. Humanita působí jak do minulosti, tak do budoucnosti. V rámci budoucnosti by totiž měla být v čele lidského pokroku, což Masaryk zmiňuje hned několikrát. Humanitní ideál v Masarykově podání v sobě tedy obsahuje samo etické hledisko, díky kterému humanitní ideál stojí vždy v opozici proti všemu zlému a nemravnému. Právě odklon od tradiční mravnosti vinil Masaryk z mnoha dobových problémů. Moderní člověk, který měl onen humanitní ideál za svůj přední cíl, musel nutně bojovat proti

¹⁷⁸ Cézaropapismus jako pojem označuje příliš pevné propojení státní (světské) moci s mocí církve, a to většinou v osobě jednoho panovníka.

¹⁷⁹ Jan Bohuwěr Pjech (1838-1913) byl knihkupec a publicista srbské národnosti.

veškerému bezpráví. Proto i sám Masaryk usiloval o větší rovnost mezi lidmi a bojoval častokrát za „slabšího“. Člověk by tak neměl jednat jen ze soucitu, ale hlavně, jelikož to z hlediska mravního je správné. To znamená, že chce-li člověk přijmout humanitní ideál za svou hlavní motivaci ke konání či za svůj přední cíl, pak ho čeká opravdu spousta práce. Ze všech obrozenců to podle Masaryka nejlépe pochopil František Palacký, a právě proto na onom principu humanitního ideálu založil národní a politickou rovnoprávnost českého národa. Bylo mu jasné, že i k tomu vede cesta dlouhá a obtížná, ale cesta mravní a správná. Česká rovnoprávnost je, stejně jako u jiných národů, naprosto čestným a mravním cílem, o který by měli usilovat nejen Češi, ale i ostatní rakouské národy. Ve chvíli, kdyby tomu porozuměly všechny národy, pak se právě humanitní ideály staly hlavní ochranou jednotlivých národů před jejich mocnějšími sousedy. [ibid: 225-228] Malé a slabší národy skrze podobný koncept měly poznat, že se jen skrze lži a intriky mohou dostat do popředí světové politiky. Místo podobných podlostí by se měly soustředit na poctivou práci a zachování si vlastní cti a charakteru. Podle Masaryka samotný Palacký v rámci federalizace Rakouska neusiloval pouze o dobro pro Čechy, ale i pro všechny ostatní národy, vždy skrze onu ideu humanitní. Tato idea se tak v jeho pojetí stávala pevným základem pro rozvoj všech národů a jejich společností. Smyslem tedy měl zůstat vzájemný respekt mezi lidmi a jejich rovnost. Tím, že celá idea skrze českou společnost ovlivňuje i jiné národy, to znamená, že obrodné práce národní by měla mít citelný dopad na rozvoj dalších kultur a národů. Právě proto podle Masaryka Jan Hus a Jan Amos Komenský nepracovali jen pro Čechy, ale pro celý svět. Z toho důvodu by se mělo jednat o všeobecně uznávané osobnosti dějin. Masaryk myšlenku pevně ukotvil tvrzením: „*Náš úkol reformační a obrodné, náš úkol národní, naše idea česká je po výtce sociální — je právě Bratrství. Neběží o bratříčkování, ale o to dokázat všechny uznat za své bratry.*“ [Masaryk 1903: 22-23; 59] Masaryk velmi litoval velkého mravního úpadku, který byl patrný v celé zemi. Nedostatek zásad a pevných mravních základů vedl společnost k neustálým interním svárům, které ji jen oslabovaly. Masaryk uvádí jako příklad známou bitvu u Lipan, kde proti sobě bojovali Češi a následný rok 1487, kdy podle Masaryka česká šlechta zradila svůj národ a lid: „*Máme-li se tudíž skutečně obroditi, musíme odčinit příčiny našeho úpadku: odčiniti rok 1487 — toť náš praktický národní úkol obrodné. Odčiniti rok 1487 — to znamená v českých zemích všem občanům dáti naprostou rovnost před zákonem, to znamená úplnou svobodu svědomí, to znamená státi se pevnými a mravními, to znamená plniti ideály naší reformace, to znamená důsledně pracovati za ideály humanitní.*“ [ibid: 240] Náprava zmíněného roku 1487 pro Masaryka mohla proběhnout jedině skrze vyřešení sociální otázky. Idea humanity tedy zůstává stěžejní od Kollára, ale v případě Masaryka se již nejedná o humanitu národnostní, nýbrž o

humanitu sociální. Je to nový pojem, který reaguje na sociální problematiku doby, která se projevuje v rámci společnosti naprosto všude. Je to právě sociální otázka, která stojí v popředí otázky české.

Revoluce v Rakousku z roku 1848 byla jedinečná tím, že vyjma tradičně sociálního rázu měla také národnostní nádech. Z hlediska principů humanity byla vyjma odstranění sociálních nerovností požadována svoboda jazyka i národa samého. Čeští buditelé národ vnímali jako právní a mravní bytost. Pokud by se národ vnímal jako bytost, pak by přirozeným právem národa bylo právo existenční, tedy v tomto případě právo jazykové a národnostní. Sociální hledisko se z toho ovšem nevytrácí. Samotný vývoj národního uvědomění Čechů probíhal od humanity přes slovanství až k samotnému češství. Humanita je opět základem celého vývoje národního uvědomění. Sociální otázka tedy má patřit celé společnosti. Podobně, jako ve zmíněném roce 1848, nebyla jen otázkou selského lidu, tak v druhé polovině 19. století rozhodně není pouze otázkou dělníků. Sociální otázka stojí nad podobným rozvrstvením společnosti. Podle Masaryka není otázkou jedné třídy, ale všech. Všechna navrhovaná řešení tak podle Masaryka jsou řešením pouze části sociální otázky. Všeobecné hlasovací právo a zlepšení životních poměrů dělnictva rozhodně může pomoci v řešení sociální otázky, ale není možné to brát za univerzální odpověď na sociální problematiku doby. Dle Masaryka bylo zapotřebí řešit sociální otázku komplexně, a to tedy ve všech jejích bodech a aspektech. Jeho přesvědčení, že sociální otázka je otázka humanity a mravnosti, zde opět nabývá významu, jelikož klíč k řešení tkví v postupném opouštění sobeckosti jednotlivých lidí ve společnosti. Lidé by podle Masaryka měli myslet jeden na druhého více, zatímco sami na sebe o něco méně. V závěru svojí *České otázky* to shrnuje jednoduchým pojmem – „mravní obrození“. Právě to je pro něj klíčem k řešení sociální otázky. Mravní a osvětový pokrok společnosti neboli vnitřní politika, jak tomu Masaryk sám říká, je pro společnost tím naprosto hlavním. [*ibid.*: 242; 249-250] V rámci zmíněného revolučního roku 1848 lze vnímat první počátky národnostního rozkolu mezi Čechy a Němci v rámci Rakouska. Tvrdý zásah knížete Windischgrätze¹⁸⁰ proti českým povstalcům v Praze byl dlouhou dobu připomínán jako jasná ukázka národní bezohlednosti. Praha se ve druhé polovině 19. století stávala čím dále více čistě českým městem. Velice tomu napomohlo, když byl roku 1861 zvolen pražským starostou český průmyslník jménem František Pstross¹⁸¹. Byla to jen další událost, která Němcům ve městě

¹⁸⁰ Alfred Windischgrätz (1787-1862) byl šlechtic a rakouský polní maršál. Ve své vojenské kariéře se osvědčil primárně během revoluce 1848, kdy byl velmi nekompromisní při jejím potlačování.

¹⁸¹ František Václav Pstross (1823-1863) byl podnikatel a politik. Od roku 1861 až do své smrti působil ve funkci purkmistra Prahy. Během jeho působení byla čeština uzákoněna jako jednací jazyk radnice i vyučovací jazyk ve školách.

připomínala, že žijí v převážně českém městě. Počet německého obyvatelstva Prahy se začal velmi znatelně snižovat a Rakousko mělo snahu tento fakt alespoň opticky nedávat najevo, takže se začali zbývající Němci přemísťovat do společných čtvrtí, kde mohli bydlet vedle německy mluvících Židů. Takový krok ale na německé obyvatelstvo nepůsobil zrovna příjemně a mnozí měli pocit, že to znamená, že jim ze strany Čechů snad hrozí nějaké nebezpečí. Vyvolalo to tedy naprosto opačnou reakci a ještě více Němců začalo emigrovat do Vídně, jelikož se necítili bezpečně. To logicky postupně vedlo k nárůstu nacionálních nálad, což zase skrze princip akce a reakce mělo za následek nárůst podobných pocitů i v rámci českého obyvatelstva. [Soubigou 2004: 89] Masaryk si toho byl vědom a došel k danému závěru během svého studia české společnosti. Velice to korespondovalo s jeho přesvědčením, že přehnaný nacionalismus je ke škodě a že většina strachu a nenávisti plyne z vzájemného nepochopení. Během svého zpracovávání sociální otázky, stejně jako otázky národnostní, pak neustále připomínal, že studium vlastní kultury a společnosti je důležité stejně jako studium kultury a společnosti sousedních států a národností.

V rámci celého svého díla *Otázka sociální* Masaryk naznačuje spojení a souvislost otázky sociální a české otázky. Podle Jana Herbena bylo zmíněné dílo Masarykovým bezpochyby nejpolitičtějším dílem ze všech a snadno jej lze označit za knihu národní filozofie. Tímto pojmem danou knihu jako první označil Josef Svatopluk Machar. Bylo to právě toto dílo, které Masarykovi získalo velkou popularitu mezi chorvatskými studenty. Ti za ním po přečtení knihy cíleně jezdili, aby si poslechli jeho myšlenky osobně a zjistili, jestli je mohou následně aplikovat na svůj národní případ. [Herben 1930: 167; 170-174] U pojmu národní filozofie má smysl setrvat i nadále, jelikož Masaryk ho zmínil hned několikrát v souvislosti s otázkou sociální. Podobně jako etika by i ona národní filozofie měla podle něj myslet nejen na jednotlivce, ale na prospěch všech lidí jako celku. Prospěch všech lidí, celé masy lidstva pak shrnuje pojmem novým, kterým je etika sociální. Etika jako pojem tvoří jakési jádro a středobod jeho sociální otázky a zde získává ještě užší vymezení, aby o tom již nebylo pochyb. Základem je etika sociální. Má smysl zde uvažovat přímo nad určitou formou utilitarismu. Za hlavního představitele právě tohoto směru Masaryk považoval Havlíčka. [Masaryk 1930: 31-35] Ze všech buditelů nejvíce obdivuje jeho s Palackým, a proto se u nich rozhodl srovnat jejich osobitý náhled na téma sociální otázky. Palacký byl mnohem více konzervativní, až by se dalo říci opatrný, co se týče sociální otázky. Velmi se obával revolučního potenciálu dělnictva, za jehož vyústění považoval komunismus. Ten by podle něj během jedné generace mohl zapříčinit chaos a zkázu společnosti. Přínosy socialismu pro společnost byl ochoten uznat jen v případě,

že by to byl socialismus, opírající se o křesťanskou víru a její základy. V tomto momentu se svým přesvědčením velice blíží Masarykovi. Oba by se shodli na tom, že socialismus je jasným řešením sociálních problémů doby, ale jediné za součinnosti s náboženstvím, které by do něj skrze svou etiku a morálku vneslo lásku, pochopení a vstřícnost mezi lidmi. Rozcházejí se ovšem v momentě, kdy Palacký byl přesně přesvědčen, že lidé jsou ze své přirozenosti různorodí, a tak i jejich místo ve společnosti by podle toho mělo být různé. Z toho důvodu byl Palacký proti všeobecnému hlasovacímu právu a vždy hájil historická práva šlechty. Dělnictvu pak doporučoval řešit svoje sociální problémy poklidnou cestou, kdy budou na správných místech ústně šířit, jaké mají společenské problémy, až se jednou dočkají jejich řešení. Taková představa je pro Masaryka až příliš utopická a v praxi nepoužitelná. Masaryk byl sám proti přílišné radikalizaci dělnictva, ale nebyl tak naivní, aby věřil, že se společenské problémy vyřeší samy od sebe. Masaryk k tomu sám napsal v díle *Naše nynější krise*, že sice v mnoha ohledech s Marxem přímo kategoricky nesouhlasí, ale není tak společensky zaslepen, aby si nevšiml, jak je dělnictvo utlačováno. Právě proto vidí řešení sociální otázky v určité sociální reformaci, kdy se společnost začne více věnovat těmto utlačovaným skupinám lidí, ať už je řeč o dělnících či skupině jiné. Jen tento způsob povede k evoluci společnosti a celkovému vývoji lidstva. Socialismus v čisté formě ale odpovědí není, jelikož se socialisté až příliš soustředí na kapitál, a právě z toho důvodu, že společnost vnímají příliš materialisticky, pak mají sklon propadat liberalismu, který Masaryk jako cestu k pokroku rozhodně nevnímá. Masaryk tvrdil, že je velice důležité pro českou společnost, aby zůstávala na cestě reformace a nenechala se svést na cestu revoluce. Revoluce je příliš rychlá agresivní změna, zatímco reformace může být neustálá, jelikož pokrok nezná konce. Česká společnost má mít rozhodně právo se bránit, ale pouze se bránit, nesmí v tom být žádná útočná agrese, jelikož ta nikdy není cestou k rovnosti lidí, ale naopak k novému omezování lidských svobod a poškozování a oddalování této rovnosti mezi všemi. [Masaryk 1895: 39; 98-99] Oproti Palackému to Havlíček viděl v jiném světle. Byl liberálnějšího smýšlení a komunismu se nijak neobával, jelikož ho považoval za kategorický nesmysl. Masaryk o něm smýšlel jako o jednom z nejlepších žurnalistů všech dob, díky jeho pokrokovému uvažování. Na socialismus se sám také zaměřil v souvislosti s českou otázkou. František Veselý připomíná, že se Masaryk snažil pochopit socialismus do hloubky, jelikož byl přesvědčen, že je pevnou součástí české otázky. Právě proto by i politici měli českou otázku řešit v rámci českých idejí, které musí dokonale znát. Nejen to, ale velice kritizoval internacionální přesah socialismu. Nesouhlasil s myšlenkou, že by do české společnosti přišel pojem socialismu z ciziny, jelikož vnímal jeho historické kořeny již u husitů a jejich sociálních požadavků. [Veselý 1918: 23-26] Masaryk s Havlíčkem souhlasil i v pojetí komunismu.

Myšlenku revoluce v praxi odmítá, jelikož podle něj jakákoliv revoluce (i za cílem uvolnění poměrů) logicky vyústí jen v další represe. Důležitější je tedy revoluce myšlenková, kde dojde k obrodě stylu uvažování a chápání světa a společnosti kolem sebe. Právě tam se dá udělat mnoho dobrého, aniž by došlo k postihu nebo poškozování lidí kolem sebe. Masaryk opět za příklad používá Havlíčka, který pro český národ udělal opravdu mnoho, a rozhodně více, než mnozí revolucionáři a radikální politici, ale v rámci revolučního roku 1848 se zásadně postavil proti násilné revoluci. [Soubigou 2004: 91] Věděl, jako Masaryk, že ta vede jen jedním směrem a mnohem podstatnější je změnit společnost skrze etiku a novou formu uvažování. Zdeněk Nejedlý ke vztahu Masaryka ke komunismu jako myšlence, v jeho biografii napsal, že Masaryk považoval základní principy komunismu za primitivismus, jelikož se v rámci komunismu naprosto opomíná individualita člověka. Individualita nebyla jediným problémem, ale hlavně individuální přednosti a vlohy každého jedince, které samy o sobě tvoří rozdíl v rámci společnosti a v nároku každého člověka na zisk a úspěch. [Nejedlý 1949: 282] Nejedlý zde naráží na základní rozpor, který mnozí badatelé u Masaryka vnímají. Na jedné straně považoval Masaryk jisté myšlenky socialismu za smysluplné, jelikož věřil, že základním principem sociální otázky je větší rovnost mezi lidmi ve společnosti. Na straně druhé Masaryk odsoudil komunismus jako velice naivní myšlenku právě pro opomíjení logických individuálních rozdílů mezi lidmi, které jsou základem oné nerovnosti. Vysvětlení se nabízí naprosto logické a snadné – Masaryk skutečně věřil, že by větší rovnost mezi lidmi vyřešila mnoho problémů, tvořících onu sociální otázku, ale nemá to být rovnost absolutní. Masaryk nikdy neproklamoval myšlenky, že by talentovaný a snaživý člověk měl v práci být stejně oceněn jako všichni ostatní či že by se inteligentní a úspěšný člověk měl omezovat, aby se dostal na úroveň svých vrstevníků. Cílem tedy není absolutní rovnost všech lidí ve všech oblastech, ale cílem je citelné snížení rozdílů mezi lidmi ve společnosti. Jinými slovy je naprosto v pořádku, aby snaživý a nadaný člověk byl za svou práci více odměněn než ostatní, ale je třeba, aby i ti ostatní měli životní standard, který nelze považovat za neetický. Proto byl Masaryk člověkem, pro kterého je myšlenka komunismu absurdní, ale socialismus již tak absolutně odsoudit nejde, jelikož je na něm mnoho smysluplného a pro tehdejší společnost i potřebného. Socialismus měl podle Masaryka tedy fungovat jako jeden z aspektů české otázky, potažmo otázky sociální, a to právě skrze svoje přesvědčení, že společnost je třeba studovat do hloubky a poznat všechna její úskalí. Socialismus v této podobě pak může přispět ke zmírnění nerovnosti ve společnosti, ale nikoliv k jejímu úplnému odstranění, které není možné ani žádoucí. S Palackým by Masaryk souhlasil hlavně v tom, že socialismus je žádoucí jen v případě, že bude mít náboženský základ. Jen ten totiž zajistí, že k onomu omezení nerovnosti dojde mírovou a neradikální cestou. Podle Jana

Herbena právě to bylo důvodem, proč vedl Masaryk svoje studenty ke studiu socialismu – česká otázka je stejně tak otázka náboženská, jako sociální. [Herben 1930: 102] Přesto ovšem Masaryk sám prezentoval socialismus na jedné a anarchismus na druhé straně jakožto dva extrémní moderních humanitních ideálů. V rámci Čech podle něj anarchismus měl vždycky svoje částečné zastoupení, ale většinou byla česká společnost spíše sociální. [Masaryk 1930: 24-28] Rovnost lidí musí být tím nejvyšším cílem celé společnosti, stejně jako sociální otázky. Sama láska mezi lidmi, která je dokáže dovést k onomu definitivnímu cíli, musí být láskou vše zahrnující. To znamená, že o ni musí usilovat všechny společenské vrstvy nehledě na to, jestli je řeč o politicích, dělnících, vědcích apod. Láska mezi lidmi na etickém a humanitním základě pro Masaryka tedy byla nezpochybnitelným základem sociální otázky, a jen ona mohla správným způsobem vyřešit českou otázku. K Masarykovi se v dané věci přiklonil také Antonín Hajn¹⁸², který naprosto souhlasil, že to je právě idea humanitní, která je naprostým základem a osnovní ideou českou. Hajn ideu dával do souvislosti s politikou, a tedy pokud je idea pro českou společnost takto zásadní, pak by stejně zásadní měla být pro českou politiku a všechny české politické strany. Hajn se k danému tématu vyjádřil obsírně v rámci své recenze na Masarykovu *Českou otázku*. Velice chválil Masaryka za to, že se na rozdíl od jiných nepokusil sepsat suchý návrh politického programu, ale místo toho se od začátku snažil danému programu vtisknout nějakého ducha – ducha českého národa. V jedné myšlence se ale Hajn s Masarykem rozcházel – nelíbilo se mu Masarykovo tvrzení, že český národ nemůže být Husem a Žižkou zároveň. Hajn byl názoru, že právě mezi těmito dvěma by si český národ měl najít svou cestu, jelikož celá idea humanitní je vznešená a českému národu jako předurčená, ovšem je třeba za ni bojovat po vzoru Žižky, tedy usilovně a místy železem. Masarykovi se Hajnovo tvrzení nelíbilo, jelikož mu připadalo, že ten boj až příliš zdůrazňoval, skoro jako by jej chtěl upřednostnit. Najít si cestu mezi ideálem humanitním a bojem po vzoru Žižky, tedy železem, podle Masaryka není možné, jelikož jedno je v naprostém rozporu s druhým. Boj je samozřejmě nutný a na místě, ale boj za pravdu a kulturní hodnoty společnosti, nikoliv boj, kde je spíše zdůrazněn onen nástroj boje samého. Jinými slovy Masaryk boj též vnímal jako důležitou součást povznesení české společnosti, ale neměl to být boj agresivní, ale boj za rovnoprávnost všech v rámci státu a společnosti. Takový boj má ten správný základ v rámci sociální otázky a humanity. Právě z toho důvodu se Masaryk nepřikláněl k přehnanému nacionalismu, jak již bylo uvedeno. Opět se vracel k Hajnovi, který vychvaloval český boj proti německému jazyku

¹⁸² Antonín Hajn (1868-1949) byl politik, a to jak za monarchie, kdy reprezentovalo radikální pokrokovou stranu a následně i po založení Československa, kdy byl poslancem národní demokracie. Během první světové války byl jedním z představitelů Masarykovy organizace Maffie.

na nápisech v ulicích apod. To už je ovšem za hranicí přijatelnosti pro Masaryka, který viděl smysl ve snaze, aby ty nápisy byly dvojjazyčné, ale nikoliv, aby byly jen česky. Etika a humanita měla být tím průvodcem, který českou společnost vyvede z nesnází plynoucích ze sociální otázky tak, aby mohlo dojít k rovnosti mezi lidmi bez použití toho „Žižkova železa“. Česká společnost podle Masaryka měla možnost přesně takto svou cestu k budoucnosti vymezit. Zlo vzniká z lenosti a je proti němu zapotřebí se aktivně bránit, ale podle Masaryka to dosud nebyl příklad české společnosti, která má v rámci Rakouska dostatek svobod na to, aby neměla právo se agresivně bránit, ale spíše musí využít doby a velice tvrdě pracovat sama na sobě. V oblastech, kde je potřeba tvrdě pracovat, se mnohdy veškerá práce nechávala na vídeňské vládě, ale to nebylo správné, jelikož samotná česká společnost sebe sama neznala dostatečně dobře, natož rakouští Němci, kteří už vůbec české společnosti nerozuměli. Právě proto by reformace měla vzejít z české strany, ale pozitivní a neagresivní cestou, tedy prací na sobě sama skrze sebepoznání, sebezrozumění a etiku. [Masaryk 1895: 89-98; 125] V rámci svého díla *Ideály humanitní* k tomu Masaryk cituje vlastní doslov z *České otázky*: „*Ideou humanitní navázali jsme docela správně na svou minulost a program humanitní všemu našemu snažení národnímu dává smysl... Humanita je náš poslední cíl národní a historický, humanita je program český.*“ [Masaryk 1930: 7]

4.4 Strakonická řeč

Paralelně, jak nacionální otázka pronikala do každodenního života tehdejší společnosti a stávala se všudypřítomnou, tak se dostávala také do politiky skrze jednotlivá jednání říšské rady i zemských sněmů. Masaryk, jakožto poslanec mezi roky 1891 a 1893, se měl možnost k danému tématu několikrát vyjádřit. Sám ale preferoval hovořit v duchu jiném, jelikož v 90. letech byla nacionální otázka velice citlivé téma a stačilo málo, co poslanec mohl říci a ihned to bylo nacionálně interpretováno. Toho si Masaryk velice rychle všiml během svých snah o reformu vzdělání a dlouhou dobu si na to dával pozor ve snaze, aby jeho myšlenky nebyly nacionálně interpretovány, jelikož by ihned ztratil přízeň velké části sněmovny. To mu vadilo především proto, že se skrze svůj model sociální problematiky snažil pomoci společnosti jako takové, a nikoliv pouze Čechům. Bylo mu jasné, že potřebuje podporu i německých poslanců, aby celá věc mohla fungovat, a proto se snažil nepřijít o jednu ani druhou stranu. Nacionalistické eskalace v politice byly z velké míry způsobeny právě volbami roku 1891, kdy se k moci dostala mladočeská strana. Český lid se totiž celé roky pod Taaffeho nadvládou, kdy strana staročeská fungovala v jeho tzv. železném kruhu pravice, cítil jako nechtěné dítě.

Staročeská strana pod vedením Riegera¹⁸³ český lid zklamala opakovaně a lidé již chtěli změnu a aktivnější přístup k politice. Přístup staročeské strany k puntacím byla poslední kapka, která nakonec stála staročeskou stranu všechno, jelikož její zástupci získali pouze jediný mandát ve zmíněných volbách, které naprosto drtivě dopadly ve prospěch mladočeské strany. Češi v této změně viděli mnoho nadějí, a o to více začali zdůrazňovat svoje nacionální naděje a požadavky. Mladočeská strana měla uspět tam, kde staročeská selhala a v praxi to vypadalo tak, že ve straně získávalo na moci radikální křídlo, které zdůrazňovalo nacionální problematiku prakticky při každé příležitosti. Česká otázka se tak stávala neustále diskutovanou problematikou. V čele radikálního hnutí strany stanul Jan Vašatý¹⁸⁴, který si postupně našel oporu v osobě vůdce strany Julia Grégra¹⁸⁵, který brzy v Masarykovi spatřil svého soka. Masaryk totiž odmítal radikální slovník a celkově tuhle radikální politiku strany neschvaloval. Připadalo mu, že skrze agresivní přístup se nedá vyjednat už vůbec nic a celá věc na něj působila hloupě a povrchně. Jelikož byl ale v menšině, tak bylo snadné na něj ukázat prstem a připodobňovat ho ke starým mravům, typickým pro stranu staročeskou. Masaryk byl nejen díky Rukopisům, ale i jiným projevům neustále napadán, že je příliš umírněný, což se v myšlenkách tehdejší české společnosti rovnalo tomu, kdyby byl otevřeně podpůrcem Vídně a vlády. Lidé ho vnímali jako ústavověrného politika, což v českém podání byl skutečně problém. Masaryk se tím ale nenechal zastrašit a rozhodl se veřejně vystoupit před svými voliči ve Strakonících s řečí, která přestože nebyla pronesena na půdě říšské rady, tak se pro jeho první politické období stala řečí nejtypičtější a nejslavnější.

Hned na počátku tzv. Strakonické řeči se Masaryk rozhodl vyjádřit ke kritice, kterou na svou osobu a svoje kolegy ve straně slýchal z úst radikálnějších mladočeských politiků. Jedním z těchto témat byla efektivita Masaryka a jeho kolegů. Radikálnější poslanci je kritizovali za to, že podle jejich názoru ve Vídni prakticky nic nedělají a zneužívají jen svého postavení. Masaryk na to voličům řekl, že poslanci mladočeské strany pracují ve Vídni velmi poctivě, ale též strategicky. Radikalismus považoval totiž za zbytečně primitivní způsob vyjadřování, zatímco od sebe a podobně umírněných poslanců očekával, že budou mít mnohem

¹⁸³ František Ladislav Rieger (1818-1903) byl politik a zeď Františka Palackého. Byl jedním ze zakladatelů staročeské strany, kterou vedl po Palackého smrti. Pod jeho vedením strana přešla do pasivní resistance a v důsledku aféry kolem tzv. puntací ztratila velkou část svých voličů ve prospěch strany mladočeské.

¹⁸⁴ Jan Vašatý (1836-1898) byl advokát a politik zastupující radikální křídlo mladočeské strany. Pro svoje radikální a opoziční názory byl nakonec ze strany vyloučen, ale podařilo se mu být úspěšně zvolen do říšské rady i jako nestraník.

¹⁸⁵ Julius Grégr (1831-1896) byl novinář a politik. Spolu se svým bratrem Eduardem byl hlavní postavou v rámci odtržení radikálního křídla staročeské strany a vzniku strany mladočeské. Byl též jedním z vlastníků deníku *Národní listy*.

systematičtější přístup k volebnímu programu. Vláda podle Masaryka neměla vůbec jasnou představu, kam politika po volbách směřuje, a díky tomu, že neměli v rámci sněmovny většinu, tak se nezdálo, že by se na tom brzy mělo něco měnit. Vláda následně udělala chybu, že během trůnní řeči zmínila, že ekonomické otázky a otázka česká budou z programu staženy. Všechny politické strany to pobouřilo, tedy primárně absence ekonomických témat a začaly vládu kritizovat. Ani mladočeští poslanci nebyli výjimkou. Přesto Masaryk byl názoru, že by se měly řešit také sociální problémy doby, jelikož ty jsou pro společnost konce 19. století naprosto zásadní. Ekonomické otázky vnímal jako jakýsi vládní trik, kterým vláda chtěla odvést pozornost od skutečných témat doby. Materialismem si rakouský lid ovšem podle něj již koupit nešlo, protože problémy, které bylo třeba řešit, byly příliš očividné. Odpovědí mladočeské politiky ovšem nemůže být nepolitická politika, jelikož ta představuje jen dočasný zisk a drobný úspěch, který nesmí být konečným cílem strany. Následně voličům zdůraznil, že sám se zabýval od počátku primárně otázkou sociální a otázkou školství, což ostatně dělali i jeho kolegové Karel Kramář a Josef Kaizl. Voliči se tedy nemusejí vůbec obávat toho, že by se jakožto poslanci mladočeští nedrželi zásadních bodů jejich volebního programu. Masaryk pak řekl, že kritika od staročeských novin byla naprosto očekávaná, ale velmi ho překvapila kritická slova i některých jeho mladočeských kolegů a voličů. Radikalismus prezentoval jako snadnou cestu k srdcím voličů, která ovšem nemá žádného reálného cíle, jelikož mnohdy jde jen o silná a hlučná slova, ale výsledky nejsou nikde v dohlednu. Neměl ani pocit, že by radikalismu využívali poslanci zastupující nějaký velký stát. Masaryk i nadále nabádal ke zmírnění radikalismu a snažil se voličům vysvětlit, že současný český program strany je radikální až dost sám o sobě a rozhodně není dobrým nápadem jeho radikální složku ještě posilovat. Vysvětlil to i tím, že v jiných státech jsou různé národy zastupovány vícero stranami, zatímco v dané době byla strana mladočeská jedinou stranou reprezentující zájmy českého lidu, a proto si nemohla dovolit být čistě radikální a musela zastávat všechny přístupy v jednom. Masaryk se vyjádřil velmi konkrétně o českých požadavcích a zhodnotil jejich diplomatickou úlohu ve vztahu k vládě. V tisku se ovšem v rámci přepisu jeho řeči objevil velmi jemný, ale přesto zajímavý a důležitý rozpor. Staročeské noviny otiskly danou pasáž následujícím způsobem: „*Současná vláda je proti našemu státnímu právu a rozhodla se, že náš pokrokový program je příliš radikální – důkazem pro to je požadavek státního práva a všeobecného práva hlasovacího. Nevidím důvod, proč by nás tyto požadavky měly odtrhnout od vlády či ostatních stran.*“¹⁸⁶ Mladočeské noviny stejnou část otiskly následovně: „*Proti nynější vládě program náš, program*

¹⁸⁶ Politik, roč. 30., 24. 9. 1891, č. 263, s. 2.

*státoprávní a rozhodně pokrokový, je zajisté radikální. – či není radikální požadavek státního práva? Není radikální požadavek všeobecného práva hlasovacího? Nevidíme, že tyto požadavky oddělují nás od vlády a od ostatních stran?*¹⁸⁷ Rozdíl se na první pohled může zdát skutečně kosmetický, ale při hlubší analýze si čtenář všimne, kde je hlavní rozpor mezi oběma verzemi. V jedné verzi Masaryk vystupuje jakožto odpůrce českých radikálních požadavků, zatímco v druhé verzi zdůrazňuje, že strana už svou radikální složku, kterou se vymezuje, rozhodně má v rámci jednotlivých českých požadavků. Masaryk nicméně jednoznačně hájil během Strakonické řeči pozitiva plynoucí pro českou politickou reprezentaci z jejich pozice v rámci říšské rady, čímž nepřímo kritizoval politiku pasivní resistance. Zmínil, že říšská rada je pro české politiky vlastně otevřené fórum, kde mohou velmi volně diskutovat a debatovat o problémech, které český lid zrovna tíží. Následně chválil vystupování mladočeských poslanců, ale v principu voličům vlastně říkal, že Češi mohou být rádi, že mají možnost v říšské radě vystupovat a velmi otevřeně prezentovat vlastní názory a cíle. Masaryk se snažil hájit svůj umírněný přístup k politice právě na základě svého přesvědčení, že místo pro české politiky v říšské radě je vlastně výsada. Češi mají možnost skrze svou reprezentaci komunikovat vlastní národnostní program a není strategické, aby svou vyjednávací pozici zhoršovali zbytečným radikalismem. Ten totiž typicky nepřináší nic jiného, než jen pohrdání od protistrany, takže se jedná o snadné zalíbení se voličům, které ale v důsledku nikdy nepřinese kýžené ovoce. Dalším tématem, o kterém promluvil, byl Trojspolek, jelikož mladočeští voliči kritizovali stranu, že se nesnaží udělat více pro spojení s Ruskem. Masaryk v danou chvíli promluvil k voličům přímo, aniž by situaci jakkoliv přikrášlil. Řekl, že se jedná opravdu o mezinárodně politickou otázku a nemůže přece nikdo čekat, že se českým poslancům podaří prosadit spojení s Ruskem, když má Rakousko velmi dlouho trvající spojení s Německem a Itálií. Byl to jen další moment, kdy si radikalismus může dovolit lacině jít naproti těmto zásadním požadavkům, které voliči prezentují bez pochopení kontextu mezinárodní politiky. Masaryk voličům vysvětloval, že je rakouským politikem, a proto by byl rád, aby lidé k Rakousku přistupovali spravedlivě. Je hrozně snadné kritizovat, ale je třeba mít na paměti všechny souvislosti a znát dobře situaci. Masaryk přímo před voliči vystoupil tedy s velice umírněnou řečí, která mnohým zněla vysloveně prorakousky. Takový ale Masaryk byl. Bral svou pozici českého politika naprosto vážně a nešlo mu o adoraci jeho voličů, kterou by snadno získal lacinými agresivními hesly nacionálního typu. Šlo mu o to, aby skutečně napomohl k efektivní změně v rámci Rakouska, a té v jeho očích šlo dosáhnout jen umírněnou cestou, domluvou a spoluprací. Jeho

¹⁸⁷ Národní listy, roč. 31., 24. 9. 1891, č. 263, příloha 2, s. 9-10.

model počítal pokaždé s rovností, ale ta platila vždy na všechny strany, a právě proto k politice přistupoval s tím, že rakouská vláda si zaslouží šanci a je třeba s ní vycházet a naučit se s ní pracovat, aby bylo možné dosáhnout nějakých hmatatelných změn. Od mezinárodní politiky plynule přešel na otázku ostatních českých politických stran a velmi kriticky se vymezil vůči české šlechtě. Šlechta jednoznačně neobstála vůči Masarykovu modelu sociální problematiky, jelikož jím byla označena za nekřesťanskou skupinu, které víra už dlouho nic neříká. Ale to nebylo všechno, jelikož v rámci sociální otázky vnímal Masaryk, že hlavně vyšší šlechta nepodniká vůbec žádné kroky. Šlechta podle něj lidem přímo opovrhovala, což vyplývalo z její naprosté neznalosti společnosti. Masaryk se zde vrací ke svým naprostým základům, tedy k potřebě poznat společnost kolem sebe, aby člověk mohl pracovat na jejím rozvoji. Šlechta tedy šla přímo proti jeho modelu v rámci otázky náboženské, sociální i nacionální, jelikož ve společnosti byla základem nerovnosti ve všech oblastech. Masaryk si příliš neuměl představit spolupráci se šlechtou v politických otázkách a voličům sdělil, že by byla možná jediné v případě uzavřené oboustranné smlouvy, kde by se obě strany pevně ke spolupráci zavázaly. Šlechta totiž očividně nechápala, s jakou rychlostí se v rakouském prostředí sociální otázka rozvíjela. Tím ale veškerá kritika politických kolegů skončila, jelikož proti staročeské straně se Masaryk během řeči nepostavil. Bylo mu jasné, že stačil jeho útok na šlechtu k tomu, aby staročeské poslance dvakrát nenadchl, ale proti jejich straně neřekl ani slova. Byli to jiní mladočeští poslanci, kteří se snažili proti staročeské straně Masarykovu řeč naroubovat, ale on sám tím směrem tehdy nešel. Snažil se voliče přesvědčit svými činy a programem, nikoliv lacinými radikálními hesly a útokem na ostatní politiky. V rámci polských poslanců volal Masaryk po vzájemném respektu a spolupráci, jelikož měl pocit, že oba národy pojí společné snahy a Slezsko, které nesmělo podle řečníka zůstat Němcům. V rámci česko-německé otázky zmínil, že Němci mají mnohem lepší postavení v říšské radě, což právě vyvolává natolik vyhrocená setkání nad národnostními tématy. Upřímně ale doufal, že Němci, žijící v rámci českých zemí, pochopí, že české státní právo je i v jejich zájmu, jelikož napomůže jisté autonomii, která je snem všech, a kterou by byla velká škoda budovat proti vůli německých spoluobčanů. Národnostní smíření viděl jako jeden z ústředních cílů doby. Masaryk tady sice vyznívá více nacionálně, než obvykle, ale je třeba si uvědomit, že v takto bouřlivé době jakékoliv řeči o národnostním smíření byly přelomové a netradiční. Už jen tím se Masaryk stával umírněným poslancem. Německý tisk a i němečtí poslanci za to Masaryka velice kladně hodnotili, což opět demonstruje, jak málo bylo tehdy zapotřebí, aby se člověk vymanil z tradičního nacionalistického trendu. Oproti tomu vůči českému lidu si Masaryk místy zahrával, jelikož zmiňovat české státní právo v souvislosti s tím, jak by prospělo německému

obyvatelstvu, rozhodně nechtěl příliš nikdo slyšet. Proto byla tzv. Strakonická řeč vlastně důležitá a zvláštní zároveň, jelikož obě národnostní strany mohla v něčem pobouřit, zatímco v jiných věcech je zase potěšila. Masaryk říkal, že kritika od staročeských poslanců pro něj vyznívá naprázdno, jelikož staročeši sami nezvládli během své opoziční politiky mnoho, takže nyní mohli již jen kritizovat druhé. Oportunismus byl podle něj naprosto v pořádku, pokud byl založený na počestnosti a šel by vstříc požadavkům voličů. Nemravným by byl tehdy, kdyby se skrze něj dosahovalo osobního, nikoliv všeobecného blaha a úspěchu. Masaryk se celkově snažil hovořit stylem, že se mladočeská strana teprve hledá po vítězství ve volbách a nyní se snaží postupně se přiblížit k ostatním stranám. To opět nebyla věta, kterou nutně jeho voliči chtěli slyšet. On ale pokračoval dál a zmínil, že cílem strany by měly být vnitřní reorganizace a vytvoření nových, levných a profesionálních tiskovin, které budou nestranné. To byl nepřímý útok na Národní listy a vedoucího strany Julia Grégra, který byl mnohdy kritizován za to, že Národní listy nejsou ani trochu politicky neutrální a mnohdy píše velice radikálně. Podobně slova o vnitřní reorganizaci nutně musela působit tak, že se snaží zmírnit vliv radikálních mladočechů a oslabit pozici Julia Grégra. Tahle část velice potěšila opoziční strany, které si od toho slibovaly vnitřní rozkol v rámci mladočeské strany, který povede k chaotickému vystupování a následnému znemožnění strany před veřejností. Dalším bodem na programu mělo být zřízení politické knihovny, díky které by české obyvatelstvo mělo přístup k politické literatuře. Opětovně je třeba si za tím představit snahu o rovnost všech i v rámci přístupu k informacím. Masaryk totiž konkrétně zmínil studentstvo s tím, že ti si musí pracně všechny svoje knihy a materiály obstarávat sami a nikdo jim nepomůže. Následně zmínil i dělnictvo, které je na tom ještě hůře, jelikož myšlenky Marxe a Lasalla¹⁸⁸ musí studovat v německých knihách a v češtině nemají k dispozici nic. Podobně zmínil i potřebu stranických novin v němčině, aby jejich texty mohli číst jejich přátelé i nepřátelé, jelikož politika je o diskuzi a konstruktivní kritice, které se jim nemůže dostat, když jejich texty nikdo nečte. Aby ale řeč zakončil smířlivě, tak ještě jednou promluvil o nutnosti národnostního smíření s německými spoluobčany a odůvodnil to tím, že bez toho si neumí představit, že by se český státní program mohl někdy stát skutečností. [Fried 1954: 83-88] Cesta by neměla jít skrze to, aby se jeden národ doprošoval u druhého, ale aby se smysluplní zástupci obou stran logicky dohodli na společném smíru, jelikož skrze něj zavládne v zemi klid a bude prostor pro skutečný rozvoj společnosti. Masaryk opětovně chce jít příkladem i za cenu, že ho mnozí voliči nebudou vnímat

¹⁸⁸ Ferdinand Lasalle (1825-1864) byl právník a politik. Byl zakladatelem Všeobecného německého dělnického spolku, který se stal vzorem pro mnohé další obdobné spolky. Byl jednou z předních osobností německého socialistického hnutí.

pozitivně, jelikož se všem snažil ukázat, že síla je v rovnosti a spolupráci jednoho s druhým. Pevně to vychází z jeho modelu sociální problematiky a z jeho přesvědčení, že porozumění druhým a láska mezi lidmi jsou klíčem k pokroku společnosti.

Po Masarykově řeči vystoupil jménem Občanského klubu jistý pan Markes, který navrhl následující rezoluci: „*My voličové města Strakonice, shromáždění ve schůzi lidu dne 22. září, t. r., vyslechnuvše zprávu o činnosti svého poslance, prof. dra. Tomáše Masaryka, prohlašujeme, že zúplna schvalujeme dosavadní činnost svého poslance i celého klubu na radě říšské, poněvadž jest v naprosté a důsledné souvislosti s volebním programem národní strany svobodomyšlné i s adresním návrhem. Chováme proto pevnou důvěru, že i nadále poselstvo naše bude neohroženě hájiti svatá práva naše v ohledech státoprávních, sociálních, národohospodářských i občanské svobody se týkajících. [...] Schvalujeme tudíž dosavadní umírněné jeho vystupování. Vidíme v mírnosti té i snahu ukázati ostatním Slovanům a opravdovým autonomistům, že my Čechové nejsme živel, jenž by odmítal spojenectví na určitých, všem společných zásadách, které by nežádalo u nás zapření starých našich zásad státoprávních i národních.*“¹⁸⁹ Rezoluce tedy pracovala s tím, že jednak byla Masarykovi vyslovena naprostá důvěra stran jeho voličů a došlo i na schválení jeho umírněného vystupování, ovšem ale s dodatkem, že všem je jasné, že tak Masaryk vystupovat musí, aby nejprve ukázal říšské radě, že mladočeskou stranu je třeba brát vážně, jelikož její poslanci nebudou jen vykřikovat prázdná hesla, ale budou skutečně politicky pracovat. Hned dále je ale vyřčen požadavek, aby Masaryk tento umírněný styl opustil hned ve chvíli, kdy bude tento prvotní záměr splněn, jelikož následně musí pevně pracovat na prosazení českých cílů a postavení se dosavadní německé politice, která využívá každé chvíle české umírněnosti k tomu, aby to prezentovala jako zlomeného českého ducha. V rámci prosazování českých cílů si pak voliči dokázali představit klidně opět pasivní opozici a hlavně jednotu s jinými českými stranami a skupinami, jako např. se šlechtou, moravskými a slezskými stranami. Další požadavek na Masaryka byl, aby něco udělal s tím, kolik financí se ročně dává do armády a vojenství oproti tomu, kolik jich je třeba pro reformy sociální, hospodářské a kulturní. Masarykovi se tedy podařilo obhájit veřejně svoje působení v říšské radě, ale je vidno, že na jeho slova o smíření voliči příliš nedbali, což ukazuje jasné tvrzení, že očekávali dočasnost jeho umírněného přístupu jen po dobu naprosto nutnou. Jinými slovy spolupráce pro ně přicházela v úvahu maximálně po linii česko-moravské, ale nic mimo to. Pro Masaryka muselo jít o vcelku frustrující zjištění. Následně došlo na diskuzi, kde mnozí ventilovali svoje problémy a

¹⁸⁹ Ibid, s. 10.

požadavky na Masaryka. Jedním z nich byl jistý pan Šoul, který zmínil, že se neustále mluví o sociální otázce, ale zapomíná se na problémy živnostníků. Vymýšlely se stále nové úlevy pro učitele a úředníky, ale vláda by měla podle řečníka zvážit i penzijní fond pro živnostníky, kteří jsou též učitelé dorostu. Masaryk reagoval s pochopením a slibem, že vláda již hovořila o předloze, kde má být finanční úleva pro nejnižší kategorii plátců daně. Nakonec vystoupil předsedající dr. Fikar, který navrhl, aby se Masaryk ujal křesla v zemském sněmu po dr. Mokrém a reprezentoval tam tak svůj volební obvod, stejně jako hájil českou kulturu před hrozbou punktací. Masaryk jeho návrh ihned na místě přijal. Následně se hlasovalo o rezoluci, která byla přijatá takřka všemi hlasy. Strakonická řeč Masarykovi tedy otevřela cestu do českého zemského sněmu.

Strakonická řeč ale nebyla jen jednou z mnoha veřejných řečí před voliči, nýbrž se stala předmětem politických machinací vedení mladočeské strany. Stalo se přesně, jak staročeši doufali, jelikož ve straně mladočeské řeč vzbudila rozkol. Staročeši se rozhodli tento rozkol ještě více přiživit v tisku, čímž popudili mladočeské radikály. Julius Grégr byl z celé věci natolik podrážděný už i vzhledem k faktu, že Masaryk naznačoval potřebu nových mladočeských tiskovin, které by v každém případě snižovaly relevanci *Národních listů* a Grégra samotného. Grégr se proto rozhodl zasáhnout a svolal tajnou schůzku sobě věrných poslanců mladočeské strany, o které se Masaryk ovšem stejně dozvěděl. Na setkání měla být Masarykova řeč odsouzena a Masaryk vyloučen ze strany. Aby si Grégr pojistil, že Masaryk na schůzce nebude, tak zařídil, že dne 28. září měl být v Domažlicích na zasedání. Masaryk ale všechny šokoval, jelikož se do Domažlic nevydal a místo toho dorazil na ono tajné zasedání důvěrníků strany. Grégr s tím už nemohl dělat nic jiného, než pokračovat v původním záměru. Proto podal návrh, že Masarykova Strakonická řeč nebude stranou odsouhlasena. Masaryka obvinil, že nerozumí politické koncepci panslavismu a doporučil mu, aby veřejně nehovořil o přátelství s Němci. Hlavní problematický bod, který Grégr vnímal v požadavku založení nových tiskovin a omezení jeho moci, ovšem na setkání nezazněl. Julius Grégr totiž potřeboval, aby celá věc působila jako boj za stranu a nikoliv jeho osobní záležitost. Masaryk se ovšem nenechal ani pod tlakem zastrašit a začal se hájit. Postupně se mu podařilo všechny body Grégrovy kritiky vyargumentovat, až mu nakonec většina straníků dala za pravdu. [*Ibid*: 88-89] Pro Grégra to byla takto veřejně vcelku zdrcující prohra a Masarykovo vítězství bylo nezpochybnitelné, čehož dokladem je i fakt, že Eduard Grégr, Juliův bratr a spoluzakladatel mladočeské strany, po setkání za Masarykem přišel mu gratulovat k vítězství a říci mu, že až během daného setkání skutečně měl šanci poznat Masarykův charakter a loajalitu ke straně.

Určité detaily tajného setkání jsou známé díky tomu, že se o nich Masaryk sám zmínil v rámci zakládající schůze české strany lidové.¹⁹⁰ Nebýt toho, tak by se ani v dnešní době toho příliš o setkání nevědělo, jelikož žádné tiskoviny o něm nepsaly. Byl to pouze Masaryk, kdo ono setkání prezentoval jako úspěšné. Jiné tiskoviny spíše reagovaly na Masarykovu Strakonickou řeč, a to mnohdy velice negativně. Jičínské periodikum *Krakonoš*¹⁹¹ otisklo, že Masaryk se spolu s ostatními realisty vzepřel programu mladočeské strany a měl být spolu s nimi vyloučen ze strany. Zachránil se tím, že před poslanci řekl, že se ve všem podrobí stranickému programu. Masaryk tam byl tedy vykreslen jako zbabělec, který si nestojí za svým a při prvním problému se hned vzdá, což by klidně mohla být pravda, ovšem známé kauzy Masarykova života vypovídají o přesně opačném přístupu jeho osoby. Přímo v textaci se píše o záměru realistů přeměnit jejich periodikum *Čas* na laciný a umírněný tisk, kde budou moci prezentovat svoje názory. *Krakonoš* v tomto bodě očividně naráží na Masarykovu Strakonickou řeč s tím rozdílem, že Masaryk vyslovil požadavek založit nové tiskoviny a zde to je prezentováno jako součást realistického *Času*. Dále je tam otištěna řeč spolku Sladkovský, která je mířená proti realistům a konkrétně proti Masarykovi. Masarykovi je vytýkáno, že během řeči ve Strakonících se prakticky postavil za punktace. Dále, že všechny kolem poučoval, jak to funguje v rámci jiných slovanských států a varoval před přílišným rusofilismem. Masarykovi bylo dokonce vytčeno, že mu nedochází, že si nikdo nepřeje ruskou vládu a státní policii, ale úplně jiné hodnoty. Z Masarykových slov o slovanské vzájemnosti by se podle autora obracel v hrobě samotný Karel Havlíček, kterého Masaryk často cituje. Dalším bodem kritiky je podle Masaryka absence politického programu radikálního, čemuž autor říká vlasteneckého a vysvětluje, že vlastenci program mají v rámci českého státního práva a politických svobod. Realisté jsou dále nazváni falešnými proroky a národními nihilisty. *Krakonoš* dále otiskl i další reakce na Masaryka a realisty, kde prezentoval například názory *Varšavského deníku*, ve kterém zazněla kritika čistě Masaryka za jeho přístup k Rusku, který byl na mladočeského poslance příliš negativistický a Masaryk je tam označen za vychytralého z toho hlediska, že velmi opatrně volí slova, když se vyjadřuje o Rusku a záměrně vždy odlišuje ruský lid od ruské vlády. Oproti tomu citace z *Plzeňských listů*, které vždy byly spíše na straně realistů, než radikálů, zase vypovídá o nejednotě ve straně, kterou právě realisté zapříčinili. Masaryk je spolu s ostatními označen za pilného pracanta a kvalitního politika, ale hned vzápětí je uvedeno, že současná doba tohle neumí ocenit, jelikož všem jde hlavně o okázalé vystupování, které mají radikální

¹⁹⁰ *Rámcový program české realistické Lidové strany*, Praha, 1900, s. 180.

¹⁹¹ *Krakonoš*, roč. 13., 18. 10. 1891, č. 29, s. 1.

poslanci v oblíbě.¹⁹² Názory se tedy místy rozcházejí na to, co konkrétně bylo tou dobou pro český lid správné, ale konsenzus je jednoznačně v jedné věci – Masaryk vystupoval pro mladočeskou stranu netradičně umírněným způsobem. Dá se mu jistě věřit, že jeho cílem nebylo mladočeskou stranu štípat ani přímo ovládnout, ale snažil se přesvědčit ostatní politiky, že radikalismem nikdy úspěchu nedosáhnou podobně, jako to není možné skrze pasivitu. V Masarykových očích to nebyl jen český lid, ale celá rakouská společnost, která potřebovala velice proaktivně pracovat na svém rozvoji, a to skrze vzájemné pochopení a spolupráci. Je třeba se podívat také na jiné tiskoviny, než mladočeské a staročeské, aby bylo možné si udělat představu, jak byla Strakonická řeč vcelku pochopena. *Neue Freie Presse* se soustředily na spor mezi Masarykem a Grégrem, který podle nich již překonal i spor Grégra s Riegrem. Dále tam bylo uvedeno, že by nikdo nevěřil, že v mladočeské straně může být poslanec, který zesměšňuje české rusofilství. Masaryk tam byl ovšem celkově chválen za to, že mu dochází, že radikalismus nepřinese nic dobrého, stejně jako to, že myslí na Němce žijící v Čechách a na Moravě.¹⁹³ Podle *Deutsche Allgemeine Zeitung* byl Masaryk jediným rozumným politikem v rámci mladočeské strany. Naopak je tam uvedena teorie, že pro realisty nebylo správné místo v žádné politické straně, tak se přidali tam, kde měli jistotu, že se skrze ni dostanou do říšské rady.¹⁹⁴ V rámci *Politik* bylo uvedeno, že v neustálé a neutuchající vlně nesmyslných projevů se prakticky ztrácí Masarykův hlas, který ovšem stojí za poslouchání pro svou jasnost a upřímnost. Tisk zašel tak daleko, že Masarykovu řeč označil za oživení jinak vždy morbidní mladočeské politiky.¹⁹⁵ V neposlední řadě periodikum *Bohemia* též vyzvedalo spor Masaryka s Grégrem a vystavělo ho čistě na Masarykově nespokojenosti s Grégrovým vedením strany.¹⁹⁶ Je tedy očividné, že německý tisk se postavil za Masaryka, což se dalo vzhledem k tónu Masarykovy řeči vcelku očekávat. Masarykovi to ovšem o to více ublížilo nejen u mladočeských politiků, ale primárně u české veřejnosti, která v době nacionálního pnutí rozhodně nebyla zvědavá na mladočeského politika, který je oblíbeným mezi Němci. Strakonická řeč se stala skutečně přelomovou událostí, jelikož započala prakticky nesmiřitelný spor mezi Masarykem a Juliem Grégrem, který neustával a trval i dlouho poté, co byl Masaryk z mladočeské strany pryč. Spor poškodil i redakci *Času*, která od té doby musela neustále čelit útokům od *Národních listů*. O sporu se vyjádřil ve svých vzpomínkách i Josef Kaizl, který zmínil, že spor byl místy až zbytečně vyhocený, jelikož Grégr přecenil Masarykovu schopnost skutečně zařídit vznik nového

¹⁹² Ibid, s. 2.

¹⁹³ Neue Freie Presse, roč. 27., 26. 9. 1891, č. 9728, s. 1.

¹⁹⁴ Deutsche Allgemeine Zeitung, roč. 30., 26. 9. 1891, č. 7089, s. 2.

¹⁹⁵ Bílý havran, *Politik*, roč. 30., 24. 9. 1891, č. 263, s. 1.

¹⁹⁶ Chaos v mladočeském táboře, *Bohemia*, roč. 64., 24. 9. 1891, č. 262, s. 1.

lacinějšího periodika. [Kaizl 1914: 46] Kaizl následně napsal Kramářovi dne 26. září dopis ohledně Strakonické řeči, kde se za řeč sám též postavil. Četl výňatky v rámci *Národních listů* a s obsahem neměl žádné problémy. Za jediný nešikovný bod považoval zmínky o Rusku, které podle něj vyzněly příliš „trojspolkářsky“ Pochvalu v rámci *Politik* ale vnímal spíše jako taktiku, jak mladočeskou stranu rozdělit a poškodit. [Ibid: 96] Masaryk měl tedy podporu i v rámci realistů a všichni se shodli, že celá Strakonická řeč měla v principu dvě problematická místa: z hlediska nacionálního onu pasáž o rusofilství, která nutně musela pobouřit český lid a následně onu část o založení nového periodika, která ohrozila Grégrovu pozici a udělala z něj pro realisty nepřítel. Grégr tak působí velmi nejistě ve své pozici, když ho podobná věc natolik znejistila, obzvláště ve chvíli, kdy z Masarykovy strany šlo o nereálnou záležitost.

Masaryk byl z celé věci také ovšem vcelku nervózní, a to hlavně z reakce mladočeských poslanců, což dokladuje jeho korespondence s Josefem Kaizlem, a primárně dopis z 26. září, kde Kaizlovi psal, jak lituje, že Kaizl není ve Vídni. Cítil totiž, že se proti němu něco velkého chystá v rámci strany v souvislosti s projevem ve Strakonících. Masaryk zdůraznil, že mluvil upřímně, ale dával si pozor, aby se držel volebního programu strany. Radikálové podle něj neměli žádnou vizi a vedení *Národních listů* psalo nevzdělané nesmysly, díky kterým neměly tiskoviny takřka žádnou úroveň. Obával se politické pasivity velké části strany, což by v jeho očích byl regres ke staročeskému stylu. Stále jen reagovali na staročeský tisk a neuměli být aktivní sami za sebe. Masaryk měl obavy hlavně ze schůze důvěrníků strany. [Masaryk & Kaizl 2011: 155-157] Dalším dopisem z 29. září již Masaryk reagoval na události, které proběhly následně a na svou konfrontaci s Juliem Grégrem. Kaizlovi to prezentoval jako vítězství realistů, jelikož Grégr byl dotlačen k tomu, aby stáhl návrh na oficiální nesouhlas se Strakonickou řečí. Masaryk to ovšem vnímal jako oficiální vyhlášení osobní války od radikálů vůči realistům a opětovně si posteskl, že ani Kramář ani Kaizl nebyli tou dobou u něj. [Ibid: 157-158] Pravdou je, že Strakonická řeč vytvořila citelnou propast v mladočeské straně a osobní vztahy mezi Grégrem a Masarykem nebyly již nikdy narovnány. [Opat 1990: 355] Jan Herben v rámci Strakonické řeči a jejích dopadů připomněl dvě důležité věci, a to jednak, že se celá věc odehrála v době, kdy Masarykovi zemřel tchán, a Masaryk tak byl nucen opustit ženu v takto těžké chvíli a vyrazit na Grégrovu tajnou schůzku, což jistě jen přispělo k tomu, že se oba dva následně nemohli vystát. Vyjma toho Masaryk pochopil, že přemístění z Vídne do Prahy je naprosto nutné i proto, aby byl v očích voličů vnímán skutečně jako politik, který bojuje také za český národ a jeho požadavky. [Herben 1930: 136] Pro ostatní straníky nebyl problém pouze v tom, co Masaryk během řeči zmínil, ale i v tom, že se vyjadřoval k věcem, ke

kterým strana neměla jednotný postoj, čímž v jejich očích straně skrze voliče vnucoval svůj názor. Mladočeši měli pocit, že během řeči Masaryk zbytečně voličům odkryl vnitřní problémy strany, což mnozí vnímali jako porušení stranické kázně. [Winters 1990: 160] Masaryk se ke Strakonické řeči vrátil i v rámci své *České otázky*, kde zmínil, že vinu na politickém radikalismu českých zemí má i František Palacký, který řekl, že budoucnost českého lidu vidí spíše ve slovanství, čímž dal zbytečné naděje všemožným snílům. Podle Masaryka totiž nejde politicky fungovat, pokud každý poslanec nemá silný zájem o osud celého Rakouska. Případalo mu tedy absurdní, když byl slovně napadán za nevlástenectví, jelikož se naopak projevoval naprosto vlastenecky. Připomněl, že samo rakušanství či věrnost vládě je obsaženo v programu mladočeské strany, takže se dá snadno argumentovat jen tak, že se choval v souladu s volebním programem jeho strany. [Masaryk 1908: 177-178] Masarykova myšlenka nebyla jen o tom, že je tzv. „rakušanství“, ze kterého byl obviňován následkem Strakonické řeči součástí stranického programu, ale vnímal to jako chápání a myšlení nejen na vlastní národ, ale na všechny národy v rámci monarchie žijící. To opět vychází z jeho modelu řešení sociální problematiky, jelikož vždy byl zastáncem toho, že základem přehnaného nacionalismu je vzájemné nepochopení. Jakmile se sousední národy budou znát a chápat jeden druhého, tak to bude velký konec nacionalismu. Případalo mu to jako spravedlivé očekávání, když si Češi zaslouží, aby na ně Němci a samotný císař mysleli při přípravě nových zákonů a při rozvoji společnosti, ale na druhou stranu to předpokládá, že také Češi nebudou myslet pouze sami na sebe, ale na blaho celého Rakouska a všech jeho národů. [Machovec 1968: 206] V dodatku ke Strakonické řeči zmínil konkrétně: „*Jisto je mi, že jako praktický politik nemohu mít programu, založeného na tom, co se asi v daleké budoucnosti stane. Neříkám, že bychom o tom neměli uvažovat velmi pilně a ovšem co nejvěcněji [...] Havlíček a Palacký o tom po celý svůj život uvažovali a výsledek jejich přemýšlení byl a jest, že národ český ve svém nejvlastnějším zájmu potřebuje Rakouska, a že tudíž všechna jeho politika musí směřovati k tomu, aby Rakousko se zachovalo, což ovšem jen federací všech rakouských národů je možné.*“ [Šolle in Syllaba 1992: 44] Zde je patrných hned několik věcí. Masaryk spojuje ústavo-věrnost s potřebou federalizace Rakouska, čímž se snaží přiblížit českým požadavkům na rozvoj monarchie do budoucna. Odvolával se klasicky na Palackého a Havlíčka, aby českému lidu ukázal, že nestojí proti hlavním očekáváním českého národa, ale pracuje se s nimi v souladu. Sám sebe označil za praktického politika, což opět vychází z jeho představ, jak by politik měl ve společnosti fungovat, a to tedy bez prázdných hesel a vykřikování radikálních požadavků, ale skutečnou praktickou činností, skrze kterou se může zodpovídat nejen svým voličům, ale hlavně svému národu. Další zajímavostí je, že zde uvedl, že nemůže mít program založený na nějakých budoucích procesech a přáních, jejichž

naplnění bude mít ještě dlouhého čekání. Na druhou stranu sám vnitřně pracoval se svým modelem řešení sociální problematiky, kde je očividné, že přesně takto fungoval. Měl jasnou představu, jaké kroky je třeba učinit, aby se budoucí generace dočkaly společnosti, oprostěné od základních sociálních problémů, ale přemýšlel hodně do budoucna, což mu mnozí odpůrci neustále vyčítali. Měl svoje vize, ale nedával k nim dostatečně jasné instrukce, jak jich dosáhnout a všechno byla teorie opřená o požadavky praktické, ale bez jasných praktických dopadů. To ovšem nemění nic na tom, že v této fázi byl napadán primárně pro nedostatek nacionalistických myšlenek. Zpětně tedy litoval, že se vůbec zabýval podobnými připomínkami na jeho adresu, když šlo o nesmyslné útoky. Nacionální otázku vnímal tedy jako silně destabilizační prvek rakouského prostředí, přestože částečně rozuměl, proč v onom prostředí taková otázka existuje. Součástí jeho modelu byla rovnost i nacionální, takže v rámci svého modelu počítal s tím, že podobné věci je třeba řešit, a to na všech zainteresovaných stranách. Byla to problematika komplexní, ale vycházela primárně z nepochopení a neznalosti „druhé strany“, kde Masaryk věřil, že do budoucna může dojít k nápravě skrze novou generaci sociálně vzdělaných lidí, kteří budou lépe rozumět ostatním národům a budou mít zájem nacionální problematiku řešit mírovou cestou a efektivně, nikoliv jen silnými a agresivními hesly v rámci politiky.

5) HOSPODÁŘSKO-POLITICKÝ ASPEKT

V rámci Masarykova modelu řešení sociální problematiky byla řeč o potřebě větší rovnosti v přístupu ke vzdělání, rovnosti různých národností, rovnosti před Bohem a dalších aspektech. Jeden zůstal dosud vícero neřešen, a tím je rovnost hospodářsko-ekonomická, a tedy v přeneseném slova smyslu rovnost před zákonem a problematika politická. K té se vyjadřoval ve svých publikacích, ale nejvíce se na ni soustředil během svého prvního působení v rámci říšské rady, kde mezi lety 1891 a 1893 zasedal jakožto poslanec národní strany svobodomyšlné (mladočeské). Během této doby Masaryk poukazoval několikrát na širší sociální otázky, která byla i tehdy spojována primárně s dělnictvem. V tématech vzdělanostních ji Masaryk rozšiřoval o studentstvo, zatímco v rámci projevů, o kterých bude řeč, zapojoval i další skupiny společnosti jako například nižší úředníky, na které se soustředil v rámci několika politických řečí, nebo o nižší vrstvy společnosti, které sám zastupoval jakožto poslanec šumavských

měst¹⁹⁷, kde bojoval za kvalitu železniční dopravy. Jednotlivá témata spolu na první pohled nemají moc společného a mnohokrát Masaryk reaguje na jiné poslance, kteří se k daným tématům vyjádřili jako první, ale přesto nelze ignorovat jeden společný jmenovatel všech těchto Masarykových hospodářsky laděných projevů, a tím je požadavek větší rovnosti ve společnosti z hlediska ekonomického.

5.1 Situace nižších úředníků

Téma finančního zajištění státních úředníků Masaryk otevřel dne 20. února 1892 během 118. schůze poslanců říšské rady¹⁹⁸. Hlavním tématem zasedání byla generální a speciální debata ohledně zprávy rozpočtového výboru k vládní předloze, týkající se finanční podpory státních úředníků. V rámci debaty k článku I se Masaryk přihlásil o slovo a vystoupil jakožto řečník-kontra¹⁹⁹. Předlitavské úřednictvo bylo koncem 19. století děleno plošným a vertikálním dělením. Plošné dělení se odvíjelo od místa působení jednotlivých úředníků, zatímco vertikální způsob dělení měl složitější základ. Jedním z kritérií vertikálního dělení byla úroveň vzdělání. Důležitějším bylo ale tzv. kompetenční kritérium, kterým se úřednictvo odlišovalo na vyšší, střední a nižší stupeň. Z logiky věci bylo na dané kompetenční rozdělení navázané také platové ohodnocení každého úředníka. Pravidlem ovšem bylo, že i v případě nižšího úřednictva mělo jít o respektu hodné povolání. Aby tomu tak mohlo být, tak mzda musela být v odpovídající výši. Nižší úředníci na tom ovšem reálně platově nebyli příliš dobře, a proto mnozí z nich měli přímo existenční problémy. Být úředníkem v rámci rakouské monarchie jistě bylo respektu hodné povolání, ale díky nepružnosti systému měla právě tato vrstva společnosti velké problémy ve snaze prosadit vlastní požadavky, a to především v sociální a hospodářské sféře. K životu úředníka pevně přináležela vydefinovaná etiketa, kterou měli všichni úředníci dodržovat. U nižších úředníků to ovšem naráželo na fakt, že náklady potřebné pro udržení očekávaného životního stylu a etikety v mnohém převyšovali jejich platy a finanční možnosti. V 90. letech 19. století se ekonomická situace monarchie začala postupně zlepšovat a platy úředníků, které byly od roku 1873 fixní, měly najednou sestupnou tendenci. Důvodem totiž bylo, že fixní platy byly pro úředníky výhodné v 70. letech, kdy v monarchii probíhala silná ekonomická krize. V 90. letech byla ovšem krize zažehnána, a tak úředníci žádali zvýšení platů.

¹⁹⁷ V rámci voleb roku 1891 byl Masaryk zvolen jakožto zástupce pošumavských měst – Písek, Domažlice, Klatovy, Sušice, Strakonice, Horažďovice, Volyň.

¹⁹⁸ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 118. schůzi, XI. Zasedání, str. 5447-5448. (Přístupné také online na: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm#XI>).

¹⁹⁹ Řečníci byli rozděleni podle svého definitivního stanoviska: jednotlivé předložené návrhy podpořit, či nepodpořit na řečníky-pro a řečníky-kontra.

K úpravě zákona došlo ovšem až roku 1898. Mzdová regulace ale ani v daném roce nebyla dostačující na vykrytí vzrůstající ceny za bydlení ve Vídni a jiných větších městech. Díky tomu se životní situace nižších úředníků příliš nezlepšila. [Vyskočil 2009: 48-106]²⁰⁰ Tohoto problému si byl Masaryk vědom a snažil se na něj poukázat v rámci snahy o řešení sociální problematiky, kde tedy vedle dělníků a studentů to mohli být i státní úředníci, kteří potřebovali pomoc.

20. února 1892 Masaryk vystoupil v reakci nejprve na poslance Kathreina,²⁰¹ který prezentoval předlohu státní podpory ve výši 360 000 zlatých na zmírnění bídy v monarchii. Ta se setkala s velmi odmítavou reakcí, jelikož částka byla mnohem nižší, než mnozí poslanci doufali. Různí poslanci prezentovali danou částku jako potenciální velké zklamání pro obyvatele monarchie žijící v chudobě. Předloha byla ovšem stejně nakonec přijata beze změn²⁰². Vzápětí vystoupil poslanec Beer²⁰³, aby předložil dodatečnou podporu, týkající se státních úředníků. V rámci původního návrhu byla zmíněna konkrétní výše, a to půl milionu zlatých, což Beer navrhoval zdvojnásobit na milion zlatých. Ministr financí Steinbach²⁰⁴ zmínil, že by z půl milionu muselo nějakých 130 000 zlatých připadnout úředníkům státních drah, což znamená, že zbylých 370 000 zlatých by zůstalo pro ostatní. Steinbach pak argumentoval tím, že více prostředků, než zmíněného půl milionu zlatých, nyní vláda nemůže na podporu úřednictva dát. Dodatečný půlmilion podle něj bylo možné vzít z přebytků státní pokladny, ale to by nepříznivě ovlivnilo zájmy zahraničních trhů, jelikož by muselo proběhnout jednání ohledně deficitu. Následovalo hlasování a předloha byla i po úpravě na vyšší částku přijata všemi stranami.²⁰⁵

V této fázi se ke slovu dostal Masaryk, který zmínil svoje překvapení nad tím, jak vždy populární Steinbach tentokrát těžko nachází spojence v rámci svého návrhu. Poté ihned přešel k věci a zmínil, že má ještě třetí návrh, a to vyplatit schváleného půl milionu zlatých a na dalších půl milionu vytvořit nový zákon. Podle Masaryka to totiž bylo nejlepší řešení. Od ministra Steinbacha jasně zaznělo, že stát není schopen nyní vyplatit celý milion, takže pokud se odhlasuje takový návrh, tak bude postoupen panské sněmovně, která ho nepřijme, celá věc se

²⁰⁰ Vyskočil, A: *C. K. úředník ve zlatém věku jistoty*. Praha: Historický ústav, 2009, s. 48-106.

²⁰¹ Theodor Kathrein (1842-1916) byl rakouský právník a politik zasedající v říšské radě jakožto člen Hohenwartova klubu.

²⁰² *Čas*. 1892, VI (9), s. 137.

²⁰³ Adolf Beer (1831-1902) byl rakouský historik a politik zasedající v říšské radě jakožto člen Sjednocené německé levice.

²⁰⁴ Emil Steinbach (1846-1907) byl rakouský ministr financí Předlitavska v letech 1891-1893.

²⁰⁵ *Moravská orlice*. 1892, XXI (43), s. 1.

jedině zdrží, a ve finále díky tomu úředníci nedostanou nic a budou čekat dále, než se udělá nový návrh na půl milionu. Masaryk byl přesvědčen, že jeho návrh řeší celou situaci, jelikož úředníkům se dostane podpory ihned a zároveň to nebyla finální částka, jelikož se mezitím zahájí jednání o jejím zdvojnásobení. Následně Masaryk apeloval na ministra Steinbacha s tím, že jakmile bude předloha postoupena panské sněmovně, tak se celá věc zdrží, jelikož tamní šetření trvají dlouho, a tak by bylo vhodné, aby ministr celý proces urychlil. V případech, kde je finanční podpora naprosto zásadní, by ministr podle Masaryka měl zajistit vyplacení okamžité za pomoci podpůrného fondu, který měl Steinbach jakožto ministr k dispozici. [Masaryk 2001: 180] Z Masarykovy řeči vyplývá, že se skutečně snažil nižším úředníkům pomoci co možná nejdříve, jelikož věděl, jak rakouský byrokratický aparát může být nepružný. Přesto byl některými kolegy vnímán jako podpůrce názoru, že jeden milion zlatých by se úředníkům vyplácet neměl. Určitý názorový rozpor na jeho řeč je patrný i z tehdejšího tisku. Realistický týdeník *Čas* se samozřejmě postavil na Masarykovu stranu a otiskl, že poslanec Beer a jeho strana sice navrhovali částku jednoho milionu, ale nikoliv proto, že by jim nižší úředníci tolik leželi na srdci, nýbrž proto, aby ministru Steinbachovi za každou cenu demonstrovali sílu svého odporu. Chtěli tedy nutně vystoupit proti jeho návrhu. Jinak by totiž museli Masarykův návrh podpořit po vzoru poslanců polského klubu či strany konzervativního velkostatku.²⁰⁶ *Čas* se sice více pustil do kritiky Beera a jeho strany, než do obhajoby Masaryka, ale tím více je patrná Masarykova snaha pomoci co nejdříve další skupině, spadající pod téma sociální otázky. Nakolik byla kritika v rámci *Času* na místě, je otázkou, nicméně nepodpoření Masarykova návrhu nedávalo moc smysl ani z dnešního pohledu.

Masarykovy obavy se naplnily a nižším úředníkům se skutečně žádné pomoci nedostalo, a tak se případ vrátil na půdu říšské rady během její 137. schůze dne 28. května 1892.²⁰⁷ Masaryk se v rámci generální debaty opětovně hlásil o slovo. Během debaty vystoupil ministr Steinbach, který všem připomněl, kolik finančních prostředků bylo vynaloženo na valutu, a tím odůvodnil, že není možné, aby stát zaplatil milion zlatých státním úředníkům.²⁰⁸ Jakmile se ke slovu dostal Masaryk, tak ihned uvedl, že podle jeho názoru je podpora ve výši půl milionu skutečně nepatrná, ale přesto by byl hrozně rád, aby byla nižším úředníkům vyplacena ihned. Aby se vyhnul opětovně špatné interpretaci jeho záměru, tak neprodleně dodal, že jeho návrh nepočítal s jednorázovou výpomocí, ale s tím, že následně se bude jednat o vyplacení

²⁰⁶ *Čas*. 1892, VI (9), s. 137.

²⁰⁷ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 137. schůzi, XI. zasedání, str. 6291-6295. (Přístupné také online na: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm#XI>).

²⁰⁸ *Čas*. 1892, VI (23), s. 359.

minimálně shodné částky. V reakci na ministra Steinbacha zmínil, že ekonomickou situaci monarchie nevidí natolik černě, a naopak podle něj půjde monarchie ekonomicky nahoru, takže se bude státu lépe dařit a další podpora by neměla být natolik nerealistická, jak by se mohlo zdát. Následně ihned přednesl rezoluci o okamžitém vyplacení finanční podpory ve výši půl milionu zlatých a kolegy poslance varoval, aby s tím neotáleli a zbytečně dlouho nad daným tématem nerokovali, jelikož pak před národem vypadají všichni neprofesionálně, a působí to na voliče, že se tady předhánějí v soutěži popularity. Zbytečně by dalším prodlením provokovali právě tu část společnosti, které se tu přece všichni snaží pomoci. [*Ibid*: 205-206] Masaryk zde mírně narážel na teorii otisknutou v týdeníku *Čas*, a tedy, že poslanci německé sjednocené levice nemají zájem úředníkům nijak pomoci, ale jde jim jen o to ukázat ministrovi, jaká je jejich síla a odhodlání.²⁰⁹ Masaryk dále navázal detailnějším popisem situace a zmínil, že národní strana svobodomyšlná navrhovala již několikrát poskytnutí jednorázového příspěvku pro úředníky čtyř nejnižších platových tříd a ve všech případech bezúspěšně. Pro představu všech uvedl Masaryk, že běžná rodina potřebuje k životu nějakých 567 zlatých a nižší úředník si vydělá pouhých 375 zlatých. Apeloval na vládu, aby zasáhla co nejdříve v rámci otázky jednorázové pomoci a následně dodal, že by se měla projednat i otázka plošné úpravy úřednických platů. Otázkou ale bylo, kde na to vzít prostředky. Masaryk udělal odhad, že kdyby se navýšily plošně úřednické platy o deset procent, tak by to stát stálo čtyři až čtyři a půl milionu zlatých. Taková částka mohla působit nepřiměřeně vysoká, ale Masaryk všem připomněl, že pro dopravní podniky nebyl problém obdobnou částku sehnat. Na to okolní poslanci reagovali velmi příznivě. Masaryk uvedl, že jednorázová finanční výpomoc dlouhodobě samozřejmě nic neřeší, a tak bude plošné navýšení platů stejně zapotřebí. Dále reagoval opětovně na ministra Steinbacha a jeho tvrzení, že je deficit nepřipustný, jelikož se chystá měnová úprava a vláda si bude brát úvěr, aby na deficit vůbec nedošlo. Masaryk zde oponoval, že měnová úprava stejně povede ke zvýšení úřednických platů, jelikož se úředníci budou díky slabému zlatu dovolávat platů vyšších. Svou řeč Masaryk zakončil návrhem, aby úředníkům byla vyplacena podpora ve výši milionu zlatých a jeho strana by ve speciální debatě navrhla dvojí hlasování, a to buď milion, nebo půl milionu, ale s okamžitým vyplacením. [*Ibid*: 206-207] Z druhé řeči na téma finanční výpomoci nižším úředníkům je opětovně patrná Masarykova snaha, aby se teorie přenesla do praxe a podpora byla co nejdříve vyplacena. Zároveň je z něj cítit v dané věci větší frustrace, jelikož úředníkům nebylo dosud vyplaceno nic, a možná i z toho důvodu působí jeho

²⁰⁹ *Čas*. 1892, VI (23), s. 359.

srovnání s dopravními podniky tak trochu nedomyšleně. U Masaryka je zvykem, že míval silnější argumenty, zatímco zde to působí spíše jistou odevzdaností ve snaze pomoci jiným.

Na Masaryka reagoval poslanec Beer, který zmínil, že s ním souhlasí v odhadu finanční situace monarchie, jelikož si myslel též, že na tom stát nebude tak špatně a dodal, že pokud by byl názoru jiného, tak by nikdy zdvojnásobení příspěvku ani nenavrhoval. Poté se obrátil přímo na Masaryka a zmínil, že jeho finální návrh byl velice podivný a nedával moc smysl.²¹⁰ Masaryk se tedy o slovo přihlásil opětovně, aby mohl na Beera reagovat a lépe vydefinovat svůj návrh. Vnesl návrh na dvojí oddělené hlasování, a to takové, kde by se nejprve hlasovalo o principu, tedy zda má být podpora vůbec vyplácena, a až následně o konkrétní částce. Následně zmínil, že se nesnaží úředníkům pomoci jen „na oko“, ale jde mu doopravdy o to, aby se jim finance dostaly co nejdříve. Osočil německou levici, že to právě oni celou věc oddalují jen proto, aby v očích voličů vypadali lépe. Nenechal se zviklat a opětovně požadoval oddělené hlasování o principu a o konkrétní částce. [*Ibid*: 207-208] Z této mírně agresivní reakce je vidět, jak se Beerovi podařilo Masaryka vyprovokovat a vyvést z míry. Masarykova reakce byla možná až příliš zbytečně útočná, což opětovně poukazuje na vzrůstající frustraci z toho, že se už několik měsíců jedná o konkrétní výši podpory pro úředníky, kteří zatím díky tomu nedostali žádnou. Pro Masarykův návrh hlasovali zástupci Hohenwartova klubu²¹¹, polského klubu²¹², moravského klubu²¹³, a dokonce i strana konzervativního velkostatku²¹⁴. Německé strany se ale semkly a jejich zástupci společně hlasovali proti onomu návrhu, který tak neprošel.²¹⁵ Místo toho se odhlasovalo řešení, že bude úředníkům vyplácena podpora ve výši milionu zlatých, a pokud bude vládě trvat příliš dlouho vyplacení oné částky, tak úředníci obdrží alespoň půl milionu. Po dalších dvou hodinách zasedání tedy květnová schůze dopadla úplně stejně jako ta únorová.²¹⁶ To muselo velkým dílem opětovně přispět k Masarykovu pocitu, že ze své pozice nemůže odpovídajícím způsobem řešit sociální otázku, pokud ostatní politici dávají přednost zviditelnění před voliči, před plněním svých povinností. Celý tento příklad poukazuje na dva

²¹⁰ *Národní listy*. 1892, XXXII (148), s. 2.

²¹¹ Hohenwartův klub neboli Hohenwartova konzervativní strana práva, byla politickou stranu sdružující hned několik národnostních skupin, jako např. Rumuny, Jihoslovany i Čechy. Strana se zaměřila na konzervativní, mnohdy ústavověrnou politiku. Více viz [*Malíř & Marek 2005*].

²¹² Polský klub byl seskupením všech polských poslanců říšské rady v rámci Předlitavska. Vznikl v 60. letech 19. století.

²¹³ Moravský klub byl seskupením předních moravských poslanců a zástupců moravských politických stran.

²¹⁴ Strana konzervativního velkostatku byla konzervativní politická strana, která v Předlitavsku reprezentovala českou zemskou šlechtu.

²¹⁵ *Čas*. 1892, VI (23), s. 359.

²¹⁶ *Národní listy*. 1892, XXXII (148), s. 2.

velmi typické aspekty doby, a to jednak na nejednotnost vládnoucí levice,²¹⁷ která se ani v této na první pohled snadné kauze nebyla schopná shodnout a hlasovat společným způsobem. Druhým aspektem je pak absence jasných přehledů a čísel ohledně ekonomické situace v monarchii, což je vidět podle nedůvěry v názory ministra financí Steinbacha z různých stran a od různých poslanců. Ostatně i tento stav Masaryk během své politické kariéry opakovaně kritizoval.

Jelikož se ovšem opakovaně věc nevyřešila a úředníci nedostali finanční výpomoc žádnou, tak se celá věc vrátila k projednání potřetí, a to 8. července 1892, během 151. schůze poslanecké sněmovny²¹⁸. Poslanecká a panská sněmovna²¹⁹ se totiž nebyly schopny shodnout na jednotné částce. Poslanecká sněmovna se stále nepustila prosazování milionu zlatých, zatímco panská sněmovna byla ochotna schválit pouze půl milionu. [*Ibid.*: 233] Poslanec Theodor Kathrein²²⁰ hlasoval spolu s panskou sněmovnou pro půl milionu, a to 4. července na společném výboru, kde byli zástupci obou komor říšské rady. Masaryk se přihlásil o slovo a následně zmínil, že by byl rád, aby se všichni vyvarovali tentokrát pochvalných proslovů na adresu úřednictva, jelikož ty už zazněly dvakrát, ale úředníkům nikdo nepomohl. Další hlasování mu též přišlo bezpředmětné, jelikož se potvrdila jeho obava, že se kvůli dobré vlastní reklamě budou všichni dohadovat o výši částky a skutečná pomoc se tím bude jen neustále oddalovat. Pokud se bude trvat na novém hlasování, tak Masaryk by trval na jeho původní rezoluci, tedy hlasování o vyplacení předběžné částky půl milionu. Poslanec Beer naopak žádal, aby sněmovna setrvala na původním návrhu jednoho milionu, což je částka, kterou si poslanecká sněmovna odhlasovala již dvakrát. Jeho slova podpořil i poslanec Menger²²¹, podle kterého je částka půl milionu návrhem panské sněmovny, se kterým ovšem poslanecká sněmovna není povinna souhlasit.²²² Masaryk se ujal slova opětovně a ihned vyjádřil jasný nesouhlas s oběma řečníky. Připomněl všem, že když se hlasovalo na posledním zasedání komise o částce jednoho milionu, tak byla zamítnuta většinou hlasů, zatímco částka půl milionu

²¹⁷ Po pádu tzv. železného kruhu pravice, v rámci chystajících se voleb roku 1891, se k moci dostala levice v čele se stranou Sjedinené německé levice, která se odvolávala k umírněným myšlenkám. Na základě toho se tehdejší předseda vlády Předlitavska, Eduard Taaffe, pokusil obnovit svou starou vládní většinu, ovšem tentokrát na základech německé levice. To vytvořil spojením právě zmíněné strany Sjedinené německé levice s poslanci Polského klubu, a také s Hohenwartovým klubem.

²¹⁸ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 151. schůzi, XI. zasedání, str. 6961-6963. (Přístupné také online na: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm#XI>).

²¹⁹ Říšská rada byla ustanovena tzv. Schmerlingovou ústavou roku 1860. Po rakousko-uherském vyrovnání roku 1867 fungovala jako nejvyšší zákonodárný sbor pouze pro Předlitavsko. Jednalo se o dvoukomorový parlament, skládající se z volené poslanecké sněmovny a nevolené panské sněmovny, jejíž členy jmenoval sám císař.

²²⁰ Theodor Kathrein (1842-1916) byl právník a politik, který reprezentoval Hohenwartův klub. Působil ve funkci předsedy poslanecké sněmovny říšské rady a následně i jako člen panské sněmovny.

²²¹ Max Menger (1838-1911) byl právník a poslanec sjedinené německé levice.

²²² *Národní listy*. 1892, XXXII (188), s. 2.

byla naopak odhlasována většinou hlasů, kde mnoho hlasů bylo i z poslanecké sněmovny. Hlasování dopadlo výsledkem patnáct hlasů proti dvěma, což je výsledek, který by se podle Masaryka neměl ignorovat. Menger označil Masarykův styl uvažování za nebezpečný precedens, na což Masaryk reagoval tak, že poslanci, kteří zastupovali poslaneckou sněmovnu na onom hlasování, dostali přece mandát, aby tak činili, takže nevidí důvod, proč zahajovat další hlasování. Masaryk pochopil, že s tímto postojem neuspěje, tak alespoň navrhol hlasovat o částce nižší, o které stejně rozhodla zmíněná komise. Plener²²³ zmínil svoje pochopení Masarykovy motivace, ale dodal, že sněmovně je vždy zapotřebí dát možnost změnit názor, a proto podpořil návrh poslance Beera o novém hlasování. Beerův návrh na jeden milion byl následně odhlasován, což vyvolalo naprostý zmatek, jelikož v případě, kdy dojde k rozporu mezi oběma komorami sněmovny ohledně částky, tak platila dle jednacního řádu nižší varianta. Jinými slovy celé hlasování nemělo žádný smysl a jenom došlo k dalšímu prodloužení řešení situace.²²⁴ I přes Masarykovu snahu reálně a co možná nejrychleji nižším úředníkům pomoci, se hlavní tiskový orgán národní strany (staročeské) *Hlas národa* postavil proti němu a Masaryk tam byl prezentován jako jediný český poslanec, který hlasoval pro vládní předlohu, jinými slovy jako poslanec, který se chtěl zavděčit vládě více, než chtěl pomoci oněm úředníkům. V daném tisku už čtenář nenašel žádnou informaci o Masarykově snaze o dvojí hlasování, ani o tom, že poslanci polského klubu, Hohenwartova klubu a další hlasovali spolu s Masarykem.²²⁵ Mladočeské tiskoviny se naopak samozřejmě postavily za Masaryka. Zajímavá byla reakce v rámci *Národní politiky*, kde bylo otištěno: „Zajímavým bylo jednání o zprávě smíšeného výboru pro povolení výpomoci státním úředníkům, při kterém posl. dr. Masaryk samojediný houževnatě hájil usnesení výboru i panské sněmovny na udělení 500 000 zl., kdežto všichni ostatní řečníci vyslovili se pro návrh posl. Beera, aby sněmovna při povolení celého milionu setrvala. Návrh tento také prošel značnou většinou a otázka výpomoci octla se zase v dřívějším stadiu.“²²⁶ Je tedy očividné, že i poslanci jiných stran pochopili Masarykův reálný záměr, kterým bylo skutečně co nejdříve úředníkům finanční výpomoc vyplatit. Podle Masarykových slov mu šlo i o dlouhodobější pomoc ve formě trvalého navýšení platu nižších úředníků, a nejen o jednorázovou pomoc tohoto formátu. Z této v pořadí již třetí debaty na dané téma je již ovšem očividná naprostá Masarykova frustrace, jak jeho snaha nikam nevedla, a proto během této třetí řeči už ani nijak nevzdoroval finálnímu rozhodnutí, a ani neinvestoval příliš energie své snaze

²²³ Ernst von Plener (1841-1923) byl předlitavským politikem za sjednocenou německou levici. Postupně se vypracoval do funkce ministra financí Předlitavska.

²²⁴ *Národní listy*. 1892, XXXII (188), s. 2.

²²⁵ *Čas*. 1892, VI (29), s. 461.

²²⁶ *Národní politika*. 1892, X (188), s. 2.

to ostatním poslancům rozmluvit. Přestože je Masarykovi zpětně v mnoha ohledech vytýkáno, že neustále mluvil o potřebě něco dělat bez konkrétní představy, jak toho docílit, tak zde je jasné, že naopak chtěl ihned učinit praktické kroky pro to, aby na tom nižší úředníci byli lépe a alespoň jedna kapitola, sociální otázka, tak byla na dobré cestě. Byla to právě podobná pohodlnost a nepružnost jednotlivých poslanců, která přispěla k Masarykově brzkému odchodu z politiky.

5.2 Hospodářské poměry na jihu Čech

Dalším hospodářsky zaměřeným tématem, u kterého je možné nalézt jasné souvislosti se sociální otázkou, je otázka týkající se železniční dopravy v rámci jižních Čech. 4. prosince 1891 se v rámci poslanecké sněmovny říšské rady probírala během 79. schůze XI. zasedání zpráva železničního výboru.²²⁷ V rámci dané zprávy byla řeč o stavbě železniční dráhy Strakonice-Vimperk. Zpravodajem byl v tomto případě poslanec Kaftan²²⁸, po kterém se slova ujal ihned Masaryk.²²⁹ Masaryk se k danému tématu musel vyjádřit vzhledem k tomu, že zastupoval již zmíněná šumavská města. Velmi proto ocenil návrhy poslanců Kaftana a Nitscheho,²³⁰ ke kterým neměl příliš co dodat, ale přesto se chtěl vyjádřit o sociální situaci na jihu Čech. Začal tedy hovořit o tom, jak je na tom obyvatelstvo jižních Čech velmi špatně a železniční dráha je tam rozhodně naprosto nutná. Jednalo se o oblast chudou a zanedbanou v mnoha ohledech. Masaryk vyzvedl špatný stav jižních Čech i tím, že jeho důkazem je fakt, že se nyní řeší výstavba železnice právě v této oblasti. I sama vláda musela uznat špatný stav, ve kterém se oblast nacházela. Tamní výroba je dlouhodobě na tom špatně, jelikož bez železnice je velmi obtížné tam dopravovat potřebný materiál. Oblast proto dlouhodobě zaostávala a tamní obyvatelstvo volalo právě po výstavbě železnice. Masaryk tedy neopomněl připomenout, že vláda o tomto problému ví již velmi dlouho, ale začalo se to řešit až nyní. První návrh na výstavbu železnice v dané oblasti se na půdě říšské rady objevil již v roce 1883, a trvalo tedy osm let, než se ve sněmovně projednal přesnější návrh zákona. Masaryk dále zmínil, že podle posledních propočtů bylo zjištěno, že ona výstavba vládu přijde na 21 tisíc zlatých, což je oproti předpokládané částce 37 tisíc velmi zanedbatelná částka. O to bylo pro Masaryka smutnější, že se tomu vláda začala věnovat až v danou dobu. Aby jen nekritizoval, tak naopak vládu pochválil za výstavbu železnice Budějovice-Želnavá, která v mnohém oblasti pomohla. Ovšem čím více

²²⁷ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 79. schůzi, XI. zasedání, str. 3655-3657. (Přístupné také online na: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm#XI>).

²²⁸ Jan Kaftan (1841-1909) byl poslancem za národní stranu svobodomyšlnou (mladočeskou) v letech 1891-1907.

²²⁹ *Čas.* 1891, V (50), s. 799.

²³⁰ Friedrich Nitsche (1835-1923) byl právníkem a politikem za stranu sjednocené německé levice.

se stavělo na severu Čech, tak tím více zaostával jih. Masaryk vyslovil přání, aby se s výstavbou nepřestávalo na jihu Čech a i po zmíněném úseku se pokračovalo dále. Na jihu Čech totiž docházelo k postupné depopulaci, kterou Masaryk kladl za vinu právě hospodářskému úpadku oblasti. Masaryk věřil, že výstavba železnice na jihu Čech může určitě zmírnit úbytek obyvatelstva a posílit decentralizaci v Čechách. Masaryk uznal, že jeho přání posílit velice dopravní spoje na jihu Čech nemusí být pro vládu z krátkodobého hlediska zrovna rentabilní záležitostí. Toho si sice byl vědom, ale přesto věřil, že je třeba podobným způsobem posilovat jednotlivé oblasti monarchie, nehledě na okamžitý finanční přínos. Připomněl slova rakouského politika Aloise Czedika,²³¹ který na zasedání rozpočtového výboru zmínil pasivitu česko-moravské transverzální dráhy. Masaryk uvedl, že Czedik se nutně nemýlil, ale o to více by se podle něj měly posílit diagonální dráhy, které by pak dlouhodobě živily hlavní dopravní tepnu cestujícími a nákladem. Za to se mu dostalo velké podpory od stranických mladočeských poslanců. Mnoho v dané době již rentabilních železnic mělo totiž podobně neuspokojivé začátky a byla to jen otázka času, než se situace zlepšila. Masaryk očekával podobný vývoj i na jihu Čech. Nejvhodnějším příkladem podle něj byla dráha Františka Josefa²³². Masaryk připomněl, že vláda má od roku 1876 vypracovaný podrobný plán výstavby železničních drah, který by bylo záhodné rozpracovat a doplnit. Pozastavil se následně nad městy jako Polička a Humpolec, které měly kvalitní průmysl, ale žádné železniční spojení. Při té příležitosti zmínil i žádost moravských poslanců o výstavbu železnic Brno-Tišnov-Nové Město na Moravě-Žďár-Příbrav-Německý Brod a Olbramovice-Dačice-Telč, kterou považoval též za důležitou. [*Ibid: 140-142*] Zatímco v případě šumavských měst se dá ještě oponovat, že se o ně Masaryk zajímal z čistě pragmatických důvodů, jakožto jejich zástupce ve sněmovně, tak u měst moravských a jiných je třeba si položit otázku, proč se Masaryk tématu železnic věnoval natolik komplexně. Nabízí se primárně jedna odpověď, a to, že mu opětovně šlo primárně o větší sociální rovnost obyvatel, o pomoc lidem v sociální nouzi a o zlepšení životního stylu v monarchii.

Celé téma chtěl Masaryk ukončit vztážením ho na širší kontext. Začal hovořit o tom, jak je snadné si všimnout, že české země se dělí na dvě oblasti, a to oblasti severně od Prahy, které jsou průmyslové a mají bohatou železniční síť, a následně na oblasti jižně od Prahy, kde naopak převládá zemědělství a železnice tam dosti absentuje. Zdůraznil, že hlavně na jihu Čech toto obyvatelé velmi silně pociťovali, a tak považoval za důležité se pokusit s tím něco udělat,

²³¹ Alois Czedik von Bründelsberg (1830-1924) byl politikem za ústavní stranu. V roce 1870 byl jmenován generálním ředitelem rakouské západní dráhy a v 80. letech dostal pozici generálního ředitele Rakouských státních drah.

²³² Název pro dráhu Praha-Tábor-Suchdol-Gmünd-Vídeň.

jelikož to bylo jedním z předních důvodů, proč se v oblasti natolik šířil agrární socialismus. Masaryk tedy upozorňoval na to, že hospodářské zanedbávání daného území má i sociálně-politické konsekvence. Aby učinil srovnání, tak zmínil, že Halič a alpské země jsou na tom velmi podobně. Vyslovil přání, že by chtěl, aby se dané oblasti dostaly ze své pasivity, ale dokáží to jedině s velkou pomocí od vlády, a to například v podobě mnohem rozšířenější železniční dopravy. Obával se ale, aby jeho snažení nebylo vnímáno v nacionálním kontextu, a tak zmínil, že je přesvědčen, že dané řešení by prospělo jak českému, tak německému obyvatelstvu. Obyvatelstvo jižních Čech velmi vychválil a zmínil, že si tamní obyvatelé zaslouží, aby do nich vláda více investovala také zakládáním průmyslových škol v oblasti. [Ibid: 142-143] Jelikož bylo očividné, že Masarykovi jde v tomto případě o více, než pouze jeho voliče, ale skutečně se snažil pomoci dané oblasti, tak Masarykova řeč získala slušnou podporu v rámci sněmovny. Po Masarykovi na dané téma promluvil ještě Josef Kaizl. Jeho řeč byla sice obsáhlejší, ale zároveň mnohem méně konkrétní, bez názorných příkladů a místy rozvleklejší, díky čemuž se Kaizlovi tolik podpory nedostalo.²³³ Masarykova řeč byla velmi kladně hodnocena i v rámci dobového tisku, a to včetně tisku německého²³⁴, podle čehož je znát, že se mu skutečně podařilo povznést dané téma nad rovinu nacionální. Skoro jediné noviny, které se i přesto držely zarytě nacionální linky, byly mladočeské *Národní listy*²³⁵. Tam byl Masaryk vykreslen jako bojovník za český lid, který je na jihu země velmi zanedbáván. Oproti tomu většina ostatních tiskovin celou řeč prezentovala čistě v kontextu sociální otázky a v principu se všude setkával se souhlasem, že zlepšení poměrů na jihu Čech a okolních oblastech v kontextu prospěje celé monarchii. Tento fakt, že ani opoziční tisk nešel cestou nacionální, je dostačujícím důkazem, že skutečně přední Masarykovou motivací byla pomoc dané oblasti a opětovně nastolení větší rovnosti ve společnosti. Je zde tedy jasná souvislost hospodářsky-politického tématu se sociální otázkou, a tedy i s modelem řešení sociální problematiky.

Otázka železnic v českých zemích se ale dostala během Masarykova prvního působení ve sněmovně ještě jednou do popředí, a to 19. února 1892 během 117. schůze XI. zasedání poslanecké sněmovny. Na pořadu dne tehdy byla petice konsorcia dráhy Březnice-Blatná-Strakonice, jejíž pomocí byla podána žádost o výstavbu železničního spoje v dané oblasti.²³⁶ Masaryk se v rámci debaty přihlásil o slovo a hovořil o tom, že je podobných požadavků

²³³ *Národní listy*. 1891, XXXI (335), s. 1.

²³⁴ *Neue Freie Presse*. 1891 (9798), s. 2-3; Dále také např. *Wiener Zeitung*. 1891 (279), s. 16.

²³⁵ *Národní listy*. 1891, XXXI (335), s. 1.

²³⁶ V rámci stenografických protokolů jednání říšské rady se jedná o 117. schůzi, XI. zasedání, str. 5380-5381. (Přístupné také online na: <http://alex.onb.ac.at/spa.htm#XI>).

v rámci českých zemí již několik. Daná žádost tedy nebyla ojedinělá, což jen dokládalo zaostalost některých oblastí v rámci Čech. Problémem bylo, že nedostatek železničních spojů v oblasti mohl mít velmi negativní efekt na tamní život i průmysl. Masaryk uvedl konkrétní případ právě z Blatné, kde pro absenci železnice zkrachoval tamní cukrovar. Z ostatních měst uvedl hned několik příkladů postupného zániku výroby perleti, soustružnictví dřeva aj. Opětovně po vzoru své řeči minulé i tentokrát připomněl, že české oblasti nejsou v tomto nijak ojedinělé v rámci monarchie. Masaryk připomněl slova poslance Szczepanowskiho²³⁷, který český národ označil za „perlu monarchie“, čehož si podle Masaryka český lid jistě velmi vážil, ale je i na vládě, aby si lid dané přízvisko udržel. Budování a rozšiřování lokální dráhy vnímal jako naprosto zásadní bod. Aby nebyl vnímán jako nevděčný kritik, tak zmínil, že uznává, že na území Čech už nějakých dvacet lokálních drah tou dobou fungovalo, ale dodal, že sedmnáct z nich vládu nestálo skoro nic, jelikož byly vystavěny za pomoci soukromých prostředků. Považoval tedy za vhodné, aby vláda přispěla ze státních financí na posílení výstavby železnic na českém území, a následně podpořil petici s tím, že dráha Březnice-Blatná-Strakonice by vedla ke zlepšení česko-moravské transverzální dráhy, což by v důsledku pomohlo celé monarchii. Následně zmínil, že si je moc dobře vědom, že během zasedání byly pro české země schváleny dvě nové dráhy, ale ty opětovně vládu prakticky nic nestály, takže považoval danou petici za opodstatněnou. V případě finanční otázky připomněl, že účetní uzávěrka za rok 1890 vykazovala přebytek dvacet dva milionů, ze kterého by se prostředky jistě na stavbu železnic na jihu Čech daly použít. Při této příležitosti zmínil, že dalším, kdo by dané prostředky jistě velmi ocenil, jsou nižší úředníci. Na závěr své řeči upozornil, že samotná výstavba železnic není jedinou věcí, která zasluhuje pozornosti, jelikož obdržel petice z Českých Budějovic, Prachatic, Strakonice, Vodňan a dalších měst, týkající se velmi špatného stavu tamních nádraží. I to by dle Masaryka vláda měla řešit. Řeč zakončil vlastní rezolucí, aby vláda schválila výstavbu železničního úseku Domažlice-Tachov-Planá, čímž by byla česko-moravská transverzální dráha dokončena. [Ibid: 178-179] Velmi zajímavě zde působí, jak Masaryk zacházel do větších detailů než v rámci řeči předcházející. Je z toho cítit, že první jednání danou problematiku nevyřešilo, a tak má snahu využívat praktických případů, vysvětlovat každý svůj názor velmi detailně a přirovnávat situaci k jiným podobným i mimo svůj volební okrsek. Od spolustraníků se mu opětovně dostalo velkého potlesku a jeho rezoluce byla podpořena, čímž byla postoupena k dalšímu projednání. Na reakci tisku se opětovně ukazuje mnohé. Zatímco *Čas*²³⁸ a *Neue Freie*

²³⁷ Stanisław Szczepanowski (1846-1900) byl rakouským průmyslníkem a poslancem říšské rady, kde reprezentoval polský klub.

²³⁸ *Čas*. 1892, VI (9), s. 136.

*Presse*²³⁹ otiskly jen několik základních bodů Masarykovy řeči bez jakéhokoliv doplnění, tak u jiných tomu bylo mnohdy jinak. Příklad těchto dvou tiskovin ukazuje, že ani německý tisk neměl nic proti Masarykově vystoupení a vlastně souhlasil s jeho argumenty. Mladočeské *Národní listy* se jako obvykle pokusily všechny myšlenky interpretovat po svém, a to v rámci nacionálního zabarvení. Proto hlavní informací se najednou stalo, že rakouská vláda neudělala pro jižní Čechy prakticky nic a nehodlá na tom nic měnit.²⁴⁰ *Národní politika* otiskla Masarykovu řeč též velmi neutrálně a vyzvedala se tam Masarykova snaha připomenout důležitost projektu dráhy z Domažlic do Plané. Jelikož s tímto návrhem přišla původně německá levice, tak to velmi pěkně ilustrovalo Masarykovu politickou nezávislost v rámci daného tématu, na což *Národní politika* záměrně poukazovala.²⁴¹ U mladočeských poslanců to nebylo zvykem, aby dal někdo přednost praktickému využití a v rámci rezolucí by upřednostnil samotné téma před nacionální otázkou. Masaryk přesně to udělal a hned několikrát. Sám si byl vědom, jak je důležité, aby jeho návrhy a myšlenky nesklouzly právě k nacionálním tématům. Zde se podle všeho podařilo tomu zabránit. Asi největším důkazem jsou tiskoviny *Wiener Zeitung*, které zdůraznily Masarykovy myšlenky s tím, že hlavním sdělením jeho vystoupení bylo, že rakouská vláda by měla pro jižní oblasti Čech dělat více, ovšem s tím, že jako Masarykova motivace bylo uvedeno větší životní pohodlí tamního obyvatelstva a větší sociální rovnost v dané oblasti.²⁴² Jinými slovy je vidět, že i německý tisk velmi dobře pochopil, o co v rámci dané řeči Masarykovi jde. O to je smutnější si uvědomit, že jedněmi z mála, kdo se i tak snažil Masarykovu řeč obrátit významově jinam, byli jeho spolustraníci, pro které nacionální otázka byla důležitější než cokoli jiného.

Právě na hospodářských tématech se velmi pěkně projevuje Masarykův model řešení sociální problematiky, jelikož protínají otázku pokroku, větší rovnosti a etickou otázku „lásky k bližnímu“. Masaryk se snaží všem poslancům ukázat, nakolik by měli smýšlet nad celou populací monarchie a nikoliv jen nad svými volebními okrsky. Nešlo jen o projevy v rámci říšské rady, ale i v zemském sněmu, kde vystoupil 3. března 1892 v rámci 1. schůze III. zasedání. Tam byl poslancům přednesen text návrhu poslanců Masaryka a Kaftana. V textu se oba poslanci vyjadřovali k hospodářskému úpadku v Čechách, který byl z jejich pohledu zapotřebí řešit. Územních celků v rámci monarchie s podobnými problémy bylo více, ale poslanci apelovali na poslance českého zemského sněmu, že problémy v Čechách by měli řešit

²³⁹ *Neue Freie Presse*. 1892 (9874), s. 5.

²⁴⁰ *Národní listy*. 1892, XXXII (51), s. 3.

²⁴¹ *Národní politika*. 1892, X (51), s. 3.

²⁴² *Wiener Zeitung*. 1892 (41), s. 3.

prioritně. Opět došla řeč na železnice a k tomu ještě na vodní kanály. Text byl uzavřen požadavkem, aby se poslanci nesoustředili jen na Vídeň, ale i na jiné oblasti.²⁴³ Reakce tisku na daný text byla vcelku vyrovnaná a jediným excesem byl do jisté míry článek otištěný *Moravskou orlicí*, kde byl text prisuzován pouze poslanci Kaftanovi a Masaryk byl úplně opomenut.²⁴⁴ Většina projevů na hospodářské téma měla společné alespoň to, že byly snesitelné pro většinu politických stran, co do svého obsahu a hlavních myšlenek. Nebylo tomu tak ovšem ve všech případech. Velký povyk zavládl na půdě říšské rady během 69. schůze XI. zasedání dne 18. listopadu 1891. Zde se debatovalo o tzv. přírážkách nejmenším poplatníkům živnostenské daně, jinými slovy těm, kteří platili nižší daň než 5 zlatých. S tímto návrhem přišel jako první Ernst von Plener z německé levice s tím, že ministr Steinbach²⁴⁵ návrh odmítl s odůvodněním, že by neměl být projednáván v dané podobě a že on sám přijde s lepší verzí návrhu. Nikdy se tak ovšem nestalo. Pro český klub byla ona otázka naprosto zásadní, jelikož platíci nejnižší daně, kteří v dané době neměli právo volit, byli potenciální voličskou základnou primárně mladočeské strany. Čeští poslanci proto podpořili Steinbacha, ale německá levice reagovala požadavkem, že by se celá věc měla řešit během velké daňové reformy, což vláda nepodpořila, jelikož by daná reforma dostala monarchii do ztráty 1,4 milionu zlatých. Masaryk se přihlásil v rámci debaty ke slovu a hodlal navázat na daný návrh, který Steinbach slíbil předložit, ale nikdy to neudělal. To Masaryk prezentoval jako velmi nevhodné a nebezpečné klamání voličů. Zároveň věděl, že jde o starý Plenerův návrh, což znamenalo, že nehledě na politické strany mohl počítat s podporou levice. Masaryk se odvolával na sociální nepokoje ve společnosti, když říkal, že by politici měli plnit svoje sliby. Masarykův návrh, že by se celá záležitost měla probírat v rámci příštího zasedání, byl dle očekávání podpořen i Plenerem, což se nelíbilo německé levici. [Freid 1954: 103-104] Realistický *Čas* na to ihned reagoval s tím, že Masarykův návrh byl velmi dobře proveden, jelikož Masaryk musel vědět, že Plener nebude mít na vybranou a musí jej podpořit. Dále tam bylo otištěno, že Němci Plenerovi okamžitě vyčítali, že to udělal. Otištěn tam byl i tvrdý útok proti staročeskému *Hlasu národa*, kde byla celá věc prezentována opačně, a to ve smyslu, že to mladočeši udělali záměrně, aby se více zalíbili Plenerovi a dostali se mu do přízně.²⁴⁶ Mladočeské *Národní listy* k tomu otiskly, že Plener Masaryka sice podpořil, ale na tváři mu byly znát rozpaky, jelikož to dělal s nechutí. Na druhou stranu ale Plenerovi došlo, že německá levice nemohla na voliče působit způsobem, že

²⁴³ Stenografické protokoly ze schůzí českého zemského sněmu jsou k dispozici online na stránkách poslanecké sněmovny parlamentu ČR in: <https://www.psp.cz/eknih/1889skc/index.htm>.

²⁴⁴ *Moravská orlice*. 1892 (53), s. 2.

²⁴⁵ Emil Steinbach (1846-1907) byl právník a politik, který se vypracoval na pozici ministra financí Předlitavska.

²⁴⁶ *Čas*. 1891 (47), s. 748.

nepodporuje maloživnostníky.²⁴⁷ Poslanec Plener na to navázal vlastní řečí 20. listopadu během 70. schůze, kdy po citelném tlaku německé levice Masaryka začal kritizovat za to, že porušil stranickou etiketu ve chvíli, kdy podal návrh, který příslušel jemu, potažmo jiné straně. Masaryk na něj reagoval na dalším sezení, což bylo 24. listopadu během 71. schůze. Zmínil, že pokud se opravdu dopustil stranické netaktnosti, tak mu to snad kolegové poslanci odpustí, když je v politice nováčkem. Následně zmínil, že mu nešlo o podporu Plenera ani německé levice a že rozhodně jednal v souladu s programem své strany. Mladočeši totiž měli v plánu jít tímto směrem také, jelikož ve společnosti bylo reálným problémem, že lidé se vzdávali volebního práva, aby nemuseli platit vyšší daň. Plener Mladočechy v tomto uvědomění předběhl, a tak bylo logické, že podpořili jeho návrh. Masaryk upozornil na daný fakt, že mnozí voliči k volbám nešli právě z důvodu přirážky k daním a dodal k tomu i sociální kontext, když řekl, že vysoký počet drobných obchodníků byl v dané době ekonomicky, a tím pádem i sociálně na úrovni dělníků. Jen ve Vídni bylo nějakých 23 000 živnostníků, které by Plenerův návrh ovlivnil. V rámci celé monarchie to bylo číslo podstatně větší, dosahující až na 600 000 živnostníků. Každý devátý občan měl tedy zájem o danou reformu, a proto Masaryk považoval danou věc za naprosto zásadní. V rámci kritiky Plenera se dotkl problematice oblasti, kterou u něj vnímal, a to velmi volné operování s pojmem státního rozpočtu. Plener měl pocit, že jakákoliv investice se dá státu snadno vynahradiť, a v tomto případě hovořil o využití kolkovní daně, o které Masaryk řekl, že by státu dala nějakých 500 000 zlatých namísto potřebných 1,4 milionu. Zmínil tedy, že by kolkovní daň bylo možné zvýšit, aby bohatší vrstvy platily více, což by v důsledku velmi prospělo chudším vrstvám. Jako zásadní vnímal, aby žádní voliči nepřišli o volební právo, jelikož každý občan by měl mít právo jít k volbám. Hlavní kritiku Plenera představil v duchu, že jde opětovně jen o odkládání celé věci na neurčito. Ve chvíli, kdy by se zodpovědnost přenesla na Steinbacha, tak místo toho, aby se o dané věci rozhodlo ihned, bylo by třeba opětovně čekat. Svou kritiku pak obrátil na celou politickou reprezentaci, když řekl, že mu přijde nevhodné, k jakým politickým machinacím ve vládě dochází a že se z politické scény stávají praktika vysokoškolských diplomatů. Ke konci své řeči vyzval vládu, aby předložila finální verzi daňové reformy. [*Ibid: 104-106*] Zde je vidět další hospodářské téma, které Masaryk jednoznačně spojuje s tématem sociálním a v rámci daňové reformy myslí opět na chudší vrstvy, jelikož daňový cenzus ve výsledku dosáhl úbytku voličů, což samozřejmě bylo pro mladočeskou stranu nevyhovující, ale soudě podle ostatních Masarykových témat v rámci jeho prvního parlamentárního období se dá říci, že Masarykovi nešlo jen o voliče. Je to

²⁴⁷ *Národní listy*. 1891 (319), s. 2.

velmi cítit z jeho opětovné frustrace, že v politice nic nejde zařídit rychle a reálná pomoc i tam, kde je opravdu potřeba, je neustále odkládána. V rámci dobového tisku byla Masarykova řeč velmi silně kritizována českými radikály. Jejich tiskoviny řeč prezentovaly jako podlézavou vůči německé levici. V rámci jihlavského *Krakonoše* bylo otištěno, že čeští poslanci by se nikdy neměli spolčovat s levicí, jelikož ta přinese zkázu lidstva. Masaryk byl označen za školáčka a v textu zaznělo i velké varování pro všechny mladočechy, aby si dávali pozor na tzv. realisty.²⁴⁸ Aby toho nebylo málo, tak se Masarykovo jméno v daném textu objevuje záměrně špatně napsané, hned v několika německých variantách (Massaryck, Massaryk, Masarik). V *Čase* je Masaryk naopak vychvalován. Bylo tam uvedeno, že hned na začátku své řeči Plenera usvědčil z neupřímnosti, když poukázal na neustálé odklady v rámci návrhu daňové reformy. Dále tam bylo zmíněno, že Masarykovi nešlo jen o více voličů pro stranu, ale že správně poukázal na sociálně-hospodářský aspekt celé věci.²⁴⁹ Na stejnou věc narážely i *Národní listy*, které otiskly: „*Rokování počíná. Zahajuje je poslanec Masaryk. Pohyboval se dnes na poli sobě neznámém a novém. Sněmovna poznala v něm čelného odborníka filozofického a vychovatelského, a proto, když se ujal slova, celá skoro kolem něho se seskupila. Položil pevný důraz na sociálně politický moment navržené slevy a na povážlivost akce, který velikým massám lidu činí sliby, jež nemá vůli splniti. Na konec pojednal o návrhu Plenerově vzhledem na nynější seskupení parlamentárních stran a ukazoval k tomu, že toto jest nepřírozené, protože nespočívá na společnosti zásad.*“²⁵⁰

5.3 Delegace a bosenská otázka

Je ještě jedna velká kapitola v rámci hospodářských témat, kterou je třeba zmínit, a to je Masarykovo působení v rámci tzv. delegací, což byl speciální orgán, který se scházel pouze jednou ročně a debatovalo se tam ohledně zahraniční politiky monarchie, a to společně za Předlitavsko i Zalitavsko. V letech 1892 a 1893²⁵¹, kdy v rámci delegací zasedal i Masaryk, se mimo jiné řešilo jedno velmi zásadní téma, a to situace v rámci Bosny a Hercegoviny. Pro český lid to bylo prvně, kdy za něj v delegacích usedli radikálněji naladěni poslanci. Česká delegace přijala místo v rámci rozpočtového výboru. Zatímco ostatní členové české delegace měli

²⁴⁸ *Krakonoš*. 1891 (34), s. 1.

²⁴⁹ *Čas*. 1891 (48), s. 770.

²⁵⁰ *Národní listy*. 1891 (325), s. 3.

²⁵¹ Mladočeši získali v roce 1891 v rámci delegací tři křesla pro svoje poslance, což jim přišlo jako nedostatečný počet, a tak odmítli možnost se na nich podílet. Český klub volal po čtyřech křeslech a česká šlechta přesvědčovala mladočechy, že tři křesla jsou málo. Když se to dozvěděl císař, tak nazval mladočeské poslance podivnou skupinou. (Herben, J.: *T. G. Masaryk*, Praha, 1928, I. svazek, s. 130).

v plánu otevřít jiná témata, tak Masaryk byl pevně rozhodnutý hovořit o situaci v rámci Bosny a Hercegoviny. Aby Masaryk mohl o Bosně pohovořit opravdu detailně a z pozice znalce, tak se do Bosny sám vypravil na studijní a poznávací cestu. Okupovanou Bosnu a Hercegovinu měl v obou případech na starosti ministr financí Kállay²⁵². Jeho správa měla všeobecně velmi dobrou pověst a mnohde se dávala za vzor správného postupu. V rámci dané správy ovšem všechno tak dokonalé nebylo, o čem svědčí i míra obavy, kterou tehdejší vláda měla z Masarykovy cesty a následného výstupu. Masaryk byl touto dobou již známým poslancem v rakouských kruzích a vědělo se o něm, že je dobrý řečník, který rád zkoumá věci do detailů a do hloubky, což nebylo zrovna příliš žádoucí v rámci Bosny a Hercegoviny. Z toho důvodu byl Masaryk od počátku své cesty sledován vládními konfidenty. Ti pak do Vídně podávali zprávy o Masarykově každém kroku. Ve zprávách se nacházely informace ohledně toho, s kým se Masaryk na cestě setkával a o čem se vedla řeč. V jednom takovém dokumentu, který byl adresován Taaffemu, který dokument sám stvrdil podpisem, stálo, že se Masaryk na cestu připravoval diskuzemi např. s obchodníkem Pisteličem v Praze. Taaffe si následně od místodržícího Thuna vyžádal zprávu o činnostech Pisteliče v Praze. Podobné kroky učinily z Masarykovy návštěvy Bosny obecně známou věc, díky které i tamní obyvatelstvo vědělo, že dorazí někdo důležitý z monarchie. Toho byli obyvatelé rozhodnutí náležitě využít. Jelikož ani tohle všechno nepomohlo vládě k tomu, aby neměla čím dál větší obavy z Masarykovy řeči, tak bylo rozhodnuto, že několik ústavověrných poslanců bylo narychlo vysláno též do Bosny a Masarykova řeč byla odložena do doby jejich návratu. [*Ibid.*: 207-209] Masaryk vystoupil se svou řečí dne 18. října 1892 v rámci 3. schůze XXVIII. zasedání delegací. Byl si moc dobře vědom, jaký ohlas si téma jeho řeči získalo ještě před vyslovením prvního slova, a proto svou řeč uvedl s tím, že i když všichni přítomní věděli předem, o čem bude mluvit, tak se tím nenechá nijak zastrašit a řeč řekne stejně, jelikož je přesvědčen, že činí naprosto správnou a poctivou věc. Všem se omluvil předem za obšírnost svého následného vyprávění, ale původně měl záměr být stručnější, než se dozvěděl, že sám pan ministr se na jeho řeč tolik připravoval. Okupaci Bosny označil za největší problém monarchie, jelikož zdělili v rámci dané země tzv. orientální otázku. To ovšem nutně nemusel být největší problém, neboť monarchie dostala příležitost sjednotit všechno to, co bylo tisíciletím rozděleno, což byl v principu vznešený cíl. Masaryk poukázal na materiální a technické nedostatky Bosny s tím, že Rakousko sice investovalo do Bosny již ohromné množství prostředků, ale mnohdy velmi netransparentně, jelikož o tom nejsou žádné výkazy. Jeho připomínka byla cílena na ministra Kállaye. Masaryk se ale dlouho

²⁵² Benjamin Kállay (1839-1903) byl ekonom a uherský politik, který dosáhl funkce ministra financí, a to společného pro celou monarchii.

nezdržel u materiální pomoci a ihned přešel na jinou oblast, a to na bosenské obyvatelstvo. Tomu podle něj bylo třeba pomoci hlavně po linii sociální a morální. Věřil, že se bosenské obyvatelstvo může dostat na kulturní úroveň rakouského obyvatelstva, ale musí se tak dít postupně, po fázích a tehdejší snahu proces uměle urychlit vnímal za chybnou. Dále se zaměřil na osobu rakouského úředníka, převeleného do Bosny. Zmínil, že takový člověk se musí naučit oprostít se od všeho, co zná z Rakouska, jelikož jedině tak může skutečně posloužit bosenskému lidu. To byla pro něj klíčová myšlenka, aby si úředník uvědomil, že obzvláště zde je pro lidi, a ne naopak. Právě na bosenském lidu bylo podle Masaryka poznat, že není s rakouskou správou spokojen. Sice uvedl sám, že kvalitu správy nejde měřit podle spokojenosti lidu, ale očekával, že po osvobození od osmanské nadvlády bude lid mnohem spokojenější, než ve skutečnosti byl. Následně zmínil, že slyšel, že některé informace, které v Bosně obdržel, byly zpochybněny. Z toho důvodu všechny informoval, že se považuje za znalce jižních Slovanů, a proto je schopen dobře posoudit validitu informací. Ze stavebního hlediska uznal, že se v Bosně udělala opravdu kvalitní práce, ale pak dodal, že po vstupu do krásných nových budov, ze kterých číší rakouská kultura, si jeden o to více uvědomí ten rozdíl oproti bosenskému lidu, který žije mimo ně. Oproti lidu, který podle něj nebyl morálně ani sociálně nijak povznesen. Aby toho nebylo málo, tak uvedl, že krásné silnice, jako jsou nyní v Bosně, by bylo dobré mít také v Haliči nebo v Čechách. Následně položil několik otázek hospodářského charakteru přímo ministrovi Kalláyovi, kterému se na ně nechtělo reagovat. Masaryk následně pochválil bezpečnost v Bosně a nová sanitární a hygienická opatření. Hned ale přešel ke kritice v tom, že vláda mnohdy vydávala smysluplné zákony a vyhlášky, ale nekomunikovala je lidem správným způsobem, a ti se pak logicky cítili být poškozeni. Podobně neplnění slibů, daných lidu, vedlo logicky k čím dál větší frustraci. V oblasti agrární vnímal jako hlavní problém, že Rakousko vyměřilo systém vybírání desátků ještě horším způsobem než Osmani, takže lidé na tom trátí více prostředků než dříve. Dokonce i daňový systém mu přišel přísnější, než byl v Bosně dříve, jelikož lidé museli za rakouské správy mnohdy rozprodávat majetek, aby daně byli schopni uhradit, a to se prý dříve nestávalo. Kvalitně vnímal justici a soudnictví, stejně jako školství, kde měl ovšem problém v tom, že vláda určuje, na jakou univerzitu se absolventi středního školství mohou hlásit, což vnímal jako nespravedlnost. Následně musel Masaryk řeč ukončit, jelikož se schůze chýlila ke konci s tím, že pokračovat bude druhý den. [Ibid: 210-213] Je vidět, jak postupně pracoval s principem rovnosti mezi bosenským obyvatelstvem a tam, kde skutečně došlo ke zlepšení situace oproti osmanské nadvládě, tak nešetřil chválou, kdežto v opačných případech zase silně kritizoval vládu. Masaryk prezentoval bosenskou společnost jako historicky rozdělenou a poukázal na to, že by Rakousko mohlo docílit změny a spojení těchto rozdělených

národností, náboženství apod. Měl tedy snahu i v rámci okupace Bosny najít nějaké pozitivní poslání civilizovaného Rakouska. Sám sice uznal, že monarchie již hodně investovala do Bosny, ale požadoval větší transparentnost těchto investic, jelikož měl pocit, že mnohde nebyly patrné. V oblasti pokroku vnímal snahu monarchie v Bosně nějakého docílit, ale kritizoval uspěchanost celé věci, i to, že Rakousko se snažilo po všech liniích najednou, což nemohlo být zvládnutelné pro bosenský obyvatelstvo. Pokrok tedy rozhodně ano, ale pozvolný. Masarykovi opětovně šlo o bosenský lid a o jejich eticko-morální základ. Nešetřil sice chválou na rakouskou správu v místech, kde bylo odvedeno mnoho práce, ale vždycky se vrátil k tématu bosenského lidu, kde mu chyběl jakýkoliv sociální vzestup. Jako obvykle nezapomínal na další společensky znevýhodněné skupiny a národy, když narážel na hospodářské nedostatky v Haliči a v Čechách. Masaryk v mnoha ohledech vnímal tedy rakouskou snahu pozitivně, ale hlavní problém viděl ve špatně zvolené komunikaci a neplnění slibů ze strany Rakouska. Masaryk byl přímo pohoršen tím, že se v některých oblastech měli lidé v Bosně hůře za monarchie než za nadvlády Osmanů. O rovnosti mluvil v souvislosti se vzděláním, když požadoval, aby si absolventi středních škol v Bosně mohli volit univerzitu stejně, jako jakýkoliv jiný občan monarchie. Snažil se být dostatečně neutrální ve svém hodnocení, a proto chválil vše, co mu přišlo opravdu kvalitní. Primárně díky tomu se daná řeč setkala s vcelku pozitivní reakcí od ostatních poslanců.

Druhý den, tedy 19. října 1892, Masaryk se svou řečí pokračoval a zaměřil se na střet dvou náboženství v bosenské společnosti, kde by podle něj rakouská správa měla zajistit snahu o smíření mezi oběma stranami, zatímco podle jeho informací naopak dochází k vyhrocování daných sporů a monarchie vládne v Bosně tvrdou rukou, která nevyhovuje vůbec nikomu, což je vlastně regres od osmanských dob, kdy alespoň muslimská část společnosti byla vcelku spokojená. Masaryk opětovně přešel k situaci v zemědělství, a podobně jako předcházející den hovořil o tom, jak lituje bosenských zemědělců vzhledem k příběhům, které tam slyšel. Uvedl pár konkrétních případů, kdy byla rakouská správa upozorněna na nepřístojné chování ze strany úředníků vůči bosenskému lidu, a místo, aby zařídila nápravu, tak ještě šikanovala zemědělce za to, že o svém příkoří měli odvahu mluvit. Masaryk prezentoval i své znechucení z toho, jak jsou lidé pokutováni a zavíráni do vězení kvůli maličkostem. Jsou na tom mnohdy tak špatně, že jsou smířeni s tím, že přijdou o všechnu majetek, ale žádají, aby se s nimi zacházelo lidsky. Dalším příkladem, který Masaryk použil, byl zákon ohledně distribuce a konzumace alkoholu z roku 1885, díky kterému mnoho hospod zkrachovalo, a lidé, pokud se chtěli napít alkoholu při nějaké slavnostní příležitosti, museli projít nesmyslně obtížným administrativním procesem, který ještě ani nebyl zárukou úspěchu. Masaryk pak podotkl na očividný rozdíl v zacházení se

srbským a tureckým obyvatelstvem, kdy Srb nemá prakticky šanci se k alkoholu dostat, zatímco pro Turka to není problém. Upozorňoval, že ona nacionální šikana je citelná v mnoha oblastech, včetně pasové politiky. Někteří se pasu na vycestování nikdy nedočkali. Kritizoval také interní špionáž, díky které se jeden občan bojí druhého, jelikož udavačství v zemi funguje velmi dobře, a vláda tím vytváří nestabilitu a nedůvěru mezi lidmi. Když měl přijet na návštěvu do Bosny korunní princ Rudolf²⁵³, tak bylo lidem zakázáno, aby si před ním na cokoliv stěžovali. Jelikož neposlechli, tak se následně masově zatýkalo. Masaryk sám od lidu nasbíral několik podnětů a petici, kterou přinesl přímo na zasedání a požadoval prošetření tamních informací. Masaryk upozornil Kállaye, že jeho snaha o potlačení jednotlivých národností v zemi za účelem vytvoření jednotné bosenské národnosti nemá šanci uspět, jelikož různorodost náboženská je naprosto pevně propojena s různorodostí národnostní. Závěrem Masaryk zmínil, že v této nesprávně vedené politice vnímá jednoznačně otisk maďarské politiky, která zvráceným způsobem vždy tíhne k tomu lidi od sebe rozdělovat. Podle Masaryka byl nesmysl směřovat k zavedení politických institucí v Bosně, které by zrcadlily ty rakouské. Bosenskému lidu by bohatě stačilo mít nějaké úřední instituce, které by se jim věnovaly a vyslyšely jejich prosby. Dokonce se odklonil od bosenského lidu směrem k úředníkům monarchie, kteří v Bosně působí, a zmínil, že mají vysoké náklady na živobytí a nemají šanci si na ně vydělat počestnou cestou, což opětovně přispívá ke korupci v zemi. Žádal tedy, aby i v tomto vláda zvažila změnu přístupu. Naopak vojsko velmi pochválil, jelikož podle něj s ním v zemi nemá nikdo problém a mnozí dokonce preferovali vojenskou správu nad tehdejší situací. Masaryk se cítil dotčen, že byl spolu s dalšími mladočeskými delegáty kritizován za nedostatek vlastenectví a zmínil, že to je právě vlastenectví, které ho nutí pojmenovat všechny problémy, které v Bosně vidí a apelovat na svou vládu, aby se chovala jiným způsobem. [Ibid: 213-220] Tento segment své řeči zakončil následujícími slovy: „*Evropa nám bude mnohem víc důvěřovat, uvidí-li, že máme odvahu mluvit o bosenských poměrech se všemi jejich potížemi a nedostatky otevřeně, místo abychom je zatajovali. Pak budeme mít nejen mandát Evropy, ale dostaneme i bosenský, a je na čase, abychom k evropskému mandátu získali konečně i ten druhý, totiž důvěru bosenského lidu. Věřte, pánové, že jsem vám ony poměry líčil jen proto, abych prospěl říši i lidu v obou provinciích. (Mezi spolustraníky: Bravo! Bravo!)*“ [Masaryk 2001: 356-357] Masaryk tedy opětovně zdůrazňoval, že mu v Bosně jde o větší rovnost mezi obyvateli, nehledě na víru či národnost. V mnohém ohledu zde lze opětovně spatřovat jeho klasické myšlenky v rámci sociální otázky. Nemohl se smířit s tím, jakým způsobem se zachází se srbským obyvatelstvem

²⁵³ Korunní princ Rudolf (1858-1889) byl jediný syn císaře Františka Josefa I., a tudíž i dědic habsburského trůnu. Na trůn nikdy neusedl, jelikož v roce 1889 spáchal sebevraždu v lovecké chatě v Mayerlingu.

v porovnání s muslimským a chorvatským. Snažil se proto apelovat na vládu, aby už i tak mnohdy nesmyslná nařízení v zemi platila alespoň pro všechny stejně. Masaryk neuznával, aby cesta k větší rovnosti v zemi mezi národnostmi vedla skrze odstranění daných národností a vytvoření společné bosenské identity. Velmi typický je moment, kdy se Masaryk opětovně dal do řeči k tématu nižších úředníků a jejich platu, který zde vztáhl ke korupci a dalším problémům v zemi. Masaryk hned několikrát uvedl, že mu jde o dobré jméno monarchie a o bosenský lid, čímž jednak ukázal, že danou věc neřeší jen proto, aby byl v opozici vůči vládě a že mu skutečně jde primárně o praktický život v Bosně.

Po Masarykovi se mimo jiné ujal slova přímo ministr Kállay, který reagoval primárně na něj. Postupoval velmi obezřetně a neodpověděl na mnoho Masarykových otázek a poznámek, ale pochválil Masaryka za smířlivý tón, se kterým přednesl všechna témata. Vyslovil tím vlastní spokojenost s jeho projevem a zmínil, že ve stejném duchu na něj nyní hodlá reagovat. Tím ale poukázal na svoje opětovné očekávání, že veškerá kritika, která zazní, bude mít ono politické zbarvení. Ministr tedy mladočeské poslance vnímal jako populisty, kteří bojují za český či bosenský lid primárně proto, aby stanuli v opozici vůči vládě, a nikoliv proto, že by jim o daný lid opravdu šlo. Masaryk si to velmi dobře uvědomoval, a jako mnohde jinde, tak i zde dělal všechno pro to, aby přesně takto nebyla jeho řeč vnímána, jelikož by to podle něj shodilo smysl sdělení a odvedlo pozornost od reálných společenských problémů k politickému klání. Řeč to byla od Masaryka velmi významná, jelikož díky plénu, kde byla přednesena, se Masaryk dostal do povědomí všech předních politických stran monarchie, včetně těch maďarských. Jelikož kritizoval přístup k bosenské správě, tak kritizoval v mnoha ohledech přímo osobu samotného císaře. Od té doby, co byla daná řeč zveřejněna v předních tiskovinách monarchie, tak se o Masarykovi už psalo s více opozičně-politickým zbarvením než dosud. Jeho řeč se dostala dokonce i do zahraničního tisku. Mladočeské *Národní listy*²⁵⁴ otiskly, že po této řeči je terčem předních tiskovin v zemi už i Masaryk. Podle *Národních listů* se ostatní tiskoviny snažily zamaskovat popularitu, kterou si Masarykova řeč našla u mnohých poslanců. Podobně byl všude vyzvedán jeho přednes, učenost a parlamentárnost, aby se tiskoviny mohly vyhnout konkrétním citacím z jeho řeči. Zajímavostí je, že v článku najdeme poděkování poslanců mladočeské strany, kteří v rámci Delegací hovořili a jsou tam všichni jmenováni až na Masaryka. Podobně jsou tam otištěné reakce zahraničního tisku, ale opět žádná z nich na adresu Masarykovy řeči. To krásným způsobem demonstruje pozici, jakou v roce 1892

²⁵⁴ *Národní listy*. 1892 (291), s. 1-3.

Masaryk ve straně již měl. *Čas*²⁵⁵ samozřejmě ihned vyrazil do protiútoků a vychválil Masaryka jako jediného, zatímco ostatní mladočeské řečníky opomněl zmínit. V *Deutsche Zeitung*²⁵⁶ byly otištěny výňatky Masarykovy řeči s tím, že tam bylo zmíněno, že si Masaryk nemohl odpustit útoky proti bosenské vládě, ale zároveň musel být v mnoha ohledech spravedlivý a chválil rakouskou správu hned několikrát. Většina dalších českých tiskovin se postavila kladným způsobem k řeči Masaryka. *Plzeňské listy*²⁵⁷ otiskly též pochvalná slova na Masaryka ve stylu, že mluví sice dlouze, ale má argumenty a velmi promyšlenou řeč. Dále tam bylo zmíněno, že reakce na něj byla bouřlivá, ale to primárně proto, že v rámci Delegací nebylo zvykem, aby se hovořilo proti vládě. Dále tam bylo detailně rozpracováno, s jakými příkořími se Masaryk při cestě Bosnou setkal, a všechna byla dána za vinu bosenské vládě, která podle všeho záměrně ztěžovala Masarykovi práci. Je vidět, že naprostá většina tiskovin opětovně nepochopila motivaci Masarykovy cesty a mylně si celou řeč vykládala jako politickou kritiku vlády. Prakticky se nesetkáváme s tiskovinami, které by se spíše soustředily na bosenskou společnost a tamní situaci s jistou motivací to změnit. Kritika vlády byla naprosto dostačující. Světlou a možná do jisté míry překvapivou výjimkou byly staročeské noviny *Hlas národa*²⁵⁸, kde bylo otištěno následující: „*Kdo z referentů Grégrova orgánu by nyní četl o letošním setkání delegace, kdo by odpřísáhl, že mladočeští delegáti Eim, Pacák a Masaryk dokázali zázraky, díky nimž jim všichni zbývalí delegáti leží u nohou. [...] Masarykova řeč byla mistrovsky poskládána. [...] Začal s jemnou polemikou [...] pak se pustil do ministra [...] do nejmenších detailů popsal podmínky v zahraničí. Byla to mozaiková práce, sociologická a etnografická studie, která u posluchačů dosáhla nebývalé pozornosti a nikoho neunavila. Poklidná přednáška byla o to příjemnější, jelikož Masaryk netrpěl různými profesorskými manýry.*“ Velmi zajímavá je ona pasáž, kde kromě pochválení Masarykova přednesu čteme, že šlo o „sociologickou studii“, což krásně demonstruje, že pisatel článku jako jeden z mála pochopil skutečnou motivaci Masarykova projevu a neměl problém jeho řeč tak ani prezentovat. Mírně smutné je, že jedinými tiskovinami, které to prezentovaly správně, byly pouze staročeské listy, což je ovšem logické, jelikož staročeská strana neměla tak silně protiústavní podtón a v dané době byla velmi oslabená.

Během říjnového zasedání delegací Masaryk vystoupil ještě naposledy, a to 27. října 1892, na 5. schůzi XXVIII. zasedání. Na pořadu jednání byla zpráva petičního výboru, který

²⁵⁵ *Čas*. 1892 (44), s. 698-699.

²⁵⁶ *Deutsche Zeitung*. 1892 (7475), s. 2.

²⁵⁷ *Plzeňské listy*. 1892 (126), s. 1.

²⁵⁸ *Hlas národa*. 1892 (291), s. 2.

zasedl nad peticí, kterou Masaryk osobně předložil. Jednalo se o petici bratrů Sevy a Nikoly Pistelić, kterou se snažili předat korunnímu princovi Rudolfovi během jeho návštěvy Bosny. Masaryk celou petici uvedl následujícími slovy: „*Důkazů pro takové šikany – chci užívat jen tohoto výrazu – přináší ona petice velmi mnoho. Sám jsem se o tom případu – a můžete si, pánové, představit, že se mi podobných případů dostalo velmi mnoho – snažil co nejpodrobněji informovat; na nejrůznější strany jsem zahájil šetření a mohu bohužel jen konstatovat, že se zde nepostupovalo podle práva a spravedlnosti, nýbrž podle zcela malicherné zvěle.*“ [Ibid: 359] Hned tedy zpočátku je během pár vět očividná souvislost s Masarykovým pojetím sociální otázky a jeho snahy o pomoc běžnému bosenskému lidu. Následně totiž apeloval na ministra Kállaye, aby celou věc prošetřil, jelikož petice obsahovala mnoho závažných přestupků vůči lidským svobodám. Poté zmínil, aby se ministr nenechal zastrašit představou, že spravedlivé vyřízení celé věci by mohlo uškodit autoritě vlády v Bosně. Této autoritě může totiž pomoci jediná věc, a to, aby se vláda začala konečně spravedlivě chovat k bosenskému lidu. Následně byla snaha celou petici vztáhnout pouze na výčepní licenci, s čímž Masaryk nesouhlasil a oponoval, že smyslem je šikana bosenského lidu a nic jiného. [Ibid: 359-360] V rámci *Času*²⁵⁹ byla otištěna velká chvála na Masarykovu řeč a celé působení v delegacích s tím, že bylo zmíněno, nakolik se Kállay vyhýbal reakcím na problematické body Masarykovy řeči, čímž prakticky potvrdil jejich pravdivost. *Národní listy*²⁶⁰ otiskly, že podle Kállaye nejde moc věřit Masarykovým zdrojům, jelikož sám má informace, že nikdo v Bosně od úřadů šikanován není. V rámci *Moravské orlice*²⁶¹ byla Masarykova řeč též kladně hodnocena a v případě petice bylo zmíněno, že došlo na její postoupení společné vládě. *Národní politika*²⁶² otiskla článek, kde se postavila spíše za ministra Kállaye s tím, že v článku bylo několikrát zmíněno, že situace v Bosně není nijak alarmující, ale je tam všechno v pořádku.

Další zasedání delegací proběhlo v roce 1893, ale předcházelo mu velmi neklidné období rakouské politiky, kdy se v rámci českého zemského sněmu strhly velké nepokoje, když zemský maršálek Jiří Kristián Lobkowicz²⁶³ dne 15. května přednesl záměr zřídit krajský soud v Trutnově, což Češi vnímali jako další snahu o rozdělení Čech na české a německé oblasti. Mladočeši si to vyložili jako útok proti nim a začali dělat v rámci zemského sněmu silné obstrukce, pro které musela být činnost sněmu přerušena. Zasedání delegací začalo 25. května

²⁵⁹ *Čas.* 1892 (44), s. 696-699.

²⁶⁰ *Národní listy.* 1892 (298), s. 3.

²⁶¹ *Moravská orlice.* 1892 (248), s. 1-2.

²⁶² *Národní politika.* 1892 (296), s. 1.

²⁶³ Jiří Kristián Lobkowicz (1835-1908) byl český šlechtic a konzervativní poslanec, který se vypracoval do funkce nejvyššího maršálka Českého království. Stranicky přínáležel ke straně konzervativního velkostatku.

a předsedal mu kníže Windischgrätz²⁶⁴. Hned zkraje vystoupil Plener, který zmínil, že existuje většina stran, které se na rozdíl od mladočechů ještě umí chovat slušně a na takto prestižním jednání, jako jsou delegace, by si přáli zachovat dekorum. Volal po vyloučení mladočeských poslanců z delegací. Po něm se slova ujal Masaryk, který zmínil, že přesně proto, že tohle jsou prestižní delegace, tak by čekal, že zde půjde o vyšší pohled na rakouské cíle a ne o malichernou politiku. Následně došla řeč na to, jak Plener poslední dobou mluvil o poslancích mladočeské strany smířlivě. Vlastními slovy bránil mladočeské poslance s tím, že jsou stále věrní státu a za neloajální považuje předsednictvo sněmu. V rámci snahy o zachování klidu a míru pak zmínil, že se Plener nejspíše nechal jen unést. Následně po Masarykovi promluvalo ještě několik mladočeských poslanců proti Plenerovi, který se pak hájil, že nevystupuje absolutně proti českému lidu, který naopak velmi chválil, ale proti mladočeským poslancům, kteří svým chováním narušují mír mezi českým a německým lidem. Šlechta se postavila na stranu Plenera a slovinští poslanci zase na stranu mladočechů. Samotný císař z toho byl velice zklamán a chválil počínání německé levice na úkor mladočechů, což bylo v tisku prezentováno jako urážka veškerého českého lidu. [Fried 1964: 229-231] Tento kontext je důležitý pro pochopení podtextu Masarykova projevu v delegacích a ovzduší, za kterého delegace v roce 1893 probíhaly.

Ve chvíli, kdy se zaměříme na hospodářská témata, tak 15. června během 3. schůze XXIX. zasedání delegací vystoupil Masaryk u příležitosti generální debaty rozpočtového výboru v otázce řádných vojenských rozpočtových požadavků na rok 1894. Masaryk se zaměřil na téma vojenských lékařů, kteří v Rakousku, na rozdíl od Německa, neměli pozici sanitních důstojníků, což znamená, že nedostávali mnoho hodností, ale hlavně nebyli příliš dobře finančně zaopatřeni. Vystoupil tedy s návrhem zlepšení jejich životní situace. [Masaryk 2001: 379] Masaryk tedy opětovně rozšiřuje povědomí o sociální otázce o další společenskou skupinu. Vedle klasických dělníků, studentů a nižších úředníků se nyní dostává pozornosti také vojenským lékařům. Jedná se o vynikající ukázkou toho, že i v tak politicky rozbouřené době nehleděl Masaryk jen na nacionální politiku, ale pořád se držel svého modelu řešení sociální problematiky. Nejednalo se ovšem o jediný Masarykův výstup v rámci delegací roku 1893, jelikož brzy poté přišla na řadu otázka Bosny.

Dle 16. června 1893 se během 4. schůze XXIX. zasedání jednalo o mimořádných vojenských rozpočtových požadavcích pro území Bosny a Hercegoviny. Podobně jako

²⁶⁴ Alfred August Windischgrätz (1851-1927) byl český šlechtic a politik, reprezentující stranu konzervativního velkostatku. Mezi lety 1893-1895 byl předsedou vlády Předlitavska.

v předešlém roce, ani tentokrát nezůstalo téma bez Masarykova podrobného příspěvku, když se přihlásil do diskuze, a to jako první řečník po úvodním slově. [*Ibid*: 380] Masaryk ihned na začátku kritizoval finanční odhad, který byl na jednání předložen s tím, že každý, kdo se vyzná v Bosně, musí na první pohled vidět, že jde o hodně hrubý a nesprávný odhad. Dále pokračoval, že se v případě Bosny všichni soustředí na čistě technické problémy a otázky typu silnic, hotelů apod., což je všechno v Bosně na velmi dobré úrovni. Jenže to není jediná důležitá věc a zásadní by podle Masaryka měla být sociální otázka. Masaryk uvedl, že země byla dlouhou dobu pod tureckou nadvládou, a tím spíše by se správa nyní měla soustředit na sociální vzestup Bosny. Na tom se podle řečníka mělo pracovat dvěma směry. Tím prvním byla osoba sedláka a lidu v zemědělství celkově, což byla naprostá majorita společnosti. Masaryk se ptal, co správa dělá pro bosenského sedláka, jak na něj myslí, jaké jsou na bosenském venkově poměry, a zda dochází k nějakému pokroku v této oblasti. To samo o sobě by ovšem nemělo vyloučit obchod a průmysl, na který by se správa měla soustředit též, aby pozvedala zemi i tímto směrem. Druhým směrem pak podle Masaryka byli úředníci, a to jací jsou v praxi. Nesoustředit se jen na abstraktní otázky, ale zabývat se velmi konkrétně bosenským úřednictvem. Vláda neudělala nic pro zlepšení agrární situace v zemi, ba naopak ji v mnohém zhoršila oproti tomu, co bylo zvykem za turecké nadvlády. Masaryk všem připomněl, že právě v Bosně byly agrární poměry příčinou hned několika revolucí, a o to je zásadnější, aby se přesně této otázce vláda věnovala. Uvedl i praktický příklad, jak se za turecké nadvlády platil desátek, který se za rakouské správy platil v hotovosti, a zdaněny byly úplně všechny plodiny oproti třem základním, které byly zdaněny dříve. Jelikož se lidé mají hůře než za Turků, tak jsou otevřeně nespokojeni a správa s nimi jednala podle Masaryka mnohdy až surově. Dále připomněl, že za Turků mělo obyvatelstvo vlastní zastupitelstvo, kde byl slyšet jejich hlas, a to jim nyní rozhodně chybí. Kritizoval příliš drsný přístup od četníků a finanční stráže, kteří mnohdy vnikají bez dovolení lidem do domů apod. V zemi se dávalo enormní množství pokut, prakticky za jakýkoliv přestupek a přehmat. Masaryk následně volně přešel k úředníkům, kdy je srovnal a zmínil, že nižší jsou naprosto pro správu země nevyhovující, zatímco vyšší se chovají velice problematičky, na což upozorňoval již v roce 1892 a dosud nedostal žádné vysvětlení mnohdy podivných případů. Masaryk připomněl i petici Pisteliće z loňského roku a obrátil se na ministra s otázkou, jak s ní vláda nakonec naložila. Všechna Masarykova kritika byla doplněna o celou řadu konkrétních příkladů a důkazů jeho slov. Velký problém vnímal i v rámci školství, které podle něj obyvatelstvu nijak nerozumělo a až příliš se jim snažilo vnutit evropský styl či dokonce i konfesijní školství, které bylo naprosto nevyhovující, jelikož si zakládalo na rakouském liberalismu, který do Bosny vůbec nepatřil. Vzhledem k neustálému potlačování

domácích národností v rámci Bosny Masaryk zmínil, že z celé správy je velmi cítit maďarský přístup, jelikož to samé se děje v Uhrách. Jako příklad uvedl gymnázium v Sarajevu, kde byla maďarština upřednostněna před domácími jazyky, a to přestože tam studovali pouze tři Maďaři. Masaryk ke konci řeči varoval před enormními sociálními rozdíly v bosenské společnosti, které se ještě rozšiřují díky neustálým a nevhodným zásahům do místního zemědělství. [Fried 1954: 241-244] Masaryk se v rámci dané řeči opětovně zaměřil mimo jiné na sociální poměry v Bosně a varoval před tím, že zůstávají dlouhodobě neřešeny sociální problémy, kde vnímal přední pochybení ze strany tamní správy. Naprosto správně podotkl, že nepříznivými zásahy do zemědělství ve chvíli, kdy naprostá většina obyvatel se právě zemědělstvím živila, působila čím dál tím větší sociální tragédií. Po Masarykovi se řeči ujal poslanec Klaić,²⁶⁵ kterému ale pro přílišnou kritičnost vůči maďarské delegaci bylo odňato slovo. Masaryk se opětovně přihlásil o slovo a navrhl, aby se hlasovalo ohledně toho, jestli bude Klaićovi navraceno slovo. Hlasování rozhodlo, že Klaić mohl pokračovat, což si předseda, hrabě Windischgrätz, vyložil jako projev nedůvěry k jeho rozhodnutí a vzdal se pozice předsedy. Plener mu ale sdělil, že tak to jistě nebylo myšleno, na což reagoval Masaryk, který řekl: „*Navzdory tomu, že Jeho Jasnost neměla vzhledem k nám, myslím, tak často ve výkladu jednacího řádu pravdu, nezamýšlel jsem ji svým návrhem nějak osobně ohrozit. Jako delegát jsem však musel dbát o to, aby i v tomto sboru byla zajištěna svoboda slova, jež až dosud vždy zajištěna byla a kterou jsem chtěl mít zajištěnou i zde.*“ [Masaryk 2001: 395] V rámci zachování rovnosti všech delegátů Masaryk opět bojoval za svobodu slova a tentokrát opravdu uspěl, když bylo Klaićovi opravdu dovoleno projev dokončit. Následoval slovní střet mezi ministrem Kállayem a Masarykem. Kállay se snažil vyvrátit některá Masarykova tvrzení včetně desátku, o kterém zmínil, že jeho výše není nijak závratně vysoká. Masaryk na to reagoval, že mu nedělá starosti ani tak výše desátku, jako spíše nesprávný způsob jeho vybírání. Následně Masaryk zmínil, že cokoliv se bosenským úředníkům nelíbí, tak je označeno za politickou agitaci. Na Kállayovo tvrzení, že 84 % úředníků v zemi bylo slovanského původu, následně reagoval tak, že by rád viděl statistiku, kolik z nich má nějaké důležité pozice. Kállaye pobouřilo Masarykovo tvrzení, že se v Bosně všem otevírá a kontroluje pošta. Na přímou konfrontaci otázkami na dané téma ale Kállay nereagoval. Masaryk očekával, že se ministr záměrně vyhne případu Pisteliće, ale nestalo se tak a Kállay zmínil, že je Pistelić s Masarykem kamarád a snaží se stát politickým mučedníkem, načež Masaryk reagoval odmítavě a popřel jakékoliv přátelství mezi sebou a Pistelićem. Koncem své řeči kritizoval Masaryk Kállaye za to, že se snažil jen negovat jeho tvrzení, ale na žádnou jeho

²⁶⁵ Miho Klaić (1829-1896) byl pedagog a chorvatský politik v rámci říšské rady. Stranicky přináležel k Hohenwartovu klubu.

otázku neposkytl odpověď. Po zbytek řeči se Masaryk neustále zastával bosenského lidu vůči úředníkům a podobně i drobných obchodníků vůči velkým rakouským firmám. Zmínil, že růst obchodu nedokazuje nic zásadního, jelikož v Německu tou dobou obchod také vzrůstal, ale sociální otázka tam zůstávala neřešena. Správu v Bosně nakonec nazval čirým absolutismem. Na úplný konec vznesl žádost, zda by jednací řád nemohl být pozměněn tak, aby někdo neustále nepřerušoval řečníky. Plener na to reagoval, že to nemá smysl řešit, jelikož se to týká příštích delegací, kde ještě nejsou ani zvoleni delegáti. Přesto požádal Masaryka, aby onen návrh přednesl s tím, že ho pak on následně předá předsednictvu. Masaryk řekl, že návrh zatím nemá připravený, ale byl by rád, aby se všichni shodli, že změna je na místě. [*Ibid: 395-403*]

Reakce v tisku na sebe nedala dlouho čekat. V rámci *Času* bylo otištěno komplexní shrnutí dění v rámci delegací s tím, že Masarykův výstup byl hodnocen logicky velmi kladně. Zajímavé je, že dané zhodnocení bylo obklopeno dlouhým článkem o sociální otázce a potřebě ji řešit v celé společnosti.²⁶⁶ *Národní listy* prezentovaly Masaryka spolu s Klaičem jako spolubojovníky za celé slovanstvo. Přímo v tisku bylo zmíněno, že následně oba sklidili před budovou ovace od jihoslovanských studentů.²⁶⁷ Naopak v rámci *Národní politiky* byly celé delegace prezentovány jakožto velký neúspěch mladočeské strany, a to z důvodu, že se jejich poslancům nedostalo žádného zadostiučinění a spravedlivé omluvy za původní zacházení, kdy byla snaha je z delegací přímo vyloučit.²⁶⁸ Z celého Masarykova vystoupení v rámci delegací je již cítit nezpochybnitelná frustrace s politickou scénou monarchie. Masaryk chtěl z politiky odejít již nějakou dobu, ale Kaizl s Kramářem jej přemlouvali, aby to nedělal, ale s každým pro něj neúspěšným tématem, kde se snažil prosadit svoje myšlenky, sociální otázky z celého svého modelu, zatímco okolí všechno chápalo jako nacionální agitaci, se z něj stával větší skeptik k tomu, čeho by reálně v politice mohl dosáhnout. Přesto jsem názoru, že právě bosenská otázka a jeho projevy k danému tématu v sobě slučují hned několik aspektů jeho sociálního modelu. Setkáváme se tam rozhodně s otázkou nacionální, kdy se snaží hájit práva jednotlivých národností před snahou monarchie z nich všech učinit jednotný bosenský národ. Nacházíme tam prvky problematiky náboženské, kdy rozlišuje jednotlivé náboženské skupiny, hovoří o vzájemném respektu a etice při jednání s běžnými lidmi. Nacházíme tam i myšlenky ze vzdělávací oblasti, když se Masaryk vyjadřoval k vývoji bosenského obyvatelstva a z jeho pohledu chybně nastavenému rakouskému vzdělávacímu systému, který byl v Bosně zaveden. No a samozřejmě tam nacházíme primárně témata sociálně-hospodářská, kdy se vyjadřoval

²⁶⁶ *Čas.* 1893 (25), s. 385-386.

²⁶⁷ *Národní listy.* 1893 (166), s. 1-2.

²⁶⁸ *Národní politika.* 1893 (167), s. 1.

k situaci a postavení rolníků ve společnosti, perzekučně nastaveným zákonům a mnohdy zlovůli správního aparátu a úřadů v zemi. Bosna a tamní rakouská správa tak pro něj představovala jakési okénko do jiného světa, kde život probíhal za úplně odlišných pravidel, ovšem pod rakouskou taktovkou, což pro něj byla ukázka, nakolik je monarchie připravena být okolním státům příkladem ve správě, výchově, vzdělávání apod. Masaryk s tím nebyl spokojen a cítil se za to částečně odpovědný, jelikož měl pocit, že to jakožto politik může nějakým způsobem ovlivnit a zvrátit, pokud na to detailně upozorní. Primárně z toho důvodu podnikl cestu po Bosně, aby zemi poznal, poznal situaci tamního lidu a mohl prezentovat konkrétní příklady z praxe. Přesně z toho důvodu byl mnohdy spravedlivý a chválil aspekty bosenského života, na které měla monarchie příznivý vliv. Případy jako petice Pisteliće mu ale jasně ukázaly, co může reálně ovlivnit a kde se nachází ta reálná hranice jeho možností i jako poslance říšské rady. Sám se tedy držel vlastních požadavků vůči vládě, aby politici dobře znali společnost, kterou reprezentují a o které rozhodují. Klasický střet teorie a praxe, kde sám šel ostatním příkladem. Na příkladu Bosny i dalších hospodářských témat v rámci svého politického působení jasně ukazuje, že model řešení sociální problematiky je komplexní a problematika hospodářská v něm má nezastupitelnou roli.

6) SPOLEČENSKÝ ASPEKT

6.1 Sociologické počátky

První náznaky Masarykova směřování k pro něj v té době ještě praktické vědě o společnosti, lze spatřit v rámci jeho studentského pobytu v Lipsku. Už tenkrát založil svoje názory ohledně sociologie na třech základních principech. Prvním z nich byl individualismus v rámci pojetí a rozboru lidské společnosti. Nikdy neopustil přesvědčení, že individualismus má svou nezpochybnitelnou hodnotu v rámci společnosti a jejího rozvoje. Druhým principem byl jakýsi princip dobra, který byl vystavěný na individuální morálce každého člověka a na náboženské volbě. Vedle unikátnosti a individualismu tohle byl další bod, který byl pro společnost zásadní. Posledním principem byl soulad mezi lidmi ve společnosti žijícími, který měl být základním cílem snažení každého člověka. Je pravdou, že v celém systému se silně projevuje vliv Augusta Comta. [Vaněk 1992: 16-17] Při hlubším zkoumání těchto tří principů je očividné, jak jsou vzájemně provázané a vycházejí jeden z druhého. Cílem všech lidí má být pospolitost a vzájemné soužití. Aby toho lidé byli schopni, tak si musí vzájemně rozumět a

respektovat se skrze rovnost ve víře a přístupu k ní. Tohle všechno musí probíhat, aniž by docházelo k potlačení individuality mezi lidmi, jelikož jen díky ní je možný nějaký skutečný rozvoj. Je z toho naprosto citelný princip rovnosti, a tedy se nabízí návaznost na model řešení sociální problematiky doby. Dá se říci, že Masarykovy prvotiny, ač sledovaly na první pohled cíle různé, inklinovaly vždy k sociologii. Sama sociologie byla určitým motivem jeho vztahu k Platónovi. Považoval jej totiž za jistého praotce sociologie. Sílu sociologie vnímal v jejím vědním přesahu, a právě proto měl snahu ji implementovat i do studií právníků, úředníků apod. Z toho důvodu vnímal právní vědu, národní hospodářství, politickou etologii a statistiku jako důležitou součást sociologie. [Svoboda 2017: 54-56] Comte ho provázal též dlouhou dobu. Masaryk se mu velmi věnoval během let, které strávil ve Vídni. Měl pocit, že s Comtem směřovali k velmi podobnému cíli, ale Comte Masaryka předběhl sepsáním svého díla o sociologii, zatímco Masaryk se věnoval tématu sebevraždy. Comtův pozitivismus je v Masarykovi a jeho dílech patrný, i když Masaryk by žádný přímý Comtego vliv neuznal. Přestože s ním ve všem nesouhlasil, tak pro Masaryka byl Comtego nesporný přínos právě v popularizaci sociologie, za což mu byl velice vděčný. [Svoboda 2017: 101-109] Kněz Matěj Procházka, který měl na Masaryka nezpochybnitelný vliv, byl velkým fanouškem do Saint-Simona²⁶⁹, duchovního otce Augusta Comta. Líbilo se mu Simonovo učení a rád o něm hovořil. Už v této době na Masaryka sociologie tedy působila, aniž by si to sám uvědomoval. [Nejedlý 1949: 281]

Masaryk se sociologii hluboce věnoval i během svého působení na univerzitě. Ostatně když roku 1881 odevzdával svůj habilitační spis, tak to byl vcelku problém, jelikož tehdy ještě nebyla sociologie akademicky kanonizována v rámci univerzitního prostředí a jeho práce byla velmi silně sociologicky orientována. [Dokulil 2012: 24] Využíval periodika *Athenaeum* právě k tomu, aby na jeho stránkách informoval čtenáře o sociologii a největších tezích dané vědy. To ale nestačilo a věnoval se tam i historii sociologických myšlenek a předním osobnostem v rámci sociologie. [Vaněk 1992: 19] Cílem jednoznačně bylo čtenáři představit sociologii jako prakticky inovativní, ale vysoce potřebný vědní obor, který má opravdu co nabídnout skrze svou hloubku a bohatost. V prosinci 1877 odevzdal na univerzitě práci s názvem *O principech sociologie*, která měla sloužit jako jakýsi metodologický úvod k jeho připravované studii o sebevraždě. Tehdejší univerzitní komise práci ale zamítla s odůvodněním, že není dostatečně filozofická. Masaryk na to chtěl reagovat, ale nakonec musel náhle vycestovat do USA, jelikož

²⁶⁹ Saint-Simon (1760-1825) byl francouzský šlechtic, reformátor a jeden z předních původců myšlenky socialismu. Mezi jeho socialistické myšlenky patřily jídlo, ubytování a ošacení pro všechny ve společnosti.

se dozvěděl o úrazu své tehdy nastávající manželky Charlotty. Když později na situaci vzpomínal, tak se nechal slyšet, že ještě nebyl dostatečně sociologicky vyzrálý, aby mohl vypracovat danou práci tak kvalitně, jak si původně představoval. Dokonce i sama cesta do USA mu v mnohém rozšířila sociologické obzory. [Soubigou 2004: 46] Během výuky i úvodních kurzů na Karlo-Ferdinandově univerzitě, jako byl např. Úvod do filozofie, už tehdy Masaryk požadoval, aby každý filozof byl schopen niterně propojit filozofii s psychologií a sociologií. Pod danou kombinací totiž viděl komplexní obraz společnosti a všech v ní žijících lidí. Sám se totiž k sociologii propracoval přes hluboké studium filozofie. Jeho původně filozofické dílo, které měl v plánu sepsat, nakonec skončilo jako sociologická studie s názvem *Základové konkrétné logiky*. Následně na univerzitě v rámci osmdesátých let 19. století už přednášel sociologicky zaměřené přednášky, které se ve své úplnosti nedochovaly. Během přednášek prezentoval sociologii jako vědu o rodině, člověku a lidské společnosti. Snažil se do toho zakomponovat pro něj typickou etiku, ke které se dostával přes vztah člověka k přírodě a následně vztah člověka k člověku. V rámci sociologie proto akcentoval studium společnosti a kolektivu, ale nikdy nezapomínal zdůrazňovat, že individualita se nesmí vytrácet. V tom se stále a vždy odlišoval od myšlenek socialismu. [Vaněk 1992: 78-92] Právě ve vystižení a popsání poměru individua ke společnosti byl vždy smysl sociologie. Správně definovat, co je společnost a co je individuum. Jedno podle Masaryka nikdy nemohlo fungovat bez druhého. Otázkou pak byl ten poměr. Marx se to pokusil vyřešit tím, že individualitu úplně odstavil, což podle Masaryka bylo rozhodně špatné řešení. Upřednostnil totiž celek oproti individualitě natolik výrazně, že s tím mělo i mnoho jeho stoupenců značný problém. V důsledku by Marxova teorie znamenala, že u každého důležitějšího rozhodnutí by se měla projevovat vůle většiny, a proto by socialismus musel být velmi demokratický. [Masaryk 1948-I: 248-262] Přednášel také, že každý sociální jev je třeba nejdříve rozebrat z historického a psychologického pohledu a teprve následně lze přejít k interpretaci skrze vlivy přírodní. Každé individuum, každý člověk funguje sám za sebe, ale ke své existenci potřebují jistou pospolitost. Podle Masaryka člověk je a vždycky byl tvorem společenským. Naopak podle něj člověk není bytostí teoretickou a ani rozumovou, ale postupně odhaluje různé pravdy a rozumem dochází k inovacím a novým poznatkům. Člověk je ovšem bytost, která žije skrze zkušenosti jiných, a tak je bytostí vysloveně empirickou. Je tedy pravdou, že i praktik musí využívat teorie pro svoje jednání k nějakému vývojovému posunu. Problémem ale je, že mnohdy ono praktické jednání vzniká před potřebným teoretickým podkladem. Člověk tedy není bytost rozumová, nýbrž bytost rozumná. To znamená, že se vyvíjí spolu s praktičností a samotná teorie se z toho odvozuje mnohdy později. Zmíněná psychologie v tom všem ovšem pro Masaryka hraje také

zásadní roli. Vedle rozumu je u člověka totiž důležité mluvit o citech a etice. Proto pokud má sociolog posoudit, zda je úsilí a charakter jednotlivce sociálním činitelem, tak k tomu potřebuje psychologické znalosti. Sociologie by měla rozlišovat podle Masaryka celou škálu citů od těch nejzákladnějších pudů až po uvědomělé city a vztahy. Takovou základní škálu Masaryk sice nikdy sám nezpracoval, ale podrobně popisoval několik náladových a citových jevů jako například pocit nudy, který považoval za motivující k negativním sociálním jevům, nebo dále něžné city, mravní city či city náboženské. [Masaryk 2012: 37-53] Masaryk trval na tom, aby vědy splňovaly tzv. „požadavek všeobecnosti“, tzn., aby byly všeobecně aplikovatelné na co možná nejširší množství případů a procesů. V případě sociologie měla onu škálu tvořit skupina sociologických a historických jevů a projevů lidského chování. V rámci vlastní klasifikace věd pak Masaryk sociologii zařadil spolu s psychologií do společné skupiny, kterou pojmenoval duchozpyt. Obě vědy pak zařadil do skupiny věd teoretických²⁷⁰ a abstraktních²⁷¹. [Masaryk 1885: 11-15] Abstraktní vědy v principu řídí a ovládají vědy konkrétní, a proto například sociologie ovládá historii, jelikož jí dodává jistý metodický podklad. [Masaryk 2012: 147] Masaryk sociologii přinesl do českého prostředí v roce 1882, ale nevytvořil pro ni žádný návazný systém či strukturu. Přijal za svůj Comtův systém sociální statiky a dynamiky, podle čehož lze usoudit, že sám byl vyznavačem pluralismu působení přírody a lidského ducha, což mu v kontextu vytvářelo jistou rovnováhu v rámci sociálního systému. Právě taková rovnováha pro něj byla důležitá, jelikož odpovídala jeho modelu. Sociologie se pro něj stala tou pravou vědou o člověku a společnosti. [Vaněk 1992: 97-104] Při vlastní rozvaze nad statikou a dynamikou ve vztahu k sociologii Masaryk zmínil, že v rámci sociologie lze historický vývoj a pokrok společnosti sledovat jak z hlediska statického, tak z hlediska dynamického. [Masaryk 1885: 54] I když s ním v mnohém nesouhlasil, tak není pochyb o tom, že to byl právě Comte, kdo Masaryka definitivně přivedl k sociologii. Sociologie totiž byla vědou, která stála na společnosti, ale myšleno přímo na lidech, nikoliv na nějakých abstraktních pojmech, což se Masarykovi zamlouvalo. Pozitivistou se ale Masaryk nestal, jelikož nesouhlasil s tím, že by se člověk nemohl přenést přes znalosti získané skrze vlastní zkušenost k něčemu ještě většímu a důležitějšímu. Bylo to v jeho pohledu přílišným zjednodušením skutečnosti poznání. [Nejedlý 1949: 363-365] Masaryk tedy na univerzitě věnoval značné úsilí, aby studentům představil

²⁷⁰ Teoretické vědy podle Masaryka pátrají po pravdě samé, což znamená, že nehledí tolik na využití v praxi, ale snaží se poznat nadřazenou pravdu. Oproti tomu praktické vědy se soustředí na využití daných poznatků pro praktický život. [Masaryk 1885: 12-15].

²⁷¹ Podle Masaryka abstraktní vědy poznávají celkové zákony, které spravují jednotlivosti. Tyto jednotlivosti jsou pak předmětem zájmu konkrétních věd. Abstraktní vědy by podle Masaryka měly mít slovo „věda“ rovnou v názvu. [Masaryk 1885: 12-15].

sociologii v nejlepším světle a hlavně, aby je přesvědčil o přednostech studia dané vědní oblasti. Přesto byly začátky pomalé, což dokazuje fakt, že o sociologii přednášel na katedře, kde ústředním bodem zájmu byla ještě dlouhou dobu filozofie. Aby v rámci katedry mohl otevřít vlastní sociologický seminář, tak potřeboval oficiální svolení nejen profesorského sboru, ale samotného Ministerstva kultu a vyučování. [Nešpor 2011: 29-30] Jakmile se mu podařilo alespoň v základech sociologii ustanovit na Filozofické fakultě, tak usiloval o její rozšíření na fakulty další, typicky na Právnickou fakultu, což souviselo pevně s jeho přesvědčením, že právníci a politici by měli studiem sociologie rozhodně projít. [Chalupný - Zumr (ed.) 1999: 120-129] V 90. letech 19. století se pomalu ujala Masarykova představa, že by sociologie měla společnosti sloužit nejen teoreticky, ale i v praxi. Šlo v principu o hmatatelné důsledky sociologického vzdělání, a to politické, etické, eugenické a další. Masarykovi se podařilo rozšířit i množství sociologických přednášek, které na univerzitě měl. Podařilo se mu tak ovlivnit velké množství ročníků tehdejších univerzitních studentů. [Skovajsa - Balon 2017: 14]

6.2 Sociologie v kontextu

V kontextu Masaryk chápal většinu svých textů z poloviny devadesátých let 19. století ve smyslu právě politické praxe, tedy jinými slovy sociologie. Její podstatu nacházel v pojmu humanita, což byl pojem obsahující nejen lásku mezi lidmi, ale prakticky čistý morální vztah, založený na náboženství, konkrétně na křesťanské víře a etice. Samotný historismus už pak byl jen jedním z návazných odvětví celé představy. [Vaněk 1992: 26-27] Předmětem sociologie by nemělo být nic jiného než lidská společnost, a to její současný stav, ale i její historie. Na společnosti by každého vědce měla zajímat její organizace, podmínky její existence a přirozený konsenzus. Historický aspekt by zase měl vypovídat o rozvoji společnosti, jejím pohybu a postupném rozrůstání se. Společenský vývoj ale nikdy úplně nekončí a pořád se někam posouvá. I z toho důvodu je sociální statika pro Masaryka vysoce abstraktní pojem, ale přesto důležitý, jelikož vypovídá o tom, které síly drží společnost pohromadě. Onen společenský řád je ve statické též dostatečně rozpracován. V rámci společnosti je třeba se zaměřit na její intelektuální složku, mravní, náboženskou, politickou, hospodářskou, národnostní apod. [Masaryk 1885: 81-86] V principu je už v této fázi jasně vidět základní struktura modelu řešení sociální problematiky, jelikož je zde ona struktura vcelku jasně stanovena. Zpětně je třeba jeho sociologismus hodnotit jako průkopnické období české sociologie. Masarykova sociologická dynamika byla ovšem spíše filozofií dějin. V rámci svého díla *Otázka sociální* dokonce oba pojmy zaměňuje. Mnohdy z myšlenek Comta vycházel, ale vnitřně měl pocit, že ho překonal,

jelikož se snažil najít v rámci historického vývoje lidstva nějaký řád, který pro sebe objevil v rámci náboženské ideje reformační a v rámci etického ideálu. Sociologické jevy pro něj proto nikdy nebyly jevy izolovanými, ale byly provázány s jevy etickými, politickými, historickými a náboženskými. [Vaněk 1992: 96-97] Sama herbartovská filozofie, jakožto oficiální filozofický směr monarchie, se ubírala sociálním směrem. Masaryk se s tím setkával již u svého současníka Roberta Zimmermanna, který na něj v mnoha ohledech měl značný vliv. Vedle Comtových tří stadií lidského vývoje vnímal Masaryk pouze dvě - vědecké a teologické. [Svoboda 2017: 50] Podobně jako Comta studoval Masaryk i Spencera, Darwina a další, kteří se soustředili na propojení společnosti a přírody. Masaryk dané spojení chápal a tvrdil, že sociolog se skrze biologii a přírodu celkově dozvídá mnohé o přírodních podmínkách individua a celé společnosti. Může si i srovnat, nakolik samotný historický vývoj odpovídá či závisí na vývoji biologickém. Sociology to pak svádělo k tomu přirovnávat jednotlivé poznatky k zákonitostem a hledat srovnání mezi společnostmi a organismem. Najít takové spojitosti podle Masaryka není tak složité, ale vůbec nic to nedokazuje a lidé jsou zbytečně nadšeni z každé věci, která jim vyjde jako shodná či podobná. Zbytečné to ale není v případě, kdy dochází k ovlivňování jedné vědy druhou, a naopak. Jakékoliv takové spojení už Masarykovi dávalo smysl. Jako příklad uvedl, že to byl sociální princip dělby práce, který vědce přivedl k poznání dělby organických funkcí. [Masaryk 1885: 67-68] Jinak ale pořád trval na tom, že už v rámci existence lidského vědomí ztroskotá Spencerova teorie společnosti jakožto organismu. Společnost se totiž přece vyvíjí historicky a nemá žádné centrální vědomí. Společnost naopak pohromadě udržuje jistá svornost a jednota, kterou Masaryk nazýval sociálním přátelstvím. Jejím zásadním článkem je i sociální vzájemnost, kde právě pro Masaryka klíčový pojem rovnosti hraje svou roli. Sám zmínil, že nejdokonalejší formou sympatie je spravedlnost a že každý od přírody cítí lásku k bližnímu, a právě proto soucítíme s lidmi, o kterých slyšíme, že zažívají nějaké utrpení. Egoismus je sice mnohdy silnější aspekt lidského charakteru, ale nebýt lásky k bližnímu, tak by společnost jako taková nemohla vůbec existovat. Proto jsou to city, které mnohem více než rozum fungují jako podstata lidské přirozenosti. Státu tak nevládne rozum, ale charakter národa ve státě žijícího. V tom se Spencer pro Masaryka přiblížil pravdě více než Comte, když tvrdil, že jsou to ideje, co spojuje člověka s člověkem. [Masaryk 2012: 130-144] Obdobně si ze studia Spencera odnesl poučení do života, že život sám je neustálý boj, kde mohou vyhrát jen ti nejsilnější a nejvytrvalejší. Velká část Spencerových myšlenek mu ovšem byla vzdálená a nikdy je nepřijal za svoje. Mnohem lépe pohlížel na Johna Stuarta Milla. [Soubigou 2004: 109-110] Podle Masaryka mnozí sociologové budou mluvit o vzniku společnosti podobně, jak to činili právníci, ale to byla chyba, jelikož společnost existovala

vždycky, takže o žádném vzniku nemůže být řeč. Vznik studovat tedy nelze, ale společenský vývoj rozhodně ano, a ten je třeba studovat v jeho celistvosti. Vedle mravních organizací totiž vždycky existovaly i ty nemravné a správný sociolog musí poznat obě strany, aby poznal a pochopil společnost jako celek. Mravným by měl tedy být celkový společenský účel, ale jen z toho nelze poznat vývoj společnosti, jelikož tam chybí onen druhý aspekt. Sociologie tedy není etika a naopak. [Masaryk 2012: 115-119] Miloš Havelka zmínil, že sociologie pro Masaryka byla disciplínou až „terapeutickou“, a to z důvodu, že neusilovala jen o zachycení a popis dobové společnosti, ale o její kritiku a stanovení možností nápravy situace. [Havelka in Masaryk 2018: 29] Důležitým tématem pro Masaryka také byl sociologický pokrok, u kterého tvrdil, že je vždy závislý na pokrocích věd, které sociologii slouží a jsou s ní provázané, jako např. psychologie. Hledaly se tak souvislosti mezi rodovým vývojem a vývojem jednotlivce či správná cesta pro přenos sociologie do výchovy mladistvých. [Masaryk 1885: 102-103] Kdo často o pokroku mluvil, ale Masaryka příliš v otázce sociologie nepřesvědčil, byl Karl Marx. Přestože Marx měl potřebu se k otázce sociální neustále vyjadřovat a založil na ní vlastní představu lidského pokroku, tak v oblasti sociologie tolik tvůrčí nebyl. Masaryk měl velký problém s tím, že Marx sociologii v rámci svého vědního schématu vnořil pod vědy historické. Rozpad sociologie mezi jednotlivé sociální vědy neřešil pak už vůbec. Masarykovi též naprosto u Marxe chybělo rozdělení věd na konkrétní a abstraktní. Ani samotné sociologické pojmy neměli Marx s Engelsem²⁷² dostatečně určené a vydefinované, takže v důsledku s nimi mnohdy pracovali z Masarykova pohledu nepřesně a nejednotně. Masaryk ale nepopíral, že kritikou stávajících poměrů a dobového systému společnosti měl Marxův socialismus pevný vliv na rozvoj sociologie a její ustanovení. Marxe považoval za jasný doklad souvislosti socialismu se sociologií. Masaryk ale upozorňoval na to, že sám Marx do popředí dával spíše přírodovědu než sociologii, jelikož si tolik vážil Darwina a zamiloval si jeho tvrzení. Podle Masaryka to s prosazováním přírodních věd Marx dosti přeháněl. Přírodní vědy člověku nepomohou poznat, ani studovat společnost, což je klíčový atribut k tomu, aby jedinec mohl studovat a chápat sociální otázku. Marx se vždycky vyznačoval svou revolučností a unikalo mu, že přírodní vědy příliš revoluční nejsou, jelikož naopak hovořili proti sociologii a dle Masaryka Marx zaměňoval ateismus za přírodovědu. Vůdčí vědou socialismu by měla podle Masaryka jednoznačně být sociologie [Masaryk 1948-I: 103-111] Vedle pokroku to byl další pojem, který Masaryk často vyzvedal, a to společenský konsenzus. Jde o vzájemnost společenských orgánů, které jsou na sobě závislé a působí jeden na druhý. Ona závislost je jak fyzická, tak psychologická. Každá

²⁷² Friedrich Engels (1820-1895) byl německým filozofem, ekonomem a spoluzakladatelem marxismu. Masaryk v rámci svého díla *Otázka sociální* nereaguje zdaleka pouze na Marxe, ale i na Engelse a jeho myšlenky.

generace má určité zvláštnosti, díky kterým se společenský konsenzus stává i prvkem historie. Na psychologické úrovni funguje konsenzus mimo hranice logiky a mravnosti. Všechny společenské jevy jsou propojeny a působí jeden na druhý. Právě proto byl podle Masaryka velmi naivní názor, že historickým hybatelem je pouze jeden segment společnosti, ať už šlechta, církve apod. Ve společnosti je všechno propojeno, a právě proto má smysl studovat společnost jako celek. Příkladem tohoto konsenzu z praxe je veřejné mínění. U Masaryka je známo, že byl dostatečným individualistou, aby vždycky prosazoval jednotlivce a jeho unikátnost. Na druhou stranu ale pravdou je, že ve společnosti všechno spolu souvisí a ovlivňuje se, a právě tento vztah jednotlivce ke společnosti vytváří ono veřejné mínění. Podle Masaryka se národní folklor dá vysledovat až k prapůvodnímu jednotlivci, ale ta zvláštnost, jak rychle se šíří ve společnosti, mu dodává onen národní aspekt. Vedle veřejného mínění stojí věda, která je metodičtější, všeobecnější a abstraktnější, ale přesto je veřejné mínění naprosto zásadním aspektem společnosti. Určitým způsobem stanovuje jistou rovnost ve společnosti, jelikož nevzniká a priori ani vynuceně, ale skrze přijetí společností samou. [Masaryk 2012: 170-172] V kontextu zmíněné sociologické jevy na pozadí lidského vývoje opět vytváří jeho model řešení sociální problematiky, kde jsou všechny tyto části a aspekty obsaženy a provázány. Proto celkový přínos Masaryka pro rozvoj sociologie není snadné zhodnotit. Měl svoje velké kritiky, jako byl například samotný Emanuel Chalupný²⁷³, který mu mimo jiné vyčítal, že nebyl dostatečně originální, nedovedl do konce žádnou ze svých předních teorií a sociologii docenil až ve chvíli, kdy ji musel použít na zdiskreditování Zelenohorského rukopisu. Na druhou stranu je nezpochybnitelné, že sociologii do českého prostředí přivedl a vychoval tak první generaci českých sociologů. Podle filozofa Josefa Ludvíka Fischera²⁷⁴ sice příliš akcentoval sociologickou dynamiku, ale pravá hodnota Masaryka pro sociologii byla právě v tom, že nikdy nepopíral působnost dalších vlivů na dění ve společnosti, ba naopak jej prosazoval. Tyto vlivy viděl Masaryk ve vzdělání, politice a náboženství, kterému podle Fischera přikládal rozhodující význam, z čehož plyne, že sociální konsenzus byl pro Masaryka určován vlivy náboženskými. Jako důležitou roli zmínil u Masaryka samozřejmě též etiku. [Vaněk 1992: 107-110] Fischer očividně sám velmi dobře prokoukl princip Masarykova modelu řešení sociální problematiky a uvědomoval si všechny přínosy, které z toho plynuly. Podobné porozumění v těchto tématech

²⁷³ Emanuel Chalupný (1879-1958) – český sociolog, advokát a pedagog. Zabýval se vztahem práva, sociologie a filozofie. Jako Masarykův žák pokračoval v rozvoji sociologie v rámci českého prostředí.

²⁷⁴ Josef Ludvík Fischer (1894-1973) byl sociologem a představitelem filozofického strukturalismu. Po druhé světové válce působil jako rektor obnovené Univerzity Palackého v Olomouci.

se Masarykovi dostalo i od Theodora Gomperze²⁷⁵, který naprosto sdílel Masarykovo přesvědčení ohledně možných řešení sociální problematiky. Masaryk totiž vždy akcentoval téma společenského pokroku, o který sám usiloval. Z jeho pohledu byl možný primárně skrze vývoj rozumu a skrz soulad onoho rozumu s citem. Tento soulad pak podle něj v důsledku vytvářel společenský pořádek. [Svoboda 2017: 56; 60-61]

Masaryk se ale nespokojil s tím, že přinesl sociologii do českého prostředí jako vědu. Chtěl zajít ještě dále a jeho záměry odpovídaly pojmu sociální reformátor. Vyplývá to opětovně z jeho snahy nezůstat jen u teoretických textů, ale nabádat k praktickému využití. Byla to právě sociologie, která měla značný vliv na jeho politickou činnost. Politika pro něj totiž byla sociologií v praxi, a právě proto se sociologie stala teoretickým základem Masarykovy praktické politiky. Na tomto základě si postavil vlastní politiku národní v rámci zemského sněmu a říšské rady, ale i mezinárodní v rámci delegací. Jelikož sám takto prakticky sociologii využíval během své politické kariéry, tak se dá říci, že zdrojem jeho sociologie byl praktický život jeho samého. Sociologie se tak stala trvalým zdrojem jeho sociologických úvah a rozmyslů. Zatímco sociologie v jeho pojetí byla vědou teoretickou, tak politika byla vědou praktickou, vystavěnou na sociologii a teoretických oborech. Z toho důvodu již v rámci svého díla *Theorie a praxe* trval na tom, aby politik byl znalý všech společenských věd. [Vaněk 1992: 111-113; 118-119] Politika pro něj byla sociologií v praxi. Sociologie totiž byla vždy vědou, kde spolu praxe a teorie velmi úzce souvisejí. Ve svém celém rozpětí byla pro Masaryka sociologie vědou abstraktní, ze které se ovšem rozvíjely již vysoce konkrétní disciplíny. [Masaryk 1885: 87-90] Masaryk se ale nechtěl zastavit jen u osoby politika, jelikož sociologie byla pro něj vědou, propojující všemožné další vědní oblasti. Bylo tedy zapotřebí, aby vláda sociologii silně reflektovala. Nebyla to věc pouze politiků, ale i samotného vládce. Taková osoba by totiž podle Masaryka měla sociologií vládnout a využívat ji v praxi. Ve státě by totiž měla panovat jednota a vlídnost, které se dá dosáhnout jen vzájemným porozuměním. Jakmile vznikají spory a nepochopení, tak dochází ke konfliktu a nespravedlnosti. Podle Masaryka na to upozorňoval už Platón v rámci své *Ústavy*. [Svoboda 2017: 88-92] Pokud byla řeč o propojení politiky a sociologie, tak ve středu tohoto spojení stanul pojem státu. V rámci sociologie se totiž objevovala otázka, týkající se podstaty státu, vzniku státu a celkového jeho účelu. Masaryk byl názoru, že v českých zemích se pojmu stát nevěnovala příliš velká pozornost. To napravit nebyl samozřejmě ani tehdy až tak náročný úkol, ale Masaryk šel jinou

²⁷⁵ Theodor Gomperz (1832-1912) byl rakouský filozof a filolog. Z pozice pedagoga působil na Vídeňské univerzitě.

cestou a zdůrazňoval, že hlavní myšlenkou je socializace státu. Její cíl ale viděl méně očividný, než mnozí ostatní, kteří jej spatřovali v postupném rozšiřování volebního práva na co možná nejširší vrstvy společnosti. Masaryk totiž tvrdil, že ono rozšiřování je již v procesu a na dobré cestě. Hlavní cíl tedy hledal jinde, a to naopak v tom, aby stát a jeho zástupci reflektovali ony co možná nejširší vrstvy společnosti během svých rozhodnutí. [Masaryk 1895: 32-33] Jedna věc je tedy všeobecné volební právo, kdy každý člen společnosti může ovlivňovat složení říšské rady, a úplně jiná věc je, aby tito lidé, kteří v rámci rady zasedají, byli zvyklí přemýšlet nad celou společností, když rozhodují o budoucnosti daného státu. Zde Masaryk velmi typicky pracuje s pojetím sociální otázky. Držel se nejprve oné očividnější definice, kterou nijak nerozporoval, pouze tvrdil, že je již v procesu, a rozšířil ji o úplně nový aspekt, který je v důsledku mnohem důležitější. Správně totiž uvažoval, že situace, kdy volby bude moci ovlivnit každý člen společnosti, nutně neznamená, že zvolení představitelé státu na něj pak budou pamatovat při svých rozhodnutích. Propojení sociologie, státu a politiky mu tedy bylo jasným cílem. Sociologie ho dokonce sblížila i s jeho letitým přítelem a kolegou v mladočeské straně, Josefem Kaizlem. Kaizlova vcelku detailní znalost a povědomí ohledně socialismu jej přivedla ke studiu sociologie, a Kaizl se tak stal jednou z prvních osobností rakouského prostředí, který pochopil podstatu sociologie a její potenciál pro budoucnost. Masaryk si toho na něm vždy vážil a byli v tom naprosto identického smýšlení. [Masaryk & Kaizl 2011: 10]

Masarykovo snažení se nakonec vyplatilo a v meziválečném období již byla sociologie přednášena na univerzitách v Praze i Brně. Pražská větev se otevřeně hlásila právě k jeho osobě, jakožto k zakladateli sociologie v českém prostředí. Ona pražská větev se od něj postupně odklonila primárně v názoru, že by sociolog měl bádát, ale neměl by společnost hodnotit. Jinými slovy studium společnosti je v pořádku, ale jedinec by si podle něj neměl na společnost utvářet specifické názory a porovnávat jednu společnost s jinou. Brněnská větev se Masarykovy myšlenky držela mnohem pevněji, a hodnotící aspekt sociologické práce jim připadal jako závažný, jelikož sociolog, jakožto expert na společnost kolem sebe, by své znalosti měl využívat k tomu, aby vědecky zhodnotil každou situaci. Mnohým žákům Masaryka, kteří šli dále v jeho šlépějích, bylo v tomto ohledu vyčítáno, že nepřišli nikdy s žádnou originální teorií a jen slepě následovali Masarykův vzor. Výjimku tvořil Emanuel Chalupný, který si v rámci sociologie našel svou vlastní cestu a v mnohém se stal Masarykovým kritikem. O Masarykově úloze v rámci české větve sociologie řekl následující: „1) položil základy k vědě do té doby neznámé. 2) vytvořil dílo časové i nadčasové. 3) rozpracoval ideu humanity. 4) provedl několik konkrétně sociologických rozborů. 5) Spojoval soustavně teorii s praxí („ani jeden z velkých

dosavadních sociologů se neosvědčil jako vynikající činitel v životě praktickém – kromě Masaryka.““ [Chalupný – Zumr (ed.) 1999: 68] Stěžejním aspektem jeho kritiky Masaryka bylo to, že podle něj Masaryk nedokončil žádné svoje dílo a myšlenkově žádné nedovedl k nějakému reálnému závěru. Dále zmínil, že Masaryk všechna svoje díla strukturoval na díla v rámci sociologie praktické a teoretické. [Ibid] Masarykův přínos pro sociologii bývá často opomíjen i modernějšími sociology. Důvodů může být hned několik, ale jeden, který se nabízí v popředí, je ten, že Masarykův hlavní přínos mnozí vidí v jiných oblastech, jako je třeba politika. [Skovajsa – Balon 2017: 15] Dalším důvodem může být to, že Masaryk nevytvořil, na rozdíl od sociologických současníků doby, žádný vlastní sociologický systém, nebo tento pocit alespoň většina badatelů, kteří se jím zabývali, vždy měla. [Petrušek 2013: 238-239] Někteří badatelé též vyzdvihují aspekt, kdy v rámci sebeurčení menších národů, jako byli například Češi, bylo zapotřebí, aby každá věda pracovala v národním zájmu a pomáhala v rámci sebezáchovy daného národa. Je to opětovně návrat vztahu teorie a praxe, jelikož každý teoretický společenský problém si nacházel cestu do praktického života každého jedince. [Bláha 1997: 17] Když se ale Masaryk v díle *Theorie a praxe* zabýval podobnými myšlenkami, tak ještě rozhodně patřil mezi tzv. „ústavověrné“ osoby, jinými slovy jeho věrnost rakouské monarchii nebylo třeba zpochybňovat a jeho snaha o zlepšení společnosti se rozhodně netýkala jen společnosti čistě české.

6.3 Rukověť sociologie

O jakousi syntézu myšlenek ohledně sociologie, na kterých pracoval v rámci svých prací o sebevraždě i o sociální otázce, se Masaryk pokusil v rámci díla nazvaného *Rukověť sociologie*, které vyšlo roku 1901. [Soubigou 2004: 60] V daném díle reagoval zdatelně na Comteho myšlenky a snažil se téma sociologie posunovat zase o krok dále. Masaryk se rozhodl celé dílo pojmut opravdu komplexně a z důvodu velké obsáhlosti jej prezentoval na části v rámci periodika *Naše doba*²⁷⁶. Již název napovídá tomu, že chtěl Masaryk dílo pojmut jako příručku pro studium sociologie a její struktury. Hned v úvodu díla se Masaryk pokusil obhájit jeho samotný smysl existence, když hovořil o svém přesvědčení, že už na podobné dílo nastala správná chvíle, jelikož informace o sociologii jsou již dostatečně pokročilé. Nestačí jen přehled o tom, co sociologie představuje, ale jedná se o tématu natolik komplexním, že bylo třeba znát

²⁷⁶ Naše doba, ročník VIII., 1900-1901, číslo 1-12, dostupné online in: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk>.

i aspekt metodologický. Práci Masaryk rozdělil na několik oddílů, kdy první zaměřil čistě metodologicky.

Masaryk vnímal jako podstatné metodologické odlišení filozofie od sociologie, jelikož pro mnohé současníky obě disciplíny v určitých aspektech splývaly. Autor sám připomínal svou nerozhodnost na počátku studia na univerzitě, kdy chtěl studovat filozofii, ale myšlenkově tíhnul k sociologii. Následovala polemika o smyslu filozofie, a o tom, jak se filozofem stát. Filozofové současníci mu řekli, aby začal studiem dějin filozofie, což mu přišlo divné, jelikož Masaryk nikdy neuznával akcentaci historického přístupu ke studiu jakékoliv vědy. Zastavil se ihned u Platóna, který sám měl problém filozofa definovat a postupně se propracoval až ke Comtemu, kde se opětovně setkal s pojetím sociologie. Výsledkem byla studie *Základové konkrétní logiky*. Z celého studia Masarykovi vyplynula jedna zásadní informace, a to, že klasifikace věd je rozhodně zapotřebí pro pochopení pojmu filozofie, ale i pro nalezení správného místa pro sociologii v rámci uskupení vědních oborů. Masaryk byl vděčný Comtovi za jeho práci v rámci klasifikace věd, díky které se mu podařilo definovat sociologii jako vědu a ukázat všem, kteří si dávali sociologii do neustálé asociace se socialismem, že se jedná skutečně o dvě dosti odlišné věci. Dále si rozpracoval vlastní klasifikaci věd a vědních oborů, kdy vědy rozdělil na praktické a teoretické, které dále rozlišil na abstraktní a konkrétní. Do takto připraveného schématu rozpracoval všechny přední vědy. Sociologii zařadil mezi vědy teoretické a k tomu ještě abstraktní, zatímco pro konkrétní vědy teoretické zařadil konkrétní sociologické obory, a konečně do vědy praktické zařadil tzv. praktickou sociologii, kterou pro něj byla politika. Všechny tyto vědy objímala v jeho modelu filozofie, jakožto věda věd. Již ze svého modelu si vyvodil jako problém, že sociologie teoretická nebyla doposud příliš jasně oddělena od praktické politiky. Podobně kritizoval Comta a Spencera za to, nakolik používají věd jako biologie během výkladu sociologického. [Masaryk 1901: 1-12] Podobně jako všechny vědy podle stejného modelu rozebral i samotné vědy sociologické.

OBOR SOCIOLOGICKÝ		
theoretický		praktický
<u>abstraktní</u>	<u>konkrétní</u>	
sociologie	mesologie	politika společenská
	populacionistika	politika státní

	etnologie	zákonovědy
	ekonomika	správověda
	státověda, církvověda	politika hospodářská
	věda o intelektuální, umělecké a mravní organizaci společnosti	vojenství
	dějiny	

Tabulka: Masarykovo schéma věd sociologických

Masaryk se ihned přiznal, že dané sociologické schéma neobsahuje všechny vědy. Následně kritizoval nevyjasněnou terminologii, týkající se právě sociologie. Uváděl několik různých názvů, jako jsou např. sociální filozofie, politická filozofie, sociální fyzika, filozofie dějin a jiné. Vzápětí ale doplnil, že definice není tak podstatná, jak by se mohlo zdát, jelikož dává člověku vždycky jen velice povrchní povědomí o smyslu nějakého pojmu, ale skutečné porozumění je mnohem důležitější, a k tomu je většinou definice nadbytečná. Hlavní odpůrce sociologie jako vědy viděl Masaryk v těch, pro které svoboda uvažování byla nade vše, jelikož ti si neumí představit, že by i fungování společnosti šlo vymezit základními principy a pravidly. Ostatní zase byli proti z toho důvodu, že sociologie pojednává o chování jedinců a o individualismu, a právě proto se nemůže jako věda zakládat na zákonitostech. Sociologie pro Masaryka představuje abstraktní vědu o společnosti, a to jedinou abstraktní vědu tohoto typu. Klasifikace konkrétních věd sociologických zůstávala podle Masaryka neustálená a z toho důvodu vnímal pravidlo, že o každé přirozené kategorii sociálních jevů může existovat speciální věda. Sám je rozepsal do své základní tabulky.²⁷⁷ V souvislosti s tím zmínil, že mnohé z těchto vědních disciplín nebyly dosud ustanoveny, přestože mají jakousi minulost a historické pozadí. Počet těchto věd by mohl teoreticky narůstat podle toho, jak se bude měnit organizace společnosti, která by časem měla být čím dál více komplexní. Důležité je se taktéž zaměřit na funkční poměr mezi sociologií, jako vědou abstraktní a vědními disciplínami konkrétními. Pravidlem bývá, že vědy konkrétní mají v sobě obsažené jisté části věd abstraktních. Sociální vědy praktické pak velmi souvisí s politikou, ale dosud podle Masaryka byly ustanoveny

²⁷⁷ Viz Tabulka: Masarykovo schéma věd sociologických.

historicky, ale nikterak logicky. Ani samotná sociologie nebyla pro Masaryka dostatečně logicky ustanovena a vnímal potřebu vyjasnit její vztah k ostatním vědám. Ve věci sociologie se vyslovil tak, že se pěstuje na vysokých školách čistě z praktického hlediska, a to v rámci právnických studií. Studentům se tak dostává v neucelené míře seskupení informací, které v sociologii představují důležitá témata, ale mnohdy tomu chybí jakési teoretické zastřešení. U Comta Masaryk hodnotil pojetí sociologie tak, že ji Comte rozdělil na statiku a dynamiku, ale rozpracoval jen dynamiku, kterou pro společnost považoval za důležitější. Masaryk následně definoval Comtovo pojetí sociologie, se kterým kompletně nesouzněl a dodal, že pro něj sociologie je výkladem sociálních vlastností člověka a výkladem sociálních sil. Sociologie by měla řešit otázku, co společnost za jejího stálého vývoje udržuje pohromadě. Statický a historický náhled na společnost je v principu totožný a má poznávací účel. Masaryk nebyl ani spokojen s Comtovo terminologií, která je vypůjčena z fyziky, ale uznal, že lepší terminologie není k dispozici. Ještě pro dynamiku našel obdobný termín v rámci historického vývoje, ale pro statiku již nebyl schopen najít něco, co by mohlo stanout vedle historie. Nejbližší pojem, který se rozhodl zvolit, byla logika. Dané dynamické sociologické prostředí pak nejlépe lze najít v rámci tzv. filozofie dějin. [*Ibid*: 98-105]

Část v pořadí třetí zaměřil Masaryk na vztah sociologie a psychologie. Přednesl totiž svou vizi, že sociologie nemůže bez psychologie úplně sama fungovat. Všechny jevy sociální a historické jsou totiž také psychickými. Poměr jednotlivce ke společnosti je klíčem pro pochopení poměru psychologie k sociologii. Comte byl natolik velkým kolektivistou, že psychologii úplně opomněl, podobně, jako by naprostý individualista opomněl sociologii. Comte tedy představil stupnici věd objektivistickou, kde pozorování vlastního nitra nemůže být podkladem pro unikátní vědu. Jako další Masaryk uvedl Buckla²⁷⁸, Marxe a Engelse z pozice odpůrců psychologie, kteří prosazovali čistě objektivistickou sociologii. Podobně na tom je celý evolucionismus a všichni Masarykovi současníci, kteří se věnovali sociologii. Masaryk u nich vnímal odpor vůči psychologii. Vedle nich zase vnímal velké podpůrce psychologie, kteří stanuli proti sociologii. Extrémy nikdy nejsou správná cesta, a zde to nebylo výjimkou. Zvláštní místo měla tehdy tzv. sociální psychologie, která byla vnímána jako hraniční věda, stojící na pomezí. Masaryk ji automaticky neodmítal, ale ihned připomínal, že v rámci jeho schématu věd žádná pomezí věda neměla svoje místo. Sociální psychologie pro něj znamenala, že by sociolog některé jevy vysvětloval z psychologického hlediska. Masaryk si byl jist, že pro

²⁷⁸ Henry Thomas Buckle (1821-1862) byl anglický historik a sociolog. Patřil mezi představitele environmentálního determinismu, kdy přírodní podnebí a okolí určuje historický vývoj dané společnosti.

všechny takové případy se nachází správné místo v rámci jeho schématu. Využití psychologie nevnímal jen u abstraktní sociologie, ale i u konkrétních a praktických věd sociologických. Masaryk kritizoval pojmovou nestálost u mnoha autorů a vyslovil potřebu vnést řád do chaosu. Sociologie se oproti ostatním hodně konkretizovaným vědám může tvářit jako věda všeobjímající a všechno sjednocující. Jako věda by pak měla převahu nad ostatními. S tím ale Masaryk nesouhlasil. Sám se považoval za sociologa, a právě proto zmínil, že tou všeobjímající vědou je spíše filozofie. Jejím teoretickým základem by ovšem byla primárně psychologie. Sociologie byla vnímána mnohými jako věda filozofická, ale podle Masaryka se sama z filozofie dosti oddělila. Zároveň věřil, že již nikoho není třeba přesvědčovat, že sociologické vzdělání je prospěšné všem odborníkům, stejně jako že sociologie je ten pravý základ pro politické a sociální vzdělání. Masaryk proto vyslovil přání, že by se sociologie měla stát předmětem v rámci středoškolské výchovy, a to ve chvíli, kdy bude mít pevné postavení v rámci vysokoškolského učení, primárně v rámci studia práv. [*Ibid: 173-181*]

Ve čtvrté části se Masaryk rozepsal o sociologickém pozorování, konstatování faktů a svědectví. Najít ve společnosti jasná pravidla a konstatovat sociální fakta, nebylo podle Masaryka vůbec snadné a daný proces nutně musel začít fází pozorovací. Celý proces je obtížný v tom, že každý pozorovatel je velmi subjektivní v předmětu svého zájmu v rámci společnosti a zároveň pozoruje nutně i sám sebe a vlastní myšlenkové pochody a reakce. Sociální jevy totiž přece obsahují psychologický aspekt, a proto je nutné tam počítat i se sebepozorováním. Podobně je proto logické, že sociolog musí spoléhat i na zprávy z jiných zdrojů, tzv. svědectví. Masaryk dal příklad v rámci historie, kde všechny zajímají osoby králů a vládců, ale na obyčejné lidi nikdo nekouká a zmínil, že podobně to má většina lidí i při studiu společnosti - všímá si jen očividných věcí a nevnímá kontext. Sociolog musí studovat společnost, tedy skupiny a nikoliv jednotlivce. U jednotlivce by se měl zabývat jedině tím, jak se chová ve skupině lidí. Různé děje se odehrávají z všemožných příčin, kterých je mnohdy hned několik naráz, a tak je úkolem sociologa rozlišit ty podstatné od nepodstatných. Koncem pak Masaryk ještě varoval před sklonem příliš propadat statistickým datům v rámci sociologie, kdy je možné se tak upnout k souvislostem, které nejsou nijak založené na pravdě, ale jen statisticky se může zdát, že spolu nějak souvisejí. Každý případ by se podle Masaryka měl studovat individuálně a nemělo by se vsázet na to, že pokud se statisticky zdají případy podobné, tak by mezi nimi měla být nějaká rovnost. [*Ibid: 662-667*]

V části páté se Masaryk věnoval kauzálním zákonům v rámci sociologického bádání a uvedl, že se sociologie snaží o jejich výklad postupným rozložením na zákony složité a zákony

jednodušší. Výklad zákonů je ale pak logický a velmi formální, a probíhá skrze výklad příčin a faktů. Ty se pak vykládají primárně psychologicky. Pokud se totiž hovoří o sociálních silách, tak je tím často myšleno seskupení různých psychologických vlastností jedinců. Vedle těchto vlastností jsou vlastnosti biologické, chemické aj. Ty musí koexistovat vedle sebe, a právě takový má být závěr sociologického výkladu. Vždycky se ale objeví fakta, kterým daný vědec prostě nerozumí. To znejistí každého badatele, když přijde na to, že svému nitru vlastně v mnohém nerozumí, a to mnohdy více než přírodním úkazům. V rámci poznání by pak mělo být snahou najít co možná nejvíce všeobecné zákonitosti, což v případě sociologického badání platí jen pro obor bádání, tedy jen pro společnost a její dějiny. To Masarykovi přišlo logické, jelikož měl pocit, že by nikdo neměl očekávat, že ony zákonitosti budou všeobecně platné pro všechno bytí. [*Ibid: 735-741*]

Podle Masaryka sociologie vždy byla jistou spojnicí mnoha dalších oblastí. Pátrat po smyslu společnosti znamenalo pátrat po smyslu života jako takového. Člověk je součástí společnosti jakožto bytost mravní. Příkazy a ideály etické jsou proto platné pro bytost společenskou a historickou. Etika je tedy sama o sobě sociální. Smysl života jednotlivce je proto smyslem společnosti, ve které žije. Masaryk následně srovnal sociologii a historii a došel k závěru, že zatímco historik užívá běžně induktivní metody při analýze informací, tak sociologovi nezbyvá, než využít metody deduktivní. Masaryk stále zastával názor, že pojetí historie je ve společnosti chybné. Nikdo nemůže dávnou minulost znát lépe než přítomnost či nedávnou minulost, a právě proto nesouhlasí s tím, že by se společnost měla vnímat historicky. Jinými slovy nevěří ve správnost procesu, kdy se historie využije k pochopení současné společnosti. Méně známým se snažíme vysvětlit to, co máme prakticky před očima. Podle Masaryka by ona snaha měla být přesně opačná. Člověk zná společnost kolem sebe a měl by jí porozumět. Podle současného a nedávného se pak může snažit pochopit a vysvětlit věci dávné. Jen tak má pocit, že má lidstvo šanci porozumět svým předkům. Opačný způsob by totiž mohl zkreslit chápání společnosti současné. Minulost je totiž vždycky jednodušší, než současnost, jelikož obsahuje méně informací, které nejsou natolik komplexní a provázané. Pokud soudobou společnost chceme pochopit studiem její minulosti, tak se dostáváme do problému v tom, že ona užší minulost nám může klást zbytečné mezní hranice k tomu, co současná společnost je a může být. Historickými poznatky jakoby můžeme zúžit poznání moderní společnosti, což je rozhodně chyba, jelikož ta vždycky nabízí mnohem více než kusé historické informace. Masaryk následně naznačil, že jakmile se historie zaměří na život obyčejných lidí a na běžné příběhy mimo konflikty a panovníky (jinými slovy naznačoval rozvoj mikrohistorie), tak to

neznamená, že se z historie stane sociologie. Podobně i kulturní historie, která mnohdy zasahovala do dějin a vývoje civilizace, nešla spojovat se sociologií. Historie tedy podle Masaryka je přijatelnou součástí sociologického bádání, ale má svoje limitace, kterými je jakási suchost v rámci chronologického přijímání faktů, což sociologii prostě nestačí. Sociologie k tomu potřebuje mnohem více a ve zmíněných faktech hledá smysl. Proto je a bylo třeba si uvědomit, že společenský vývoj není jen směsicí faktů a hromadou archiválií, ale zapojením etiky a ducha do chápání věcí kolem nás. Všechno se totiž postupně vyvíjí, ale v rámci sociologie je důležité nevnímat jen onu přeměnu, ale soustředit se také na samotnou věc, která se vyvíjí. [Ibid: 822-828; 904-910] Závěrem se dá říci, že se v rámci celkového díla Masaryk snažil o jisté vymezení sociologie vůči ostatním vědám. Vztah s historií se pro něj stal naprosto určujícím, a to hned z několika důvodů. Měl pocit, že tam může docházet k největším potenciálním přesahům, a tudíž mu přišlo zásadní se věnovat oné v raném 20. století velmi tenké dělicí linii mezi oběma vědami. Měl v mnoha ohledech i vizionářský postoj v tom, že předjímal mikrohistorický přístup a už se hodlal vymezit i vůči němu. Sociologii nepostavil do úplného centra dění, ale naznačil její naprosto zásadní hodnotu pro vývoj společnosti a její chápání. Mluvil i klasicky o etice, jelikož náboženství a vývoj mravů a etiky člověka vnímal jako kapitolu, která v rámci sociální otázky musí nutně sehrát důležitou úlohu. I ve srovnání s jeho původním dílem *Theorie a praxe* je vidět, že sociologii vnímal jako hrozně důležitý krok pro lidstvo, ale takový krok, který může snadno vyznít naprázdno, pokud nebude všem správně vysvětleno, co je předmětem sociologie, a jaké je její místo v rámci pomyslné stupnice věd. *Rukověť sociologie* představuje Masarykův pokus to dané místo pro sociologii najít.

6.4 Ženská otázka

Masaryk je mnohými historiky ještě v moderní době považován za jednu z nejvlivnějších (možná dokonce přímo nejvlivnější) osobností ženského hnutí. Ženská otázka provázela po boku dalších rozvojových myšlenek a proudů společnost druhé poloviny 19. století. Ženská role, ač vždycky velmi důležitá, byla v mnohém společensky upozaděná v základních právech a možnostech rozvoje, jako bylo právo volit či právo na vyšší vzdělání. Masaryk byl v této pozici respektován také předními ženami a zastánkyněmi ženského hnutí, a to hned z několika důvodů. Masaryk se nijak neobával veřejně o dané problematice hovořit a tlačit na politiku monarchie, aby se otázkou zabývala a posouvala její vyřešení krok za krokem. Byl znám velice vřelým vztahem ke své manželce a ochotou vypomáhat doma s výchovou svých dětí. V rámci ženské otázky měl Masaryk i vlastní slogan, který zněl „Žena budiž na

roveň postavena muži kulturně, právně i politicky.“ Tento slogan se roku 1905 stal hlavním mottem periodika *Ženská revue*²⁷⁹. Masaryk využíval i své hlavní platformy v podobě politického křesla v rámci říšské rady, kde o ženské otázce několikrát promluvil.²⁸⁰ Ženskou otázku pojímal totiž pohledem shora, kdy ji zakládal na premise, že hlavním cílem je naprostá rovnost obou pohlaví. Následně přemýšlel, co všechno je třeba zhodnotit, aby bylo této rovnosti dosaženo. Správně si odvodil, že to budou muži, kdo jako jediní právě v rámci vlády mají možnost ženám tuto rovnost zajistit, a proto je zapotřebí získat nejen jejich podporu, ale pokud možno i samotné přesvědčení, že se jedná o správný krok. K tomu bylo zapotřebí, aby si ženy získaly dostatečný respekt od mužů. Hlavní překážku viděl Masaryk v nerovném přístupu obou pohlaví ke vzdělání. Byl toho názoru, že jakmile se ženám umožní stejně kvalitní vzdělání, jako mají muži, pak není důvod, aby neměly ženy odpovídající respekt a nemohly následně získat i další práva, která jsou exkluzivně mužská, jako například právo volit. Masaryk sám varoval několikrát předtím, že pokud žena nebude mít odpovídající vzdělání, jako její manžel, ale bude mít právo volit, tak bude vždy volit po vzoru manžela, jelikož sama nebude politice příliš rozumět. Naopak ve chvíli, kdy bude mít stejnou úroveň vzdělání, tak se dá očekávat, že bude volit podle vlastního rozumu a přesvědčení. Skrze to brzy i politickým stranám došlo, že se v rámci žen skrývá obrovská nevyužitá voličská základna, o kterou je třeba svést odpovídající politický boj. Mnoho tiskovin, které častokrát byly orgánem nějaké politické strany, začalo v 90. letech 19. století dávat ženám prostor, aby se samy vyjadřovaly k tématu ženské otázky. Ukázalo se, že mnoho žen mělo zájem nastoupit do práce, ale bez odpovídajícího vzdělání mohly zastávat pouze ty nejnižší funkce, takže otázka vzdělání byla skutečně stěžejní. Masaryk, který v rámci svého modelu řešení sociální problematiky vždycky přemýšlel nad společností jako nad celkem, měl možnost hovořit o ženské otázce hned několikrát na otevřených přednáškách pro dělníky. Dělnictvo bylo totiž podle něj další skupinou společnosti, která nad ženskou rolí ve společnosti mimo domácnost příliš nepřemýšlela. Podobné výstupy vláda nijak nekorigovala, a Masaryk měl tak velmi volné ruce. Postupně začal takto hovořit i k čistě ženským skupinám. Roku 1892 takto promlouval k velkému davu, čítajícímu něco přes sedm set žen. To už bylo i na tehdejší správu příliš, a tak byl zmíněný dav rozehán četnictvem zrovna ve chvíli, kdy k nim Masaryk promlouval. [*Neudorfl in Winters 1990: 258-259; 272-273*] Masaryk ovšem o ženské otázce přednášel i na univerzitě a zdůrazňoval myšlenku, že ženská otázka je naprosto zásadní pro budoucnost společnosti a je třeba se jí věnovat a detailně na ní pracovat. Hlavní otázkou ovšem zůstává, jak a k čemu bude ženská otázka využita. [*Masaryk*

²⁷⁹ *Ženská revue* bylo periodikum, určené čtenářům ženského pohlaví, které vycházelo od roku 1905 v Brně.

²⁸⁰ Viz kapitola *Vzdělávací aspekt*.

2012: 373] Je tam totiž mnoho naprosto ctnostných cílů, kterých by mělo být dosaženo, ale Masaryk jistě narážel i na zneužití daného pojmu k úplně jiným účelům, což je téma jistě relevantní koncem 19. století, ale i dnes. Je třeba, aby se ze zřetele neztrácela původní myšlenka a idea rovnosti mezi pohlavími a lepší a modernější společnosti.

Je třeba ženskou otázku vidět nejen v kontextu doby, ale také v rámci prostředí, kde Masaryk působil. Když dorazil do Prahy, tak se ihned odlišoval od mnoha vrstevníků a kolegů právě svými pokrokovými myšlenkami. Na druhou stranu je ovšem třeba si říci, že česká společnost na tom ve vztahu k ženské otázce nebyla nijak zle. Bylo mnoho populárních českých autorek, jejichž díla se těšila velké oblibě. V Praze fungoval Americký dámský klub, kde Masaryk několikrát vystoupil s nějakou svou přednáškou. Masaryk byl z mládí zvyklý od vlastních rodičů, že to může být žena, kdo v rodině zastává onu vzdělanější roli, a proto neměl problém se postavit na stranu ženské snahy o emancipaci. Aby to učinil oficiálně, tak dokonce přijal jméno své manželky a nadále již jako Tomáš Garrigue Masaryk bojoval za ženská práva. Jeho manželka Charlotta byla vysokoškolsky vzdělaná žena, což touto dobou ještě v Rakousku nebylo úplně běžné, přestože v sousedním Německu už to tou dobou nebylo nic podivného. [Soubigou 2004: 125-130]

Pro Masaryka se s tématem ženské otázky pojilo mnoho dalších aspektů jako například volná láska či mnoho-ženský svazek, o kterém též několikrát přednášel, a to silně kriticky. Vedle této kritiky polygamie ale rovnocenným způsobem kritizoval celibát církevních kněží. Prezentoval jej jako nepřírozenou a nesprávnou věc, která byla do církve přivedena v 6. století. Kritizoval silně prostituci, ale tvrdil, že nabídku tvoří poptávka, takže větší mravnost a etika ve společnosti může vést ke snížení role prostitute ve společnosti. [Ibid: 130-134] Zásadně nesouhlasil s marxisty, kteří říkali, že prostitute souvisí s monogamií a jelikož je muž společensky nucen mít doma pouze jednu ženu, tak se jí po čase nabaží a prahne po něčem novém. Masaryk ale tvrdil, že mnohem více prostitute souvisí s rozvojem kultury. [Masaryk 2012: 410] V tomto případě lze dát Masarykovi za pravdu. Stačí se podívat i na moderní společnost, kdy v rámci veškeré kulturní tvorby je divákům prezentována láska ve velmi zjednodušené formě, na plakátech je člověk neustále vystavován příběhům a obrazům, které v porovnání s běžným životem mohou působit velmi lákavým způsobem. Masaryk jistě narážel na něco podobného v rámci svého tvrzení. Z historického hlediska upozorňoval, že role žen v pracovním procesu funguje například u rolníků už celá staletí, takže se nedá říci, že by žena pracovala jen v domácnosti a soustředila se na výchovu dětí. Utlačování žen viděl primárně na úrovni společenské a ekonomické, a proto hovořil o shodných platech pro obě pohlaví. Jako i

v jiných oblastech sociální problematiky věřil Masaryk i zde, že vzdělání vyřeší velkou část problému. Vzdělané ženy podle něj byly klíčem k dalšímu kroku vstříc k pokroku společnosti. Proto sám už v 90. letech běžně vyučoval i studentky, nikoliv jen studenty. Využíval i svého politického postavení v rámci říšské rady, aby tlačil na vysokoškolské vzdělání otevřené ženám. Nesouhlasil ani s rolí církve v rámci sňatečnosti, jelikož byl pro větší popularizaci rozvodů, a to z důvodu nápravy nemravných sňatků či sňatků z majetkových důvodů. [Soubigou 2004: 130-134] Právě možnost nápravy těchto chyb skrze rozvod viděl jako jasnou cestu k větší umravněnosti společnosti. Uvědomoval si totiž, že nikdo nemá recept na úspěch, takže všichni mají právo chybovat, a stejně tak by bylo v pořádku, aby měli možnost svoje chyby napravit. Masaryk přednášel o tom, jak je mnohdy manželství vnímáno jakožto „vlastnictví manželky“ ze strany manžela. V polygammním světě je to ještě silnější aspekt, který byl překonán podle Masaryka vývojem všech sociálních činitelů ve společnosti. Mezi nimi vnímal jako klíčovou mravnost, kdy je společnost už civilizovanější a všem se polygammní představa přímo příčí. Dále ekonomický aspekt, kdy došlo ke změně volného času a lidé ho mají čím dál méně. Dále to byl i vývoj rozumový, kdy polygammní svazek ani nikomu nedává smysl. Masaryk ale vnímal i jiné aspekty, než sociální, jako například nedostatek žen, který logicky též vedl k přechodu na monogammní společnost. Na závěr též připomínal, že mnohdy v polygammních rodinách byla jedna žena také v ústřední roli, aby dědické právo nebylo příliš složité. Již zmíněný rozvod byl též zásadním tématem pro Masaryka vzhledem k pokroku společnosti, jelikož měl pocit, že i samotná církev jej v počátcích povolovala, ale čím byla společnost mravnější, tím byla pravidla přísnější. Do budoucna očekával rozvodů méně a možnost rozvodu považoval za stejně důležitou, jako možnost opětovně uzavřít sňatek. Masaryk připomínal, že umožnění rozvodu je i podle Herberta Spencera zárukou pokroku, kdy lidé mají možnost rozvázat velmi snadno nefungující sňatek. Rodina byla podle Masaryka vždycky zásadní, jelikož člověka vedla k mravnosti, k práci, a společnost tím vedla k pokroku. Emancipace žen je důležitá, ale neměla by do daného pokroku zasahovat. Masaryk varoval před tím, aby emancipace žen po vzoru jiných emancipací nezacházela do extrémů. Politicky činné ženy Masaryk nepředpokládal, ale jinak pro ženy viděl uplatnění v mnoha jiných oblastech. [Masaryk 2012: 99-113]

S ženským hnutím bezpochyby souvisí také otázka rodiny. Pro Masaryka byla rodina jakousi měrnou jednotkou společnosti, ke které se všechno vždy přirovnávalo. Zmínil vztahy učitele a žáka či vládce a poddaného jakožto společenské vztahy, které si vždy hledají paralely k rodinnému životu. Rodina pro něj byla sociální jednotkou, ze které by měly vycházet všechny společenské změny. Pokud je zájem hovořit o demokratizaci společnosti, tak je třeba, aby se

opětovně začínalo v rodině. Masaryk v tomto ohledu kritizoval despotické postavení muže v rodině. Je zde samozřejmě na místě jistá výtka vůči němu, že je zde příliš absolutní, jelikož se do celé věci musí promítnout také fungování dané rodiny a psychické nastavení muže, aby se skutečně dalo říci, že jde o despotické postavení vůči ostatním. Zrovnoprávnění žen s muži podle něj souviselo s rovným postavením ženy v rodině vůči muži. Masaryk kritizoval onu nerovnost i proto, že vyplývá z naprosto nesprávných očekávání a názorů, kdy si mnozí myslí, že jedno pohlaví má v určitých věcech nad tím druhým navrch, ale jde spíše o čistě zvykovou věc, která není založena na přírodních zákonech apod. Jako příklad uváděl odolnost, kdy u mužů se očekává mnohem větší, ale například bolest lépe snášejí ženy. Masaryk zhodnocoval i názor socialistů, že ona nerovnost mezi pohlavími vychází z nerovného postavení v práci. Jakmile bude ženám umožněno pracovat na všech úrovních, tak část nerovného postavení automaticky měla vymizet. Nerovnost v práci je samozřejmě dodnes díky rozdílným platům apod. velmi zásadním tématem, a proto je třeba dát za pravdu tomu, že rovné postavení v práci může mít v mnohém příznivý vliv, ale samozřejmě nejde pouze o to, aby ženy mohly dělat stejná povolání. To je jen jeden z mnoha kroků, které je třeba v daném snažení učinit. [*Ibid*: 385-386; 390-402] Ženská otázka je tak sice pouze jedním z několika segmentů otázky sociální, ale pro Masaryka stála v popředí a svou komplexností naprosto ukázkově reprezentovala výzkumný model řešení sociální problematiky díky své návaznosti na problematiku vzdělanostní, hospodářskou, náboženskou a společenskou. Nešlo zde totiž o jednotlivý segment společnosti, jako byli dělníci, studenti nebo nižší úředníci, ale o otázku pohlaví a nerovnosti mezi nimi. Rovnost jakožto princip modelu je naprostým základem sociální otázky, a přesto není nikde tak explicitně a jednoznačně vyžadována, jako v případě ženské otázky.

7) OTÁZKA SOCIÁLNÍ

Nelze hovořit o Masarykově modelu řešení sociální problematiky a nezmínit jeho *Otázku sociální*. Dílo to bylo naprosto zásadní, jelikož reagovalo na přední témata doby, ale takových děl bylo od všemožných autorů několik. Byl to Masarykův neotřelý přístup k daným tématům, který dílo proslavil natolik, že bylo překládáno do mnoha světových jazyků. Masaryk zavčas pochopil, že nejde jen o socialismus, který podle něj nebyl řešením problému, ale pouze součástí celé skládky. Podobně nikdy nepodceňoval důležitost české otázky, ale vždycky zdůrazňoval, že ta je jen součástí většího a všeobjímajícího tématu – otázky sociální. [*Veselý 1918: 23-26*] „*Ve všech oborech snažení a myšlení se projevují sociální problémy. [...] Sociální*

otázka stojí v popředí české otázky [...] Otázka sociální není pouze otázkou dělnickou, jako roku 1487 nebyla pouze otázkou selského lidu. Otázka sociální není otázka jedné pouze třídy a kasty, jest otázkou všech. Povoliti nátlaku dělníků poskytnutím všeobecného práva hlasovacího jest rozřešením otázky jen částečné a negativní; otázka musí býti rozřešena celá a pozitivně, a to znamená osvětliti a otepliti hlavy a srdce všech, znamená duchu dáti moc nad hmotou, znamená potlačiti sebelásku. Otázka sociální je otázka mravnosti-nemravnosti, je otázka násilí a účinné humanity [...] I v popředí naší politiky a našich stranických sporů stojí sociální otázka v konkrétní a užší politické formulaci všeobecného práva hlasovacího. Již Havlíček žádal všeobecné právo hlasovací, Palacký tomu neprávem odporoval. [...] Mladší generace chápe úkol tříd sociálně silnějších, české studentstvo po vzoru svých kolegů v jiných zemích počalo dokonce působit mezi dělnictvem. Český student a český dělník jsou si hospodářsky a sociálně blízcí.“ Student a inteligent by si neměl myslet, že je automaticky učitelem rolníka nebo dělníka, jelikož se i od nich má mnoho co učit.“ [Masaryk 1908: 241-245] Od začátku upozorňoval, že není správné vztahovat otázku sociální pouze na dělnictvo, jelikož její šíře je mnohem obsáhlejší. Podobně ale podle něj nebylo rozhodně správné dělnickou vrstvu z celého tématu vymezit v podobě nějaké otázky dělnické, jelikož celá problematika dělníků pro něj měla mnohem širší sociální vazby, které procházely skrze celou společenskou škálu. I to bylo důvodem, proč několikrát uvedl, že finance a hospodářská otázka celkově je sice očividnou součástí celého problému, ale její vliv by neměl být přeceňován. Jsou to pro něj aspekty etické, mravní a duchovní, které v celé sociální otázce hrají neméně důležitou roli. Sociální otázka je natolik dlouhodobý problém, že se jednoznačně vyvíjí spolu s historickým vývojem lidstva. Proto její komplexní vyřešení je vždy spornou záležitostí, ale citelnější zlepšení situace vždy připadá v úvahu právě skrze vývoj společnosti. Řešení tedy vždy viděl v rozvoji, a nikoliv v represích, což je důležitý moment, kde narážel na Marxe a jeho pojetí. [Opat 1990: 343] Onen eticko-mravní aspekt otázky sociální byl pro Masaryka naprosto zásadní, jelikož napovídal samotný smysl Masarykova modelu sociální problematiky, tedy rovnost. Velmi tedy otázku sociální propojoval s tématem náboženství a mravnosti samotné. [Musil 1998: 392] Komplexnost sociální otázky dobře vystihl i Bláha: „Znamená-li otázka sociální neklid a nespokojenost, touhu a strach, naději a zoufání tisíců a milionů, volání o právo a spravedlnost těch všech, kteří trpí vinou dnešních nedokonalých společenských řádů, protože jim tyto řády nedokážou zabezpečit základní lidská práva [...] tedy tato nespokojenost má mnoho příčin.“ [Bláha 1997: 40] Masaryk se naučil kvalitně pracovat se svým modelem řešení sociální problematiky, kde velmi důležitou roli sehrávalo náboženství. Představoval si, že i ta správná verze socialismu by mohla být právě na náboženství založená. Ona náboženská láska

k bližnímu svému podle něj měla totiž být nejen politickým cílem, ale také hospodářským a sociálním. Je tedy třeba, aby všichni společnost studovali a poznali, nakořik v ní byla obsažena všemožná forma sociální, politické a hospodářské nerovnosti. Je to právě ta, se kterou bylo třeba bojovat. Cílem sociální otázky by měla být rovnost mezi všemi, ale nikoliv rovnost striktní a absolutní – má to být rovnost vyplývající z vzájemné lásky a z nitra každé lidské bytosti. Pracovat se na tom mělo podle Masaryka neustálým pozvedáním zmíněného nitra každého člověka. Nesouhlasil rozhodně s tím, aby se záměrně snižovalo postavení některých za účelem, aby na tom byli všichni stejně, jelikož to považoval za radikální krok a ještě k tomu zpátečnický – smyslem byl pokrok, což znamená naopak pozvedat ty, kteří na tom byli špatně. Sám se snažil jít příkladem během svého boje za postavení žen, dělníků, studentů, učitelů, nižších úředníků a dalších mnoha vrstev společnosti, které vnímal jako utlačované a slabé. Totéž dělal v rámci politiky vůči jiným národům a menšinám. [Veselý 1918: 23-26] Sociální otázka se může zdát být jako neřešitelný problém, ale Masaryk se na něj snažil nahlížet jako na problém, který má sice vysoce dlouhodobé řešení, ale lidstvo musí neustále usilovat o určitý posun směrem k jeho vyřešení skrze vlastní evoluci. Proto sám Masaryk téma nikdy úplně neopustil a pracoval na něm neustále.²⁸¹

V centru jakéhokoliv pojetí sociální otázky vždycky stojí rovný přístup k lidem a s tím spojené sociální rozdíly. Masaryk je prvně poznal již v dětství, a to na příkladu svého vlastního otce. Ten totiž měl z pozice panského kočího přístup ke šlechtě, která se k němu ne vždy chovala zrovna příkladným způsobem. Masaryk měl otce moc rád a nemohl se dívat na to, jak se k němu šlechta chovala. Zvažoval v dětství dokonce osobní pomstu na jejich oděvech, které si u Josefa Masaryka nechávali, když jezdili na hon. Po návratu z honu ponížení pokračovalo, když šlechta usedla ke stolu a poddaným házeli zbytky jídla, o které se lidé ještě rvali. [Opat 1990: 27] Na druhou stranu díky postavení Masarykova otce se už v dětství Masaryk lišil od svých vrstevníků, jelikož měl lepší oblečení a na první pohled vypadal jako člověk na vyšším společenském žebříčku než lidé kolem něj. To je zase druhý střet s realitou, ke kterému u něj logicky muselo dojít. Chodit v lidovém kroji znamenalo prezentovat se jako poddaný, a proto Masaryk v kroji nechodil. Dokonce když od své babičky dostal typické slovácké gatě, tak je nosil pouze doma v soukromí. Společensky měl díky otci blíže k pánům, než k poddaným, a proto směl chodit i na místa pro poddané zakázaná, jako např. zámek v Čejkovicích, kde si měl

²⁸¹ Masaryk poslal svou dceru Alici ihned po ukončení studií do USA, aby tam pracovala jako sociální pracovnice v rámci střediska pro integraci v Chicagu na tamní univerzitě. Měla se tam primárně starat o české dělníky a jejich rodiny, které se tam přistěhovaly za práci. Sama tam pochopila smysl sociální otázky a zasvětila jí velkou část svého života. V Praze následně založila první sociální školu. [Soubigou 2004: 113]

šanci hrát s panskými dětmi, které si hrály úplně jiným způsobem než děti poddaných. Skrze tuhle unikátní pozici, kdy se Masaryk nacházel vlastně ve společenském středu, se naučil velmi opovrhovat sociálními rozdíly, a to z obou stran. Byl v tomhle jaksi neutrální, jelikož mu vadil nejen přístup vrchnosti, ale i poddaných. V dětství ho proto iritovalo, jak se všichni najednou chovali jinak ve dny, kdy vrchnost měla dorazit na hon apod. Hodonínsko v dané době nebylo zrovna kulturní krajinou, a proto tam sociální problematika byla ještě očividnější a citelnější, než ve městech, kde Masaryk žil později. [Nejedlý 1949: 141-150] Přestože tedy sám pocházel z relativně chudé rodiny, tak se díky postavení otce snadno dostával do vyšších kruhů, o čemž svědčí jeho zážitky ve spojení s učiteli, faráři, ale i panskými úředníky. [Machovec 1968: 23] Dětství tedy zásadně přispělo k tomu, že Masaryk se po celý život vždycky orientoval všeobecně na celou společnost a všechny její společenské vrstvy. Právě v tom se v mnohém lišil i od svých nejbližších přátel a kolegů, mezi nimi například od Josefa Kaizla, kterého si enormně vážil, ale Kaizl se jakožto syn berního úředníka vždy soustředil spíše na buržoasní vrstvu. [Masaryk & Kaizl 2011: 9]

Moderní doba má ve zvyku si pod otázkou sociální představovat primárně dělnictvo. Masaryk sám už podobný trend vnímal v rámci konce 19. století a snažil se ukázat všem posluchačům a čtenářům, jak široký pojem sociální otázka skutečně byla, je a bude. To ovšem vůbec neznamená, že by dělníci nebyli její velmi početnou součástí. Masaryk dlouhou dobu bojoval za vznik dělnických akademií²⁸², kde později i učil. Jeho snahou bylo získat dělnictvu vyšší vzdělání. Podobně věděl, že potřebují mít vlastní hlas v politice, kterým měla být rozšiřující se sociální demokracie. Ta vstoupila na politickou scénu říšské rady roku 1897 a Masaryk straně pomáhal zformulovat část jejího proti-státoprávního prohlášení. Dále pracoval také na zlepšení vztahu mezi dělnictvem a zaměstnavatelem, jelikož jeho velká nerovnost byla v očích Masaryka jen dalším zásadním bodem sociální problematiky. Celkově chtěl pro dělníky vybojovat lepší životní a pracovní podmínky, skrze zvýšení platu a zkrácení pracovní doby. [Vaněk 1992: 27] Masaryk se svou *Otázkou* sociální přišel v době všeobecných obav ze socialismu a dělnického hnutí. Snažil se roli dělníka ve společnosti a její podstatu nejen všem přiblížit, ale také ji obhájit. [Bláha 1997: 41] Masaryk si během svého univerzitního vzdělání v rámci filologie vážil ze svých vyučujících hlavně Theodora Gomperze, který se velmi zajímal o dělnická hnutí, a přes něj se Masaryk dělníkům zase o něco přiblížil. [Nejedlý 1949: 331]

²⁸² Velmi přehledně se o tomto tématu Masaryk rozepsal v rámci článku *Dělnická akademie*, Nová doba, roč. 4., č. 1-12, s. 137-146, dostupné online z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:8c0b7ab0-36e6-11e7-ad2f-005056827e51?page=uuid:95987070-4fe5-11e7-9ad3-5ef3fc9ae867>. Téma rozpracovává do detailů i ohledně návazných kroků, které by založení dělnické akademie logicky předpokládalo.

Masarykův vztah k dělnictvu lze v mnoha ohledech označit za sentimentální, jak jej označil i Soubigou. Masaryk totiž soucítil se všemi vrstvami společnosti, které byly potlačovány či jiným způsobem znevýhodněny. To je tedy jeden z důvodů, proč v rámci sociální otázky nemohl zůstat jen u dělníků, jelikož mu nešlo o politický program a hlasy, ale skutečně o zlepšení situace ve společnosti. Jakmile v roce 1907 získali všichni muži volební právo, nehledě na volební census, tak se Masarykovi splnil do jisté míry sen v tom, že skutečně všichni měli volební hlas, nehledě na jejich původ a sociální situaci. [Soubigou 2004: 106-107] Z toho ale i mnoha dalších důvodů Masaryk na dělnictvo nikdy nezapomínal. I v časech, kdy naprostá většina tiskovin a časopisů byla zaměřena primárně na inteligenci, tak on na dělnictvo pamatoval a snažil se je rozvíjet a vzdělávat. Tvrdil, že dělnictvo se vždycky snaží svoje problémy řešit mírovou a zákonnou cestou, ale jelikož opakovaně neuspějí a k ničemu jim to není, tak je to místy svádí k tomu, aby svého dosáhli jiným způsobem. Masaryk ale věřil tomu, že se dělá čím dál tím více proto, aby se s dělníky lépe zacházelo. Jako hlavní příklad zmínil státní nařízení, díky kterým mělo dělnictvo být lépe zajištěno ve stáří i v případě invalidity způsobené na pracovišti. [Opat 1990: 272; 342] Několikrát již zaznělo, že Masaryk byl vlastně principiálně individualista, a proto i v rámci pojmu dělnické hnutí viděl částečně problém v masovosti. Připomínal i na univerzitě, že sociální hnutí a sociální politika není jen jedna společná snaha - cílem není pouze jediný, ale je jich mnoho, a právě proto každý, kdo chce v rámci otázky sociální pomoci, se musí věnovat svému tématu. Všichni pracují za nějakým velkým a ctnostným cílem, ale onu práci je třeba rozdělit na různé části a fáze. Dokonce i místa, kde dělníků bylo minimum, byla místy, kde na ně bylo třeba myslet a pomáhat jim. Masaryk tedy opětovně zdůrazňoval, že všechny problémy jsou mnohovrstevnaté a odpověď na ně není nikdy snadná. Je proto třeba dostatečně rozprostřít síly a věnovat se tématům, jako je dělnická otázka, v celé její šíři. [Masaryk 2012: 375] Častokrát se díky tomu, nakolik se Masaryk dělnictvu věnoval, uvažovalo o tom, zda i on byl za život vlastně dělníkem, a to díky krátké epizodě v rámci jeho života, kdy pracoval jako kovářův učeň, odkud si odnesl upracované ruce, kterých si všiml i Tolstoj, když u něj byl Masaryk na návštěvě. [Čapek 1998: 27] Za socialismu se z daného tématu stala menší senzace a byl to například Zdeněk Nejedlý, který tomu věnoval značnou pozornost v rámci Masarykovy biografie. Podle Nejedlého Masaryk dělníkem byl. Masaryk se prý sám nechal slyšet již jako prezident, že vzešel ze stavu dělnického, a proto naprosto chápe problémy a strasti dělníků. Práce rukou měla podle Masaryka vždy okamžité účinky, a proto byl hrdý na svou dělnickou minulost. Nejedlý tak došel k závěru, že Masaryk sice dělníkem byl, ale jen skrze svou dočasnou práci, nikoliv svým sociálním postavením. [Nejedlý 1949: 209-211] Masarykův přínos sociální otázce a primárně dělnictvu zhodnotil i

Eduard Beneš během svého projevu po Masarykově smrti, kde hovořil nad jeho rakví následovně: „[...] *náš problém sociální a dělnický předložil naší buržoasii a našemu kulturnímu světu v rámci sociální přeměny Evropy a světa 19. a 20. století, zdůrazniv filozoficko-sociologická hlediska, kritisující tehdejší oficiální socialistické doktríny.*“ [Vaněk 1992: 189] Beneš tady krásně pár slovy shrnuje Masarykův přístup, kdy skutečně bylo očividné, že mu šlo o zlepšení postavení všech slabých a znevýhodněných vrstev společnosti, ale snažil se o to na základě svého modelu, kde náboženství a etika hrály velkou roli, takže se nikdy nepodvoloval trendům tehdejší společnosti a na socialismus pohlížel velmi kriticky.

Masaryk se skutečně snažil nevynechat žádnou znevýhodněnou část společnosti, a nehovořil čistě jen o společnosti rakouské, ale mnohdy se vyjadřoval i k poměrům v zahraničí. Několikrát navštívil Spojené státy, odkud pocházela jeho manželka, a jakmile poznal detailně americkou společnost, tak začal ihned kritizovat tamní sociální nerovnosti a přístup k černošské části populace – nazval to dokonce černošskou otázkou. [Syllaba 1992: 13] Mezinárodnost sociální otázky se brzy začala projevovat rozšířením sociálně-demokratických myšlenek i politických stran do celé Evropy. V roce 1878 tak byla v Praze založena Československá sociálně demokratická strana²⁸³, jakožto odnož rakouské sociálnědemokratické strany, kterou vedl Victor Adler. [Soubigou 2004: 105] Masaryk sám se soustředil na český národní program, jmenovitě na jeho sociální složku. Právě díky tomu se čím dál tím lépe orientoval v rámci rakouské, ale i české politické scény a začal dobře rozumět smyslu vzniku nových politických stran. Našel si tak cestu k nové sociální demokracii a podařilo se mu socialistické dělnické hnutí přinést do jednotného vývojového proudu národní občanské společnosti. [Šolle in Broklová 1998: 53] Právě zdůrazňováním významu sociálního reformního programu, jakožto součásti českého národního programu, šel Masaryk opětovně naproti propojování jednotlivých aspektů modelu řešení sociální problematiky. [Nový 1994: 83] Mezinárodnost problematiky ale nebyla klíčem k jejímu řešení, jelikož Masaryk měl pocit, že se naprostá většina států v sociální otázce neorientovala. Bylo zapotřebí začít právě v tomto místě a poučení ze zahraničí sice bylo možné, ale nikdy ne žádné komplexní. I z toho důvodu se v Rakousku snažil o vypracování a vytvoření celostátní průmyslové a dělnické statistiky. Byl to jen další nástroj, který by mohl pomoci vládě poznat, jaká je současná situace v zemi. [Opat 1990: 344] Masaryk mapoval rozvoj otázky sociální po celé Evropě a během svého pobytu v Německu se potkal v Berlíně s Karlem

²⁸³ Československá sociálně demokratická strana dělnická nesla původně název socialistická československá strana v Rakousku a byla ustavena 7. dubna 1878 během ilegálního sjezdu v Praze. Následně došlo k velkému rozmachu českého sociálnědemokratického hnutí, zatímco stranická organizace stále setrvala v ilegalitě. Oficializována byla strana na druhém sjezdu v Českých Budějovicích dne 24.-26. prosince 1893. Více viz [Maliř & Marek 2005: 213-239].

Kautským²⁸⁴, se kterým byli prakticky spolužáci v rámci svých studií ve Vídni. Masaryk s ním udržoval styky na dálku už od 90. let 19. století, kdy pracoval na svém díle *Otázka sociální*. V mnohém s Kautským nesouhlasil, ale lidsky si ho vážil, stejně jako jeho názorů. [Soubigou 2004: 164-165]

Masaryk se s dílem Marxe s Engelsem seznámil velmi brzy, dokonce dříve než samotný Lenin. Roku 1873 došlo na pád vídeňské burzy, díky čemuž mnozí lidé přišli o úspory. Velmi to posílilo protirežimní nálady a Masaryka to inspirovalo ke koupi Marxova *Kapitálu*. [Kosatík 2018: 126] Na základě toho představil cyklus přednášek věnovaných tzv. praktické filozofii, což byla filozofie založená na sociologických základech. Masaryk patřil mezi znalé kritiky marxismu. Marxismus detailně studoval a svou reakci prezentoval v rámci stěžejního díla *Otázka sociální*. Marxismus kritizoval hned z několika důvodů. Jedním z předních byl fakt, že si Marx s Engelsem pro svůj koncept půjčili idealistickou scholastiku od Hegela²⁸⁵. Následně došlo ke smísení s Marxovým materialismem a vznikl z toho jakýsi mix, který podle Masaryka je vysloveně nesprávný. [Soubigou 2004: 104-105] Masaryk sice vždy vystupuje jako silný kritik, ale i v tomto případě se vůči dílu Marxe a Engelse snažil být nestranný, takže se nedá říci, že by pouze kritizoval. Ostatně hned v úvodu díla *Otázka sociální* píše: „*Marxismus je pro danou dobu mnohem důležitější, než se zdá, jelikož řeší otázku sociální, a to filozoficky, a nikoliv jen hospodářsky, jak si většina lidí myslí.*“ [Masaryk 1948-I: VII] Masaryk sám se v druhé polovině 19. století velmi detailně zaobíral sociální problematikou a uvědomoval si její důležitost. Masarykův model řešení sociální problematiky počítá s tím, že právě sociální otázka a princip rovnosti stojí uprostřed modelu, jelikož je středobodem všech problémů a potenciálních řešení pro vývoj společnosti. Nebylo by tedy jistě správné, kdyby se postavil čistě proti Marxovi a jeho myšlenkovému proudu, jelikož Marx byl jen dalším člověkem, kterému docházelo, jak moc je řešení sociální otázky zásadním tématem pro další léta. Masaryk tedy věděl, že Marxovo dílo a myšlení musí nastudovat a pochopit, aby se k němu mohl vyjadřovat. Proto také hned v úvodu tvrdil, že marxismus je pro zmíněnou dobu vysoce důležitý, jelikož konfrontuje společnost s problematikou sociální otázky. Přestože Marxovo dílo už podle názvu nasvědčuje, že hospodářské hledisko bude zásadní, tak Masaryk připomíná, že to je primárně onen filozofický přínos pro sociální otázku, které z díla dělá naprosto zásadní čtení.

²⁸⁴ Karl Johann Kautsky (1854-1938) byl rakouský socialistický politik a jeden z hlavních teoretiků marxismu. Ještě před Leninem, jehož se stal stálým kritikem, rozvíjel marxistickou teorii imperialismu.

²⁸⁵ Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) byl německý filozof. Patří mezi přední představitele německého idealismu.

Aby se Masaryk mohl pustit do analýzy Marxova učení, tak bylo zapotřebí nejprve definovat pojmosloví, se kterým on sám, ale i Marx pracoval, a to tedy v první řadě pojem „sociální otázky“, o kterých Masaryk píše: „Zvolil jsem pro své studie obvyklý titul: *sociální otázka, třebaže je nevýhodný svou mnohoznačností. Sociální otázka – to’ veliký fakt vši té bídy hospodářské a společenské vůbec, bídy hmotné a mravní, kterou všichni a stále máme před očima, ať se díváme na přepych boháčů nebo nouzi proletářů, ať pozorujeme život ve městech nebo na venkově, na ulici nebo v domácnosti... Sociální otázka – to dnes znamená neklid a nespokojenost, touhu a strach, naději a zoufání tisíců a milionů...*“ [Ibid: 3] Na několika řádcích zde Masaryk sděluje opravdu mnoho o tom, co vidí pod sociální otázkou. Ihned zkraje chce jednoznačně deklarovat, že sociální otázka je velmi komplexní a široký pojem. Jak již bylo zmíněno, pro mnohé to byla obdoba pojmu dělnická otázka, ale Masaryk varoval, že to je velmi vzdálené skutečnosti. Sociální otázku viděl jako společné téma všech lidí ve společnosti, nikoliv jen jedné vrstvy nebo třídy, národnosti, náboženské skupiny - téma celého lidstva. Dále pracuje s pojmem „bída“, kdy říká, že ta je naprosto instrumentální v rámci schématu sociální otázky, a to bída v celé šíři slova, opětovně nejen finanční, ale bída související s nedostatkem, s nerovností. Sociální otázka se řeší právě proto, že ona rovnost neexistuje, že jsou mnozí nespokojeni, že se s lidmi nenakládá vždycky shodným způsobem. Bídu lze vnímat všemi smysly, a je to právě bída, která je hlavním problémem sociální otázky v celé její šíři, ať je již řeč o náboženství, kde to je pokles etiky a mravů či přímo ateismus, o vzdělání, kde to může být nedostatek na školách, špatná kvalita výuky či prostě nevhodné podmínky, o politiku, kde jde o nemožnost volit, podílet se na rozvoji společnosti, o nacionalismu, kde je to nerovné postavení nějaké menšiny, útlak a mnoho dalších témat. Proto Masaryk zdůraznil, že se jedná o bídu hmotnou, ale i teoretickou.

Socialismus je dalším pojmem, který si Masaryk musí definovat a zaujmout k němu určitý postoj. Podle Masaryka byl socialismus koncem 19. století ústředním tématem sociální otázky, na které se soustředila pozornost celé společnosti. Ona pozornost a náhled společnosti celkově se ovšem velmi lišily člověk od člověka, a tak byla názorů celá řada. Naopak u marxismu viděl Masaryk úplně jiný problém, a to fragmentovaný přístup společnosti k Marxovu učení. Masaryk několikrát zdůraznil, že se marxismus šíří v určitých heslech a sekcích, ale vesměs si nikdo nedal práci, aby si Marxovo učení přečetl jako celek a věnoval se mu v jeho úplnosti. Engels ve svých spisech na Marxe již čistě navázal. Náзор obou se ale postupně vyvíjel a posouval. V případě Marxe viděl Masaryk posun od filozofie přes socialismus až k ekonomice a hospodářství. V rámci filozofických základů byl Marx ovlivněn

anglickou, německou a francouzskou filozofií. Základy si našel v Kantovi a jeho snaze člověka od teorie přivádět k praxi. Stejně jako společnost se totiž i filozofie musela socializovat, čímž nacházel hlavní překážku v křesťanství, jelikož to bylo v mnoha ohledech nemoderní a konzervativní. Dalším vlivným filozofem pro Marxe je Feuerbach²⁸⁶ a hlavně jeho naturalismus a materialismus. Dochází tak k antropomorfizaci Boha a z teologie se stává jakási filozofická antropologie. Náboženství získává svůj lidský charakter a stává se náboženstvím humanity. Marx to všechno od Feuerbacha přebíral a křesťanství vnímal jako příliš svazující a otrocké. Marx postupně opouštěl filozofii směrem k socialismu, a to proto, že filozofie podle něj měla zaniknout svým uvedením v praxi, a to tak, že se stane skutečností en masse. Vytváří se sice vždy v hlavách jednotlivců, ale je třeba, aby do praxe byla uvedena pro celou společnost. Mluvil tedy o jakési popularizaci filozofie. Marx se postupně stával radikálnějším než samotný Feuerbach, a i když s ním v mnohém souzněl, tak se mu nezamlouvala Feuerbachova představa člověka, která mu přišla příliš abstraktní. Francouzská společnost mu představila pozitivismus, skrze který Marx filozofii definitivně opustil a pustila se do studia společnosti a ekonomiky. V obojím viděl pro sebe smysluplnou filozofii v praxi. [Ibid: 3-6; 29-56] Masaryk si tady všiml důležitého trendu, kdy doopravdy pro mnohé účely bylo Marxovo dílo příliš obsáhlé, takže se vždy mluvilo o různých jeho částech, ale málokdo si dal skutečně práci, aby dílo komplexně prostudoval. Podobně Marxův názorový vývoj, který Masaryk popisoval, dával rozhodně smysl, jelikož začínal u filozofických myšlenek o životě, následně se přesouval na analýzu společnosti a tamních poměrů až konečně na ekonomický rozbor společenských problémů. Je tam tedy patrný vývoj, který jde ruku v ruce s vyvíjející se společností druhé poloviny 19. století. Všechny nové směry tam jsou patrné a zhodnocené a koncentrace na sociální otázku dává též smysl, vzhledem k tomu, nakolik šlo o veřejně exponované téma doby.

Rozbor Marxova díla by nebyl možný bez zastavení se nad jeho pojmem materialismu či naprosto konkrétně dialektického materialismu. Marx s Engelsem se neustále snažili hledat názorově spřízněné osobnosti mezi nejvýznamnějšími sociology a filozofy své doby. Při formalizaci svého materialismu se tak opírali o Hegelovu dialektiku, kterou ovšem přijímali ve značně pozměněné podobě. U Hegela je vývoj světa konečný a omezený určitým završením, zatímco u Marxe je vývoj nikdy nekončící proces. V dané filozofii je pak celý svět založen na jedné primární substanci, kterou je hmota. Z té vzniká všechno materiálně, včetně lidského vědomí. Duchovno nemá u Marxe místo, jelikož Bůh není tvůrcem člověka ani lidského

²⁸⁶ Ludwig Feuerbach (1804-1872) byl německý filozof a antropolog. Patřil mezi přední kritiky křesťanství a prosazoval ateismus a antropologický materialismus.

vědomí. Samotné poznání dostává úplně jiný rozměr, jelikož svět a lidské vědomí jsou tvořeny stejnou hmotou. Proto se člověk napřímo neučí novým věcem, ale spíše si osvojuje nové aspekty svého základního já. Samotný svět pak existuje jen pro lidské vědomí a pořád na něj působí. Pravdu pak lze nalézt jedině skrze praxi a každá takto nově objevená pravda přispívá k růstu společnosti. [Ledvina 2014: 22-42] Masaryk už v dané době považoval materialismus za zastaralý. Marxismus podle něj udělal největší chybu v tom, že měl být novým a inovativním pohledem na svět, ale to být nemohl ve chvíli, kdy byl myšlenkově založen právě na materialismu. Tento fakt v kombinaci s Marxovou absolutní negací všeho starého na Masaryka nepůsobil dobře. [Masaryk 2018: 230] Masaryk vnímal Marxovo materialistično právě v tom, že tam, kde Hegel vidí reálně věci jako odlitky absolutních pojmů, tam Marx vidí pojmy za odlitky reálných věcí. Svět je tak v neustálém pohybu, jelikož žádná věc není ve své finální fázi, protože vývoj je neustálý. Proto i zdánlivě stabilní věci prodělávají neustálé změny. Jakýkoliv pojem je tedy pouhou reflexí věcí v mozku. [Masaryk 1948-I: 61-68] Je-li řeč o vývoji a evoluci, pak se přímo nabízí srovnání Marxe s Darwinem. Marx sám hledal u Darwina inspiraci pro svoje vlastní pojetí vývoje, ale podle Masaryka Darwinovu teorii Marx přijímá chybným způsobem, jelikož u Darwina nejde o samotný vývoj společnosti, ale spíše o ten proces, tedy o to, jakým způsobem se společnost vyvíjí, a které faktory k tomu přispívají a napomáhají. [Ibid: 69-72] Marx se tedy v porovnání s Darwinem tolik nesoustředí na okolnosti vývoje společnosti, jelikož vývoj považuje za nikdy nekončící proces, který je prakticky zaručený, což znamená, že okolnosti nejsou až tak podstatné, jelikož se vývoj odehrává nehlédě na nich. To by pro Darwina byl do jisté míry nepřijatelný způsob nahlížení na svět. Masaryk u Marxe v rámci jeho pojetí materialismu vnímal snahu nahradit metafyziku, teologii i náboženství moderním názorem na svět a jeho vznik. Vnímal u Marxe dvojí stránku učení o materialismu, a to jednak psychologické chápání materialismu Marxem, a následně sociologické využití daného pojmu. Marx staví proti materialismu jistý idealismus a souboj těchto dvou pojetí započal otázkou stvoření světa, tedy jestli byl svět stvořen Bohem, nebo jestli existuje od věčnosti. Marxovi napomohl už Feuerbach, který zmínil, že příroda není produktem ducha, ale duch je nejvyšším produktem přírody. Marx to pojal ještě detailněji a našel zákony pohybu, které ze společnosti i člověka dělají skutečnou, nikoliv abstraktní bytost. Podle Masaryka Marx s Engelsem přijali Feuerbacha vysoce nekriticky, jelikož se jim hodil do jejich schématu, zatímco jiné filozofy chápou špatně, či je raději vůbec do myšlenkových pochodů nezahrnují. Masaryk to označil za vulgární materialismus. Důvodem je, že Marx podle něj mnoho věcí až příliš zjednodušuje, což je v důsledku velmi nepříznivý přístup k věci. Následně Marx přecházel i k pozitivismu, ale přijímal pouze dynamiku, nikoliv statiku. Marxova

společnost byla vždycky dynamická a v pohybu. Masaryk měl od počátku problém s materialismem, ale primárně metafyzickým a psychologickým. U materialismu historického uznal, že má něco do sebe. Ekonomická struktura společnosti je tvořena výrobními principy. Jakékoliv další struktury, ať už politické, náboženské či sociální, jsou pevně odvislé od výrobní struktury, která pokud přestane fungovat, tak se bortí celý systém, nehledě na moc, kterou ostatní struktury mají. Proto jakmile dojde k velkému rozporu mezi zmíněnými výrobními strukturami a výrobními poměry, ve kterých ony struktury fungují, pak dochází k celospolečenskému zlomu. Tento zlom se může projevit formou jisté sociální revoluce, během které se mění celá společenská nadstavba. Masaryk s tím souhlasí, ale požaduje jasný rozdíl mezi společenskými převraty a ideologiemi, které vedou k oněm společenským převratům. Opět se to celé točí kolem Marxova pojetí společnosti, kdy ideje samotné nic nesvedou, jelikož jsou teorií a je zapotřebí praxe, aby se onen společenský pohyb rozběhl. Důležitými pro Marxe jsou tedy ony výrobní poměry, které fungují jako spouštěče revolucí. Je očividné, že samotná ideologie pro Marxe nebyla až tak důležitá. Historický aspekt materialismu přikládá i proto, že sama historie probíhá nezávisle na lidské vůli, a to formou třídního boje. Masaryk kritizoval, že Marx se mnohdy uměle snažil vlastní koncept komunismu a třídního boje dostat do všech historických etap. Místo toho by dle Masaryka měl spíše studovat přítomnost a až podle její znalosti vykládat minulost. Dalším aspektem, který Masaryk připomínal, bylo, že upozorňování na existenci jistého konceptu v minulosti, z daného konceptu nedělá nic správného. Lidstvo má ve zvyku opakovat svoje chyby, a proto tvrdit a odvolávat se na to, že něco v minulosti již jednou existovalo, danou věc nejen nelegitimizuje, ale ani jí to nečiní věcí správnou. [Ibid: 72-90; 124-135; 176-182] Masaryk byl názoru, že marxismus jako takový má v nějaké inovované podobě svůj smysl a opodstatnění, ale je třeba opustit materialismus, který byl už tehdy podle Masaryka značným přežitkem.

Jakmile je řeč o marxismu, tak se mnohdy kriticky vyzvedala mezinárodnost dané ideologie. Masaryk se sám nad tím v rámci své *Otázky sociální* pozastavil hned z několika důvodů. Na jedné straně vnímal, že ona mezinárodnost je silným bodem kritiky Marxova učení a připomínal, že podobná mezinárodnost funguje i v rámci kapitalismu, ale tam nikomu nevadila. Upozorňoval i na slova Victora Adlera, že v rámci pojmu mezinárodní došlo k vývoji významu. Ještě v 60. letech 19. století slovo bylo ekvivalentem naprosté absence národnosti, tzn. mezinárodní znamenalo, že to naprosto postrádá jakýkoliv národní charakter. V 90. letech tomu už rozhodně tak nebylo, jelikož slovo naznačovalo pospolitější způsob uvažování, kde národní aspekt nemusel vůbec absentovat. I sociální hnutí může mít svůj nacionální nádech.

Masaryk připomněl své teze, že podporovat vlastní národ nemusí nutně znamenat snahu uškodit všem národům ostatním. Přes nacionalitu se má docházet k postupné humanitě. Každý by se měl snažit bojovat za svůj národ a zlepšovat jej, co to jde. Zároveň ale musí být znalý národů okolních, a právě díky tomu bude vnímat, že ony národy mnohdy spojují velmi podobné problémy. V tom tkví princip pravé mezinárodnosti pro Masaryka. Sám použil i příklad sociální demokracie a zmínil, že ta byla vždy mezinárodní, ale jejím pravým smyslem má být propojit státy s podobnými problémy a společná snaha o jejich vyřešení, aniž by se tím nějak nabourávala nezávislost daných států jednoho na druhém. [Masaryk 1948-II: 148-150] Masaryk tím i v rámci svého díla jednoznačně otevřel nacionalismus jako jeden z aspektů jeho modelu sociální otázky.

Masaryk měl tedy v rámci Marxova díla nezpochybnitelný problém s tématem materialismu. Zároveň se snažil upozorňovat na to, že se u Marxe velmi často operuje s ekonomickými tématy, které Marx mnohdy zaměňuje za ideologii. Masaryk se proto několikrát ohrazoval ve smyslu, že je velký rozdíl mezi ideologickými hesly a ekonomickými problémy. Marx neustále operoval s historickým materialismem, ale z Masarykova pohledu jej nikde neprokázal. Hospodářské pozadí bylo v rámci myšlenek důležité, ale pouze na něm nebylo možné ideologii postavit. Marx vlastně přišel s tezí, že všechny vrstvy společnosti jsou odvislé od potravy, ale důležitost stravování přenesl do výrobního odvětví, tedy směrem k práci nižších vrstev. Zároveň ekonomické poměry nemohou tvořit člověka, ale člověk by měl tvořit je, což je pro potenciální ekonomický materialismus značný problém. Marxovi se tedy rozhodně podařilo vyzdvihnout důležitost ekonomických poměrů v rámci dějin lidstva, to mu ani Masaryk neupíral, ale na dostatečný ideologický základ to bylo stále z jeho pohledu málo. Marx zašel tak daleko, že i samotné náboženství označil za součást státní ekonomiky, když uvedl, že křesťanství mělo primárně ekonomický význam. Počátky křesťanství hledal Marx u proletářského hnutí, kde Masaryk uznal, že proletářská vrstva měla k náboženství vždycky blízko, ale nesouhlasil se zmíněnou korelací. Masaryk hájí křesťanství v tom, že skrze svou etiku, která v učení nemůže chybět, nikdy nebyly opomíjeny ekonomické poměry lidstva. Dá se tedy říci, že mezi prvními křesťany byl jakýsi prapůvodní komunismus, ale rozhodně ne ekonomický ani socialistický. Byl totiž veskrze etický a náboženský. Masaryk klasicky přináší zpátky do středobodu sociální otázky etiku a mravnost. Masaryk nazval ekonomický materialismus filozofickým a metodickým primitivismem s odůvodněním, že Marx svým materialismem potlačoval sociologii a psychologii, jelikož výklady sociálních jevů byly příliš složité a nehodily se do Marxova konceptu, který se snažil z principu být více jednoznačný a

jednoduchý. Z Masarykova pohledu tedy Marx zjednodušuje společenské síly a jevy na ekonomiku výroby, čímž úplně opomíjí přínos jednotlivce a odvolává se k přírodním vědám, které ovšem vždy závisejí na psychologii, tedy na tom, jak o sobě individua smýšlí a jak fungují ve svém okolí. Ani samotná sociologie není bez psychologie možná. Proto je Marxova teorie, i když má potenciál, na Masaryka příliš prázdná. Dá se říci, že Marxovi mnohdy sociologie, historie a ekonomika splývají v jedno. [*Masaryk 1948-I: 183-210*]

Oblast, kde se Masaryk musel nutně vyhranit vůči Marxovi, byla oblast etiky a morálky. Oblast pro Masaryka vysoce důležitá nejen v rámci otázky náboženství, ale i v rámci jeho celkového modelu řešení sociální problematiky. Základním bodem vzájemného nesouhlasu pak bylo, že morálka nemůže být ničím determinována, a proto její závislost na sociálních okolnostech a možnostech každého jedince pro Masaryka není přijatelná. [*Soubigou 2004: 105*]

Marxe Masaryk vnímal jako tzv. „ultrapozitivistu“ po Comtově vzoru. Psychologie a etika proto v jeho učení naprosto absentuje. Jednotlivec přestává být důležitým a upřednostňuje se příroda, kde je opětovně cítit vliv Spencera a Darwina. Absencí etiky se Marxovo učení podle Masaryka stává amoralismem, což v extrémním měřítku není možné. Celý boj dělníků o lepší postavení ve společnosti a snaha o beztřídní společnost je vlastně jakýsi boj o větší spravedlnost, což napovídá, že etika je tam rozhodně v nějaké formě obsažena. Jak je už očividné z Masarykova modelu řešení sociální otázky, tak etika nemůže chybět, a proto je jasné, že Masaryk, pokud má s Marxem najít nějakou shodu, musí najít v jeho díle i onu etiku. [*Masaryk 1948-I: 154-159*] Je to přece etika, která pro Masaryka je tím hlavním principem, stanovujícím smysl bytí, smysl hospodářský, ale i politický či sociální. Poměry hospodářské a sociální je ovšem třeba znát proto, aby etika mohla určovat životní smysl. Masaryk byl názoru, že by všechny praktické vědy měly být etice podřízeny, jelikož každý čin by měl být mravný a etikou motivovaný. [*Ibid: 300*] Marx zamítal lásku, ale pouze lásku sentimentální. Podle Engelse byla skutečnou morálkou etika humanismu, která podle něj patřila k vědmám historickým. Odmítal ovšem existenci všeobecné morálky s odůvodněním, že každá společenská třída má svou morálku. To ovšem podle Masaryka byl nesmysl. Mezi národy i třídami ve společnosti jsou nezpochybnitelné rozdíly, ovšem ty se netýkají morálky, která je podle Masaryka skutečně pouze jedna jediná. Podobně to Masaryk vnímal u mravnosti, kde tedy souhlasil, že ta nutně nemusí být podmíněna náboženstvím, přestože u něj samotného tomu tak bylo. [*Masaryk 1948-II: 219-224*] Celkový Marxův přístup k náboženství byl nutně pro Masaryka naprosto nepřijatelný. Marx podle Masaryka zapracovával koncept antropomorfismu do náboženství, čímž z něj činil kulturně nižší názor, který se neoprávněně neustále pokouší o světovost. Dále

Marx kritizoval náboženství pro jeho důsledky, mezi které podle něj patřilo primárně odcizení člověka sobě samému. Masaryk upozorňoval na to, že spolu s náboženstvím Marx zavrhuje rovnou veškerou mravnost, právo i samotný stát. V tehdejší společnosti stála proti náboženství logicky věda, ale ani tu nehodnotil Masaryk u Marxe příliš kladně. Podle něj totiž u Marxe vždy chyběla definice, co pro něj věda vlastně představuje. Vnímал až příliš silnou roli historie u Marxe s Engelsem a jejich systematizaci věd vyčetl, že tam naprosto zapomněli na souvislosti mezi jednotlivými vědními oblastmi. Vyčlenit historii mimo ostatní vědy Masarykovi dávalo jen částečný smysl, jelikož podle něj i ostatní vědy mají svou minulost, stejně tak náboženství či kultura mají mnohem více aspektů než jen historii. Marx vidí všechno v neustálém pohybu a změně, ale Masaryk proti tomu staví svůj realismus, kdy je třeba nejdříve studovat věci samé a až následně se dívat na jejich vývoj. [Masaryk 1948-I: 90-97; 101-103] V rámci svého celého díla se Masaryk snažil zůstat objektivní a mnohdy Marxovi přiznával, že v některých otázkách není rozhodně daleko od pravdy. V otázkách náboženství je to ovšem naprosto jinak. Zde je cítit z Masaryka absolutní a rezolutní nesouhlas s Marxovými tezemi. Pro Masaryka, kde náboženství je jedním z ústředních bodů sociální otázky i pokroku společnosti, jsou podobné názory naprosto nepřijatelné. Ba naopak stále více a více absentující morálku a náboženství ve společnosti vnímal jako jednu z největších překážek rozvoje a pokroku. Masaryka mrzelo, že Marx nedošel v rámci svého modelu sociální otázky k podobnému závěru ohledně náboženství. Důvodem bylo, že Marx se soustředil vždy na masu lidí a nikdy ne na jednotlivce, a proto mu unikala etika s náboženstvím spojená a cit, který každému člověku víra přináší. Mravnost, která se s tím pojí, totiž spojuje lidi k sobě, a právě tím dodává náboženství onen sociální charakter. I samotné první sociální soustavy byly náboženské, což Marx musel nutně vědět, ale přesto se tím nezabýval a požadoval socialismus takový, kde bude vládnout čistá věda a pozitivismus. Právě ten přehnaný ateismus pak vede snadno k revoluci a podobným myšlenkám. [Masaryk 1948-II: 185-193] Masaryk upozorňoval na to, že velký církevní dualismus bylo možné vypořádat i v rámci socialismu. Podobně jako katolictví a protestantství na sebe neustále narážely v rámci víry, tak podle Masaryka i v rámci socialismu. Jako příklad si vzal rozvoj socialismu v Anglii a ve Francii. V rámci katolické Francie vnímal socialismus mnohem radikálnější a revolučnější, než tomu bylo v případě jeho britské verze. V Anglii byl socialismus vědeckější a více ekonomický. Samotný rozdíl v revolučnosti byl zapříčiněn podle Masaryka výchovou v daných státech, kterou přece jen do velké části zajišťovala církev. Protestantské národy prodělaly velmi efektivní a rychlou revoluci, zatímco katolické na ni jako stále čekaly. Tamní církev mnohdy vystupovala jako hlavní ochránce státu, a to častokrát proti vůli lidí. Marxismus je pak jednoznačně protestantskou verzí socialismu, která si svou katolickou

přechodnou fází již prošla. Transformace ale nebyla dokonalá, a tak Marxův socialismus, který skrze svoje ekonomické pozadí a skrze materialismus došel do protestantské fáze, měl problém ve své revolučnosti, která mu zůstala z katolické fáze. Takové spojení nebylo přirozené a dlouhodobě udržitelné. Proto podle Masaryka i Marx s Engelsem nakonec od revoluce upouštěli. Marx s Engelsem ale uvažovali nad náboženstvím v příliš abstraktní rovině, a tak jim unikalo etické, potažmo sociální a politické pozadí i vliv náboženství v praxi. [*Ibid: 194-206*] Celkově snaha eliminovat náboženský princip ze socialismu byla podle Masaryka naprosto absurdní, a to hned z několika důvodů. Pro samotné dělníky byl socialismus částečně náboženskou záležitostí, dalo by se říci přímo náboženstvím proletariátu. Principy socialismu, ostatně i marxismu, byly původně hlásány a propagovány různými náboženskými sektami. Proto má socialismus vždycky v sobě náboženskou složku, i když v případě protestantismu je méně nápadná než v případě katolicismu. Ve své masovosti a působnosti se socialismus víře velmi podobá, stejně jako v tom, jakou buduje mezi lidmi pospolitost a obětavost. Dalším faktem bylo, že proletariát nepropadl sekularizaci do takové míry jako vyšší vrstvy, což znamená, že masy dělnictva z velké části tvořili křesťanští socialisté. Proto se i mezi marxisty vždy pilně pěstovala filozofie náboženství. [*Ibid: 211-216*]

Socialismus usiloval o uznání všeobecných lidských práv hospodářských, jako je např. právo na práci aj. Jelikož v dané době neexistoval žádný moderní ideál, tak se Marx s Engelsem museli částečně proti své vůli uchýlit opětovně k ideálu humanitnímu. Jeho výhodou je, že může být všemožně zdůvodňován a formulován. Podstata člověka může být spatřována v rozumu, vůli, citu či svobodě. Dokonce i mezinárodně v tom byl velký rozdíl. Francouzi pojímali ideál humanity politicky, Angličané eticky a sociálně, kdežto Němci filozoficky, Rusové nábožensky a Češi národnostně a sociálně. Etickým a sociálním ideálem je ale všude člověk. Humanitní ideál podle Masaryka nemůže fungovat bez lásky. Marx jednoznačně zavrhl etiku a mravnost lásky. Masaryk se nestavěl proti ideálu humanitnímu, ale na rozdíl od morálky a etiky, kde uznal, že nejsou podmíněny náboženstvím, tak zde zmínil, že bez náboženského základu nemůže být humanitního ideálu ani socialismu. [*Ibid: 229-230*]

Marxova myšlenka beztřídní společnosti stála též v popředí Masarykova badatelského zájmu. Masaryk sám byl velkým nepřítelem přehnaných sociálních rozdílů, jelikož si byl vědom, že jsou jedním z velkých zdrojů pnutí ve společnosti, stejně jako nespravedlnosti a nenávisti. Na druhou stranu ale za řešení považoval zmenšení těchto rozdílů, a to zmenšení realistické. Úplné jejich odstranění v podobě beztřídní společnosti nepovažoval za logický krok. Pro Masaryka byl hlavním motivátorem vždycky pokrok lidstva a společnosti. V rámci

pokroku bylo jasné, že se specializace jednotlivců bude jen zvyšovat, a tudíž s ní porostou společenské rozdíly mezi třídami. Důležité naopak bylo všechny společenské třídy onomu pokroku vystavit a opět snižovat náskok těch vyšších. [Soubigou 2004: 105] Celkově je důležité si uvědomit, že Masaryk na pojem „třída“ pohlížel úplně jinak než samotný Marx. Třidu totiž pro Masaryka určovala tzv. společenská dělba práce. Právě ta mu byla jasným a přesvědčivým sociálním principem, kterým se šlo řídit. Beztržní společnost není z toho důvodu pro Masaryka v pořádku, jelikož ona sociální dělba práce je zapotřebí a je v mnoha ohledech naprosto v pořádku, a to potud, dokud se společnost připravuje na další krok vstříc budoucnosti. Musí být tedy nástrojem vývoje a evoluce. Jakmile tímto směrem ona dělba práce nepracuje, pak je třeba ji opustit, jelikož není všeobecně prospěšná a stává se důvodem pro revoluci. [Opat 1990: 89] Masaryk se k tématu vracel i v rámci svého díla *Otázka sociální*, kdy se zaměřil na Marxovo a Engelsovo pojetí popularizace vědy ve společnosti. Vztáhl to na svoje původní myšlenky, týkající se poměru teorie a praxe. Marx s Engelsem volali po větší vzdělanosti dělnictva, která měla následně pomoci k odstranění rozdílů mezi jednotlivými vrstvami ve společnosti. Masaryk měl podobný přístup v rámci svého modelu sociální otázky, kdy počítal s tím, že rozdíly ve společnosti nelze eliminovat, ale je možné je zmírnit několika aspekty, kde vzdělání bylo rozhodně jedním z nich. Na druhou stranu se snažil být realista, a proto tvrdil, že Marx s Engelsem nemají tušení, kolik práce by to reálně bylo, dostat dělnictvo vědecky na úroveň tehdejší vzdělanosti. Sám ale věřil tomu, že rovnítka zde není potřeba. Je mnohem důležitější se soustředit na postupný proces, a to primárně z hlediska etického. Představoval si to tak, že stejně, jako je dělnictvo vzděláváno, aby bylo intelektuálně na lepší úrovni, tak vzdělanost by se zase měla učit, jak se správně k mase lidu chovat tak, aby z daného chování a priori nevyplývala jistá povýšenost, která budí zbytečné vášně. Masaryk to nazýval přímo *vědeckým aristokratismem*, který považoval za silně nežádoucí vzhledem k potřebě řešení sociální otázky. [Masaryk 1948-1: 111-115] Jedná se o velmi důležitou myšlenku, kdy se Masaryk snaží k problému přistupovat z obou stran. Pokud se mají zmírnit společenské rozdíly, tak je třeba, aby se lidé na obou pomyslných společenských koncích k sobě více a více přibližovali. V případně spodních vrstev k tomu musí sloužit vzdělanost, která zvyšuje jejich společenský kredit. V případě vyšších vrstev to samozřejmě nemá být nějaký regres, ale naopak přístup etický a náboženský, kdy musí poznat zbylé společenské vrstvy, porozumět jim a následně pochopit, že jsou si všichni velmi blízcí. Přestože to může znít velmi idealisticky, tak se zde opět můžeme vrátit k Masarykovu pojetí teorie a praxe, kdy jedna věc je mít obecné povědomí o problému a jakýsi návrh řešení, zatímco druhá je převést dané představy do praxe. Masaryk se zamýšlel například i nad tím, jak by mezi různými vrstvami společnosti mohlo vlastně

fungovat přátelství. Hraje sociální nerovnost určující úlohu v rámci přátelství mezi dvěma lidmi? Dospěl k závěru, že takové přátelství je naprosto reálné a možné, ale místy problematické hlavně v počátcích. Sám to připodobnil vztahu mezi dvěma věkově hodně odlišnými lidmi. Mohou si klidně rozumět, mít stejné názory, ale přijdou momenty, kdy odlišná životní situace bude nutně znamenat rozdílný zážitek a pohled na věc. V rámci přátelství je samozřejmě možnost tento rozpor překonat, ale Masaryk spíše narážel na momenty, kdy nepůjde o nějaký prostý názor, který člověk může vždy změnit, ale spíše o jakousi přirozenost jednoho či druhého, která bude nutně vyplývat z jejich sociálního pozadí. Ta se pak může stát skutečnou překážkou v dalším rozvoji daného vztahu či přátelství. [Masaryk 2012: 383] Dalším tématem, které zvažoval v souvislosti s třídními rozdíly, byla zločinnost. V principu souhlasil s tím, že zločinnost plyne převážně z chudoby, jelikož to v mnohém vždy dávalo smysl, ale upozorňoval na to, že bohaté vrstvy páchají zločiny též často. Rozdíl viděl spíše v tom, že spravedlnost většinou dostihne jen ty chudé, ale na bohaté se mnohdy nedostane. Masarykovi šlo primárně o větší rovnost ve společnosti v každém ohledu, a to obzvláště před zákonem. Doufal tedy, že s postupujícím vývojem společnosti a s tím, jak se všechny vrstvy budou lépe dostávat ke vzdělání, tak bude zločinnosti ubývat celospolečensky. [Ibid: 415, 418] U Marxe je samozřejmě též patrný odpor k dělbě práce, kterého si všímá i Masaryk. Podle Masaryka Marx nedocenil všemožná pozitiva dělby práce, jelikož si je neuvědomoval. Jeden z hlavních důvodů, proč tomu tak bylo, viděl Masaryk v tom, že Marxovi chyběla náležitá klasifikace a znalost jednotlivých zaměstnání, aby mohl pochopit vzájemnost a souvislost různých pracovních oborů. Pak by pochopil, že dělba práce je trochu složitější záležitostí, jelikož v jejím popředí stojí různé sociální síly. Tyto síly pramení v evoluci společnosti a její organizaci a složení. Marx se místo toho soustředil na velkou manufakturní kooperaci. Viděl před sebou její masovost, a tak si nepřipouštěl, že ta je jen jednou částí oné velké organizace práce, které ve světě působí. Nechal se zaslepit tím množstvím lidí, kteří takto pracují a zapomněl tak na to, že množství není klíčem, ale mnohem důležitější může být individuální práce pro mnohem menší množství lidí, která zásadním způsobem ovlivňuje rozvoj společnosti. Právě skrze dělbu práce se pak některé vlastnosti a vlohy či přednosti jednotlivců rozvíjejí a ovlivňují další a další aspekty dané práce, ale i společnosti. Naopak pravdu měl Marx v tom, že neustále rostoucí specializace má také mnoho problémů, a je tedy nosná otázka, jak ji zarazit či alespoň znatelně omezit. Jako i v jiných bodech tedy Masaryk souhlasí, že nějaké základní aspekty Marxovy teorie dávají smysl a skutečně v rámci sociální otázky hrají svou roli. Marx se ale s Masarykem následně vždy rozchází v pojetí daných problémů, jejich zasazením do kontextu a návrhem jejich řešení. Dělba práce v tomto není výjimkou. Dělba práce je tedy podle Masaryka

v pořádku a má svoje jasné opodstatnění. Nemůže ovšem přerůst v přehnanou specializaci, kdy každý jednotlivec je expertem pouze na jeden malý aspekt jeho práce a zbytek už neovládá. [Masaryk 1948-I: 366-369] Nehledě na různé praktické příklady Masaryk též srovnával základní Marxovy a Engelsovy myšlenky se svým přesvědčením. Engelsova teorie třídního boje vycházela z totožnosti přírody a historie. Člověk se sice může rozumově rozhodnout, což přírodě nepřísluší, ale všechna jeho rozhodnutí ho vedou k jinému cíli, než který si původně usmyslel. Díky tomu se zdá, že samotná historie se rozvíjí tak nějak nahodile. O to důležitější ovšem je poznat hybatele dějin, který dává chaosu řád. Masarykovi připadalo Marxovo pojetí příliš zjednodušené. Nesouhlasil s tím, že by se společnost dělila pouze na dvě třídy, a naopak razil teorii, že společnost je čím dál rozmanitější, takže různých jejích segmentů a skupin jediné přibývá. I kdyby tomu tak nebylo, tak bylo do očí bojící, že Marx úplně zapomíná na střední třídu. Masaryk se to snažil ukázat i na zmiňovaných dvou třídách, kdy řekl, že pojmy buržoasie a proletariát jsou zastaralé a naprosto nedostatečně definované. Nebylo totiž pravdou, že by každý, kdo se neoznačuje za kapitalistu, byl proletář. Podobně i dělníci se řadili do několika frakcí a všechny nebylo možné brát jako jeden celek. Pojem buržoasie celkově po Masaryka postrádal smysl kdykoliv po konci velké francouzské revoluce. Masaryk upozorňoval též na to, že jakýkoliv historický konflikt, kde byly všemožné příčiny, rozhodně není možné zúžit na boj dvou tříd. Plus vždy existovaly i soukromé spory, o kterých Marx řekl, že v socialistické společnosti zaniknou. Masaryk se tedy ptal, jaký existuje vztah mezi konfliktem třídním a osobním. Dalším bodem kritiky bylo, že Marxova teorie proměňuje celou historii a mezilidské vztahy na příliš agresivní problematické prostředí. Masaryk naopak tvrdil, že vztahy mezi lidmi nejsou jen boj a rozhodně ani nemají být. Náboženství, etika, láska, přátelství, to všechno tvoří společnost a s bojem to nemá nic společného. Mezi všemi lidmi podle Masaryka vždy fungoval určitý pocit sounáležitosti a lidskosti. Nedělal si iluzi, že do přílišné hloubky, ale přece trochu. Náboženství to podle Masaryka jen posiluje, a proto cesta k vyřešení sociální otázky vede mírným způsobem přes evoluci lidstva, nikoliv přes konflikty. [Ibid: 225-237] Zároveň je pravdou, že Masaryk naprosto souhlasil s Marxem v tom, že nerovnost lidí po stránce rozumové, citové, nerovnost jejich postavení ve společnosti apod. vedou k hierarchizaci celé společnosti. Ona hierarchizace je silně nedokonalá a je zdrojem mnoha společenských problémů. Rozchází se s Marxem ovšem v řešení této problematiky, jelikož kde Marx navrhoval odstranění celé hierarchizace společnosti, tak Masaryk volal po zdokonalení této hierarchizace tak, aby nepřispívala členěním společnosti k vytváření společenských problémů. [Masaryk 1948-II: 124-127] Masaryk šel tehdy s odstraňováním společenských rozdílů ještě dále, když se ptal, kde zrovna Marx a jeho následovníci berou právo rozhodovat o tom, jak má

společnost vypadat či jak má být formována. Je to samozřejmě otázka i majetku, takže Masaryka zajímalo, jakým způsobem by Marx onen majetek přerozdělovat a jakou moc by použil proti těm, kteří by se postavili proti tomuto jeho návrhu. Ať už by byla jakákoliv, tak by totiž z principu opětovně vytvářela ve společnosti nerovnost. [*Ibid: 134-136*]

Masaryk se zaměřil také na princip komunismu jakožto finálního stadia socialismu a Marxovy teorie. Marxismus definoval jako soustavu politickou a filozofickou, jelikož filozoficky se jedná o pozitivistický materialismus a politicky o revolucionismus. Právě z toho důvodu Marx uznával jen exaktní vědy a všechno ostatní pro něj byly ideologie, a to primárně náboženství a mravnost. Vedle toho socialismus zhodnotil Masaryk jako teoretické a filozofické veto vůči tehdejšímu společenskému řádu. Socialismus býval ideologický, ale spolu s marxismem se posouvá k vědeckosti. [*Ibid: 252-257*] Masaryk se tedy sám ptal, zda v případě, kdy je komunismus absolutním a konečným sociálním stavem, tedy platí, že s jeho nástupem končí socialistický pokrok. V rámci Marxova dynamického modelu, kdy je neustále všechno v pohybu, mu to totiž přišlo jako zvláštní zlom. Přežitky kapitalismu ještě logicky nějakou dobu musí existovat, ale postupně by teoreticky vymizely. Pokud ovšem do té doby společnost poháněl třídní boj, tak co se stane ve chvíli, kdy ten přestane existovat? Pro Masaryka to znamenalo, že v této fázi přichází konečně společenská statika, která nahrazuje nakonec už i u Marxe onu neustálou dynamiku. Je jasné, že Masaryk tuhle teorii nemohl přijmout, jelikož pro něj byl pokrok společnosti naprosto klíčový k řešení sociální otázky a bylo mu jasné, že pokrok nelze zastavit ani nemá nějakou finální fázi. Masaryk kritizoval Marxovo použití pozitivismu jakožto základního stavebního kamene jeho společenského pokroku, jelikož pro Masaryka byl pozitivismus polovičatý a Marxův materialismus nebyl dostačující na to, aby zaplnil ona prázdná místa. Masaryk dále připomněl, že pokud by to mělo fungovat tak, jak Marx popisuje, pak by byl socialismus programem budoucnosti, jelikož spěje k vrcholu vývoje společnosti, a proto by se jeho následovníci měli všichni zamýšlet nad budoucností, nikoliv nad minulostí, jak se tomu dosud skrze historický materialismus dělo. Sám Engels ale věřil v konečný cíl dějin a v to, že k němu lidstvo postupně doputuje. Vedle něj Marx zase tlačil na to, že si lidstvo velmi přesně musí definovat svoje cíle, za kterými následně půjde. Byl totiž názoru, že si lidstvo většinou stanovuje cíle příliš snadné, kde už je z poloviny jasné, že se jim podaří je naplnit. [*Masaryk 1948-I: 287-294*] Co ale podle Masaryka Marxovi nešlo upřít, bylo jeho směřování ke kosmopolitismu. Marx totiž jednoznačně bojoval za veškeré lidstvo a nikoliv jen za svůj národ. Právě v tom se může zdát, že Marx byl blíže Masarykově modelu sociální problematiky než mnozí jiní sociologové. Zároveň Masaryk zmínil, že jakási nenárodnost Marxova

uvažování byla v jeho podání vysvětlena tak, že proletáři žádný národ už nemají, jelikož tvrdou prací a nelidskými podmínkami v nich byla zničena. K tomu Masaryk dodal, že Marx má pojem národ velmi málo rozpracovaný. [Masaryk 1948-II: 152-154] Marx podle Masaryka opomínal věci, jako jsou cit a solidárnost, díky čemuž šířil myšlenky mnohdy nespolečenské a nenávistné. Na druhou stranu to není o nic horší, než všeobecná indiference vyšších tříd k sociálním problémům doby. Marxismus byl ovšem pro Masaryka všehovšudy příliš negativní a fatalistický. Na druhou stranu marxismus zachovával lidem vždy naději do budoucna a naději v pokrok. Podobně vždy lidi odkazoval k práci, i když velmi jednostranně. [Ibid: 260-261] Masaryk ovšem vnímal mnoho slabin marxismu i komunismu a všiml si, že když s nimi byl Marx či Engels konfrontován, tak si s nimi většinou nevěděli rady. Socialismus se podle Masaryka postupně stával jakousi salonní záležitostí, zatímco komunismus byl tím, k čemu se upínaly dělnické masy. [Ibid: 9-12] Přesto si ale byl vědom, že socialismus je stále jedním z východisek tehdejší krize modernity. [Musil 1998: 392] Engels podle Masaryka nedokázal zodpovědět, jak se budou přerodit v komunistické společnosti jídlo či ubytování. Všichni sice budou pracovat fyzicky, ale Engels musel uznat, že rozhodně nebude naprostá rovnost v intenzitě a kvalitě práce každého člověka. Už i přímí následníci Marxe a Engelse, jako např. Karl Kautsky, tvrdili, že komunismus je nesmysl a dělba práce zůstane ve společnosti ještě hodně dlouho. [Masaryk 1948-II: 13-15] Masaryk se v tomto s Marxem nemohl shodnout, jelikož Marxova teorie byla v rozporu s Masarykovým modelem řešení sociální otázky. Masaryk se proto ohradil v jednom bodě naprosto jednoznačně, když zmínil, že v případě, že by komunismus měl záviset na absolutní rovnosti rozumové, tak je daný koncept předem odsouzen k selhání. [Ibid: 19] Za tímto účelem se Masaryk pokusil i o srovnání Marxe a Platóna, jelikož u obou se objevují představy komunismu ve společnosti. Hlavní rozdíl Masaryk vnímal v tom, že u Platóna mělo jít v první řadě o mravní komunismus a ona rovnost měla být nastavena výlučně pro nejvyšší vrstvy ve společnosti. Nižší vrstvy by žily stejně, dělba práce by fungovala i nadále. Masaryk tento rozdíl vnímal jako zásadní, jelikož Platónovi došlo též, že absolutní rovnost ve společnosti není možná, a je tedy třeba primárně snižovat společenské rozdíly. Na rozdíl od Marxe se ale Platón soustředil na vyšší vrstvy a měl pocit, že právě změnou těchto vrstev se dá docílit větší spravedlnosti ve společnosti. Právě proto požadoval, aby stát řídili filozofové, jakožto omezená vrstva, která si bude rovna. V případě Marxe by to mohlo platit též jen ve chvíli, kdyby tito filozofové byli všichni. Masaryk si z toho vyvodil, že komunismus je předurčen k selhání, jelikož by mohl fungovat pouze na mravním základě, a to v absolutně mírumilovné společnosti. [Ibid: 29-42] Masaryk by si přál absolutní rovnost, podobně jako Marx, ale byl dostatečný realista v tom, aby věděl, že to je nesmyslná myšlenka.

Lidé si nejsou rovni přirozeným nadáním ani tělesnou konstitucí. Jakákoliv sociální reforma tedy může usilovat jen o snížení nerovností ve společnosti, ale nikoliv o jejich eliminaci. Zákon by mohl pomoci, ale pomůže jen k rovnoprávnosti, nikoliv k rovnocennosti. Masaryk si byl velmi dobře vědom, že dobová nerovnost byla nespravedlivá, přehnaná, škodlivá a v mnohém neoprávněná. Z toho důvodu proti ní bojoval svými tezemi, přednáškami, texty i v rámci své politické kariéry. Všeobecný komunismus je ovšem podle Masaryka nemožný už jen v tom, že aby se ho dosáhlo, tak by se musel uměle organizovat, a to už samo o sobě by zase tvořilo různorodou hierarchii. Konkurenci všude Masaryk vnímal jako prospěšnou pro motivaci a rozvoj jedince, ale i společnosti. Pro Masaryka bylo zásadní, aby svou kritikou socialismu a komunismu nepůsobil jako zastánce soudobých mravů. Několikrát proto zmínil, že tehdejší svět, kdy část společnosti umírá hladem a část přesyćením, není správná a je třeba zakročit. Požadoval uznání existenčního minima, zrušení lichvy, omezení dědického práva, zdokonalení dělnického pojištění, odstraňování nezaměstnanosti a několik dalších velmi konkrétních návrhů, jak řešit problematiku doby. [*Ibid.*: 22-24] Zároveň si ale byl vědom, že i kdyby se dosáhlo všeho zmíněného, tak komunistická absolutní rovnost nikdy nastolena nebude. Na druhou stranu socialismus vnímal Masaryk mnohem příznivěji. Viděl v něm totiž přímého nepřitele šovinismu a národního egoismu. Socialisté by se ovšem měli naučit posuzovat národnostní politiku vždy jen v rámci svého národa. Masaryk vyzvedal fakt, že socialismus má přednost i v tom, že svou mezinárodnost neposuzuje nereálně ani utopisticky. Díky tomu může velmi posloužit malým a slabým národům, které jinak nemají žádné zastání. Socialismus by v tomto mohl být velmi blízko demokratismu, ale to podle Masaryka Marx nikdy nepochopil. [*Ibid.*: 164-165] Masaryk sám nazval socialismus hnutím humanitním, podporující vznik hnutí sociálního. Takové hnutí usilovalo nejen o práva politická, ale také hospodářská. Hnutí mnohem více usilovalo o rovnost hospodářskou než všeobecnou. Právě proto stanula práce v centru dané problematiky a její nedostatek měl velmi destabilizační rozměr. Z toho důvodu byla podle Masaryka nezaměstnanost dalším sociálním problémem doby. [*Masaryk 1930*: 13-19] V případě rozvíjejícího se socialismu byl znatelný Masarykův vnitřní rozpor. Sám tedy zmínil, že po návštěvě jakékoliv socialistické schůze měl vždycky velmi rozpolcené pocity, jelikož slyšel odmítání jakéhokoliv moralizování, ale zároveň slyšel dovolávání se soucitu s vrstvami, bojujícími neustále proti nespravedlnosti, bojující za svá práva a za rovnost před zákonem. [*Masaryk 1948-II*: 217-218] S tím souvisí také samotná revolučnost Marxe s Engelsem, která v jednom období dosáhla svého maxima, kdy Marx velmi podporoval radikální revoluci proti tehdejší společnosti, ale postupně od těchto názorů ustupoval spolu s Engelsem, který byl ještě umírněnější, jelikož tvrdil, že revoluce nikdy neprospěje většině

společnosti. Vždy ji rozpoutá minorita, aby svrhla jinou minoritu společnosti, a majorita tomu jen přihlíží. Engels dokonce konstatoval, že se následně revoluční síly rozdělí na dvě části, a to umírněné, které jsou spokojeny s výsledkem a radikální, které nechtějí přestat a rády by v revoluci pokračovaly dále. Podobné rozpory se přenášejí i na politické strany či spolky. Podle Masaryka to vše bylo jasným znamením, že v rámci marxismu všechno postupně směřovalo k jakémusi obratu umírněnějším a nerevolučním směrem. [*Ibid: 272-286*] Masaryk celkově vnímal tehdejší společnost jako velmi sentimentální, mnohdy až naivní a romantizující. I z toho důvodu bylo mnoho lidí, pro které byla revoluce skutečným ideálem. Jenže socialismus se ukázal být tím nesprávným směrem pro naplnění daných idejí, když postupně se myšlenkově začal od revoluce posouvat více k jednoznačným cílům. Revoluce totiž může být vnímána jako součást cesty k nějakému cíli, ale neměla by být cílem samým. Socialisté si to postupně uvědomovali, stejně jako společnost přicházela na to, že dělnická otázka je jen segmentem mnohem širší otázky sociální. I ve vztahu k práci tak postupně docházelo ke střetu nechuti pracovat a zároveň jasné nutnosti práce pro rozvoj společnosti. Opět do toho vstupuje pojetí sociální otázky, kdy lidstvo postupně začínalo chápat, že nechuť k práci není žádoucí, jelikož bez práce nelze dosáhnout kýžených cílů. Sociální otázka si tedy nacházela logické propojení i s prací a motivovaností lidí ve společnosti. [*Masaryk 1990: 22-23*] Ta změna ovšem souvisela s posunem od Marxe k Engelsovi a dále. Marx totiž všechno vnímal příliš absolutně a jednoznačně, a to dokonce i v rámci základních principů teorie a praxe. Všechnu teorii totiž viděl v náboženství a veškerou praxi pak v politice či ve finální formě v revoluci. Naprosto opomíjel jakékoliv negativní aspekty revoluce i její násilný a ničivý charakter. To, že by mohla zabíjet lidi a ubližovat mnohým, nechával jakoby stranou. Naprosto tam v rámci kritiky absentovalo hledisko etické. Masaryk byl zastáncem názoru, že by se společnost měla pokud možno vyvarovat veškerého násilí. Proto pro Masaryka byla revoluce nedokonalým konstruktem společnosti, který je velmi zřídka v něčem inovativní. Pokrok by rozhodně s sebou měl přinést změnu, ale nikde není řečeno, že by ona změna měla být násilná. [*Masaryk 1948-II: 297-311*] Masaryk ale zároveň tvrdil, že politika by měla být čím dál více lidová, a kdo tomuto směru dostatečně neporozuměl, ten by měl z politiky odejít. Pro monarchii viděl přesun k sociální společnosti jako ještě velmi dlouhou cestu. Všechny demonstrace, které by tento přerod měly urychlit, ovšem vnímal jako nesmyslné a zbytečné, jelikož si vláda až příliš dobře vždy uvědomovala, že je lidé dělají bez dlouhodobějšího plánu, a tak stačí jen vydržet. Už i díky tomu byl tehdy názoru, že rozpad Rakousko-Uherska by nebyl vhodný, jelikož by ničemu nepomohl v rámci snahy o sociální přerod. Žádný ze sousedských států by se Čechů podle Masaryka neujal a očekávání, že by situace někde v zahraničí byla lepší, byla podle něj nesmysl.

Důvodem bylo i to, že se socializovala i mezinárodní politika. Masaryk byl toho názoru, že sociální přerod je celoevropský trend, a proto nelze očekávat, že vývoj půjde v jednom státě jinak než v rámci státu jiného. Národy existující vedle sebe se vyvíjejí společně, takže sociální proměna v jednom vyvolá podobnou reakci i v dalším. [Masaryk 1895: 49-50] Masaryk zde vlastně v rámci sociálního vývoje naráží na jakousi prvotní internacionálu, jelikož si dobře uvědomoval, nakolik je snažení o vyřešení sociální otázky mezinárodní a všudypřítomné.

Proti principu svého socialismu a komunismu postavil Marx kapitalismus a kapitál jakožto hlavního nepřítele. Masaryk upozornil na to, že Marx ovšem pojem *kapitál* chápal jinak, než bylo zvykem, jelikož v jeho podání to jsou podnikatelské peníze, které následně generují nové prostředky. Dělník se podle Marxe následně neorientuje v tom, kdy v rámci své pracovní doby vydělává na svou rodinu a kdy už svou práci dávno překonává onu částku, kterou v rámci platu pravidelně dostává, a tedy pracuje již jen pro zaměstnavatele. Řadový dělník pak do budoucna vlastně nenabízí svou práci, ale svou rodinu, čas s ní a finance, které pro ni potřebuje získat. Jelikož je patrná neustálá snaha získávat lacinější a lacinější pracovní sílu v dané době, tak se dá očekávat, že brzy dělník bude nabízet práci své rodiny namísto práce vlastní a stane se sám otrokářem. Masaryk k tomu připomněl, že ekonomika je konkrétní vědní disciplína, a jako taková by měla být založená na nějaké abstraktní vědě, a to na sociologii. Podobně je to v rámci politiky, která je též sociologií v praxi. [Masaryk 1948-I: 315-355] Podle Masaryka se Marx až příliš soustředil na fyzické útrapy dělníků a všechny okolnosti daného problému vnímal jako prvky k řešení sociální otázky. Masaryk oproti tomu razil heslo, že „*sociální otázka se netýká pouze mrzačení těla, ale také mrzačení ducha*.“ [Ibid: 370] V tomto prohlášení je to klasický Masaryk, který vždycky bojuje za to, aby etika i náboženství byly naprosto nezpochybnitelným prvkem sociální otázky a řešení jednotlivých sociálních problémů. Zároveň ale jeho model řešení sociální otázky nepočítá s tím, že by etika či náboženství byly jedinými aspekty onoho řešení, takže nezapomíná na ten Marxův „prvek mrzačení těla“. Marxova teorie pak v mnoha ohledech působí jako jedna z kapitol Masarykovy široké teorie, případně jeho modelu. Podobně široce a zároveň neutrálně se Masaryk pokoušel přistupovat k Marxově kritice kapitalismu. Dá se tedy říci, že byl v kritice kapitalismu podstatně mírnější než Marx, jelikož mu připadalo, že Marx kapitalismus vnímá až příliš negativně. V principu nešlo jen o přílišnou kritiku, ale též o jakési zjednodušení vnímání kapitalistické vrstvy společnosti. Marx ji vnímal primárně negativně, jelikož se soustředil na její působení a vystupování vůči proletářské vrstvě, kde vnímal neúctu, zneužívání pracovní síly a celkově velmi jednostranný vztah. V jeho pojetí kapitalisté jen finančně a pracovním těžili z proletářské vrstvy a vysávali ji

tak. Masaryk ale připomínal, že to je velmi jednostranný pohled na věc a Marx zapomínal na úplně odlišný aspekt kapitalistické vrstvy, kdy je třeba finanční rozvahy, plánování, práce s rozpočtem, propočítávání ekonomiky apod. Tohle všechno musí kapitalistická vrstva zaštitit a ne vždy se jedná o snadnou záležitost. [Ibid: 371-372] Dále Masaryk upozornil na to, že Marxova teorie padá ve chvíli, kdy se podaří vyvrátit tvrzení, že během vykořisťování proletariátu zaniká střední vrstva společnosti, což podle něj není problém vyvrátit. Masaryk použil zároveň příklad Ruska a Indie, jakožto dvou států, kde je enormní bída a prokazatelně není na vině pouze kapitalismus. Na druhou stranu ale připouštěl, že Marx má v tomto opětovně v mnoha ohledech pravdu, jelikož kapitalistický svět dokáže být nemilosrdný. Podle Masaryka bylo mnoho kapitalistů, kterým etika určitě chyběla, jelikož dokázali postupovat velmi nemilosrdně a krutě. Ostatně samotný Herbert Spencer, který z pozice zarytého odpůrce socialismu zmínil, že tehdejší obchod se neštítí ani vraždy. Podobně Masaryk uznal, že Marx objektivně hodnotil přínos kapitalistů pro oblast podnikatelství, výroby a zemědělství a byl si vědom toho, že někdo musí napracovávat a živit lidi ve státní sféře, ve vojsku, církvi apod. Masaryk zase naprosto souhlasil s tím, že proletářská vrstva pracuje v hrozivých podmínkách, a to hygienických i bezpečnostních. Zároveň s tím propojil bídu mravní i majetkovou a výsledkem byla velmi neuspokojivá společenská situace. S Marxem se ale rozcházel v tom, že hlavním viníkem je kapitalismus. Viníkem shledával mravní dekadenci a slabost ducha v každém jedinci. To nic ovšem neměnilo na tom, že pořád si s Marxem rozuměl v jedné zásadní věci, a to, že společnost a stát měla prostředky na to, aby s touto situací něco dělala. Nikoliv nutně ji komplexně vyřešila, ale alespoň se neustále blížila k onomu optimálnímu stavu. Z dělnictva měl Masaryk naopak pocit jakési naděje do budoucna a síly, což podle něj vypovídalo nikoliv o dekadenci, ale o tom, že je stále naděje, že se všechno v lepší obrátí. Nesouhlasil s Marxem ani v otázce depopulace společnosti skrze kapitalistické praktiky, jelikož bylo na světě mnoho příkladů, že počet obyvatel v kapitalismu rostl jako např. v Anglii. Mnoho Marxových chyb vycházelo z jeho neochoty vnímat problémy individuálně. Masaryk tvrdil, že na spor dělníka a kapitalisty by se mělo dívat též prizmatem individualistickým, tedy jakožto na spor dvou osob, nikoliv pouze dvou tříd. Jen tak se dá předejít zbytečně zjednodušujícímu generalizování společenských problémů. Podobně Marxovo upínání se k práci a zakládání celé teorie na práci a materialismu vnímal Masaryk problematicky. Řešení společenských problémů není možné revolucí, jelikož ta se k práci nijak nehodí. Podobně není moudré se zbavovat kvality ve prospěch kvantity. Masaryk měl pocit, že celá Marxova teorie příliš zobecňuje a závisí na číslech a masovosti. Zároveň ale velice respektoval Marxe za to, že byl inovační v pojetí drobné práce, na kterou se nikdo před ním nesoustředil, ani jí nevěnoval pozornost.

[Ibid: 379-409] Doslova o Marxovi a jeho materialismu řekl: „*Avšak dovedu tento materialism pochopit. Ctím v něm úsilí, zjednat uznání práci člověka malého, vážím si Marxova protestu proti romantické sentimentalitě, která nechce pochopit, že celý řád společenský se udržuje a zdokonaluje jen prací v potu tváře.*“ [Ibid: 409] Zde se Masaryk projevoval naprosto typicky pro svůj model řešení sociální otázky. Vždy jde o snižování společenské nerovnosti, stejně jako o obranu slabších. Proto Masaryk i ve zmíněném tvrzení připomíná běžného člověka a je autenticky rád, že se i o něj někdo zajímá a chápe, že společnost stojí na práci právě dělného lidu.

Masaryk své zhodnocení zakončil komparací jednotlivých tvrzení, že se socialismus nachází na přesném pomezí mezi pesimismem a optimismem. Připomněl několik předních osobností, jako byl např. Benoît Malon²⁸⁷, který tvrdil, že socialisté přemýšlejí vždycky jako pesimisté, ale jednají jako optimisté. Očekávají totiž skoro to nejhorší, ale nepoddávají se tomu, ba naopak se svým chováním snaží zvrátit onen nepříznivý osud. Dalším byl Adolph Wagner²⁸⁸, který se vyjádřil podobně, když řekl, že minulost vidí socialisté pesimisticky, zatímco budoucnost optimisticky. Historie se totiž samozřejmě nechovala k nižším vrstvám zrovna soucitně, zatímco společným snažením by se mělo podařit sociální otázku vyřešit. Třetím příkladem by pak byl Ludwig Stein²⁸⁹ se svým tvrzením tentokrát zaměřeným přímo na Marxe s Engelsem, kdy zmínil, že oba byli pro minulost pesimističtí evolucionisté a pro budoucnost optimističtí katastrofisté. Masaryk sám k tomu dodal, že v případě pesimismu vnímal jako zásadní rozdělení na pesimismus subjektivní a objektivní. Z nich dvou vnímal hlavní hrozbu v pesimismu subjektivním, jelikož to byl právě ten, který už mladé generace vedl k sebevraždám. Právě proto se podle Masaryka sebevražednost stala v tehdejší době sama vlastní sociální otázkou. Na tomto příkladu opětovně Masaryk ukázal, že sociální otázka se netýká jen dělníků, ale dokonce ani pouze nižších vrstev. Podobně si daný člověk nemusí zoufat zrovna pouze z ekonomického nedostatku, jelikož důvody mohou být různé. Tím Masaryk ukázal, že Marxův materialismus rozhodně jakožto řešení sociální otázky též není dostačující. Jako jeden z hlavních problémů Masaryk opětovně připomněl odstranění Boha z lidského života sekularizací. Ono vakuum musel pak zaplnit nějaký obyčejný člověk, který podle Masaryka již ovšem neměl onu boží schopnost tvořit a jeho jedinou schopností byla kritika. Ta plodila samou negativitu, na základě které se dlouho nedá žít. Boj nižších vrstev následně musí

²⁸⁷ Benoît Malon (1841-1893) byl francouzský socialista a politický vůdce. V rámci dělnické strany se postavil proti jejímu ortodoxnímu marxistickému křídlu. V roce 1879 založil první francouzskou socialistickou stranu.

²⁸⁸ Adolph Wagner (1835-1917) byl německý ekonom a politik. Silně prosazoval myšlenky agrarismu, kdy se do popředí sociální politiky místo dělníků snažil prosadit rolnictvo. Je po něm pojmenován i tzv. Wagnerův zákon.

²⁸⁹ Ludwig Stein (1859-1930) byl filozof, sociolog, publicista a pacifista.

nutně vyznívat naprázdno, jelikož nikdy nedosahuje kýžených cílů a nižší vrstvy upadají do skepse, zatímco vrstvy vyšší se tváří, že přece jsou tou správnou odpovědí na všechny otázky. Problémy se pak cyklí a skutečný pokrok přichází velmi pomalu. Zde podle Masaryka udělal Marx chybu v očekávání, že všechno staré lze odstranit. Revoluci nejde totiž udržet dlouhodobě, a čím více lidí přijímá novou ideologii jako třeba marxismus, tak se opouští jeho revolučnost a naopak je snaha, aby se přestalo ničit a začalo se tvořit. Tvořit ovšem většinou nejde, pokud se nevyužije předešlých základů a v tuhle chvíli by si Marx měl uvědomit, že odstranění všeho starého vlastně nemá smysl. Marxismus se pak najednou stává kompromitujícím. [Masaryk 1948-II: 312-319] Nehledě na všechny negativní a problematické aspekty zhodnotil Masaryk hlavní přínos Marxe s Engelsem právě v rámci sociální otázky. Pro pochopení sociální problematiky, společenských potíží a všech úskalí nižších vrstev oba učinili totiž enormně mnoho. Neudělali to jen pro lepší pochopení z hlediska vyšších vrstev, ale i vrstvám nižším pomohli v tom, že před ně předložili všechny zásadní otázky doby a přivedli je k teoretickému i praktickému potenciálnímu řešení daných problémů. To samo o sobě byl vynikající úspěch a přelomový výkon pro tehdejší dobu i společnost, na který by se nemělo podle Masaryka zapomínat. Sám zmínil, že jim oběma za to patří vřelé uznání. [Ibid: 264-265] Druhou stránkou věci ovšem je, že Marx s Engelsem položili důležitý základ a upozornili na velký problém, ale ne nutně vhodnými způsoby. Masaryk zmínil, že už koncem jejich života si byli oba vědomi nedokonalostí jejich teorií, takže bude zapotřebí, aby si sociálnědemokratické strany uvědomily a přiznaly ony limitace marxismu a začaly jej postupně opouštět ve prospěch reformovaného socialismu, který bude mnohem více vyhovovat potřebám doby. Právě proto by se této reformě měli podle Masaryka věnovat všichni, kterým ležela sociální otázka na srdci. [Ibid: 357-360] Masarykův vztah k socialismu a myšlenkám komunismu byl tedy nesnadný a nejednoznačný. V obou myšlenkových proudech si našel mnohé styčné body, ale nešetřil ani kritikou. Přesto se právě Masaryk stal pro některé osobnosti jakousi vstupní branou do socialismu či komunismu. Zmínili to například Zdeněk Nejedlý nebo Josef Lukl Hromádka. [Machovec 1968: 40] Komunistický režim a jeho přední autoři si ve svých dílech proto mnohdy nevěděli rady, jak vlastně Masaryka prezentovat. Na jedné straně u něj vysoce oceňovali, že se postavil na stranu dělnictva a čelil útokům proti internacionalizaci dělníků, stejně jako byl jedním ze silných zastánců všeobecného volebního práva. Na druhé straně byl ovšem pro svou silnou kritiku marxismu označen za jednoho z nejnebezpečnějších odpůrců revolučního hnutí proletariátu. [Červinka 1963: 149] Naopak jednoznačným postojem k Masarykově *Otázce sociální* reagoval Jaroslav Goll ve své recenzi Masarykova díla. Goll zmínil, že Masarykovo dílo je jedním z mnoha děl o marxismu, ale podle něj dílem nejzásadnějším, jelikož Masaryk

má odvalu kritizovat slabá místa Marxova učení a autora samotného. [Goll 1900: 142-143] Z toho všeho je patrné, že Masaryk si velmi na socialismu cenil toho, že se snaží nějakým způsobem reflektovat sociální problematiku doby jakožto hlavní krizi moderního člověka, se kterou je třeba bojovat. V rámci marxismu a komunismu pro něj byla nepřijatelná ona revoluční složka a onen amoralismus, který byl z Masarykova pohledu pro Marxe typický. Pokud by se ovšem daným teoriím podařilo se povznést nad tyto nedostatky, tak by se u Masaryka setkali s velkou podporou. To bylo ostatně důvodem, proč postupně čím dál, tím více tíhl k revizionistům v rámci tehdejší sociální demokracie. Nedá se tedy říci, že by Masaryk byl naprostým odpůrcem myšlenek socialismu a marxismu, ale při hlubší analýze je očividné, že i když bychom z obou myšlenkových proudů extrapolovali pouze teze, se kterými by Masaryk souhlasil, tak v lepším případě dostaneme pouze jeden z aspektů Masarykova modelu řešení sociální problematiky, který ve srovnání s Marxovou teorií působí mnohem rozsáhleji a komplexněji.

Co je tedy po tom všem smyslem sociální otázky? Podle Bláhy to je: „*Vykoupit malého člověka z bídy, neklidu a nespokojenosti, vykoupit ho hmotně i mravně, ale vykoupit i ostatní společnost z lhostejnosti, necitlivosti, neporozumění vůči němu a vůči všemu lidskému zlu, jež je zdrojem strastí a bídy hmotné i mravní.*“ [Bláha 1997: 40], což je teze velmi kvalitní a promyšlená, jelikož poukazuje na komplexnost a přesto přímočarost sociální otázky. Jde o rovnost, o poměry ve společnosti, o bídu, ale také o pokrok, rozum, chápání a vzájemný respekt mezi lidmi.

8) ZÁVĚR

Prvním dílem, kde Masaryk již efektivně propojoval mnoho aspektů modelu řešení sociální problematiky, bylo jeho dílo *Theorie a praxe*, kde už v první části kritizoval pasivitu staročeských poslanců. Tu částečně připisoval neznalosti problémů a potřeb české společnosti. Masaryk z toho rozvíjel jasnou myšlenku, že politici by mnohem lépe měli znát a studovat společnost, kterou reprezentují. Následně již propojoval v základech jednotlivé problematiky a jejich aspekty, když hovořil o tom, že společnost potřebuje státníky a politiky, kteří jí budou rozumět. Aby se tak stalo, tak bylo třeba, aby společnost studovali a ve chvíli, kdy pochopili společnost svou vlastní, tak teprve měli šanci porozumět dalším státům a národnostem. Masaryk tedy už zde z mého pohledu jasně propojuje problematiku sociální, národnostní i vzdělanostní

za účelem rovného přístupu politiků k občanům daného státu a následně i k dalším národnostem a národům. O samotné sociologii uváděl, že by měla ve společnosti vytvářet větší rovnováhu a její rovnost by spočívala i v tom, že by každý skrze ni měl možnost lépe poznat svou společnost. V rámci rovnosti pak v rámci díla nacházel souvislost i s otázkou mravnosti, kde na příkladu dvou různě mravních lidí poukazyval na fakt, že ten mravnější bude vždy společensky znevýhodněn, a proto i v rámci mravnosti je zapotřebí rovnost mezi lidmi, ke které vede cesta přes náboženství. Tím do již čtyř vzájemně propojených aspektů mého modelu vnesl i aspekt poslední, a to problematiku náboženskou. U pokroku zdůrazňoval, že nemusí být vždycky dosažen zrovna pozitivní cestou, ale pokud má být udržitelný, tak by měl pomáhat všem rovným dílem, jelikož v opačném případě vytváří a posiluje nerovnováhu ve společnosti. Jinými slovy zde zdůrazňoval, že je třeba myslet na vzestup celé společnosti a nikoliv jednotlivců. O rovnosti pojednával i ve chvíli, kdy zdůrazňoval, že rozvoj rozumu je pro společnost důležitý, ale pokud nejde s tím ruku v ruce rozvoj i citu a mravnosti, tak nebude dosaženo reálného pokroku společnosti. Opět se tedy vracel k poměru teorie a praxe a k principu rovnosti.

V rámci prokázání funkčnosti a platnosti mého výzkumného modelu jsem následně musel analyticky projít jednotlivé aspekty modelu skrze Masarykova díla a sekundární literaturu, jejíž autoři postupovali myšlenkově též daným směrem. Nejprve jsem se zaměřil na problematiku náboženskou, kde se princip rovnosti před Bohem stává určujícím hlediskem pro smysluplnost dané problematiky v rámci modelu. Onu rovnost před Bohem vnímal Masaryk v nejširším kontextu v rámci nesmrtelnosti lidské duše, která pak stanovila definitivní a absolutní rovnost všech lidí, nehledě na to, jaký žili život, k jaké společenské skupině patřili, nebo v jakém věku zemřeli. Po smrti si podle Masaryka byli všichni rovni. Během života zase prosazoval, že náboženství je cestou k větší rovnosti mezi lidmi. Masaryk věřil, že náboženství může fungovat jako sociální nástroj právě skrze propojení s mravností a etikou žití. Výhodou náboženství byla jeho snadná přístupnost pro všechny lidi. Zatímco v jiných aspektech potřebuje člověk být součástí určité společenské skupiny, mít daný roční příjem, patřit ke správné národnostní skupině apod., tak v případě náboženství žádné takové omezení neplatilo a každý si k němu mohl najít svou cestu, což Masaryk vnímal jako největší sílu náboženství vzhledem k principu rovnosti. Jelikož si velmi dobře uvědomoval zastaralost a konzervatismus katolické církve i dalších náboženských orgánů, tak o to více za účelem zachování přítomnosti víry ve společnosti, bez které si pokrok lidstva neuměl představit, prosazoval koncept rovnosti víry a vědy. Sílu náboženství vnímal i v tom, že je v principu o pomoci bližním, tedy není sobecké, čímž už z principu pomáhá s řešením sociálních problémů. František Satora byl

jedním z těch, kteří Masaryka myšlenkově přivedli na cestu směrem ke snaze řešit sociální problémy doby. Sám častokrát prosazoval větší rovnost mezi lidmi a kritizoval církev za to, že tomu nevěnovala dostatečnou pozornost. Dalším pak byl Matěj Procházka, který Masarykovi blíže představil základy socialismu a marxismu, stejně jako větší propojení katolictví a sociální otázky. Až příliš se ale zacítil na dělnictvo, zatímco Masaryk už v dané době dobře věděl, že sociální otázka je mnohem širší pojem. Procházka byl pro Masaryka důležitý i v tom, že vyučoval víru v českém jazyce, čímž ji otevíral lidem, kteří německy neuměli. Šlo o další cestu, jak přinést křesťanství co největšímu množství lidí za účelem větší rovnosti. Určující myšlenka, kterou Masaryk od Procházky převzal, byla, že ve víře jsou si sice všichni rovni, ale musí ji všichni brát vážně. Z toho důvodu je i správná výchova určující pro řešení náboženské, ale i sociální problematiky. Dalším aspektem rovnosti před Bohem byla nesmrtelnost duše, která byla pro Masaryka zásadní ve chvíli, kdy ztratil mnoho blízkých osob a začal pochybovat o smyslu života, jelikož někteří z nich zemřeli v mladém věku. Byl to Franz Brentano, který ho v té době přesvědčil, že nehledě na životě, sociálním postavení a jakémkoliv dalším vymezení ve společnosti, je po smrti rovnost zaručena právě díky nesmrtelnosti duše. V neposlední řadě to byla i manželka Charlotta, která v něm propojila náboženství a sociální myšlenky s tím, že konkrétní odnož křesťanství není důležitá, ale víra sama o sobě je jedním z klíčů k řešení sociální problematiky. Zásadní je i Masarykova konverze z katolictví k protestantství, kde určujícím momentem bylo vyhlášení tzv. papežské neomylnosti, která papeži dávala mandát určovat, co je, a není pravda. V rámci církve to jeho osobu ještě více vzdalovalo od ostatních věřících a vytvářelo to tak mnohem citelnější hierarchizaci a dělbu společnosti, proti čemu Masaryk bojoval. Z mého pohledu jde tedy o další důkaz toho, jak princip rovnosti byl pro Masaryka zásadní. Podporuje to silně umístění náboženské otázky v rámci mého výzkumného modelu. Podstata víry a náboženské svobody tak pro Masaryka byla jednoznačně v tom, že se lidé učí respektovat všechny kolem sebe, a do jisté míry to ve společnosti zvyšuje míru rovnosti a spravedlnosti, nehledě na sociální problémy. Na jeho přístupu ke střetu víry a vědy se nejlépe projevuje komplexnost jeho pohledu na pro marxismus nepřijatelný individualismus. Masaryk se totiž svou snahou o co největší možnou rovnost ve společnosti blíží na první pohled socialistickým myšlenkám. Ve zmíněném tématu je ale očividné, že jeho chápání společenských problémů je mnohem komplexnější. Masaryk totiž v rámci vědy naprosto podporuje myšlenky individualismu, jelikož je názoru, že by se nadaným jednotlivcům neměly nikdy klást překážky do cesty. Jejich vědecké úspěchy s největší pravděpodobností stejně pomohou celé společnosti. Jinými slovy podporování individuálních předností s myšlenkou všeobecného blaha. Takže individualita rozhodně ano, ale je třeba pamatovat, že ani ten

nejunikátnější jedinec se nemůže vyjmout z univerzálních zákonů a z etického hlediska by na tom měl být stejně jako ostatní. Není žádných pochyb, že principy etiky a mravnosti pro něj byly naprosto klíčové, jelikož se netajil, že hlavní úpadek společnosti vnímal právě ve stále se zvětšující absenci obou lidských kvalit ve společnosti. Vyjádřil požadavek větší rovnosti mezi rozumem a citem v rámci lidské mravnosti, jelikož převaha jednoho aspektu vůči druhému podle něj neměla odpovídající efekt. Pokud už by něco nutně muselo převládat, tak podle Masaryka spíše cit, jelikož ten dělá člověka člověkem. Hodnotil i rovnost v přístupu ke všem lidem jako nemožný cíl s tím, že i přes vřelý a láskyplný přístup k těm nejbližším člověk dosáhne větších citů vůči dalším lidem kolem sebe. Velmi trefně hovořil i o mezinárodních vztazích, které fungují tak, že všeobecná pověst jistého národa ovlivňuje logicky názor každého člověka na daný národ stejně, jako reálná zkušenost s jedním příslušníkem jistého národa může ovlivnit náhled jedince na národ celý. Zde jsou tedy přesahy i do problematiky nacionální. Nezapomněl ani na požadavek absolutní rovnosti mezi oběma pohlavími. Bylo pro něj totiž důležité nevytvářet mezi lidmi rozkol, jelikož ten by šel proti jeho principu větší rovnosti ve společnosti, a to jak v rámci pohlaví, tak i politicky. Nebyl přítelem zbytečného vyhraňování se politicky jednoho směru proti jinému přesně ze stejného důvodu, že to staví lidi ve společnosti proti sobě, což je velmi aktuální téma dodnes. Naprosto základním přínosem náboženství pro řešení sociální problematiky by podle něj byl moment, kdy se lidé přestanou soustředit jen sami na sebe a začnou řešit i problémy lidí kolem sebe. Z mého pohledu tedy od úvodních cest mezi jednotlivými konfesemi až po komplexní ideál humanitní je očividné, že náboženství je rozhodně jedním z aspektů mého modelu a má na něm svoje nezpochybnitelné místo.

Rovnost v přístupu ke vzdělání byla pro Masaryka nepochybně důležitá, jelikož posouvala celou společnost evolučně kupředu. Zdůrazňoval, že role učitele není pouze vědecká, ale i sociální, jelikož jde o osobu, která má přímý vliv na budoucí generace a jejich vzdělanostní základ. To, že jednotné vzdělání přístupné všem, muselo logicky snížit rozdíly mezi různými společenskými vrstvami, je naprosto jasné. Masaryk věřil, že v rovném přístupu ke vzdělání se skrývá jistá rovnost ducha, a tudíž má daná charakteristika přesahy i do dalších aspektů mého výzkumného modelu. Masaryk dokonce varoval před jakousi odvrácenou stranou individualismu, kdy skrze vzdělanost se člověk mnohdy dostává myšlenkově do výsadního názorového postavení a je zvyklý bojovat za svou pravdu. To samo o sobě není nic špatného, ale pokud se to přehání, tak se tím docílí vzdělané vrstvy, která se neustále hádá kvůli detailům, a vytváří naopak pnutí a štěpení společnosti. Zde se jedná o další nadčasové poučení, které je

relevantní i pro dnešní dobu. O to více je pro Masaryka zásadní přístup ke vzdělání pro všechny, aby se tak nevytvářela speciální skupina „nadřazených vzdělanců“. Větší rovnost požadoval v rámci přístupu ke studentům, kde by podle něj mělo jít o rovnost absolutní, nehledě na jejich pohlaví, víru či národnost. Rovnost si pak představoval i v samotném rozdělení vědních oborů, kdy by studenti ideálně neměli studovat jen jeden směr, ale měli by se dozvědět nové informace v rámci jak humanitních, tak exaktních věd. Primárním cílem bylo posunout vzdělanostní minimum celé společnosti na mnohem vyšší úroveň s tím, že byl přesvědčen, že společnost tak bude odolnější vůči mnoha lžím, intrikám, pověrám a předsudkům. Za největší chybu dobového vzdělání považoval velkou absenci praktického využití a celkového propojení teorie s praxí. Jako velký zdroj neštěstí vnímal příliš obsáhlou teoretickou výuku pro budoucí práci, která člověku onu investovanou energii následně nevrátí. V přeneseném slova smyslu je zde v centru dění opět princip rovnosti, a to jednak mezi teorií a praktickým využitím, ale také mezi investovaným časem a jistou prestiží budoucího povolání. Když se Masaryk snažil politicky prosadit potřebnou reformu právnických studií, tak se neodvolával jen na rovnost před zákonem, ale i na vlastní přesvědčení, že právní vzdělání má následně přímý vliv na to, jak se bude právo praktikovat pro celou společnost. Byla to pro něj přímá cesta, jak právníkům vštípit rovnost ve společnosti rovnou během studia na univerzitě. Další soulad, který v rámci právnického vzdělání požadoval, byl mezi politologickým a sociologickým aspektem právního vzdělání. Oba aspekty v dané době součástí právnického vzdělání nebyly a on věřil, že s jejich pomocí budou ve společnosti vychováváni právníci, kteří se budou orientovat v politice i ve společnosti. Projevy na témata, související se vzděláním, byly jedněmi z těch, kde Masaryk propadal značné frustraci, protože byla snaha je vnímat a prezentovat primárně nacionálně, což z velké části nebyl jeho záměr. Skrze nespočet příkladů se podařilo jasně ukázat, že tehdejší sociální otázka nebyla zdaleka pouze otázkou dělnictva, ale mnoha dalších vrstev a aspektů společnosti, včetně studentstva, které co do finančního zaopatření a odporu k fyzické práci, mnohdy tíhlo k dělnictvu více, než by se z logiky věci mohlo zdát. Další skupinou společnosti, o kterou Masaryk rozšířil onu sociální otázku, byli vedle studentů i suplenti, neboli suplující vyučující. Jejich situace v rámci společnosti a celého vzdělávacího systému byla též velmi problematická. Podobně jako v případě reformy společnosti Masaryk tvrdil, že je potřeba začít u politiků a právníků, tak v případě reformy vzdělávacího systému tomu tak bylo zase v případě škol a učitelů. Model řešení sociální otázky totiž vždycky počítá s působením na konkrétního člověka, ze kterého se pozitivní změna může šířit dále do celé společnosti. Hlavní výhodu v rámci vzdělanostních témat lze spatřit ve značné absenci politického a nacionálního podtextu, jelikož naprostá většina Masarykem navrhovaných inovací a reforem se týkala všech občanů

monarchie bez výjimky. Chtěl využít inovace ve vzdělání a rovného přístupu k českým i německým studentům k překonání nacionálních sporů. Jinými slovy skrze rovný přístup vyřešit nacionální otázku, která by pak logicky fungovala jako segment otázky sociální. Na jeho vzdělávání mladých generací se nejvíce ukazuje platnost modelu řešení sociální otázky, jelikož studentům chtěl předávat základy sociologické, politické, historické a jazykové, a to proto, aby poznali svou společnost, její historii, ale i společnosti jiných národů, čímž by si získali všeobecné porozumění světu. Naopak na příkladu tzv. pokrokařského hnutí ukazoval Masaryk, jak to dopadne, když vláda nechá studentstvo v sociálních problémech bez snahy jim nějak pomoci. Zároveň silně orodoval pro umírněné řešení celé situace, jelikož násilí a revoluci nepovažoval za šťastné řešení sociálních problémů. Přesně proto takový postup nemá svoje místo v rámci modelu. Sporná by se mohla zdát otázka konfesijního školství, proti kterému Masaryk bojoval a zároveň tvrdil, že náboženství v životě každého člověka je nezbytností pro rozvoj společnosti. Důvodů bylo hned několik. Masaryk správně vnímal, že náboženství se musí reformovat, aby udrželo krok s vývojem společnosti a nedůvěřoval konceptu konfesijních škol, že zrovna tam se to podaří. Naopak se bál, že tak mladí lidé získají k náboženství nechuť, které se pak v dospělosti budou jen těžko zbavovat. Dále je pevný důvod, proč na modelu není překryv vzdělanosti a náboženství, jelikož obojí by mělo fungovat nezávisle, protože i přínos na jedince se velmi liší. Vzdělání je jakýsi externí element, který formuje člověka v jeho vztahu k okolní společnosti a ke světu, zatímco náboženství je velmi interní element lidské osobnosti, který pomáhá člověku pochopit vztah ke svému nejbližšímu okolí. Zároveň pak formuje aspekty lidské osobnosti jako soucit, lásku a etiku.

Problematika nacionální nebo rovnost v přístupu k jednotlivým národům a národnostem byla obzvláště koncem 19. století zásadní společenskou otázkou nejen pro Masaryka, ale mnoho jeho současníků. Masaryka lze rozhodně bez pochyby počítat mezi zastánce české otázky, ale je třeba brát v potaz také jeho častou frustraci z toho, jak právě ona nacionální problematika dokázala zakrýt veškerou jeho snahu o všeobecný společenský posun a řešení sociální otázky jako takové. I přes všechny svoje snahy vynikal více než mnozí jiní všeobecnou národní snášenlivostí a na každém národu viděl něco pozitivního. Vedle typické české otázky pracoval již od vcelku raného věku na udržování a jisté kultivaci slovenského prostředí. Přestože vedle české otázky, mohla ta slovenská působit v dané době méně zásadně, tak Masaryk v těchto věcech nedělal rozdíly a snažil se pomoci svým osobitým způsobem v obou případech. Po vzoru modelu řešení sociální problematiky i v tomto případě působil primárně na mladé generace. Zatímco jeho současníci měli ve zvyku jeho snahu o řešení sociální otázky interpretovat

nacionálně, tak to v praxi bylo většinou právě naopak, jelikož Masaryk neřešil problematiku z hlediska nacionálního, ale z hlediska sociálního, kde vnímal sociální nerovnost mezi určitými národnostmi, což opětovně potvrzuje mou hypotézu modelu. Masaryk do uvažování o národnostní otázce vnesl i pojem tzv. humanitního ideálu, kdy neměla národnost být vůbec důležitá proto, aby lidé spolu mohli žít a vzájemně si pomáhat k prosperující budoucnosti. Hlavně v kontextu mnohonárodnostní monarchie šlo o přelomovou a zásadní myšlenku. Masaryk tím deklaroval, že se sice národnostní otázce věnuje, ale jen do chvíle, než dojde na rovnost mezi národy a národnostmi, a pak ona otázka naprosto pozbývá důležitosti a lidstvo se může věnovat zásadnějším celospolečenským tématům. Přesně z toho důvodu mohl Masaryk pro dobového pozorovatele působit nejednoznačně nebo nedostatečně vyhraněným způsobem v rámci nacionální otázky. Není náhodou, že byl v poměrně krátké době mnohokrát označen zároveň za „vlastizrádce“ a „advokáta Němců“. Důvodem je, že jeho snahy o všeobecnost národnostní rovnosti pro Čechy byly nedostatečně národnostně vyhraněné a pro Němce nedostatečně umírněné. Nikdo si Masaryka neuměl správně zařadit, jelikož jim unikal pravý merit věci. Velkou úlohu v tom sehrála také rukopisná aféra, kterou Masaryk vnímal primárně z morálního a etického hlediska, zatímco jeho blízcí lidé pouze nacionálně. Souvisí to i s jeho kriticizmem, kdy se Masaryk snažil vystupovat v rámci svého realismu, jako člověk, který kriticky analyzuje všechno, nehledě na nacionální nebo jiné pozadí. Je to zase jistý princip rovnosti v rámci kritického přístupu, který mu v rámci afér, jako byla hilsneriáda nebo rukopisná aféra, přinesl mnoho nepřátel. Nacionální hledisko se mu dařilo vnitřně upozadit tím, že tvrdil, že každá obroda a úspěch malého národa je precedens pro další obdobné národy ve světě, což znamená, že každá národní snaha má následně mezinárodní přesahy. Tím spíše je ale třeba danou obrodnou snahu vést tím správným způsobem, jelikož se pak další mají inspirovat. To byl jeden z důvodů, proč byl silně proti revolucím a celkově násilným řešením problémů. Naopak české obrozence, Husa i Komenského, bral jako dokonalé případy lidí, kteří možná pracovali pro svůj národ, ale ovlivnili mnoho národů dalších. V tom se tedy zase zrcadlí ona rovnost v přístupu. Masarykův přínos pro českou otázku a český národ jako takový je nezpochybnitelný. Ovšem tzv. Strakonická řeč je dokonalým příkladem toho, jakou osobností Masaryk byl, a jak byl v druhé polovině 19. století myšlenkově nastaven. Mluví tam ke svým vlastním voličům a naprosto otevřeně hovoří proti radikalismu a přehnanému nacionalismu ve prospěch pokroku společnosti. Daná řeč tak celkově skvěle dokladuje, že nacionální problematika sice byla součástí modelu řešení sociální problematiky, ale rozhodně nebyla zdaleka součástí jedinou. Zmínil tam i potřebu konstruktivní vzájemné kritiky mezi politickými stranami a rovnost v přístupu k informacím pro všechny národnosti, na čemž opětovně ukazuje,

co je pro něj reálnou prioritou. Ve chvíli, kdy byl český národ (či jakýkoliv jiný) neprávem nařčen, tak Masaryk byl jeden z prvních, kdo přispěchal na pomoc, ale žádná nacionální myšlenka nesměla zajít pro něj příliš daleko, aby narážela do jiných aspektů modelu, jako třeba do již zmíněného náboženství a vzájemné lásky mezi lidmi. Podobně i zmíněný aspekt vzdělanostní měl být tím, co nacionální myšlenky vždy drželo v jakýchsi zdravých mantinelech. Opět tedy vnímám, že problematika nacionální si rozhodně obhájila svoje místo v rámci mého modelu, a to jednak svou potřebou, ale i právě neslučitelností s ostatními aspekty modelu.

Problematika politicko-ekonomická, a tedy primárně rovnost před zákonem, se ukázala být v mnohém velmi důležitá pro prokázání funkčnosti a platnosti modelu. Do značné míry rozšiřuje portfolio sociální otázky v tom, že otevírá téma dalších několika znevýhodněných skupin, ale v tomto případě pevně provázaných primárně s ekonomickou otázkou. Z toho hlediska jde o téma, které se dalo řešit pouze politickou cestou. Masaryk strávil značnou část svého politického působení v druhé polovině 19. století právě nad danými tématy. Za vysoce důležité považují téma nižších vládních úředníků a jejich sociálního postavení vzhledem k finančním požadavkům doby. Masaryk tím krásně ukázal, že i v rámci společenského žebříčku jednoznačně vyšší vrstva může být součástí sociální otázky a sociální problematiky celkově. Zároveň se tam střetl s politiky, kteří nemysleli onu finanční výpomoc úředníkům upřímně, a šlo jim spíše o politické body. Frustrace spojená s nepružností říšské rady a zmíněnou neupřímností mnohých poslanců vedla postupně k Masarykově rezignaci na snahu prosadit svoje cíle. Naopak na Masarykovi a jeho návrzích je vidět, že primárně chtěl daným úředníkům co nejdříve pomoci, nehledě na politickou strategii. V rámci snahy o zlepšení životní situace v jižních Čechách Masaryk zase svému okolí ukázal, že sociální otázka nemusí mít svůj základ jen v určitých sociálních skupinách, ale může být vymezena i geograficky či ekonomicky v závislosti na životní situaci všech lidí v dané oblasti. Jeho snaha o prosazení výstavby nové železnice na území, které nebylo osídleno zdaleka pouze českým obyvatelstvem, opětovně eliminuje nacionální otázku jakožto určující aspekt Masarykova uvažování. Místo toho se Masaryk opětovně ukazuje ve světle svého modelu, jak řešit sociální problémy doby. Setkáváme se tam s nezpochybnitelným hospodářským přesahem daného tématu na společnost jako celek. Velmi podobné to je ve chvíli, kdy Masaryk hovoří o daňovém censu, kdy samozřejmě proklamuje všeobecné volební právo pro všechny, nehledě na to, kolik odvádějí daní, ale nedostatečně proklamoval nacionální koncept celého sdělení, čímž se opětovně dostal do problémů v rámci mladočeské strany. Nebojoval totiž jen za Čechy, ale za všechny obyvatele

monarchie, kteří se kvůli tomu, že byli plátcí nižší daně, nedostávali vůbec k volbám. Skrze dané téma rozšířil portfolio sociální otázky o skupinu živnostníků. Naopak během své řeči o rakouské správě Bosny, kterou přednesl v rámci rakouských delegací, poukazoval na odvrácenou stranu hospodářské tematiky. Ukazoval příklad země, kde v mnoha ohledech monarchie opravdu silně investovala do nových budov, silnic a průmyslu, ale na domácí obyvatelstvo a jejich sociální postavení to nemělo příliš pozitivní vliv. Obyvatelstvo podle Masaryka potřebovalo povznést morálně a sociální a hospodářská výpomoc byla jistě důležitá, ale nebyla zdaleka dostačující. Kritizoval poměry v zemědělství, kam rakouská správa velmi zasahovala, což pro bosenské obyvatelstvo, jehož většina se zemědělstvím živila, znamenalo nemalé komplikace. Masaryk tedy vládu kritizoval i chválil v rámci hospodářských otázek v Bosně. Tím dobře ukázal komplexitu modelu řešení sociální problematiky, kde hospodářský aspekt rozhodně hrál roli, ale zdaleka ne roli výlučnou. Opětovně tedy docházím k závěru, že onen politicko-hospodářský aspekt má v modelu nezanedbatelné místo. Místo je to přesně vymezené tím, kde začíná narážet na další aspekty modelu jako náboženství či nacionální otázka.

Nakonec zůstala zásadní problematika sociální neboli rovnost ve společnosti. Stačí se podívat na základní pilíře Masarykovy úvahy o sociologických základech, kde mimo jiné uváděl právně větší rovnost mezi lidmi, vzájemný respekt a pochopení ve společnosti a zachování individualismu. Zde není třeba ani příliš hledat sdělení mezi řádky, jelikož Masaryk hovoří velmi napřímo o svých představách ohledně potřeb společnosti. Jednou z jeho unikátních myšlenek v rámci studia společnosti byl koncept veřejného mínění, o kterém byl Masaryk přesvědčen, že stanovuje jistou rovnost ve společnosti tím, že vzniká organicky. Snažil se prosadit využívání sociologie v politice s tím, že jeho cílem bylo, aby osoba vladaře i jednotliví politici měli o své společnosti skrze sociologii dostatečný přehled. Všeobecné volební právo považoval za ctnostný cíl, ovšem chtěl zajít ještě dále, a to, aby i politici brali ohled na všechny vrstvy své společnosti před každým rozhodováním. Šlo mu tedy o větší rovnost ve společnosti, ale i rovnost v rámci přístupu od politiků. Sám si byl moc dobře vědom limitací sociologie jako vědy, jelikož častokrát hovořil o tom, že by neměla stát osamocně, ale měla by souviset s filozofií, psychologií a historií. Proto s tím pracoval i při snaze o definici sociologie a její usazení mezi ostatní vědní obory. V rámci komplexní sociální otázky měla svou nezpochybnitelnou úlohu i ženská otázka. Masaryk byl jedním z předních feministů své doby, což dokazuje i přijetí příjmení své manželky. Pro můj model je ale mnohem důležitější, že v rámci ženské otázky se u něj ukázkově mísí většina aspektů výzkumného modelu. Hovoří

tam o aspektu vzdělání, skrze který viděl hlavní možnost zrovnoprávnění obou pohlaví. Dále o politice, volebním systému, náboženství a dalších tématech. Zatímco jinde Masaryk skoro nikdy nepracuje s absolutní rovností, kterou považuje za nemožnou či nežádoucí, tak v případě ženské otázky je v tomto ohledu naprosto pevný, jelikož mezi pohlavími usiloval skutečně o rovnost absolutní.

Poslední kapitola byla věnována sociální otázce doby jako takové a analýze Masarykova díla *Otázka sociální*. Masaryk jednoznačně ukázal, že sociální otázka je vysoce široké téma, jehož řešení lze spatřit jedině v dlouhodobém horizontu. Zároveň ale je evidentní, že je třeba na jejím řešení pracovat kontinuálně a neustále, jelikož pouze tak se lidstvo může dočkat odpovídajícího pokroku v rámci rozvoje společnosti. V rámci díla se Masaryk snažil dostatečně detailně zanalyzovat marxismus, se kterým sice příliš nesouhlasil, ale zároveň si byl vědom, že to je důležitá reakce na sociální problémy doby. Nerovnost a nedostatek v oblastech hospodářských, náboženských, vzdělanostních a dalších je tedy v popředí nejen modelu, ale i Masarykovy sociální otázky, kde to všechno vyjadřuje shrnujícím pojmem „bída“. Nesouhlasil s Marxem a jeho snahou naroubovat myšlenky marxismu do různých událostí historie lidstva. Masaryk se totiž držel svého přesvědčení, že historii člověk pochopí skrze studium soudobé společnosti. Ke čtení Marxe ovšem nepřistupoval automaticky s negativním očekáváním, jelikož to nebyl jeho styl. V rámci principů jeho realismu bylo ke všemu přistupovat kriticky, ale s otevřenou myslí. Na druhou stranu Marxovo zdůrazňování materialismu a historismu u Masaryka nemělo příliš šanci na úspěch. Dalším problémem je absence individualismu, ale problémem naprosto zásadním je absence etiky, což je pro Masaryka naprosto nepřípustná záležitost. Naopak na první pohled jednoznačně spojujícím tématem byly společenské rozdíly. Oba se sice neshodli v definici společenské třídy, ale hlavním problémem se ukázala Marxova představa naprostého odstranění tříd a nastolení absolutní rovnosti. Pro Masaryka sice rovnost byla ústředním bodem celého modelu řešení sociální otázky, ale nikdy to nebyla absolutní rovnost ve všech ohledech, jelikož ta pro Masaryka byla stejně nespravedlivá, jako soudobé velké sociální rozdíly. V rámci jejich srovnání je patrný náznak potřeby vzdělávání všech společenských vrstev směrem k pokroku společnosti. Dále Masaryk neustále zdůrazňoval důležitost etiky a náboženství. V rámci analýzy zločinnosti a spravedlnosti ve společnosti zase narážel na potřebu rovnosti před zákonem. Marxovo pojetí třídního boje, revoluce a dalších agresivních aspektů se Masaryk snažil otočit na vztah mezi lidmi, etiku či náboženství. Naprosto se s Marxem potkával v tom, že nerovnost ve společnosti tvoří hierarchizaci, která stojí v popředí společenských problémů, ale tam, kde Marx chtěl hierarchizaci odstranit, tak

Masaryk opětovně šel mírnější cestou jejího zdokonalení formou evoluce společnosti. Pokud to shrnu, tak Marx viděl mnohem akčnější a agresivnější řešení sociálních problémů, které brzy nacházelo svůj cíl, zatímco Masaryk šel mnohem mírnější cestou s tím, že podle něj konec onoho rozvoje a pokroku nenastane nikdy. Masarykovi naopak imponovalo, že Marx nemyslí pouze na svůj národ, ale snaží se pomoci lidem po celém světě. Marxova sociální otázka působí tedy velmi ploše proti té Masarykově. Drží se totiž primárně fyzických útrap dělnické vrstvy, zatímco Masaryk se nejen nezastavuje pouze u dělníků, ale ještě k tomu ani u samotného fyzická, jelikož neustále připomíná komplexitu svého modelu.

Celkově tedy mohu říci, že analýza pramenů i zvolené sekundární literatury prokázala komplexnost mého modelu Masarykova uvažování o řešení sociální problematiky. Každý aspekt modelu si obhájil svou pozici v rámci zmíněného modelu. Svým způsobem se dá následně lépe pochopit, proč je pro tolik badatelů osoba Masaryka koncem 19. století tak těžko zařaditelná, jelikož se vymyká všem v té době běžným kategoriím. Masaryk velmi silně cítil potřebu evoluce společnosti. Mnozí mu vyčítají, že pro ni ale následně neudělal dostatek. Na druhou stranu nyní je evidentní, že Masarykův plán byl rozhodně dlouhodobý s přesahem i za jeho vlastní životní dráhu. Komplexita sociální otázky a řešení sociálních problémů totiž poukázala na fakt, že to je úkol primárně pro budoucí generace, které skrze upravené vzdělání, sociologii, náboženství a chápání společnosti a lidí kolem sebe, mají jedinečnou šanci posunout společnost na úroveň dosud neznámou. V mnoha ohledech udělalo lidstvo od 19. století opravdu enormní pokrok, ale je bohužel mnoho oblastí, kde děláme stále stejné chyby a kde jsme se rozhodně neposunuli tak, jak by si naše společnost zasloužila. Obzvláště oblast etiky, lásky mezi lidmi upadá graduálně a je otázka, kde a jestli vůbec se tento trend podaří zlomit. Je hrozně jednoduché Masarykovy snahy, názory a celý model brát na lehkou váhu jako jakousi optimistickou pohádku, která nemá šanci na ten pomyslný Masarykův přerod teorie v praxi, ale tak to u komplexních a náročných plánů většinou bývá. Vyřešení celospolečenských problémů, stále trávající enormní nerovnosti ve společnosti rozhodně není nic snadného a vyžaduje si komplexní spolupráci ve všech předních oblastech lidského života. Právě to se Masaryk svému okolí snažil sdělit a vedle mnoha citátů, co nám po něm zbylo, je možná právě tohle jeho hlavním odkazem nám všem - nejen české společnosti, ale celému světu.

9) BIBLIOGRAFIE

9.1 Prameny (dobová periodika)

Bohemia

Čas

Deutsche Allgemeine Zeitung

Hlas Národa

Krakonoš

Moravská orlice

Národní listy

Národní politika

Neue Freie Presse

Plzeňské listy

Politik

Wiener Zeitung

Masaryk, Tomáš Garrigue [1876]. *Theorie a praxis I*, In: Moravská orlice XIV, č. 93. Brno: Karel Flemich, s. 1.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1876]. *Theorie a praxis II*, In: Moravská orlice XIV, č. 96. Brno: Karel Flemich, s. 1.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1876]. *Theorie a praxis III*, In: Moravská orlice XIV, č. 103. Brno: Karel Flemich, s. 1-2.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1876]. *Theorie a praxis IV*, In: Moravská orlice XIV, č. 105. Brno: Karel Flemich, s. 1.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1876]. *Theorie a praxis V*, In: Moravská orlice XIV, č. 109. Brno: Karel Flemich, s. 1.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1876]. *Theorie a praxis VI*, In: Moravská orlice XIV, č. 112. Brno: Karel Flemich, s. 1-2.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1876]. *Theorie a praxis VII*, In: Moravská orlice XIV, č. 115. Brno: Karel Flemich, s. 1.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1876]. *Theorie a praxis VIII*, In: Moravská orlice XIV, č. 128. Brno: Karel Flemich, s. 1-2.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1876]. *Theorie a praxis IX*, In: Moravská orlice XIV, č. 134. Brno: Karel Flemich, s. 1.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1876]. *Theorie a praxis X*, In: Moravská orlice XIV, č. 139. Brno: Karel Flemich, s. 1.

9.2 Sekundární literatura

Bláha, Arnošt Inocenc [1997]. *Československá sociologie: od svého vzniku do roku 1948*. Brno: Doplněk.

Broklová, Eva [1998]. *T. G. Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce 19. století do německé okupace Československa*. Praha: Ústav T. G. Masaryka.

Čapek, Karel [1947]. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha: Fr. Borový.

Čapek, Karel - Halík, Miroslav (ed.) [1998]. *Čtení o T. G. Masarykovi*. Praha: Česká expedice.

Červinka, František [1963]. *Přehled dějin Československa v epoše kapitalismu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Dokulil, Miloš [2012]. *Masaryk a náboženství: sedm zastavení k 75. výročí úmrtí TGM*. Brno: Masarykova univerzita.

Doubek, Vratislav [1999]. *T. G. Masaryk a česká slovanská politika (1882-1910)*. Praha: Academia.

Dvořáková, Zora [1997]. *Než se stal prezidentem - T. G. Masaryk a realisté - 1882-1918*. Praha: Nakladatelství EVA - Milan Nevole.

Efmertová, Marcela C. [1998]. *České země v letech 1848-1918*. Praha: Libri.

Herben, Jan [1930]. *T. G. Masaryk*. Praha: Orbis.

Hromádka, Josef Lukl [2005]. *Masaryk*. Brno: L. Marek.

Jenks, William A. [1965]. *Austria under the Iron Ring, 1879-1893*. Charlottesville: University Press of Virginia.

Kaizl, Josef [1914]. *Z mého života III*. Praha: Vilímek.

Kořalka, Jiří [1996]. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo.

Kosatík, Pavel [2018]. *Jiný T.G.M.* Praha: Paseka.

Kvaček, Robert [2013]. *První světová válka a česká otázka*. Praha: Triton.

Ledvina, František [2014]. *Základy marxistické filozofie*. Divišov: Orego.

Loewenstein, Bedřich [1997]. *My a ti druzí: dějiny, psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk.

Machovec, Milan [1968]. *Tomáš G. Masaryk*. Praha: Svobodné slovo.

Malíř, Jiří & Marek, Pavel [2005]. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. Brno: Doplněk.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1908]. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*. Praha: Pokrok.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1930]. *Ideály humanitní*. Praha: Čin.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1990]. *Jak pracovat?: přednášky z roku 1898*. Praha: J. Kanzelsberger.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1903]. *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. Praha: Čas.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1895]. *Naše nynější krise: pád strany staročeské a počátky směrů nových*. Praha: Čas.

Masaryk, Tomáš Garrigue [2018]. *Národ a dějiny jako sociologický problém: výběr textů*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1948]. *Otázka sociální: základy marxismu filozofické a sociologické*, I. svazek, Praha: Čin.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1948]. *Otázka sociální: základy marxismu filozofické a sociologické*, II. svazek, Praha: Čin.

Masaryk, Tomáš Garrigue [2001]. *Parlamentní projevy: 1891-1893*. Praha: Masarykův ústav AV ČR.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1901]. *Rukověť sociologie*, Naše doba VIII, Praha: Laichter, s. 1–12, 98–105, 173–181, 735–741, 822–828, 904–910.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1904]. *Sebevražda hromadným jevem společenským*. Praha: Laichter.

Masaryk, Tomáš Garrigue [2012]. *Univerzitní přednášky*. Praha: Ústav T.G. Masaryka.

Masaryk, Tomáš Garrigue [1885]. *Základové konkrétné logiky*. Praha: Bursík & Kohout.

Masaryk, Tomáš Garrigue, Kaizl, Josef - Bílek, Jan (ed.) [2011]. *Korespondence T. G. Masaryk - Josef Kaizl: TGM - JK*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.

Masaryk, Tomáš Garrigue, Kramář, Karel - Bílek, Jan (ed.) [2005]. *Korespondence T. G. Masaryk - Karel Kramář*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.

Masaryk, Tomáš Garrigue, Rezek, Antonín - Bílek, Jan a spol. (ed.) [2011]. *Korespondence T. G. Masaryk - Antonín Rezek: TGM - AR*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.

Masaryk, Tomáš Garrigue, Šemberová, Zdeňka - Krulichová, Marie (ed.) [1996]. *Nechte mne zapomenouti na sny mé: korespondence T. G. Masaryka se Zdenkou Šemberovou*. Praha: Česká expedice.

Masaryk, Tomáš Garrigue, Štefánik, Milan Rastislav - Rychlík, Jan (ed.) [2008]. *Korespondence TGM - MRŠ: T. G. Masaryk a slovenští veřejní činitelé (do r. 1918)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.

- Nejedlý, Zdeněk [1949]. *T. G. Masaryk I - Masarykovo mládí 1850-1876*. Praha: Orbis.
- Nešpor, Zdeněk [2007]. *Institucionální zázemí české sociologie před nástupem marxismu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Nešpor, Zdeněk [2011]. *Republika sociologů: zlatá éra české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce*. Praha: Scriptorium.
- Nový, Lubomír [1994]. *Filozof T. G. Masaryk: problémové skici*. Brno: Doplněk.
- Opat, Jaroslav [1990]. *Filozof a politik T. G. Masaryk: 1882-1893 (příspěvek k životopisu)*. Praha: Melantrich.
- Petrusek, Miloslav [2013]. *Tomáš Garrigue Masaryk*. In: Nešpor, Zdeněk R. *Slovník českých sociologů*. Praha: Academia, s. 236-253.
- Pospíšil, Ctirad Václav [2018]. *Masaryk irituující a fascinující*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- Skovajsa, Marek – Balon, Jan [2017]. *Sociology in the Czech Republic: between East and West*. London: Palgrave Macmillan.
- Soubigou, Alain [2004]. *Tomáš Garrigue Masaryk*. Praha: Paseka.
- Svoboda, Jan [2017]. *Masarykův realismus a filozofie pozitivismu*. Praha: Filosofia.
- Syllaba, Theodor - Klíma, Zdeněk [1992]. *Masaryk a myšlenka evropské jednoty: Sborník příspěvků konference konané ve dnech 13. a 14. června 1991 na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. Praha: Centrum pro Desk-Top publishing Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.
- Tvrdý, Jaroslav [1930]. *Výbor ze spisů T. G. Masaryka*. Praha: Světla.
- Vaněk, Antonín [1992]. *TGM - poselství*. Praha: Tip Š.
- Veselý, František [1918]. *Masaryk, život a dílo*. Praha: Grosman a Svoboda.
- Vyskočil, Aleš [2009]. *C. K. úředník ve zlatém věku jistoty*. Praha: Historický ústav.
- Winters, Stanley B. [1990]. *T. G. Masaryk: 1850-1937*. London: Macmillan.
- Zumr, Josef (ed.) [1999]. *Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor: sborník příspěvků ze stejnojmenného symposia, konaného ve dnech 2.–3. října v Táboře*. Praha: Filosofia.

9.3 Odborné práce a studie

- Bartošík, Marek [2020]. *T. G. Masaryk v dějinách české sociologie*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita – Fakulta sociálních studií.
- Fried, Alexandr [1954]. *Masarykovo první působení ve vídeňském parlamentu (1891-1893)*. Disertační práce. Vídeň: Vídeňská univerzita - Filozofická fakulta.

Goll, Jaroslav [1900]. *T. G. Masaryk, Otázka sociální*. In: Český časopis historický, roč. 6, č. I, Praha: Academia, s. 142-156.

Horák, Karel [2006]. *Názor T. G. Masaryka na funkci náboženství v občanské společnosti*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova – Katolická teologická fakulta.

Kozák, Vratislav [2018]. *Sociální otázka v rámci hospodářských témat Masarykova prvního parlamentárního období*. In: Hospodářské dějiny, roč. 31, č. I, Ostrava: Filozofická fakulta OU, s. 101-118.

Kozák, Vratislav [2018]. *Teorie či praxe - etablování sociologie v českém prostředí T. G. Masarykem*. In: Historická sociologie, roč. 10, č. I, Praha: Karolinum, s. 27-41.

Krása, Jakub [2020]. *Tomáš Garrigue Masaryk a jeho význam pro dnešek*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova.

Musil, Jiří [1998]. *Masarykova Otázka sociální, socialismus a soudobý komunitarianismus*. In: Sociologický časopis, vol. 34 (č. 4): s. 391-402.

Scholz, Milan [2017]. *Historická argumentace při hledání národní identity v textech Tomáše Garrigua Masaryka a Romana Dmowského. Komparativní studie*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova – Filozofická fakulta.